

A photograph of a university campus. In the background is a large, multi-story white building with arched windows and doorways. In the foreground, there is a green lawn with a small, rounded tree in the center. To the left of the tree is a paved path, and to the right is a yellow bench. The scene is brightly lit, suggesting a sunny day.

BOCSI VERONIKA

**AZ IDŐ
A CAMPUSOKON**

AZ IDŐ A CAMPUSOKON

BOCSI VERONIKA

AZ IDŐ A CAMPUSOKON

BELVEDERE MERIDIONALE

2013

SZEGED

Az idő a campusokon

Lektorálta:
Szabó Ildikó
Fényes Hajnalka

Borítóterv:
Majzik Andrea

Kiadta a Belvedere Meridionale
6725 Szeged, Hattyas sor 10.
terjesztes@belvedere.meridionale.hu

ISBN 978-615-5372-03-2

Tartalom

Előszó	7
1. Az idő a társadalomtudományokban	11
1.1. Mi az idő?	11
1.2. Az időről való gondolkodás története	14
1.2.1. <i>Az első periódus – a XIX. századtól az I. világháborúig</i>	15
1.2.2. <i>A második periódus – a két világháború közötti időszak</i>	16
1.2.3. <i>A harmadik periódus – 1950-től az 1980-as évek közepéig</i>	17
1.2.4. <i>Az 1980-as évek közepétől napjainkig: az utóbbi évtizedek trendjei</i>	19
2. Az idő társadalmi lenyomata	21
2.1. Az idő és a kultúra kapcsolatáról	21
2.2. A társadalmi idő fogalma	26
2.3. Az időbeliség leírásának duális kategóriái	27
2.4. Az időbeliség történeti megközelítése	30
2.4.1. <i>A tradicionális társadalmak időbelisége</i>	31
2.4.2. <i>A modern időbeliség jellegzetességei</i>	33
2.4.3. <i>A posztmodern idő jellegzetességei</i>	36
3. Az idő és az életmód	41
3.1. Az életmódhoz kapcsolódó főbb fogalmak és az idő	41
3.2. A szabadidő problematikája	44
3.3. Életmódszociológiai elméletek időbeli aspektusai	48
3.4. Az időfelhasználás társadalmi különbségei	50
4. Az ifjúság és az idő.....	55
4.1. Az ifjúsági életszakasz időbelisége	57
4.2. Az ifjúsági életszakaszhoz kapcsolódó időszociológiai kutatások	62
4.3. Az idő kezelésének szocializációja, a szervezeti idő és az oktatási intézmények ideje	65
4.4. A hallgatói életmód temporális aspektusai.....	71
5. Az órákban és percekben mért idő – „idő a mérlegen”	75
5.1. Az időmérleg-technika főbb jellegzetességei és típusai.....	77
5.2. A nemzetközi és a hazai időmérleg-vizsgálatok legfontosabb eredményei.....	82
5.2.1. <i>A felnőtt lakosság időmérlege</i>	82
5.2.2. <i>Az ifjúság időmérlegének jellegzetességei</i>	86
6. A hallgatók időbeliségének kutatása kvalitatív eszközökkel	91
6.1. Az hallgatói életmód temporális szocializációja és jellemzői.....	92
6.2. A hallgatói életmód időbeliségének posztmodern jegyei.....	100
7. A diákok időstruktúrája a Partiumban	108
7.1. A kutatás rövid bemutatása és a hipotézisek ismertetése	108

7.2. Az otthonról hozott minták ereje – az elsőéves hallgatók időfelhasználása.....	115
7.2.1 <i>A sport helye a diákok időstruktúrájában.....</i>	123
7.3. A hallgatói életmód elemeinek rögzülése, avagy a campuson töltött évek hatása	126
7.3.1. <i>A minta bemutatása és alapmegozslásai</i>	126
7.3.2. <i>A hallgatói időfelhasználás főbb jellegzetességei</i>	136
7.3.3. <i>Mi alakítja az egyes tevékenységek ráfordításait? – a magyarázó változók feltérképezése.....</i>	140
7.3.4. <i>Vonzások és választások, avagy a tevékenységek együtt járása</i>	158
7.3.5. <i>Életmódcsoportok a campusokon – tipizálási kísérlet az időfelhasználás alapján.....</i>	160
7.3.6. <i>A kulturális tőke és az időfelhasználás összefonódása.....</i>	164
7.3.7. <i>Az akadémiai idő és az eredményesség.....</i>	171
7.4. A hallgatói életmód átstrukturálódása, avagy a „screen time” dominanciája.....	175
7.4.1 <i>Ami az akadémiai időn túl található – az internet, a televíziózás és a zenehallgatás ráfordításai.....</i>	176
7.4.2. <i>Kísérlet az időfelhasználás longitudinális megközelítésére.....</i>	184
8. Összegzés	189
9. Függelék	195
10. Felhasznált irodalom.....	237

Előszó

Az idő problematikája már egy évszázaddal ezelőtt is megjelent mind a szociológiai elméletekben, mind pedig az empirikus kutatásokban, önálló aldiszciplínává azonban csak az utóbbi pár évtizedben fejlődött időszociológia néven. Míg a nemzetközi szakirodalomban a hasonló tárgyú írásoknak igazi felfutását tapasztalhatjuk, addig magyar nyelven ennek a tendenciának kevés jele tapasztalható – átfogó, szociológiai indíttatású munkák csupán az utóbbi években láttak napvilágot (Losonczi 2009, Németh A. 2010).

Az idő kutatása messzemenően interdiszciplináris terület, s elemzésünk szűkebben vett tematikája (azaz a hallgatói időfelhasználás) sem helyezhető csupán a társadalomtudományok égisze alá. Könyvünkben arra teszünk tehát kísérletet, hogy a társadalom egy speciális csoportjának, a felsőoktatásban résztvevő nappali tagozatos hallgatóknak az időfelhasználását elemezzük, s mindezt egy olyan keretbe ágyazzuk bele, amely egyrészt illeszkedik az időhöz való interdiszciplináris megközelítési formához, másrészt kibővíti a magyar nyelven még sok területen hiatusokkal küzdő időszociológiai kutatásokat akár az elméletek, akár pedig az empiria szintjén. A teoretikus keretek ilyen jellegű kibővítését az is indokolja, hogy magát az idő fogalmát már a múlt század elején is a szociológia és az antropológia határain értelmezték (vö. Durkheim 2003, Hubert és Mauss 2000), napjainkra pedig az interdiszciplinaritás a modern időszociológia egyik legfontosabb jellemzőjévé vált (Matuschek 2005).

A szociológiában szinte közhelynek számít az a kijelentés, hogy az ifjúsági életszakasz keretei, jelentősége és jellegzetességei a huszadik század második felében teljes mértékben átalakultak. Míg az iskolai ifjúsági korszak (Zinnecker 1993a) kibontakozása Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban az 1960-as években kezdődött el, addig Magyarországon a 90-es években alakultak ki az ehhez szükséges alapok (Gábor 2002). Az így kiformálódó ifjúsági kultúra és életmód a felnőtt világ szabályrendszerével és szokásaival szemben értelmezi magát és éli meg önazonosságát. Ennek a szembehelyezkedésnek, a kvázi felnőtt-létnek kínál tökéletes terepet a felsőoktatás, ahol az egyéni autonómiák – a középfokú oktatási intézményekhez viszonyítva is – kiszélesednek, míg a későbbi életszakaszok kötöttségei még nem, vagy nem oly mértékben nehezítik meg a hallgatók életét. A campus-lét (vö. Kozma 2004, Szabó 2012) másfajta életritmussal, életmóddal, súlypontokkal és szabályokkal bír, amely a társadalomnak csupán egy speciális szeletét jellemzi. Ezt a felnőtt világon kívüli speciális létet sok helyütt a városok térszerkezete is modellezi: az egyetemvárosok, a főiskolai

campusok mintegy elkülönülnek, s ezekben a zárványokban a hallgatók saját szokásaik szerint élik mindennapjaikat – a felnőtt társadalom időszereketől teljesen eltérő jellegzetességeket produkálva.

Már pusztán a hallgatói lét e különossége is megindokolhatná témaválasztásunkat. Ugyanakkor a felsőoktatás funkciói, sajátosságai egyre inkább távolabbra kerülnek a klasszikus egyetemi világtól. Veroszta (2010) újszerű hallgatói értékekről és motivációkról ír, amelyek következtében a diákok életmódjának is át kell rendeződnie. Fontos új elemként jelent meg a campusok világában a kereső munka egyre nagyobb volumenű elterjedése, s igazi átstrukturálódást eredményezett az számítógép- és az internethasználat bővülése. Tovább színesíti az egyetemi élethelyzeteket a nem hagyományos hallgatói csoportok fokozottabb megjelenése (Engler, Tózsér és Szilágyi 2012, Pusztai 2011), amely újszerű, a felsőoktatás világától távolabb álló, más lekötöttségekkel bíró életmódok láthatóvá válását eredményezi. S miközben a nemzetközi szakirodalomban a hallgatói időfelhasználás, ha nem is centrális, de egyre fontosabb kutatási területként jelenik meg (külön vizsgálatok elemzik a populációt vagy pedig az országos időmérleg-vizsgálatok során választják le almintájukat), Magyarországon a hallgatói életmódot leginkább a szabadidő-kutatás eszközével közelítik meg. Ez a metódus – miközben fontos információkat nyújt a szabadon választható tevékenységek rendszeréről – negligálja a diákok életének olyan jelentős periódusait, mint az akadémiai idő (amely a hallgatók tanulással kapcsolatos időráfordításait jelenti), a fizetett vagy akár a nem fizetett munkák szférája.

Könyvünk empirikus része az észak-alföldi régióban már egy évtizede folyó regionális és a Debreceni Egyetemre fókuszáló kutatásokon alapszik (a Regionális Egyetem Kutatás¹ 2003-as, illetve 2005-ös, valamint a Campus-lét kutatás² 2010-es adatbázisa). Bár a lekérdezés módszertana és a mintavételi eljárások több ponton sem fedik le egymást, lehetőségünk nyílt arra, hogy a hallgatói életmód átalakulása szempontjából kitüntetett szereppel bíró elmúlt tíz év adatait longitudinális formában is megközelítsük. Az elemzés során különös hangsúlyt kapnak az időmérleg-vizsgálatok alkalmával is felhasználásra kerülő szociokulturális mutatók (nem, településtípus), a kérdőívek omnibus jellegéből adódóan kialakított magyarázó változók (gazdasági tőke), valamint a hallgatói lét szerinti releváns mutatók (szülői iskolai végzettsége, intézményi-kari struktúrák, évközi lakóhely típusa). Elemzésünk egy rövid fejezete ugyanakkor arra tesz kísérletet, hogy a hall-

¹ NKFP-26-0060/2002. A kutatás vezetője Prof. Kozma Tamás.

² Campus-lét a Debreceni Egyetemen: Csoportok és csoportkultúrák. OTKA szám: K 81858. A kutatás vezetője Prof. Szabó Ildikó.

gatók időbeliségének sajátosságait kvalitatív eszközökkel – a fókuszcsoportos interjú technikájával – ragadja meg.

Legfontosabb célunk az, hogy mindezen technikák segítségével a hallgatói életmód különlegességét, valamint a populáción belül meghúzódó törésvonalakat úgy közelítsük meg, hogy a kapott eredmények lehetőségeink szerint szervesen illeszkedjenek a felvázolt elméleti keretekhez. S tesszük mindezt azért, mert a hazai időmérleg-vizsgálatok talán egyik legnagyobb hiányossága, hogy sok esetben figyelmen kívül hagyják a teoretikus alapokat. Ez a tény, valamint a hazai időszociológiai irodalom szűkös terjedelme magyarázhatja elemzésünkben az elméleti keretek viszonylagos bőrségét.

1. Az idő a társadalomtudományokban

*„Nem ok nélkül gondoljuk,
hogy a tartam,
az idő, és az örökkévalóság természetében
valami nagy homályosság rejlik.”
John Locke*

*„Az idő problematikáját... tökéletes értetlenséggel
tárgyalta az összes olyan gondolkodó, aki vizsgálódásai
során a létrejött világ szisztematizálására törekedett.”
Oswald Spengler*

1.1. Mi az idő?

„Mi az idő? Elkoptatott kérdés, amire eleve reménytelen a válasz.” – írja Fejős (2000: 7), majd hozzáteszi, hogy erre a kérdésre csupán a filozófia képes adekvát választ adni. Gadamer (1994) szerint azonban az idő olyan fogalom, amely megvonja magát a filozófia által használt fogalom megragadóképesége elől is, pedig természetével már az ókori görög, majd a középkori filozófusok is foglalkoztak. Szélesebb elméleti alapokról indítva azt mondhatjuk talán, hogy az idő problematikájához minden diszciplína a saját módszereivel és szemléletmódjával keresi, és igyekszik megkapni a maga adekvát válaszát. Az időre vonatkozó eltérő értelmezések egymás mellett létezve és egymás hiányosságait kiegészítve azonban sokszor sem a szociológia, sem más tudományok számára nem tudnak egységes alapot képezni, hiszen definíciós kísérleteik csapásiránya sokszor az egyes diszciplínákon belül is megtörik, elágazik. Az idő fogalma más és más arcát mutatja az egyes tudományok számára. Beszélhetünk például történelmi időről (Eliade 1993, Kosseleck 2003, Mészáros 1999), amely az utóbbi évtizedekben kibővült a szubjektív elemek beemelésével (Sz. Jónás 2010). Használhatjuk a pszichológiai idő fogalmát, amely közelebb visz minket az emlékezés kontextuális beágyazottságához (Block 1989), az események érzékelésének talaján kiformálódó időhorizontokhoz és temporális konstrukciókhoz (Zakay 1989), vagy olyan, a szociológia és a pszichológia határmezsgyéjén található definíciókhoz, mint a jóllét vagy az életminőség, amelynek időbeli aspektusai vitathatatlanok. A Seligman (2002) által kidolgozott objektív boldogság-definíció alapegységei is elképzelhetetlenek temporális vonatkozások nélkül, hiszen a szerző hangsúlyozza a múlthoz és a jövőhöz való pozitív érzelmeket. A közgazdaságtan időképe leginkább véges erőforrás-

ként értelmezhető, amellyel a tulajdonosoknak gazdálkodniuk kell és lehet (Gáspár 2005), az antropológia megközelítési módja pedig egy töről fakad a szociológia által is használt társadalmi idő fogalmával. Az értelmezési kísérletek másik ága a természettudományok területére nyúlik át, de megtermékenyítette a filozófiát és más társadalomtudományokat is. A teremtettség megfigyelése a középkorban a Biblia alaposabb értelmezésének célját szolgálta (Sz. Jónás 2010), a newtoni matematika pedig a mérhető idő megszületéséhez járult hozzá. A XVIII-XIX. századi archeológiai felfedezések hihetetlen módon tágitották ki az emberiség történetét, hiszen évszázadok óta elfogadott volt az a tény, hogy a teremtés és Krisztus eljövetele között mindössze hatezer év telt el (Carrière, Delumeau, Eco és Gould 1999). A századforduló fizikájának kutatási eredményei nem választhatók el például Bergson (1990) filozófiai időkonceptiójától. A biológia időhöz kapcsolódó aldiszciplínája, a chronobiológia kérdésfelvetései az időmérés-vizsgálatok nyújtotta adatokkal, az oktatási folyamat eredményességével (Hartley és Nicholls 2008), vagy akár a pszichológia területén gyakran kutatott belső órák idejével fonódnak össze.

Schilling (2005) szerint az idő kutatásban, amely interdiszciplináris alapon nyugszik, hat különböző közelítési mód létezik. Ezek rajzolják meg az egyes paradigmák kereteit, valamint a következő párokba rendezhetők:

1. abszolút vagy relatív,
2. konstruktív vagy perceptív,
3. individuális vagy kollektív.

Az abszolút kategória a newtoni világkép alapjain nyugszik, s lényege, hogy az idő az embertől, annak megfigyelési helyétől és a tértől teljesen független, mérhető kategória, amely azonos egységekből áll. A relatív időre ez a kijelentés már nem érvényes: az einsteini relativitáselmélet talaján kialakuló paradigmában – Hawking szavaival – a tér és az idő dinamikus mennyiségekké válnak, együtt értelmezendők (téridő), amelyben „minden megfigyelő a saját órájával méri az időt, s hogy a különböző megfigyelők által használt, teljesen egyforma órák járása nem szükségképpen egyforma” (Hawking 1998: 31)³. S bár a mindennapok gyakorlatában – s így az empirikus szociológiában is – a két kategória között elenyészően kicsi a különbség, akadnak olyan társadalomtudományi vizsgálódások, ahol ez a kettősség megjelenik: Block és tár-

³ Bergson az *Idő és szabadság* c. művében így ír: „Helyénvaló volna tehát a kérdés, vajon a homogén közeg formájában elgondolt idő fogalma nem holmi fattyúfogalom-e, mely a tér gondolatának a tiszta eszmélet tartományába történt betolakodásából származott?” (Bergson 1990: 111). Giudice (2010) a relativitás elméletével kapcsolatban azt írja, hogy az egybeolvasztotta a teret és az időt, és szakított az egyidejűség abszolútértényűségével.

sai egy több nemzetet összehasonlító vizsgálatban arra az eredményre jutottak, hogy a japán egyetemi hallgatók időérzékelése sokkal inkább közelít a relatív kategóriához, mint amerikai társaiké (Block 1989). Az időmértékvizsgálatok logikájának leginkább az abszolút idő fogalma képezi az alapját, míg más szociológiai elméletekben az ettől való elhatárolódás figyelhető meg. Goudsblom az időnek kétfajta értelmezését különbözteti meg: az első a természeti folyamatokhoz kötődik, s eszerint *„ha egyetlen ember sem volna, hogy megélje vagy észlelje, akkor is múlna az idő”* (Goudsblom 2005: 21), míg a második egy individuális, az emberi tapasztalatokhoz és létehez kötődő értelmezés, amely szerint az idő egy észlelési kategória. Goudsblom felosztásában a természeti idő az abszolút kategóriát idézi, ugyanakkor hozzáteszi, hogy a szociológia megközelítési módja valahol e két felfogás között húzódik meg.

Az idő konstruktív értelmezése egyfajta társadalmi reflexióként fogható fel, amely a környezeti adottságokra reagál, a percepciók paradigma esetében azonban a kiindulópont az egyéni tudat észlelése. A konstruktív paradigma közel helyezkedik el az relativista antropológia, valamint a funkcionista szociológia időszemléletéhez: *„az idő az emberiségnek az entrópiára adott válasza”* – foglalja össze Gell a posztdukeimisták álláspontját (Gell 2000: 16). *„Az antropológusok mindig is kulturális jelenségeként beszéltek az időről, amelyet a társadalom, a kapcsolatok, a gyakorlati és a szimbolikus diszpozíciók határoztak meg”* – írja Gell (Gell 2000: 13). Forrai idő-értelmezése szintén a konstruktív paradigmával rokonítható, hiszen így ír: *„Az idő-felfogás nem az érzékeléssel, hanem az értelmezéssel függ össze. Az idő értelmezése, felfogása az emberek hit- és hiedelemvilágával szoros kapcsolatban alakul ki.”* (Forrai 2000: 100). A konstruktív paradigma alapjait fedezhetjük fel Sorokin szociokulturális tér-elméletében is (Remm 2010). A perceptív időfelfogás hangsúlyai az egyéni érzékelésre, értelmezésre, az időhorizontok megvonására és konstruálására helyeződnek, s ebben a folyamatban az egyén, mint a folyamat kiindulópontja és a rendszer megteremtője szerepel. Németh szubjektív időről írott értelmezése, amelyet a modern kor produktumának tart, is ide sorolható, hiszen egy pszichikusan érzékelt időről ír, amely az érzékelés és a kognitív rendszer struktúrái által meghatározott (Németh A. 2010). Losonczi (2009) hangsúlyozza, hogy az időészlelést külső körülmények befolyásolják. Az embert érzelmileg igénybe vevő történések például sokkal nehezebben mérhetők az objektív megközelítési formákkal.

Az individuális idő tiszta formájában aligha életképes (Schilling 2005), hiszen ezek az egyéni időbeosztásnak a közösségi kényszerektől és a hétköznapi rutintevékenységektől mentes pillanatait jelenti. Ez rokonítható az

időszociológiában gyakran használt sajátidő fogalmával is. Ennek létrejötté egy történelmi folyamat eredménye, amelynek során az egyénnek a saját, individuális igényeit az intézményesített, idegen idővel kell összehangba hoznia (Matuschek 2005). Ezek az időtípusok azonban csak a közösségi idő komplementereiként működhetnek, és megszületésük, fő sajátosságaik a közösségi időkeretektől származtathatók vagy azzal szemben formálódnak ki. A kollektív idő az egyéni időfelhasználás másik szféráját, tehát a közösséghez igazított és azáltal megszabott tevékenységi kört öleli fel – ebben az esetben az idő keretei jelentős normatív funkciókkal bírnak. Schilling (2005) szerint a három pár közül egyedül ez utóbbi nem ellentétes egymással – egy időfelfogásban a két pólus akár azonos súllyal is szerepelhet.

Ezek a paradigmák kapcsolatba hozhatók egyes tudomány-területekkel és az idő problematikáját érintő különféle elméletekkel, például a huszadik század természettudományának relatív időképével, a bergsoni belső idő kategóriájával vagy akár a társadalmi idő fogalmával. Az idő úgynevezett hétköznapi értelmezése, amely a természettudományokon alapuló abszolút időfelfogáson nyugszik, az emberek időről való gondolkodásában továbbra is őrzi dominanciáját, míg az egyes tudományterületeken, valamint a művészeti alkotások világában a hegemoniája már a huszadik század fordulójától megtört (Matuschek 2005, Schilling 2005). Ahhoz azonban, hogy közelebb kerülhessünk az időszociológia megközelítési módjához, vizsgálódásainkat le kell szűkítenünk a társadalomtudományok körére.

1.2. Az időről való gondolkodás története

A társadalomtudományok tárgykörébe tartozó és az idővel összefüggő kérdésfelvetések ismertetésekor Matuschek (2005) korszakhatárait és súlypontjait használjuk, amely az egyes elméleteket és gondolkodókat a XIX. század elejétől rendszerezi. Az idő problematikája az egész nyugati filozófiát végigkíséri, értelmezési lehetőségei pedig megjelennek Arisztotelész és Platón tanaiban, de szemléletesen jelenik meg az éleai iskola egyik méltán híres paradoxonjában⁴. Arisztotelész értelmezésében az idő „mostok megszámlált sora”, amely az embertől függetlenül is létezik, miközben megjelenési formája szubjektív (Eco 2002, Mészáros 1999). Szent Ágoston szerint az idő a teremtett világ része, múlandó – miközben az emberi lélek lemérheti az idő múlandóságát, s benne kapcsolódnak össze a múlt, a jelen és a jövő elemei. Aquinói Tamás időfogalma közelebb áll Arisztotelész értelmezésé-

⁴ Itt Achilleusz és a teknős paradoxonjára gondolunk.

hez, hiszen az időt a mozgás mértékeként értelmezi (Gurevics 1974). A teológiai keretek lebomlásában kiemelkedő fontossággal bír a newtoni világkép megszületése a XVII. században, amely az idő profán, szekularizált és mérhető jellegét hangsúlyozta. Az idő egyéni végességének a tudata a filozófiában is megjelenik. A kora újkorban, majd az újkorban megszülető társadalomtudományok mindegyike szembekerült az idő problematikájával, s első adekvát válaszaik sem vártak sokáig magukra.

1.2.1. Az első periódus – a XIX. századtól az I. világháborúig

Az első periódus során az idő problematikája már gyakrabban felbukkan a társadalomtudományokban, de nem válik központi elemmé vagy gyakran kutatott területté. Ugyanakkor jelentős szerzők elméleteiben találkozhatunk az idő fogalmával: Marx a munkaidővel kapcsolatban, az osztályok közötti konfliktusforrásként és az alku tárgyaként ír az időről (Marx 1974), Simmel (2004) pedig a ritmusok szerepét hangsúlyozza, amelyek az ismétlődések révén megkönnyítik az élettevékenységek megszervezését. Weber a puritán időszervezés terjedését, valamint annak belső parancsá alakulását a protestantizmus, majd az erre ráépülő kapitalista gazdaság egyik alapjaként írja le (Weber 1982).

Az emberi gondolkodásban a nagy időtávlatok igazi áttörése is ekkorra tehető. Az evolúció gondolatköre, a lineáris fejlődéssel leírható folyamatok modelljei egyre szélesebb horizontokat ölelnek fel. Az időtávlatok kibomlását a régészet és a geológia XVIII. századtól tapasztalható fellendülése alapozta meg, amelynek segítségével a történelem egy sokkal mélyebb időperspektívába helyeződött bele („deep time”) (Bidlo 2001, Bluedorn és Standifer 2006, Carrière, Delumeau, Eco és Gould 1999).

A századforduló környékén bontakozik ki a természettudományok területén a relatív idő paradigmája, amely komoly hatással bír a kor egzisztencialista filozófusaira is, és ezáltal az időhöz kötődő elméleteket is átformálja. Mindez megjelenik például Bergson (1990) és Husserl (2002) ide vonatkozó gondolataiban. Ezekben az évtizedekben – Milic (1991) szavaival – a valóság temporális karakterének mélyebb megértése történik meg.

Az antropológia és a szociológia időfelfogásának alapjait Durkheim (2003) rakja le. Azt a máig is sok helyen használatos definíciót használja, amely szerint az idő olyan szociális produktum, amely lehetővé teszi a társadalmak tagjainak együttélését, valamint szabályozó-szervező rendszerként funkcionál. A társadalmi idő értelmezését Durkheim tanítványai, Hubert és Mauss (2000) is használták, de ez az elképzelés a későbbi évtizedek antro-

pológusai közt is követőkre talált, sőt, éreztette hatását a történettudomány területén is.

A Matuschek által elkülönített kezdeti periódusban kerül sor az első empirikus jellegű, az időfelhasználással foglalkozó kutatásokra is. Ezeknek az egyik helyszíne a cári Oroszország, ahol már egy évszázaddal ezelőtt elemezték a munkások időráfordításait. A vizsgálatok másik színhelyét az Egyesült Államok jelenti, ahol 1876-ban hasonló szándékkal figyelték meg egy Giddings nevű település lakosait (Matuschek 2005). A szervezetek működésének szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír a Taylor nevéhez kapcsolódó tudományos üzemszervezés, ahol az idő- és mozdulatelemzéses technika segítségével történik meg a munkafolyamatok szinte végletekig történő feldarabolása.

A századfordulónak és századelőnek az időhöz való újszerű viszonya tetten érhető az irodalom és a művészetek területén is – gondoljunk Wilde „Dorian Gray arcképe”, vagy Woolf „Orlando” című művére –, de megemlíthetjük a futuristák jövőkultuszát vagy Salvador Dalí szétfolyó óráit is.

1.2.2. A második periódus – a két világháború közötti időszak

A két világháború közötti korszak idővel foglalkozó társadalomtudományi értekezései közül kiemelkedik a Sorokin és Merton nevéhez kapcsolódó, 1937-ben publikált „Social Time: A Methodological and Functional Analysis” című írás. Sorokin és Merton az időhöz való közelítésükben a durkheimi értelmezési keretet felhasználva alkotja meg a máig is használt társadalmi idő fogalmát. Megközelítési módjuk a schillingi paradigmák szerint a konstruktív és a kollektív jegyekkel írható le. Ez a kategória a természettudományos időképpel ellentétes, hiszen Sorokin és Merton a megszámlálható, összevethető és a végtelenségig darabolható időt túl üresnek találta, hiszen elveszi annak mélységét és sokszínűségét. Sorokin megközelítésében az idő kvalitatív fogalom, eredete minden kétséget kizáróan társadalmi, nem felosztható (Matuschek 2005, Remm 2010, Schilling 2005). Az egyes társadalmak esetén az időfelfogással erősen összefügg annak differenciáltsági foka, valamint a koordinációs kényszerének mértéke – így szerintük az urbanizációnak és a modernizációnak együtt kell járnia az időhöz való viszony átalakulásával.

Az 1930-as években további, az időfelhasználással foglalkozó empirikus munkák születtek. 1939-ben Sorokin Bergerrel együtt a szovjet Baku-ban olajmunkások időfelhasználását vizsgálta (Sorokin és Berger 1939), Németországban pedig 1930-ban lát napvilágot a „Die Arbeitslosen in Marienthal” című munka, amiben a munkanélküliségnek az időfelhasználás-

ra gyakorolt hatását elemezték – tehát azt, hogy hogyan válik fokozatosan feleslegessé és értelmetlenné az időbeosztás szükségessége a kereső tevékenységet nem végzők esetében (Jahoda, Lazarsfeld és Zeisel 1999). A speciális foglalkozási csoportok időkezelését leíró elemzések sorát gyarapítja Cottrell 1939-es vizsgálata is, amelyben a szerző a vasutasok helyzetét elemzi. A kutatás célja annak kiderítése volt, hogy vajon azok a feszes időterek, amelyekben ezek a munkások mozognak, hogyan befolyásolják a magánéletüket és a munkán kívüli időszervezésüket (Bergmann 1990).

A két világháború közötti időszakban tehát az idő problematikája már hangsúlyosabban van jelen a társadalomtudományokban, ám az ide vonatkozó elméletek és kutatások összességükben még mindig marginális helyzetűnek tekinthetők.

1.2.3. A harmadik periódus – 1950-től az 1980-as évek közepéig

Az idővel foglalkozó társadalomtudományi kérdések igazi felfutási periódusa – Schilling szerint – nagyban köszönhető annak, hogy a pszichológia kiemelten kezd el foglalkozni a témával. Piaget szerint az időfogalom több évig tartó tanulási folyamat eredménye, amely a gyermekkorban jól körülírható szakaszokban zajlik (Piaget 1975). Szintén ennek a diszciplínának a talaján bontakoznak ki a nyolcvanas években azok a kutatási irányok, amelyek a szubjektív életkorokkal és öregedéssel, az egyéni életszakaszok kitoldásával és annak újfajta ritmusaival foglalkoznak (Sherman 1990).

Gurvitch az 1964-es „The spectrum of social time” című írásában dialektikus modellt vázolt fel, amely az egyes társadalmak fejlődési állomásait vázolja fel. Ennek szintjei egy olyan nyolcfokozatú skálán értelmezhetők, amelynek spektruma az extrém lassúságtól a gyorsaság robbanásszerű fokozódásáig tart (Schilling 2005). Ez az elmélet azt feltételezi, hogy a különböző alrendszerek minden egyes területén ugyanazok a ritmusok figyelhetők meg – hasonló jelenséget ugyanakkor jelen társadalmi viszonyok között igen nehéz volna elképzelni.

Rammstedt az idő tudatának négy típusát különítette el, és az általa kidolgozott tipológia a mai napig számos empirikus munkának, valamint mentalitástörténeti írásnak képezi alapját. Az időtudat rammstedt-i típusai (eseti, ciklikus, lineárisan nyitott, illetve lineárisan zárt) a társadalmak differenciáltsági szintjéhez igazodnak, de nem egymást kizáró, hanem az adott fokon csupán dominanciával bíró kategóriák (Häder 1996). Míg az eseti beállítottság egy, a jelent és a nem jelent megkülönböztető szemlélettel jár együtt, a lineáris-nyitott időtudat a felfelé mobilitás igényével és követelményével egyeztethető össze. Az egyes társadalmi rétegek fontos jellegzetessé-

ge az, hogy tagjaik zömmel milyen időtudattal bírnak. Rinderspacher (1985) vizsgálatai az életritmus fokozódását, és az ezzel járó leterheltséget és frusztrációt – tehát a káros egészségügyi következményeket is – elemezték. A szerző nemcsak a rekreáció fontosságára hívja fel a figyelmet, hanem egy esetleges állami beavatkozás szükségességére is. Ennek az irányzatnak, amely egy állami szintű időpolitika életre hívását célozta meg, a 90-es évektől Németországban és Olaszországban volt komoly felfutási periódusa.

Luhmann az idő problematikájához a rendszerelmélet felől közelített. Szerinte a természettudományos alapokon nyugvó világidő kiemelkedő fontossággal bír az egymástól távolodó alrendszerek összekapcsolásában. Az egyes rendszerek feltételeinek egyikeként nevezte meg az elemek temporalitását, valamint az események időben való elegendő összekapcsolódását (Mészáros 1999).

A szervezetszociológia és az idő kapcsolatának vizsgálata többek között Giddens nevéhez is fűződik. Szerinte az idő az intézményekben fegyelmezési és szabályozási eszköz, amely leképezi a hatalmi pozíciókat, és az emberre egy tőle idegen életritmust, időbeosztást kényszerít, például az iskolába járó gyermekek esetében (Schilling 2005). Schöps az idő problematikáját a rendszerek funkcionalitásának a szemszögéből közelíti meg: szerinte az egy önálló normatív és rendező elv, mivel a rendszerek valamennyi sajátosságát képes felmutatni (normák, ellenőrző mechanizmusok, szankciók). (Bergmann 1990). Ezen kívül a hatalom kérdésköréből kiindulva – tehát a konfliktuselméletekhez kapcsolódóan – ahhoz a megállapításhoz is eljut, hogy az idővel való rendelkezés fontos velejárója bizonyos társadalmi pozícióknak (Schilling 2005).

Schütz fenomenológiai szociológiájában az életvilág kategóriája szintén jellemezhető temporális jegyekkel, hiszen az eligazodáshoz szükséges tudás időbeli tudáselemek meglétét is feltételezi. Cselekvéseméletében a linearitás, a cirkularitás, a belső- és a világidő kategóriái is megjelennek, s a motivációk irányultsága értelmezhető a múlta, illetve a jövőre is (Németh A. 2010). Berger és Luckmann közös munkája az emberek belső idejének, valamint a külső rendszerek összehangolásának problematikáját elemzi (Berger és Luckmann 1967).

A harmadik periódus egyik legmeghatározóbb időszociológiai elméletének megalkotása Elias nevéhez fűződik. Elias értelmezésében az idő dichotóm természetű rendszer, amely egyszerre bír fizikai és szociális jegyekkel. Írásában annak mégis társadalmi intézmény-voltát hangsúlyozza, amely fontos tájékozódási eszközként jelenik, és amelynek ismerete nélkül az egyén nem képes betölteni az adott társadalomban a felnőtt szerepét (Elias 1990).

Értelmezése azonban nem feleltethető meg a relativista antropológia álláspontjának – az időt ugyanis nem választja le teljesen a természeti környezettől, és a társadalmi tudás alapját nagyobb mértékben magyarázza az objektív viszonyokkal. Elias szerint az idő jelentős integratív-szintetizáló funkcióval bír, hiszen a vallási-kulturális elemeken túl egy egységes értelmezési keretbe olvasztja össze a természeti jelenségeket és az egyéni életciklusokat is: „*Az idő kifejezés tehát utalás két vagy több, állandóan mozgásban lévő történet... pozícióinak vagy szakaszainak a megfeleltetésére*” (Elias 1990: 23). Elias szerint az időről való tudás az egyes társadalmakban hosszú, sok-sok generáción átnyúló tanulási folyamat eredménye. Saját, az időről való elképzelésünk tehát évszázadokkal korábbi megfigyeléseket is tartalmaz. A gazdasági-társadalmi átalakulások hatására (vagy azokkal együtt), valamint a generációk közötti tudásátadás problematikája miatt azonban az időről alkotott társadalmi tudás nem statikus (vö. Mannheim 1969). Ez a markáns, a civilizáció folyamatában kifejlődő önszabályozás eredményezi azt a képességet is, ahogyan az ember a jelenbeli előnyökről egy remélt jövőbeni cél érdekében képes lemondani. A történelmi fejlődéssel együtt mozog az egyéni autonómiák eltérő szintje is – ezek a játékterek koronként hol bővülő, hol pedig szűkülő döntési és életvezetési lehetőségeket biztosítanak az egyéneknek. Az autonómiák rendszere és a belső önszabályozás megléte a társadalomban elfoglalt pozíciókkal is összefügg (Elias 1990).

A harmadik periódus elméleti jellegű eredményei mellett az idővel kapcsolatos empirikus szociológiai kutatások területén is jelentős előrelépés történt. Az 1960-70-es években a Szalai Sándor vezette nemzetközi kutatócsoport tizenkét országban végzett időmérleg-vizsgálatokat. Ennek technikája beépült az egyes országok statisztikai felméréseinek rendszerébe, s így az országok egy jelentős részében majdnem fél évszázadra visszamenőleg elegendő információval rendelkezünk az életmódnak ezen szeletéről.

1.2.4. Az 1980-as évek közepétől napjainkig: az utóbbi évtizedek trendjei

Az idő jelensége a társadalomtudományok területén csak ekkor, tehát a 1980-as évek második felétől válik igazán gyakran kutatott jelenséggé, valamint a szociológia egyik önállósult aldiszciplínájává (Schilling 2005). Az időhöz való közelítés az utóbbi másfél évtizedben az interdiszciplinaritás fokozódását hozta magával. A korábbi korszakokban is találhatunk példát a történelem, a pszichológia, a filozófia vagy az antropológia hangsúlyosabb megjelenésére, de az utóbbi periódus újabb tudományok bekapcsolódását hozza magával: a chronobiológia a biológia és az időkutatások határán helyezkedik el, a településföldrajz a nagyvárosokban kialakuló új időkezelési formákkal foglalkozik, a

globalizációval kapcsolatos írásoknak pedig az összemosódó időrendszerek válnak kikerülhetetlen részeivé. Talán ez az interdiszciplinaritás is eredményezi azt a tendenciát, hogy a társadalmi idő kategóriája és paradigmája a modern idő kutatások során veszít fontosságából (Schilling 2005).

Komoly lendületet kapnak a szabadidő-kutatások, valamint az életpályák destandardizálódásával foglalkozó elméletek is jelentős időszociológiai vetülettel rendelkeznek (vö. Kohli 1990). Az idő felhasználásának kutatásában az időmérleg-technikák területén a mérési hibák és a validitási problémák feltérképezésének láthatjuk komolyabb felfutását (Kan és Pudney 2007), új metodológiai eszközök kidolgozása történik meg, és egyre gyakrabban kutatott területté válik az idő okozta stressz, valamint az időmenedzsment képességek problematikája (Häfner és Stock 2010, Prinz és Bünger 2012).

Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy az idő mind a természettudományok, mind pedig a társadalomtudományok rendszerében az egyik legalapvetőbb, ám mégis látens jelenséggént bukkan fel, ugyanakkor sokrétű értelmezési lehetőségei megnehezítik az egységes elméleti keretek megalkotását. Széttöredezettsége, interdiszciplináris jellege számos, egymással összekapcsolódó, kölcsönösen egymásra ható koncepciót eredményezett. Az egyes periódusokat áttekintve azt azonban mindenképpen le kell szögeznünk, hogy a kezdeti perifériális megjelenési formáktól az ezredforduló irányába haladva egyre gyakoribbá válnak az idővel foglalkozó átfogó elméletek, monografikus jellegű munkák, s az egyes társadalomtudományok aldiszciplínái között megjelennek az időre vonatkozó ágazatok is.

2. Az idő társadalmi lenyomata

Ha az idő jelenségét a szociológia szemszögéből vizsgáljuk, s célunk az, hogy annak társadalmi funkcióját és makroszintű sajátosságait feltárjuk, a diszciplínán belül két szakszociológia használata lehet számunkra a leginkább releváns. Egyrészt közelíthetünk az időhöz a kultúra fogalma, illetve a kulturális szakszociológiák felől kiindulva, másrészt pedig az életmódszociológia irányából. Jelen fejezet célja az első megközelítési mód alaposabb körüljárása, amely a makroszintű megközelítés lehetőségét nyújtja számunkra. A már említett kulturális alapokon kívül itt kerül alaposabb kifejtésre a társadalmi idő fogalma, ismertetjük az egyes társadalmak időbeliségének leírására szolgáló duális kategóriákat, valamint a társadalom- és mentalitástörténeti alapok felől kiindulva tekintjük át az időbeliség történeti változásait.

2.1. Az idő és a kultúra kapcsolatáról

A kultúra szociológiai definíciójában az idő, ha nem is játszik központi szerepet, de manifeszt módon minden alapfogalmában ott rejtőzik. Az értékek, a normák, a generációk által felhalmozott tudáskincsek, a szocializáció folyamatának egésze, a vallási rendszerek, amelyek a közösségek kohéziójában oly fontos szerepet játszanak, mind-mind temporális dimenzióval rendelkeznek. A kultúra a szociológia szerint a világhoz való alkalmazkodás eszköze, nem maradhat ki tehát szférájából a világ megértésének az egyik legfontosabb dimenziója, az idő. Az emberi élet végső kérdéseinek, a világ határainak, a jelenségek rendjének az áttekintésének egyik kulcsa az idő fogalmában rejlik. A Schilling által megalkotott második paradigma-párban (konstruktív – perceptív) is ott rejtőzik a kultúra jelensége: mivel az idő egyfajta társadalmi reakcióként működik a világ entropikus természetére, ezáltal egy része kulturálisan kódolt kell, hogy legyen. Arról sem feledkezhetünk azonban meg, hogy a percepció mikéntjét, az érzékelés módját és értelmezését is befolyásolják a kollektív jegyek. A közös kulturális kód birtoklása mindenképpen közös időértelmezést valószínűsít, a közös időértelmezés pedig a közösségek összerendeződéséhez, hagyományos formában való fennmaradásához járul hozzá. Az idő transzcendens olvasata, amely a társadalmakat elhelyezi a világ folyamatában, megrajzolja kezdeteit, megadja azokat a pontokat, amelyek szent jegyekkel leírhatók, és tartalmazhatja az apokaliptikáját is, a kultúra vitathatalan része. Mindenütt él bizonyos elképzelés a biokozmikus ritmusokra alapozott időszak végéről és kezdetéről –

írja Eliade (1993). S bár a kozmikus keretfeltételek lehetnek hasonlóak vagy éppen bizonyos elemei teljességgel ugyanazok, a kulturális alapokon nyugvó értelmezés már sajátos mintákat rajzol ki az egyes társadalmak esetében. Az idő társadalmi olvasata helyezi el nem csak a közösségeket a világ folyásában, hanem az egyes egyéneket is, s ezáltal illeszti bele életüket a társadalom szövetébe. A kultúra tartalmazza a múlt tapasztalatait és értelmezési lehetőségeit is, s mivel az emberi emlékezet limitált, a kezdetek a mitikus idők felé vezetnek. Németh szerint az idő észlelését az egyének a kultúrába betagozódva sajátítják el, s a létrejövő rendszer egy olyan valóság részét képezi, amely az ember által létrehozott (Németh A. 2010).

Az időben való lét alapvető momentumai az időszámítási rendszerek és naptárak, amelyek normahordozó funkcióval bírnak, hiszen időterveket közölnek, s a kollektív ritmussal a közösségek fennmaradását szolgálják. Mészáros (1999) szerint három mechanizmus segítségével mentik fel ezen rendszerek az egyéneket a döntések alól: egyrészt napirendet kínálnak, másrészt az idő használatának morális elemeit tartalmazzák, harmadrészt pedig az így megszülető ritmusok habitualizációján alapulnak. Az időhöz való ilyenén kialakuló viszony a társadalmi alrendszerek mindegyikét befolyásolja, s olyan jelenségekben válik majd kézzel foghatóvá, mint például a kamatszédés tilalma a középkori Európában vagy a politikai rendszerek által bevezetett új időszámítási rendszerek (például a francia forradalom időszakában vagy a sztálini Szovjetunióban). Hatása megragadható a mentalitásban, hiszen összefonódhat messianisztikus hittel és várakozással, aszektikus attitűdökkel, hedonisztikus jegyekkel, vagy tágabb jövőperspektívával, ciklikus vagy lineáris világértelmezésekkel. Ezen eltérések ugyanakkor nem csupán kultúrák közötti összehasonlításokra alkalmasak⁵ (Dusa 2012, Kapitány és Kapitány 1996), hanem az egyes társadalmi rétegek törésvonalait is megrajzolják például a pontosság vagy az időhorizontok tekintetében. Az egyes társadalmakban preferált értékek a durkheimi kollektív tudat részét képezik, és hatásukat nem csupán a szoros közösségi integráció segítségével fejtik ki, hanem interiorizáció révén az egyéni döntéseket és a megvalósuló cselekvéseket is áthatják. A közösségi időhöz való viszony azonban nem minden esetben harmonikus – az individualizáció térnyerésével születik meg az

⁵ A kultúrák közötti, idődimenzióval is rendelkező komparatív vizsgálatok közül talán az egyik legismertebb Kluckhohn és Strodtbeck kutatása – az Amerikai Egyesült Államok délnyugati részén végzett összehasonlító jellegű értékszociológiai elemzés során öt paraszti közösséget vizsgáltak: spanyol amerikaiakat, mormonokat, texasiakat, valamint zunyi illetve navaho indiánokat. A kutatás egyik aspektusa a vizsgált csoportok időorientációja volt (bővebben: Szilvási 2005).

arról való leválás igénye és a közösségi idő külsővé alakulásának jelensége. Az egyén és társadalom időkereteinek viszonya disszonánssá válhat, és generációs törésvonalakban lehet megragadható.

A vallási rendszerek szorosan fonódnak össze az időhöz való viszony egészével – normahordozó, világmagyarázó és közösségi funkcióik szinte teljes mértékben lefedik egymást. A vallások időre vonatkozó szabályokat és előírásokat tartalmaznak, rítusaik a társadalmak ritmikáját adják, struktúrálják annak mindennapjait. Az idő folyását azonban nem homogén folyamatnak írják le, amelynek egységei megfeleltethetők egymásnak, hiszen a világ egyes jelenségei különböző mitikus tartalmakkal telítettek. Az antropológiai jellegű írásokban használt olyan fogalmak, mint például a liminaritás (Turner 2002) vagy a mitikus idő (Eliade 1993) temporalitása is erre utal.

Az idő sokdimenziós jellegét hangsúlyozza a szent és a profán idő elkülönítése. A vallás fontos értelmezési keretet képezett és képez az időbeliség kialakulásában (például az idő folyamatának megjelenítésekor) vagy a ciklikusan ismétlődő események magyarázatában. Az ünnepek és a rituálék alkalmával az egyének az időnek egy másik olvasatába kerülnek. Ez a szent idő, amely kiragadja az embert az idő múlásából, felfüggeszti a mindennapok időstruktúráját (Barna 2002, Eliade 1987), és lehetőséget biztosít a transzcendenssel való összekapcsolódásra. Az időbeliség változásának vizsgálatakor szembetűnő a szekularizáció jelensége, amely átszabta a szent és a profán idő egykori egyensúlyát. A modern társadalmakban az ünnepek szent jellege és a transzcendenssel való kapcsolat háttérbe szorul. Sokkal kevésbé – vagy egyáltalán nem – tartják be az ezen alkalmakhoz kapcsolódó tabukat (például munka tilalma) és szokásokat (böjtök, templomba járás). Ez az időkeret gyakran pusztán szabadidőként vagy nem formálisan elvégzett munkaként jelenik meg az emberek életében.

A vallások időszemlélete és perspektívája a kultúra egészére, a mindennapok megélésére nyomja rá a bélyegét. Itt mindenképpen meg kell említeni, hogy a lineáris vonalú idő a zsidó, a keresztény és a muszlim vallások egyik lényeges sajátossága. Az időnek ebben az esetben iránya van, kezdete és vége, az egyéni élet pedig ennek az időnyíltnak egy apró szakaszában valósul meg. A keresztény időszámítás jelentős elmozdulást eredményezett az archaikus viszonyoktól – minden korábbi eseménynek újfajta olvasatot adva. A barbár időbeliség azonban nem tűnt el nyomtalanul, csupán visszaszorult a népi kultúra látens rétegeibe (Gurevics 1974). Az idő kezelése tehát a vallási rendszerek lényegi részének tekinthető, amely átszövi a világ eredetmagyarázatait, a mindennapok és az ünnepnapok elvárt viselkedési módjait, és a cselekedetek temporális és morális irányelveit is megadja. Az

így kiformalódó viselkedési etika és gondolkodási struktúra a társadalom egészével szerves egységet alkot, sőt, az időperspektívák gazdasági magatartásra, társadalmi struktúrákra, valamint az emberi gondolkodásra gyakorolt hatása sem kérdőjelezhető meg.

A kultúrákutatás egyik lényeges fogalma az értékek világa. Az értékek tartalma a természeti és biológiai környezetbe beágyazva kristályosodik ki, azzal mintegy párhuzamosan formálódik ki a kultúrával való kölcsönös egymásrahatások eredményeképpen. A normakövetés – írja Bereckei (2009) – emberi specifikum, amely a csoporttagok közti konfliktusokat minimalizálja. A szerző azt is hozzáteszi, hogy a szabályok bevált és célszerű mintákat és forgatókönyveket írnak elő a közösségek tagjai számára. Az értékekkel való azonosság az identitástudat alapját képezi, amelynek során az ember valami számára külsővel azonosul. Pataki (1982) szerint az együttes értékmegvalósítás moralizálódik, az egyéni cselekvések, szándékok és motivációk pedig tágabb keretekhez idomulnak, amelyek morális rendszerekként működnek. Az így születő szabályrendszerek természetszerűen vonatkoztathatóak a múlt, a jelen és a jövő megélésére és megítélésére, vagy más, temporális jellegű viselkedésekre (pontosság, ébredési és lefekvéses időpontok, rendszeresség). Ha abból indulunk ki, hogy az idő társadalmi jelenség, s jelentős kohéziós funkciókkal bír, nem meglepőek azok az értékszociológiai kutatási eredmények, amelyek a tradíciókat és a hagyományokat a közösségi értékekkel kapcsolják össze, miközben az ellentétes pólusokon a hedonizmus, az ösztönzés és az önállóság helyezkednek el (Schwartz 2003). Clark (1994) a prehistorikus időszemlélettel kapcsolatban jegyzi meg, hogy az ősökkel való kapcsolat extrém módon erősíti meg életünk kulturális dimenzióját mind egyéni, mind pedig kollektív szinten. Más kutatások arra világítanak rá, hogy az egyes társadalmak, társadalmi csoportok esetében a múlt-hoz és a jövőhöz tapadó értékek különbözhetnek, s ezek eltérő magatartásformákat generálnak. Hofstede és Hofstede (2008) kutatásában a nemzetek közötti összehasonlítás egyik dimenzióját a társadalmak idő-orientációja képezi, s ennek két pólusa a jövőorientált, illetve a statikus beállítottság. A jövővel való tervezés a hosszú távú orientáció sajátossága, míg a jelenközponturn gondolkodás a rövid távú orientáció velejárója. Ez utóbbi kategória ismérvei sokkal inkább kapcsolódnak a közösségi beágyazottság tényéhez, míg a másik pólus inkább az individuális motivációk és eszközök meglétét hangsúlyozza. A Hofstede és Hofstede-féle táblázat értelmezhető a társadalmi mobilitás kérdéskörében is, s rámutathat a zártabb közösségek társadalmi előrejutást akadályozó habituális jegyeire. A hosszú távú orientáció jegyei a weberi (1982) protestáns aszkézist, vagy Riesman (1983) belülről

irányított embertípusát idézik. A skálán való pozíció befolyásolja például a takarékoságot, a kitartást, a kapcsolatok ápolását, a tekintélyhez és a pozíciókhoz való viszonyt is (1. táblázat). Mindezt továbbgondolva a rövid és a hosszú távú orientációt értelmezhetjük az oktatás keretei között is, hiszen az erőfeszítések megtérülése, a távlati célok kitűzése és az ezek elérése érdekében végzett tevékenységek hallgatói-tanulói magatartásformákkal rokoníthatók. Hogan (1979) arról ír, hogy Észak-Amerikára különösen jellemző az időre való nagyfokú érzékenység, s ez a mérés pontosságában, az időtartamok darabolásában nyilvánul meg. Brade (2001) szerint pedig bizonyos civilizációk a „hosszú most”-ra épülnek.

1.táblázat A hosszú és a rövid távú orientáció között meglévő legfőbb különbségek az általános normák tekintetében (Hofstede és Hofstede (2008: 265) alapján)

Rövid távú orientáció	Hosszú távú orientáció
Az erőfeszítésektől gyors eredményeket várnak.	A kitartás és hosszas erőfeszítés lassan hoz eredményt.
A társadalmi nyomás nagyobb költsékezésre serkent.	Fontos a takarékoság, a források gazdaságos felhasználása.
A hagyományok tiszteletben tartása.	A körülmények tiszteletben tartása.
A személy stabilitása fontos.	Az egyén alkalmazkodóképessége a fontos.
Fontosak a társadalmi és a státuszhoz kötődő értelmezések.	Az egyén hajlandó egy célnak alárendelni magát.
Törődés az „arc” megőrzésével.	Szégyenérzet.

Az idő kezelése egyfajta kulturális kódként működik, interiorizálódik, s generációkról generációkra öröklődik. Nem feledkezhetünk meg azonban arról a tényről, hogy a tradicionális közösségek felbomlásával a temporális szabályrendszerek kényszerítő ereje csökken, a szekularizációval párhuzamosan pedig eltűnni látszanak az időben való lét transzcendens jelei, így az idő közösségi beágyazottsága csökkenni fog a modernizáció előrehaladtával. Az egyéni játékterek bővülésének folyamata, amely az életmód kereteit is érinti, az idő társadalmi beágyazottságára is hatással van. Mindezek ellenére még napjaink társadalmaira is igaznak kell tekintenünk Gurevics (1974: 80) megállapítását, mely szerint *„alig van a kultúrának paramétere, amely jobban jellemezné lényegét, mint az időfelfogás”*. Az egyes kultúrák

időszemlélete az emberi élet szinte minden szférájában megragadható: a képzetekben, a rítusokban, a magatartásformákban és a tárgyakkban is (Fejős 2000).

2.2. A társadalmi idő fogalma

A szociológia és az antropológia időhöz való közelítéséhez köthető a társadalmi idő fogalma, amely Sorokin és Merton nevéhez kapcsolható, eredete azonban a durkheimi megközelítési módban gyökerezik. Az időről Durkheim így ír: *„Az idő... olyan elvont és személytelen keret, amely nem nemcsak egyedi létiinket, de az emberi létet is magába foglalja. Olyan mintegy végtelen tábla, melyen az egész tartam kiteríthető a szellem tekintete előtt, s amelyen valamennyi lehetséges esemény meghatározott fix viszonyítási pontokhoz képest helyezhető el. Már nem az én időm van ily módon elrendezve, ez az az idő, amit egyazon civilizáció valamennyi embere objektíven gondol el”* (Durkheim 2003: 20).

A társadalmi idő a lokalitások ideje, amely kényszerítő erővel bír, és az egyének életvezetésének minden egyes szegmensét szabályozza. Előírja az életritmust, a pihenés idejét, a munka kezdetét és végét, valamint az emberi kommunikáció kereteit is. A társadalmi idő kvalitatív és heterogén, tehát darabjai egymásnak nem feleltethetők meg. Kialakulása hosszú időt, több évszázadot vagy évezredet vesz igénybe, hiszen a különböző rendszerek (például csillagászati ritmusok, nap- és holdciklusok, a természeti környezet és az emberi élet fázisai) harmonikus összeillesztése, valamint vallási-kulturális keretekbe való beágyazása bonyolult feladat. A társadalmi idő tartalmazza az időbeliségre vonatkozó normákat, az időkezelési stratégiákat és technikákat, amely a társadalom számára releváns tapasztalatokon nyugszik. Ezáltal megkönnyíti az embernek a világban való tájékozódását, a különböző kapcsolatok ápolását, a közösségi integrációt, a tevékenységi rendszerek megszervezését, beosztását, valamint az emberi élet végességének a feldolgozhatóságát is. Ingold (2000) a társadalmi idő fogalmával kapcsolatban azt hangsúlyozza, hogy ez az egyes – éppen az adott időben esedékes – munkafolyamatok és cselekvések nélkül nem értelmezhető: a társadalmi idő tehát feladatorientált. Kiss szerint a társadalmi időt a társadalom maga generálja, és nem a természettudományos időfelfogás. Kialakulását a fizikai reprodukció, a természetes racionalitás időkomponensei, valamint a politikai hatalom idővonatkozásai alakítják (Kiss E. 2005).

Adam és Gell szerint a társadalmi idővel kapcsolatos vélekedések tévútra vitték a társadalomtudományokat, hiszen a fogalom elveszítette általános értelmét – tehát azt, hogy léteznek az eltérő kultúrkörök időészlelése-

ben is azonos motívumok. Vannak tehát közös vonások abban, ahogyan az egyes társadalmak időbeliségük kereteit az objektív alapokra építve megszerkesztik és felépítik (Fejős 2000). Az univerzalista antropológia szerint „... *az időészlelés módja közös emberi tulajdonság*” (Wilhelm 2002: 95). Más szerzők (Bloch 2000) azt hangsúlyozzák, hogy az antropológusok azért kaphatnak kultúrkörönként egymástól teljesen eltérő elképzeléseket⁶, mert nem a hétköznapi események és tevékenységek szintjét vizsgálják, hanem leginkább a valláshoz és a kultúrához kapcsolódó elemeket, s így szinte egymással összeegyeztethetetlen elképzelések születnek a különböző civilizációk vizsgálatakor.

Ez a kritikai állásfoglalás megjelenik a modern idő kutatások szemléletmódjában, amelyre egyre inkább jellemző a társadalmi idő kategóriájától való eltávolodás. A társadalmi idő tehát – ha létezik is a posztmodern időbeliségben – mindenképpen lazábban öleli körül az egyént, valamint annak megváltozott jellegét eredményezi. Többek teszik fel azt a kérdést, hogy jelen körülmények között használhatjuk-e még a társadalmi idő fogalmát annak korábbi jelentésében.

2.3. Az időbeliség leírásának duális kategóriái

Az időbeliség megközelítésében, ábrázolásában a szakirodalom gyakran olyan kategória-párokat alkalmaz, amelyekkel az egyes kultúrák időszemlélete, az időbeliség történeti változásai, vagy pedig az egyszerre jelenlévő időszervezési keretek írhatók le. Jelen alfejezetben arra vállalkozunk, hogy az ismertetésre kerülő kategóriák esetében megtaláljuk azokban a hallgatói lét szempontjából is releváns elemeket.

Egyes társadalmak időhöz való viszonyának leírásakor talán a leggyakrabban használt fogalom pár a lineáris és a ciklikus idő elkülönítése. Ezek alkalmazása gyakran sematikus módon történik, hiszen a különböző időértelmezési kereteket végletesen sorolják egyik vagy másik kategóriába. Barnes azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy az inkább ciklikus időfelfogással bíró társadalmak sem egy körbe-körbeforgó rendszernek képzelik el a világot (Gell 1990). Ugyanakkor ennek a két iránynak minden kultúrában megvannak bizonyos elemei, hiszen a ciklikusság a természeti környezet ritmusaiban, a vissza-visszatérő ünnepek rendszerében, a linearitás pedig sok esetben a vallás dimenziójában, valamint az egyéni életciklusok szintjén

⁶ Különösen sok vitát váltott ki Geertznek a bali emberek időérzékeléséről és a bali naptárról írott tanulmánya (Geertz 2000).

jelenhet meg. E kategória-párt gyakran kapcsolják az újjászületés, valamint az élet és a halál kettősségének gondolköréhez. A tradicionális társadalmak linearitása azonban nem egyeztethető össze a modern társadalmakéval: a hagyományos társadalmak idő-elképzeléseiben mindig vannak időn kívüli kategóriák, amelyek a világ megszületése előtti és az utáni periódust illesztik a gyakorlatban használt egységekhez. A ciklikusság és a linearitás együttes jelenléte és összefonódása az oktatási rendszereket is jellemzi, így ezen keretek a felsőoktatás számára is meghatározóak. Miközben a campuson eltöltött évek ideális esetben egy végállapottra irányulnak, az azt alkotó kisebb egységek ismétlődése a vizsgaidőszakok, szemeszterek, szünetek ritmikája által tagolt – a hallgatók időbeliségét, életritmusát tehát a ciklikus és a lineáris elemek összefonódása adja.

Az időbeliség komplex rendszer, amelynek egyes dimenziói egymás mellett futó időszámítási módokat eredményezhetnek. Evans-Pritchard (2000) elkülöníti az ökológiai és a strukturális idő kategóriáit: az előbbi a gyakorlati élet megszervezését, az utóbbi pedig a társadalmi-szimbolikus kereteket jelenti. Az idő gyakorlati megszervezését inkább a természeti adottságokhoz, a termelés folyamatához való alkalmazkodás alakítja – ez a különböző kultúrákban azonos vonásokat eredményezhet (például alkalmazkodás a folyók áradásaihoz). Ennek a fogalom párnak a relevanciáját jelzi, hogy egyes társadalmakban ezek mentén születtek meg a párhuzamosan futó naptárrendszerek: előfordult, hogy elkülönült a gyakorlati cselekvések és a rituális-szimbolikus dimenzió ritmusa, időszámítása⁷. Bloch (2000) is hasonló kategóriákat használ ennek a kettősségnek a leírásakor, mikor a gyakorlati, illetve az ideológiai időről ír. Ez utóbbi szerinte fontos eszköze a társadalmi egyenlőtlenségek fenntartásának is. Ha ezt a kategória-párt akarjuk a felsőoktatás világába átültetni, akkor az ökológiai aspektust talán könnyebben tudjuk identifikálni, hiszen a diákok életmódját a campusok természeti ciklusai alakítják, s generálnak alkalmanként magasabb tanulási aktivitást, míg más esetekben jóval nagyobb játéktereket és szabadidőt tesznek lehetővé a hallgatóknak. A strukturális keretek meghatározása azonban már jóval nehezebb feladat, amelynek szálai a felsőoktatás szimbolikus értékeihez visznek el bennünket. Azonban az már kérdéses, hogy az egyetemhez ilyen értelemben vett szimbolikus elemek tapadnak-e napjainkban. Az eltömegesedés, a praktikum felértékelődése, valamint a diplomák megszerzéséhez szükséges befektetések, és az azáltal megszerezhető előnyök

⁷ Sokszor ezek a párhuzamosan futó időszámítási módok a naptári és a csillagászati évek egybe nem eséséből következtek. Ennek korrekciójára is találhatunk példát például Mezopotámiában (Kalla 2002) vagy Egyiptomban (Luft 2002).

konstellációja miatt ebben nem lehetünk biztosak. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy az ilyen jellegű szimbolikus elemek nem csupán a klasszikus egyetemképből eredeztethetők, hiszen egy szabadidő- és fogyasztói dominanciájú felsőoktatás más életvezetési elveket, rítusokat és szokásokat fog generálni.

Az időbeliség változásainak vizsgálatakor szintén gyakran használt fogalom pár társadalmi és a csillagászati idő kategóriája. Ezen fogalmak felsőoktatási relevanciája egyrészt megragadható abban, hogy az oktatás szervezése alapvetően sziderikus alapokon nyugszik (órák hossza, szünetek hossza, hány percet kell várni egy oktatóra annak késése esetében), miközben a hallgatói életmód szakaszai a temporalitás szempontjából minőségileg elkülönülnek. A vizsgaidőszakok periódusainak hosszát a szubjektív észlelés hosszabbnak láttathatja, miközben a szorgalmi időszakok három hónapos szakaszai gyakran elrepülnek. A hallgatói lét szimbolikus eseményei – például egy diplomaosztó ünnepség – ha nem is adják vissza a szent idő transzcendens jellegének teljes mélységét, mintegy kiemelkednek a diákok mindennapjai közül és szimbolikus tartalmakkal töltődnek.

Végül a Hall (1987) nevéhez kapcsolódó monokronikus, illetve polikronikus időszemlélet bemutatására vállalkozunk. A szerző szerint ezen kategóriák a szimultán tevékenységek végzésének képességére utalnak. Az előbbi típusú beállítottság egy aktivitási forma kizárólagos végzését preferálja, míg az utóbbi a párhuzamos cselekedeteket is lehetővé teszi. Ez a dimenzió alkalmas kultúrközi összehasonlításra is. Bluedorn és Standifer (2006) vizsgálatai szerint az Egyesült Államok inkább monokronikus, míg például Spanyolország polikronikus beállítottsággal bír. Ugyanakkor a szimultán tevékenységek végzése az utóbbi évtizedek során egyre gyakoribb jelenségnek tekinthető, amely a mediatizációval szorosan összefügg. Az úgynevezett „screen-time” időtartama alatt igen sok egyéb tevékenység végezhető párhuzamosan (házimunka, gyermeknevelés), valamint a különböző internetes alkalmazások egyidejűleg is futtathatók. A hallgatói populáció esetében a képernyő előtt töltött időtartamok igen gyakran tanulási célú tevékenységekkel keverednek, amelyek azonban ez utóbbi hatékonyságával és eredményességével is kapcsolatot mutathatnak. Bizonyos, hogy a mediatizáció a tanulási technikákat a szimultán aktivitási formák felé mozdította el.

A duális kategóriákról összességében azt mondhatjuk – mint ahogyan azt Gell (2000) is kiemeli –, hogy minden kétséget kizáróan a nyugati kultúrkör megközelítési módjának a termékei. Forrai (2000) tipikus hibaként írja le az időrendszerek dichotómiákra való bontását és egyszerűsítését. Az

egyres időfelfogások dimenziókra való felosztása egy, a világhoz való holisztikus szemléletmód esetén értelmezhetetlen lehet, éppen úgy, mint sok esetben az időnek a nyugati kultúrkörben meghatározott fogalma. A fogalom párok ismertetésekor végül meg kell említeni azt a tényt, hogy a felsorolt kategóriák nem egymást kizáró fogalmak, hanem inkább weberi értelemben vett ideáltípusok, amelyek nem tisztán ebben a formában, hanem egymás mellett is léteznek. Bizonyos foglalkozási csoportok esetében dominánsabban jelentkezhetnek például a természeti ritmusok ciklikusságot erősítő hatásai. A háztartási munkák kereteit a mai napig gyakran ezek az ismétlődések határozzák meg leginkább. A vissza-visszatérő ritmusok azonban nem csak a természeti környezetből vezethetők le: a diákok életmódjának periódusait például az iskola szervezeti keretei alakítják. A kategóriák összefonódása ráadásul nemcsak az egyes társadalmakban, társadalmi rétegekben, hanem az egyének életében is megfigyelhető.

2.4. Az időbeliség történeti megközelítése

Az idő észlelésének és jellegzetességeinek változását nemcsak a társadalmi idő és a sziderikus idő dominanciájával lehet modellezni, hiszen ezen kívül még számos, erre a problémakörre fókuszáló elmélet létezik a társadalomtudományok területén. Ráadásul Sorokin és Merton idővel kapcsolatos írásai az 1930-as és az 1940-es években láttak napvilágot, így a mai viszonyok ábrázolására és az utóbbi évtizedek tendenciáinak jellemzésére igen nehezen alkalmazhatók. Már az is számos kérdést vet fel, hogy ezeket a változásokat hogyan ítélik meg az egyes, témával foglalkozó szakemberek: míg például Bergmann (1990) a folyamat kapcsán egyfajta evolúcióról beszél, addig a posztmodern gondolkodás azonos értékű időkezelési módokat említi. A kapitalizmus-kritikák szemszögéből nézve ezek a változások számos negatív következménnyel bírnak.

Az időbeliség történeti szakaszhatárainak leggyakrabban használt felosztása egy modernitás előtti, egy modern, illetve egy posztmodern időhöz való viszonyt különböztet meg. A premodern időkezelés a tradicionális társadalmakat jellemzi, a modern az ipari forradalom következtében kialakuló rendszereket, míg a posztmodern az utóbbi évtizedek sajátossága. A változások kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy ezen ideáltípusok egyrészt beágyazottak a gazdasági, kulturális, térbeli (például közlekedés) aspektusokba, s azokkal együtt alakulva kölcsönösen formálják egymást; másrészt pedig beilleszthetők a modernizáció folyamatába, s mint ilyenek, egy lineáris iránnyal jellemezhetők. Rezsőházy a társadalom fejlettségét öt időbeli

dimenzióval hozza összefüggésbe: a találkozások pontosságával, a cselekvések ütemezésével, az előrelátással, a haladás iránti érzékkel, valamint az idő önértékével (Németh A. 2010).

Fontos azt is megjegyezni, hogy ez a felosztás a nyugati kultúrkörre fókuszálva tekinthető érvényesnek. Ezeknek az időkezelési módoknak a megjelenése nem tisztán, hanem egymással keveredve történik, domináns szerepet azonban korszakonként csak egyikük játszik. Az egyes szakaszokat – ha az lehetséges – a hallgatói életmódra való reflektálással egészítjük ki.

2.4.1. A tradicionális társadalmak időbelisége

Gadamer (1994) szavaival az ember az az élőlény, amelynek érzéke van az időhöz és időtartamként is megtapasztalja azt. Mindez távolságot feltételez a pillanattal, miközben az állatok életét a jelen vagy a legközelebb várható dolog uralja és irányítja. Egyedül az ember képes a temporális tapasztalaihoz elméleteket és kereteket alkotni, s ezáltal a valósághoz valamit hozzáadni. Az emberi lét lényegi eleme, hogy társadalmi és közösségi emlékeit megosztja, és azokat az értékeket fenntartja, amelyek a múlthoz kapcsolódnak (Clark 1994). Az archeológusok joggal tették hát fel azt a kérdést, hogy ez a tudatosság mikor alakult ki, s ennek milyen jelei ragadhatók meg például egy preliterális társadalomban. Az idő, mint tényező jelenlétét megerősítő egyik első momentum a halotti kultuszok megjelenése, amely annak meghosszabbodott horizontjára utal, s már a pleisztocén középső szakaszában megjelenik. A késő bronzkor és a neolitikum hajósai már bizonyíthatóan használták a navigációhoz a csillagképek mozgását. A monumentális naptárak építése, az ősök kultuszának megjelenése, a mítoszok temporalitása, a jövőbeni események befolyásolásának igénye azonban csupán a homo sapiens sapiens esetében alkot majd teljes időbeli létet (Clark 1994).

A tradicionális társadalmak időkereteit a társadalmi idő szabja meg. Ez a keret hangolja össze a közösségek cselekvéseit és határozza meg az egyén kötelességeit is. A társadalmi idő nem csak feladatokat, elvégzendő munkákat ír elő, hanem kijelöli a rekreáció különböző módjait is. A munka és a szórakozás a tradicionális társadalmakban sokkal nehezebben szétválasztható kategóriák – egyes tevékenységek egyszerre voltak gazdaságilag hasznosak, és biztosítottak lehetőséget a társasági életre, kapcsolódásra, valamint szimbolikus tartalmakkal is telítődtek.

A tradicionális társadalmak időbelisége feladatorientált (Ingold 2000), tehát nem választható le az éppen aktuális tevékenységek rendszerétől. A feladatoknak kötött, meghatározott időpontja van, ami nem tolható későbbre vagy hozható előbbre – ennek azonban a tradicionális társadalmak

gondolkodásában nem is lenne értelme. Az egyén a feladatorientáltság keretei között cselekvőként jelenik meg, ezen cselekvések pedig összhangban vannak a közösség tevékenységeivel. A premodern társadalmakban elvégezendő feladatok változó intenzitásúak – néha üresjáratokkal vannak teli, máskor pedig fokozott teljesítményt követelnek az egyénektől. Megfigyelhető azonban, hogy ezen intenzív, munkával eltöltött periódusok után mindig előírják a rekreáció kereteit is. Az élet ritmusa a természeti környezet ritmusaig igazodik – a nappalok nyáron megnyúlnak, télen összezsugorodnak, az ébrenlét periódusait pedig a napszakok befolyásolják. A munkafolyamatok is ehhez a ritmushoz illeszkednek. Az idő kisebb egységeinek mérésére praktikus, mindenki által ismert egységeket használnak. Időtartamot jelölt például Madagaszkáron a sáskasütésnyi, Ázsiában a rizsfőzésnyi, vagy Európában a miatyánknyi idő (Thompson 1990).

A tradicionális társadalmakban az egyes tevékenységeknek – a feladatorientáltsághoz kapcsolódóan – saját idejük van, amit nem érdemes megváltoztatni. Az a pontosság, az idő racionális kezelése, valamint az idővel való takarékoskodás, ami a későbbi korokat fogja jellemezni, a hagyományos keretek között nem jellemző. Az események egymásutániságának, akárcsak az öregedésnek, szigorúan vett forgatókönyve van, amit az egyénnek be kell tartani (például az öltözködési és viselkedési szokásokban), de ennek terhével sokkal kevésbé kell megküzdenie, mint a modern társadalmakban. A jövő Bourdieu (1978) szerint ezekben a közösségekben a gazdasági tapasztalatokkal megragadható és meghatározható fogalom. A gazdasági alapok igen szorosan kapcsolódnak az időtudathoz, és az emberek ehhez mérten alakítják az elkövetkező eseményekről való gondolkodásukat is.

A hagyományos közösségekben az egyének számára előírt cselekvések kényszerítő erővel rendelkeznek. Az a szigorú konformitás, amely ezeket a társadalmakat jellemzi, a feladatok elvégzésének minden sajátosságában érvényre jut. Riesman (1983) írja a tradíciók által vezérelt típusról azt, hogy nem választhatja meg, hogy mikor dolgozik és mikor szórakozik, vagy a kettőt mikor kapcsolja össze: ezt a közösség tradíciói döntik el. Bourdieu szerint *„gyanút keltenek mindazok, akik akkor dolgoznak, mikor mások pihennek, otthon ülnek, mikor a többiek a mezőn vannak vagy a falu utcáin sétálnak”* (Bourdieu 1978: 331).

A tradicionális társadalmak időkezelését azonban hiba lenne teljességgel megfeleltetni a jelenleg is használt és általunk is megtapasztalható temporális kategóriák egyikének. Eliade (1993) szerint ezen közösségek „nem engedik az időt történelemmé válni”, s nem hagyják, hogy az események visszafordíthatatlansága a tudatukra negatív hatást gyakoroljon, bom-

lasztóan hasson. Életük pedig „...archetipikus cselekedetek utánzásával egyszerűsödik [...] nem eseményekből, hanem ugyanazon őseredeti mítoszok szüntelen ismétlődéséből áll” (Eliade 1993: 128–129). A hagyományos társadalmak tagjai egyfajta időtlen jelenben élnek. Gurevics szerint a jelen, a múlt és a jövő kategóriái sem azonosak a mai értelmezésekkel: a jelen magában foglalja a múltat, összekapcsolódik azzal, miközben már tartalmazza a jövőt is. A „barbár idő [...] nem a világ létezésének a dologi világtól elvált formája, hanem konkrét tárgyi közeg, szövet az istenek szövőszékén” (Gurevics 1974: 87). Imhof (1992) egy középkori falu példáján keresztül próbálja modellezni egy Johannes Hoos nevű észak-hesseni paraszt életvilágát. Az akkori viszonyok közt, amely magába foglalta az egyéni élet tágabb időkereteit is, az egyes ember soha nem vesztett el, és soha nem volt pusztán önmagára utalva, létezése tágabb keretek közé volt beágyazva. Ezt tökéletesen szemléltetik például a névadási szokások, tehát a személynevek ismétlődésének hagyománya is.

A hallgatói életmód szempontjából értelemszerűen ennek az időkezelési módnak lesz a legkevesebb relevanciája. A transzcendens elemekkel való telítettség, az erőteljes közösségi dominancia vagy a felsőoktatás időszervezete egyértelműen nem effelé a típus felé gravitál. Empirikus kutatásaink során ugyanakkor bizonyos elemek, mint például a természeti ritmusokhoz való alkalmazkodás jelensége, meg fognak jelenni a diákok életmódjában.

2.4.2. A modern időbeliség jellegzetességei

A metrikus idő használata Európában összefügg azzal az igénnyel, hogy a napokat egyenlő hosszúságú órákra osszák fel. Korábban ugyanis az órák időtartama az aktuális évszaktól függött – s ez a gyakorlat még a középkorban is erőteljesen tartotta magát. A pontos időbeli tervezés megszületésének helyét több szerző is a kora középkori kolostorokba helyezi (Betts 2002, Bidlo 2001, Geissler 1999, Losonczy 2009, Weber 1982) – mindez természetesen megmutakozott az idő számolásának szakrális vonásaiban is: a katedrálisok órái bibliai jeleneteket mutattak be, s a fedőlapokon is igen gyakoriak voltak a vallási szimbólumok ábrázolásai. Egyes helyeken már a VII. században napi hétszeri – azonos időpontokban megszólaló – harangkongatással jelezték az idő múlását, ezzel is segítve az imádkozások rendjének betartását. A mechanikus időmérő szerkezetek az 1300-as évek elején kezdtek elterjedni Európában, és az egyház fennhatósága alól kikerülve lassan megjelennek a városok piacterein és a kastélyokban is. Ez azonban nem vont maga után a percekben és órákban mért metrikus idő elterjedését. Bár a templomi és a köztéri órákat a XIV. századtól kezdve használták

(igaz, ezek pontossága kezdetben megkérdőjelezhető), az időbeliséget alapjaiban ez még nem változtatta meg. Az órát ellenérzésüket kifejezve az ördög malmának nevezték (Thompson 1990), és az embereket továbbra sem a pontosság vagy a sietség jellemezte.

Az idő újfajta kezelése a XVI–XVII. században a polgári-kereskedő rétegből indult ki. Ekkor jelenik meg az idő értékességének a gondolata, a pontosság érény-volta és az időtakarékoság követelménye, amely a piacok és az üzletek nyitva tartásával és a kereskedelem összehangolásával állt kapcsolatban. A percekben és órákban mért idő egyre szorosabban fonódott össze a gazdasággal. A XIV. század végi Firenzéből arra vonatkozó források is fennmaradtak, hogy a munkásoknak túlórákat számoltak el (Geissler 1999) – ez már megfeleltethető annak az elképzelésnek, hogy az idő pénzbe is átszámolható. Fokozatosan jelenik meg az egyre kisebb időegységek meghatározásának az igénye is: az órák kezdetben csupán egy mutatóval működtek, de a kora középkor végén a percek meghatározása is egyre nagyobb teret hódított.

A nagyüzemi munkarendre való átállás számos konfliktust indukált, hiszen a munka az eddigiektől gyökeresen eltérő körülmények és követelmények között történt. Ezeket az elvárásokat kezdetben külső kényszerként élték meg a dolgozók, és az erre való átállás hosszú folyamatot jelentett. Ez a munkaforma percre pontosan rögzített, és a tevékenységek a természeti környezettől függetlenül minden nap ugyanabban az időpontban kezdődtek és végződtek. A munka intenzitása nem ingadozott, de egy futószalag mellett állva az ember teljesítménye nem is ingadozhat – így megszűntek a tradicionális munkavégzésre oly jellemző üresjáratok. A világítás megoldásával a munka periódusa belenyúlhatott az éjszakába, vagy akár pirkadat előtt megkezdődhetett. A munka – írja Ingold (1990) – időegységekkel mért termékké vált. A mozdulatokat, a munka intenzitását és beosztását a racionalitás és a hasznosság elve alapján szervezték újjá – jó példa erre a mozdulatelemzéses technika megszületése. A kapitalizmus Hogan (1979) szerint hajlamos arra, hogy az időt egy gyorsan elfogyó mennyiségként értelmezze.

Ezek a megváltozott körülmények, a gyári környezet, az igen hosszú munkaidők a napok legnagyobb hányadát lekötötték, így a metrikus idő az ott dolgozók életének egyre nagyobb részét irányította. Mindez nem jelentette a tradicionális időbeliség megszűnését⁸, de ez az időkezelési forma

⁸ Fél és Hofer a heves megyei Átány község paraszti világának átfogó vizsgálatát végzeték el az 1950-es években. „Árányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban” című könyvük egyik fejezete az idővel foglalkozik, amely a tradicionális időkezelés egyes elemeinek a fennmaradását, valamint a két időkezelés egymás mellett élését is szemlélteti. Az idő

korábbi dominanciáját elvesztette. Az átállás nehézségei után lezajlott a metrikus és homogén idő szerinti életritmus belsővé tétele és rögzülése az egyéni értékrendekben, amely a tradicionálistól teljesen eltérő időtudatosságot alakított ki és tett általánossá.

A metrikus idő lassan szétfeszítette a lokalitások zártságát is. Míg a premodern társadalmakban a közösségek időszámításai egymástól függetlenül működtek, a középkorban pedig a legtöbb városnak saját (sokszor egyszerre több) lokális ideje volt, a közlekedés fejlődésével, a vasúthálózat kiépülésével ez az állapot már tarthatatlanná vált⁹. Az 1884-es Nemzetközi Meridián Konferencia egy egységes, az egész világra kiterjedő időmérési szabvány kidolgozását tűzte ki célul, amelynek eredménye lett a greenwichi idő világszerte elfogadott használata (Betts 2002). Jellemző módon ezt a rendszert pár évtizeden keresztül csupán a közlekedés területén használták.

Az idő racionális kezelésének következménye a fokozott időtudatosság, az idő elvesztegetésének gondolata¹⁰, és az idővel való takarékoság fokozásának igénye¹¹. Rezsőházy a hagyományos társadalmak ipari társadalmakká való átalakulása során feltételez egy átmeneti szakaszt. Ebben a periódusban fokozatosan történik meg az idő értékének növekvő interiorizálása, míg az idő – mai szemszögből nézve – pazarlása lassan visszaszorul (Rezsőházy 1978).

A modernitás időkezelése már sokkal inkább közelíthető az oktatás világához. Az órák elterjedésének első színhelyeit a templomok és a közterek mellett az iskolaépületek jelentették. A középkor végétől az oktatási intézmények idejét már a metrikus keretek szabályozták, s a tanítási idő, a gyermekek játékidője, az oktatás kezdete már órákban és percekben volt szabályozott. Ezzel párhuzamosan az iskolai léthez kapcsolódnak a racionális

folyásban való tájékozódás a következő idézet segítségével modellezhető: „*Megjegyez az ember valamit, a Csontos bázakat vagy mellette egy fát. Márciusban Samu bátyám kéménye felett van négy órákor [...] Őszi szántásba, amikor Török Károlyék oljuk felett van, akkor szoktam felkelni, 5-6 méter távolságra van egy eperfa, 10 nap alatt afelett van, ennyivel rövidebb a nap.*” (Fél és Hofer 1997: 416)

⁹ Az Egyesült Államokban az 1860-as években körülbelül 300 lokális időszámítás létezett (Geissler 1999).

¹⁰ Rezsőházy írja a perui és a belga időmérleg-vizsgálatok eredményeit elemezve, hogy bár a munkával töltött idő Belgiumban sokkal magasabb, mint a dél-amerikai országban, az emberek mégis itt érzik úgy, hogy elvesztegették az idejüket (Rezsőházy 1978).

¹¹ Beauvoir az „Egy jóházból való úrilány emlékei” című könyvében a következőket írja: „*Nálunk semmi sem mehetett veszendőbe... anyám soha egy percet sem hagyott kihasználatlanul; olvasás közben kötött; apámmal, barátokkal beszélgetve varrt, javított vagy bímzett; metróban, villamoson kilométerszám borgolta a pamutcsipkét... Úgy képzeltem – nemcsak nálunk, de mindenütt –, az idő, a pénz annyira kimért dolog, hogy csak a legnagyobb szigorúsággal lehet bálni vele*” (Beauvoir 1961: 82–83).

időkezelés értékei is (pontosság, jó időkihasználás, szorgalom, tervezhetőség). A tömegiskolák XIX. századi megjelenése mindezen jellemzőket csak tovább erősítette (Németh A. 2010). A felsőoktatás világában a metrikus keretek továbbra is adottak, ugyanakkor az egyéni játékterek a szervezeti jelleg eltérő volta miatt (például eltérő óralátogatási intenzitások, saját óra-rend kialakításának lehetősége) szélesebbek. A campusok ideje ebből a nézőpontból, tehát a szubjektív elemek dominánsabb jelenléte miatt, kevésbé tekinthető idegen időnek.

2.4.3. A posztmodern idő jellegzetességei

A XX. század az időhöz való viszonyban radikális változásokat eredményezett – ez a tendencia mind a filozófiában, mind pedig a művészetekben megfogható. A hagyományos gondolati keretek, struktúrák és világképek feloldódása, amellyel párhuzamosan a globalizáció is egyre inkább átszabta az egyének életét, újfajta – Geissler (1999) szavaival élve – posztmodern időbeliséget eredményezett. Jelen alfejezetben arra vállalkozunk, hogy a posztmodern időkezelésnek tulajdonított elemeket mutassuk be, területi kereteink ugyanakkor nem teszik lehetővé a posztmodern jelenségkörének mélyebb filozófiai, szociológiai aspektusainak feltárását.

A posztmodern időbeliség sarkalatos pontjai a munkaerőpiaci változások – ilyen például az atipikus munkaformák terjedése vagy a munkaidő flexibilitásának fokozódása is. Ez az új időbeliség egy spirális folyamatnak is felfogható, hiszen minél többen dolgoznak éjszakai műszakban vagy teljesen rendszertelen keretek között, a szolgáltatásoknak annál inkább kell megszakítások nélkülivé válniuk. Az irreguláris állások így a munkaerőpiacok egyre nagyobb hányadát fedik le (Herrmann 2005, Jurczyk és Voss 2005, Mills 2004.). Az egyenlőtlenségek azonban itt is megfoghatók: az irreguláris állások alsó szféráját az úgynevezett McMunkák képezik, amelyek sem túl magas béreket, sem komoly perspektívákat nem kínálnak. Ebben a csoportban felülreprezentáltak a képzetlen fiatalok, a kisebbségek, valamint a nők is. Az irreguláris állásoknak csupán egy vékony, felső része kínál kedvező lehetőségeket és bérezést a munkavállalóknak (Mills 2004).

A posztmodern időbeliség legfontosabb jellegzetességeit a következő pontokban foglalhatjuk össze:

- *Flexibilitás.* A posztmodern időbeliség a kötött, szabályozott és kiszámítható időkeretek végét jelenti mind a munkaidő, mind pedig a szabadidő tekintetében: a szabadidő és munka határai összemosódnak. A jövő kiszámíthatatlanná, a napok menetrendje pedig hektikussá válik, s a rutin

tevékenységeknek többé már nincsenek rögzített időpontjaik (például felkelés-lefekvés, étkezés, munka). Ez a sajátosság kapcsolható a Sennet (2000) által megrajzolt flexibilis ember képéhez, akinek életritmusa minden rendszerességet nélkülöz.

- *Reflexió.* A posztmodern társadalmak tevékenységrendszere, a napi időbeosztás bármikor a pillanatnyi szükségletekhez igazítható és alakítható: a posztmodern idő tehát szituatív (Sigalova 2005). Azonban nem csak a munka, hanem a szabadidős tevékenységek is szituatívvá válnak. Az idő nyitottsága, kiszámíthatatlansága, a sztochasztikusan fellépő követelmények nem anomáliák, hanem a normalitás (Jurczyk és Voss 2005).

- *Gyorsaság.* Az információs technológia nyújtotta lehetőségek, a munkaerőpiaci versenyhelyzet éleződése, a gépekhez való igazodás az egyének életritmusának fokozódásához vezetett. A felgyorsult társadalom fontos sajátossága, hogy az egyének minél több tevékenységet minél kisebb időegységekbe szeretnének belepréselni. A jelen is egyre inkább összezsugorodik (Schilling 2005) – ez megfogható például a fogyasztási javak, trendek (például a divat vagy a zene területén) egyre rövidebb időre való tervezésében is. Más szerzők azonban vitatják az általános gyorsulás tézisé, s az idő bizonyos szegmenseit továbbra is a hagyományos ritmusok alapján látják működni (Wajcman 2008).

- *A tevékenységek összesűrűsödése.* A szabott ritmusok nélkül az egyének életében a munka- és pihenőidő fázisai változó intenzitással követik egymást. Különösen igaz ez a projektmunkáknál, ahol a felfokozott tevékenységgel töltött napokat néha napokig-hetekig tartó rekreációs időszak követi. Ez többek szerint a tradicionális társadalmak időbeliségét idézi, ahol a komolyabb fizikai igénybevétellel járó periódusokat hasonló nyugalmi fázisok követték (Jurczyk és Voss 2005, Thompson 1990).

- *Az idő kitágulása.* Az emberi tevékenységek – legyen szó akár munkáról, akár szórakozásról – egyre inkább átszűrődnek az idő korábban hasonló célokra fel nem használt területeibe. A műszakos és távmunkák, a projektmunkák belenyúlhatnak az éjszakába vagy néha teljesen kitöltik azokat. A korábbi munkamentes periódusokat garantáltan magába foglaló időbeliséget Silver és Crompton (2002) a „golden time” kifejezéssel illeti.

- *Az idő individualizációja.* A közösség által megszabott időkeretek kényserítő ereje a modern időkezelés kezdete óta csökkenő tendenciát mutat. A posztmodern idő az egyénnek egyfajta idő-szuverenitást biztosít, azaz döntési lehetőséget saját életritmusának kialakításában. Ez azonban az emberek számára nemcsak korábban nem látott szabadságot, hanem eddig nem tapasztalt terheket és felelősségeket is jelent. Az individualizáció következté-

ben az egyes emberek egyre sajátosabb, eltérőbb időmintázatokat produkálnak (Eberling és Henckel 2002).

- *A szinkronizáció és a kollektív ritmusok feloldódása.* A tradicionális társadalmakban a rendszeridők és az egyéni idők kerek egészet alkotnak. Ez a ritmusbeli egység a posztmodern időbeliség esetében megbomlik, és végképp elszakad a természeti környezettől. A szétcsúszott rendszerek idejének összeegyeztetése, váltogatása az egyénektől speciális képességet követel meg. A deszinkronizációval kapcsolatos jelenség az időkollázs fogalma, amely a posztmodern időszervezés sajátossága (Schilling 2005, Sigalova 2005). A különböző rendszeridők szétcsúszásával a társadalmakban már nincsenek tiszta időbeli szabályok, így az egyes embereknek ezekből az összefüggéstelen darabokból kell saját életvezetésük során egy egységes egészet – mintegy kollázsként – teremteniük.

- *Az időhatékony tevékenység-szervezés és az egyidejűség fokozódása.* A szimultán tevékenységek dominánssá válnak, miközben az időhatékonyság, az idő megtervezése mind a munka, mind pedig a szabadidő szféráját áthatja.

- *Az időhiány és az időbőség egyszerre történő jelenléte.* Geissler (1999) szerint ez a posztmodern időkezelés egyik legérdekesebb sajátossága. Ezt a kettősséget szemlélteti az is, hogy míg az egyének sokszor az idő hiányára panaszkodnak, addig az időmérleg-vizsgálatok tanúsága szerint a naponta tévézésre fordított időtartam egyes országokban már meghaladja a négy órát.

- *Az idő mint negatív státuszszimbólum.* Faust írja, hogy míg az ókori Görögországban a nyugodt, ráérős mozgás és tevékenységvégezés státuszszimbólumnak számított, addig a sietség a szolgák sajátossága volt. Mára azonban ez a tendencia a visszájára fordult (Faust 2005). A határidőnaplók, tableten futó szervezőprogramok, valamint ezek látványos használata is megerősíti az idő negatív státuszszimbólum jellegét.

- *A mediatisáció fokozódása.* A munkaidő és a szabadidő egyre nagyobb hányadát az utóbbi évtizedekben az úgynevezett „screen time” képezi. Térnyerésének egyik okaként azt is megnevezhetjük, hogy ezen időkeretek tökéletesen alkalmasak arra, hogy a tevékenységek közötti hézagokat kitöltse. A mediatisáció és a globalizáció összekapcsolódásának fontos eredménye az egyidejűség fokozódása, valamint az időbeli korlátok eltűnése.

A posztmodern időbeliség jelenségei mind a térszerkezet kialakításában, mind a lakosok életmódjában, igényeiben és ellátásában a nagyvárosok biztosította keretek között válhatnak általános jelenséggé. A nagyvárosok életét a korábban domináns ritmikus váltakozás helyett immár a megszakítás nélküli aktivitás jellemzi. A nappal és az éjszaka, a nyugalom és a munka fázisai töb-

bé nem különülnek el élesen egymástól. Napjaink nagyvárosainak legfontosabb jellegzetessége a korábban alapvető fontosságú kollektív és összehangolt ritmusok felbomlása, amelynek során a ciklikus időfolyam egyre inkább azonos intenzitásúvá válik. A Deutsche Institut für Urbanistik az ezredfordulón egy városok közötti összehasonlító vizsgálatot végzett el, amelynek célja a nonstop-társadalmak jelenségének feltérképezése volt. A vizsgált városok (például Tokyo, London) közös vonásaiként tartják számon a szociális összetartóerő csökkenését, a szinkronizáció romlását, az izoláció növekedését, a térszerkezetben a kontinuitás zónáinak kifformálódását, az utóbbi pár évben pedig az atipikus munkaformák újabb fellendülését tapasztalták (nemcsak az információs technológia, hanem a hagyományos iparágak területén is) (Eberling és Henckel 2002). Henckel egy másik írásában a metropoliszok térszerkezetének átalakulását vizsgálja, és azokon belül eltérő időzónákat különít el. A nagyvárosok központi részén találhatók a kontinuitás fellelegvái. Elhatárolhatók még úgynevezett vegyes területek, fordí ipari területek, alvóvárosok, közlekedési csomópontok, banki-üzleti központok, valamint a gettók részei. Ez utóbbi területeken a magas munkanélküliségi ráta, valamint a középosztálytól teljesen eltérő etnikai összetétel és életmód sajátos időkezelési formákat alakít ki (Henckel 2002).

A posztmodern időkezeléssel való megbirkózás mérésének talán legelterjedtebb eszköze az időmenedzsment képességek vizsgálata. Az időmenedzsment képességek körébe olyan tényezők sorolódnak, mint a rendelkezésre álló időkeretek felmérése, a célkitűzések kiválasztása, a prioritásokról való döntés, a tervezés, a monitoring, valamint a megfelelő startégiák kifejlesztése (Häfner és Stock 2010). Ezen képességek a társadalmi egyenlőtlenségekbe beágyazottak. Prinz és Bünger (2012) országok közötti összehasonlításokat végzett az idő okozta stressz területén (a kedvezőbb gazdasággal bíró országok esetében ez az érték magasabb), valamint eltérő szociokulturális csoportokat hasonlított össze (a magasabb státusz magasabb balanszírozó képességet indukál, illetve magasabb az idő okozta stressz mértéke).

A posztmodern időkezelés ismertetésekor szemmel láthatóan kerülnek túlsúlyba a negatív felhanggal bíró írások – azonban azt a kérdést, hogy ez a jelenség aktualitásának, vagy ténylegesen negatív voltának köszönhető-e, nem tudjuk megválaszolni. Az utóbbi évtizedek időbeliségének vizsgálata során olyan szempontok kerülnek górcső alá, mint az idő egyénre gyakorolt nyomása, a szervezési nehézségek, az idő hiánya vagy a jóllét esetleges csökkenése. Mindez leginkább annak a fényében érdekes probléma, hogy a munkaidő hossza az utóbbi évtizedek-évszázadok folyamataira visszate-

kintve a legtöbb társadalmi csoport esetében csökkenni, míg a szabadidő mennyisége növekedni látszik. A megnövekedett szabadidő azonban nem eredményezi automatikusan az időben való jóllét magasabb fokát. Olyan jelenségek, mint például a szimultán tevékenységek végzése vagy a szabadidő töredezett, megszakított jellege (interrupted freetime) a komfortosság érzését jelentősen csökkentik (Wajcman 2008).¹² Southerton és Tomlinson (2005) az időnyomást három eredőre vezeti vissza: az idő korlátozott mennyiségére, a temporális dezorganizációra, valamint a tevékenységek sűrűsödésére és fokozódó intenzitására.

A posztmodern időbeliség fő jellemzői már jóval inkább közelíthetők a hallgatói populáció életformájához. Ez egyrészt magyarázható az ifjúság életkori sajátosságaival, amelyek az értékek világában és az életmódbeli jegyekben is megragadhatók. Kiemelkedő jelentőséggel bír a mediatizáció igen jelentős térnyerése az utóbbi két évtizedben – az internethasználat rendkívül komplex jellege számos tevékenységet és időkeretet helyez át a „screen time” szférájába. Az egyetem szervezete nagyfokú autonómiát biztosít, amely a hallgatói életmód jelentős részében alkalmat ad a kötött időbeosztástól való elszakadásra, a nappalok és az éjszakák felcserélésére, valamint külső kényszerként előidézhethet egy projektmunkához hasonló, változó intenzitású leterheltséget (például a vizsgaidőszakok alkalmával). Az individualizáció egyéni minták megalkotására ad lehetőséget, s ezek kibontásához a szabadidő campusokon történő térnyerése alkalmat biztosít. Továbbgondolhatjuk a populáció szempontjából az időmenedzsment képességek problematikáját is – ha azt mondjuk, hogy ezek köthetők egy középosztálybeli mentalitáshoz és a magasabb szociokulturális státushoz, akkor feltételezzük, hogy az expanzió előtt a tervezés, stratégiák kiválasztása a hallgatók nagyobb részének otthonról hozott vagy kifejleszthető képessége kellett, hogy legyen. A nem hagyományos hallgatói csoportok tömegessé válása azonban minden bizonnyal az idő menedzselésének fokozódó hiányosságait is eredményezheti.

¹² A megszakított szabadidő jelentős gender-olvasattal is rendelkezik – a férfiaknak a „tisztá” szabadidő sokkal inkább áll a rendelkezésükre, míg a nők esetében a gyermeknevelés és a házimunka a fragmentáció irányába hat (Wajcman 2008).

3. Az idő és az életmód

Előző fejezetünkben az idő makrotársadalmi vizsgálatát igyekeztünk elvégezni. Az idő szociológiai elemzésének azonban adott egy másik csapásiránya is, amelynek kiindulópontját nem az egész társadalmat behálózó jelenségek, hanem a mikroszintű cselekvések alkotják. Ennek a másik csapásiránynak az alapját az életmód fogalma képezheti, amely az egyéni mintázatokra fókuszálva vonja le átfogó, ugyanakkor makroszinten is relevanciával bíró következtetéseit. A következő oldalakon ezen fogalom mentén járjuk körül az idő kategóriáját az alábbi csomópontokat érintve: az életmódszociológia definíciós alapjainak időre vonatkozó vizsgálata, az életmódszociológiai elméletek releváns elemeinek áttekintése, illetve a szabadidőszociológia szférája.

3.1. Az életmódhoz kapcsolódó főbb fogalmak és az idő

Először is le kell szögeznünk, hogy az időt, mint kutatási területet a szociológiában igen sok esetben az életmód tágabb fogalmának rendelik alá: a legerterjedtebb empirikus kutatási technika, az időmérleg-vizsgálat is ennek a szakszociológiának képezi a részét, s a szabadidő-kutatások is e szférába sorolhatók. A nemzetközi szakirodalom azonban sokkal inkább átnyúlik az életmódszociológia keretein és határain, s az idő problematikája gyakran tudományok közötti határterületet képez, más aldiszciplínák felé is nyitottabban vagy egyszerűen önálló aldiszciplínaként definiálva. Ez ugyanakkor nem jelenti azt a tényt, hogy az életmódszociológia alapjait ne lenne érdemes az idő társadalmi jelenségének szűrőjén keresztül elemezni, hiszen az időfelhasználás és az időhöz való viszony az életmód szociológiájának az egyik legátfogóbb értelmezési kerete. Az életmódkutatások terminológiájában leggyakrabban használt fogalmak mind rendelkeznek olyan olvasattal, amelyek az időre vonatkoztatva is értelmezhetők. Az életmód a szükségletek kielégítése érdekében végzett tevékenységekhez fűződő időtartamokra világít rá – leggyakrabban az időmérleg-vizsgálatok segítségével –, az életstílus pedig a szabadon választott tevékenységekre fókuszál hasonló megközelítési móddal az egyéni időkeretek egy szűkebb szférájához kapcsolódva. Az életminőség kategóriája az idő megélésével összefüggő szubjektív dimenzióban értelmezhető. A már idézett Seligman(2002)-féle boldogság-definíció, illetve az elégedettség vagy az életminőség operacionalizálási kísérletei időben való optimális létet feltételeznek. A Bourdieu (1978) által használt habitus-fogalom, amely a tevékenységek vá-

lasztása mögött meghúzódó attitűdökre vonatkozik, szintén összefügghet az idő szociológiai jellegű kutatásával, hiszen egyrészt a preferált tevékenységek prioritását valószínűsíti, valamint az időfelhasználás szubjektív dimenziójára és értéktelítettségére adhat magyarázatot.

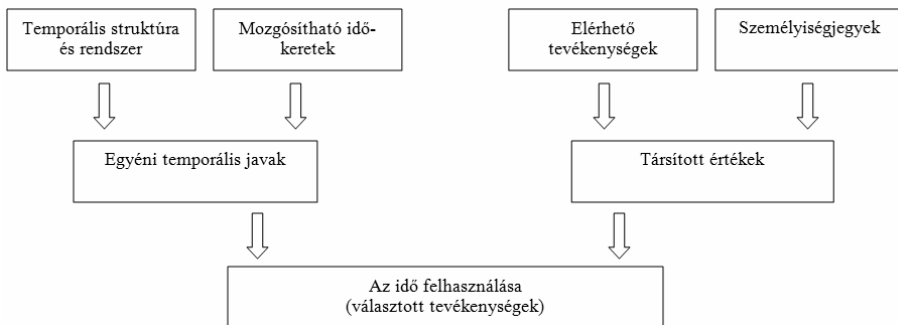
Az életmódot Losonczi (1977) szerint a következő tényezők alakítják: a környezeti feltételek és adottságok, a szokás és a normarendszer, a kulturális minták, valamint az egyes emberek személyiségstruktúrája. Az ezen tényezők hatására kialakuló életmódbeli jegyek egészen eltérő rajzolatokat produkálnak, ugyanakkor a makrostrukturális hatások hasonló vonásokat eredményeznek az egyes társadalmi csoportokon és kultúrkörökön belül. Az aldiszciplínán belül Losonczi a következő kutatási irányokat különíti el: az anyagi-gazdasági feltételeket és a létfenntartáshoz kötődő szükségleteket, a környezeti feltételeket (ahová a hagyományok, és a településtípusok közötti különbségek is tartoznak), az életminőséget, valamint a tevékenységek rendszerének kutatását (ez utóbbi csoportban szerepelnek a munkával és a szabadidővel kapcsolatos kutatási irányok is). Az időmérleg-vizsgálatok legtöbbje ez utóbbi kategóriába illeszthető bele, az időre irányuló szociológiai kutatások köre azonban nem korlátozható csupán az elvégzett tevékenységek percekben és órákban mért jellemzésére, hiszen szálaí átnyúlnak a hagyományok, a településtípusok, valamint az anyagi és gazdasági feltételek területére. Losonczi (2009) újabb írásában az időt már sokkal inkább az életmód több dimenzióját összekötő és átszövő tényezőként látja. Azt írja, hogy ma már módosítaná korábbi munkája címét („Az életmód a tárgyakban, az időben és az értékekben”), hiszen az idő nem csupán egy azon tényezők közül, amelyek az életmódot alakítják, hanem annak minden elemében ott bújó jelenséget képez, amely a felsorolt dimenziókban mindig más és más arcát mutatja.

Az életmód kategóriája, amely a szükségletekhez igazodik, magába foglalja a végesség jelenségét, hiszen az emberi időkeretek nem bővíthetők. Bizonyos játékterek és mechanizmusok adottak az egyének számára (szimultán tevékenységek, időfelszabadítási technikák), azonban a napok hossza huszonnégy órától tovább nem nyújtható. Ebből adódik az életmód felőli megközelítés közgazdasági idő-jellege és utilitarista felfogása az aldiszciplínán belül: az idő véges erőforrás, amelyet jól kell felhasználnunk, beosztanunk, s amelynek a területén – mint minden más erőforrás és tőkefajta esetében – egyenlőtlenségek mutatkoznak meg.

Feldman és Hornik (1981) szerint, ha az egyének időfelhasználásának különbségeit vizsgáljuk, akkor két tényezőre kell fókuszálnia a vizsgálatoknak: az egyik a tevékenységi sorok időbeni elrendezésének az azonosítása, a

másik pedig a rendeződések mögötti demográfiai, illetve személyiségbeli jegyek feltárása. A második pont első ránézésre talán a pszichológia és a szociálpszichológia elemeit inkább tartalmazza, de a Bourdieu-féle habitus-fogalmra alapozva kijelenthetjük, hogy az időkezelés attitűdökre épülő háttere is rendelkezik társadalmi meghatározottsággal. Az előbb idézett szerzőpáros az időfelhasználás mintáinak kialakulását négy alaptényezőre vezeti vissza: az idő struktúrájára, az elérhető erőforrásokra, az elérhető tevékenységi körökre, valamint a személyiségjegyekre. Az előző két tényező az egyéni időtartományt, míg a másik két dimenzió a tevékenységekben kirajzolódó értékek mezőjét adja meg – az idő felhasználásának egyéni mintázatai ezen két dimenzió talaján formálódnak ki (1. ábra). A szerzők hangsúlyozzák, hogy a tevékenységek elérhetősége szempontjából kulcsfontossága van azok temporális aspektusainak (hossz, gyakoriság), a hozzájuk kapcsolódó anyagi költségeknek és a térbeli elhelyezkedésnek is. Feldman és Hornik modelljének sok eleme illeszthető a Losonczi-féle megközelítésbe. Mind a két magyarázat hangsúlyozza, hogy pusztán materiális javakkal és gazdasági aspektusból az időkezelés mikéntjei nem érthetők meg. Az erőforrások limitáltak az egyének számára, akik ezáltal választásra kényszerülnek: ez a mechanizmus hívja életre a „timestyle” fogalmát, amely az életstílus időbeli dimenziójaként fogható fel. Alapvető eleme a prioritások megvonása a rendelkezésre álló lehetőségek között, s az így meghozott döntések az életmód tevékenységeinek rendszerbe szerveződésére nyomják rá a bélyegüket, valamint annak az egyéni játéktereként működő területét képezik (Feldman és Hornik 1981).

1. ábra Feldman és Hornik (1981: 409) modellje az időfelhasználás egyéni mintáinak kialakulásáról

Ha a fenti modellt az egyetemisták életmódjára vonatkoztatjuk, akkor keretfeltételként említhetjük meg a tanulási tevékenységek szükséges hosszát és gyakoriságát (amelyek szakonként és intézményenként is eltérőek), a campusok területén és szűkebb környezetében elérhető aktivitási formákat, valamint a diákok anyagi forrásait, illetve az aktivitási formák költségvonzatait. A személyiségjegyek esetében a klasszikus egyetemenként elviekben egy tanulásorientált életformát indukálna, ugyanakkor napjaink felsőoktatása ettől a habituális jegytől már eltávolodni látszik. S előfordulhat, hogy a tevékenységekhez kapcsolódó pozitív értéktételek éppenséggel nem a tanulási tevékenységekhez, hanem a szabadidő szférájához kapcsolódnak.

3.2. A szabadidő problematikája

Az életmód kialakítása során megvalósuló elemek egy része a munkától és a létfenntartástól elkülönülő tevékenységeket öleli fel, amelyek a rekreációt (is) szolgálják. Ez a szféra a szabadidő szférája, amelyet sok esetben kötöttségektől mentes területként jellemeznek¹³. A szabadidő jelensége és fogalma az ipari társadalom produktuma – azon változás miatt, hogy a munkahely és a lakóhely elvált egymástól, a munka pedig időben lehatárolt tevékenységgé vált, újfajta, a tradicionális társadalmaktól eltérő igények jelentek meg az emberek életében. Kezdetben azonban – a rendkívül hosszú munkaidő miatt – ezeket az igényeket a gyárakban dolgozó munkások első generációi nem tudták kielégíteni. Az üzemekben eltöltött idő csökkenésével és a munka hosszának évtizedekig tartó szabályozása eredményeképpen született meg a mai értelemben vett szabadidő, amely nagyobb tömbökben realizálódott az esti órákban és a hétvégék folyamán. A szabadidő tekinthető a munkától való menekülésnek, a munka szférájának hiányosságait pótló tevékenységeknek, az érzelmi alapokon választott aktivitási formának, vagy a munka okozta feszültség levezetésének (ez utóbbi gondolatmenetet annak ellenére is használják, hogy a szabadidős tevékenységek egy része maga is feszültségeket kelt). Ezek az állítások azonban egyáltalán nem általánosíthatók, hiszen maga a szabadidő fogalma sem pontosan definiált, valamint az ide sorolható tevékenységek is nagyon sokrétűek. A szabadidő kiterjedése a tevékenységi struktúrán belül az utóbbi évszázadban-évtizedekben egyre hangsúlyosabbá vált, ennek magyarázata azonban nem csupán a fizetett munkaidőnek az ipari

¹³ Az életmódkutatások során gyakran használatos a kötött és a kötetlen tevékenységek megkülönböztetése. Az előző kategória a szükségletek kielégítéséhez kapcsolódik, míg az utóbbi a szabadon választható aktivitási formákat jelöli, amelyek választása egyéni döntések eredménye.

forradalomhoz viszonyított csökkenése. A modern társadalmakban a munka és szabadidő fázisai fokozottabban különülnek el, hogy aztán a posztmodern időkezelésben újra összekeveredjenek. Szintén kiemelésre érdemes terület a szabadidő mediatizációja – a szabadon választott tevékenységek egymástól jól elkülönülő szeleteit alkotják a különböző tömegkommunikációs eszközökhöz kapcsolódó, illetve az azon kívüli (folyamatosan zsugorodó) területek (Hunyadi 2005, Ireland 2011). Ennek az elmozdulásnak a kezdetei azonban az internet előtti időkbe vezetnek, hiszen elég, ha csak a világhálót a mai napig nem használó, ellenben kiugróan magas időtartamokat televíziózásra fordító csoportokra gondolunk. Az életmód és az időmérlegek átstrukturálódását – írja Gershuny (2002) már az internet előtti gazdasági változások elindították. Ugyanakkor azt a tényt is érdemes figyelembe venni, hogy a világháló kontrollált használata a munkaidő, valamint a szolgáltatások időkereteinek rövidítésére is alkalmas.

A szabadidős kutatások során a munkát, mint a tevékenységi struktúra egyik komplementer szegmensét feltétlenül figyelembe kell venni, ugyanakkor a két szféra összefüggési rendszere bonyolult, és nem mindig egyértelmű rajzolatot mutat: azaz a megnövekedett munkaidő nem minden esetben jár kevesebb mennyiségű szabadidővel. Arról is megoszlanak a vélemények, hogy a kapcsolat a két aktivitási terület között mennyire egyértelmű: míg Friedman (1971) szerint a két szférát csak egymással kölcsönhatásban szabad értelmezni és helyesen megítélni (hiszen már a szabadidő megszületése is a munka folyamatában és helyében történő átalakuláshoz kapcsolódik), addig más vélemények mellett érvelnek, hogy a munkajellegű, illetve az azon túli területek nem függenek össze nagyon szorosan, s az utóbbi alakulását más tényezők is alakítják (Feldman és Hornik 1981).

A szabadidő nevével ellentétben nem tekinthető a szabadon választott tevékenységek terepének – ezt sugallja a Friedman (1971) által megalkotott tipológia is, hiszen a szabadidőt a következő szférákra bontja le: gazdasági szükségletekhez kötődő, társadalmi kötelezettségekhez kapcsolódó, családi kötelezettségekhez fűződő, valamint szórakozási és kulturális tevékenységek. Elias és Drunning felosztása rutin szabadidős tevékenységeket (például biológiai vagy háztartási rutintevékenységek), önfejlesztéshez és örömszerzéshez kötődő szabadidős tevékenységeket, illetve szórakozási tevékenységeket különít el (Granasztói 2000). Ezekből a felosztásokból is kitűnik, hogy a szabadidős tevékenységeknek csak egy kisebb része tekinthető ténylegesen az autonóm döntések és választások területének. Felvetődik tehát a kérdés, hogy mindaz a pozitív hatás, amelyeket a szabadidő fogyasztásához társítanak (frusztráció levezetése, alkotás), kapcsolható-e annak egész szférájához. A

válasz valószínűleg nemleges, hiszen mindez inkább a kötöttségektől mentes vagy ritkán rutinná váló tevékenységek esetén jelentkezik.

A szabadidő eltöltése különböző aktivitási szinteken történhet. Az egyik legelterjedtebb tipológia a Vitányi (1995) által is felhasznált passzív, rekreatív, akkumulatív és inspiratív csoportosítás¹⁴. Friedman (1971) szerint a szabadidőbe való menekülésnek két aktivitási szintje van, az időölés, ami passzívnak tekinthető, illetve az aktív formák, amelyek a menekülés magasabb rendű változatai. A szabadidőt Matuschek (2005) szerint is egyre inkább a passzivitás jellemzi, bár ezen a területen a nemek között is megfigyelhetők bizonyos különbségek. A férfiak inkább az aktívabb, teljesítményközpontú szabadidő-felhasználást preferálják, míg a nők a kommunikációval járó, de gyakran passzívvabb tevékenységeket részesítik előnyben.

Az értékrendek változásához és különbözőségéhez kapcsolódik a munka- és szabadidő-paradigma elmélete (Kiss G. 1997). A munkaparadigma szerint élő és gondolkodó ember életében a munka központi helyet foglal el, ez képezi önértékelésének és hasznosságtudatának alapját, és kiemelt helyet kap a kommunikációban és az énképben is. Az életnek azok a percei és órái, amelyeket nem munkavégzéssel tölt el, értéktelennek tűnnek számára. Interjúk kutatások során a hasonló értékrenddel bíró emberek gyakran úgy jellemzik a gyermekkorukat, mintha végigdolgozták volna azt, ugyanakkor ezek a visszaemlékezések sok esetben torzulnak a tevékenységek munkaközpontú percepciója miatt – mutat rá Granasztói (2000). Hasonló jelenség a tradicionális társadalmakban a tétlenség elutasítása – ezt a problémát Bourdieu (1978) szerint gyakran szimbolikus tevékenységekkel oldják meg. A munkaparadigma megléte mindenképpen köthető a protestáns etika kiformálódásához és az ipari forradalom okozta változásokhoz, napjainkban pedig inkább a társadalom hierarchiájának alsóbb rétegeire jellemző. A szabadidő-paradigma, amelyben a rekreáció nagyobb fontossággal jelenik meg, felfogható a megváltozó társadalmi gondolkodás jeleként is, hiszen egy olyan társadalomban, ahol a munka elfogyása jelent problémát, nem tarthatók fenn a korábbi értékrendek és időkezelési stratégiák. Az egyetemista életmód ezen két paradigma szempontjából sajátos konstellációt eredményez: egyrészt beszélhetünk a szabadidős tevékenységek felértékelődéséről a hallgatói populáción belül, másrészt pedig megfigyelhetjük a diákmunkák rohamos terjedését. Kérdés, hogy a diákmunkák rendszere egy klasszikus munkaparadigmába sorolható-e

¹⁴ Vitányi (1995) összehasonlítja ennek a négy csoportnak a százalékos arányát a magyar és az amerikai társadalomban. Ennek eredménye szerint Magyarországon a passzív kategória mutatkozik jóval szélesebbnek. A középső csoportok megoszlása alacsonyabb, az inspiratív szabadidő-fogyasztással bírók aránya pedig hasonló értékeket mutat.

be, vagy inkább a szabadidős tevékenységek anyagi vonzatainak kielégítésére szolgál.

A szabadidő mennyiségének növekedése, amely az elmúlt bő száz év egyértelmű jelensége, több okból kifolyólag is problémát okozhat az egyének életében. Az értékrendek, amelyek meghatározzák az időkezelési stratégiákat, annak racionális fogyasztását írják elő. A kapitalizmus ugyanakkor ellentmond önmagának, hiszen puritán munkaerkölcsöt és hedonista fogyasztást ír elő az egyéneknek (Eriksen 2009). Gáspár (2005) értelmezésében a munka és a hedonizmus szembeállítás a jólét definíciójával történik, s a szerző arra az eredményre jut, hogy az nem vezethető le a fogyasztás és a szabadidő szférájából, hiszen az életünk értelmét sokkal inkább a munkajellegű tevékenységekben találhatjuk meg. Jelen körülmények között a szabadidő az idő szabadságának hiányát jelenti, amelyet az egyének materialista javak fogyasztásával töltenek ki. A közösségi kontroll gyengülésével a döntési szabadság ezen a területen megnőtt, de az egyre nagyobb tömbökben keletkező szabadidő elfogyasztására kész forgatókönyvekkel az egyének sokkal kevésbé rendelkeznek. Ez eredményezi az egysíkú rekreációs stratégiák megvalósulását¹⁵. Friedman írja, hogy az emberek egy része *„töri magát, hogy időt nyerjen, azután nyugtalanodik, hogy agyonüthesse az időt, amit nyer”* (Friedman 1971: 198).

A hallgatók szabadidejének vizsgálatakor kijelenthetjük, hogy több tényező függvényében is igaznak tekinthető az az állítás, hogy a diákok életmódjának kitüntetett terepét képezik a szabadon választható tevékenységek. Egyrészt magyarázható mindez a generációs törésvonalakkal, amelyek eltérő munkára és szabadidőre vonatkozó attitűdöket tartalmaznak, másrészt a társadalmi háttérükkel, amely a középosztály mentalitását valószínűsíti. A nemzetközi hallgatói időmérleg-vizsgálatok ismertetésekor azonban látni fogjuk, hogy szabadidő szférája a campusokon nem csak az akadémiai idő függvényében értelmezhető, hanem más tevékenységi típusok is alakíthatják annak változásait (például a fizetett munka). Szintén kiemelésre érdemes jelenség a szabadidő mediatizációja, amely a diákokat az úgynevezett hagyományos szabadon választható tevékenységektől egyre távolabbra sodorja (Bocsi 2009). Ez az elmozdulás megfeleltethető azon pólusoknak, amelyeket Hunyadi (2005) vázolt fel, s a szabadidő hagyományos, illetve modern szegmensének nevezett. A tevékenységek előző halmazát a kötetlen tevékenységek már bevett formái jelentik, tehát az olvasás, a színházba járás vagy a művelő-

¹⁵ Hunyadi egy 2002-es vizsgálat alapján 3,5 millió főre, a 14 éven felüliek 40%-ára becsülte a magyar társadalomnak a „kultúrán kívüli” hányadát. Az ide tartozó egyéneket a szabadidős szokásokat vizsgáló kutatás során a „sivár”, illetve a „fakanál” elnevezésű csoportokba sorolta (bővebben: Hunyadi 2005).

dés más módjai, míg a modern elemek a televízió- és a számítógép-használat köré összpontosulnak, s a sporttal, valamint a koncertek látogatásával egészülnek ki.

3.3. Életmódszociológiai elméletek időbeli aspektusai

Az idő – ha nem is központi fogalomként – gyakran felbukkan az életmódhoz kapcsolódó szociológiai elméletekben. A terjedelmi keretek nem teszik lehetővé számunkra, hogy ezeket átfogó módon ismertessük, azonban mindenképpen ki kell emelnünk Weber (1987) munkásságát, aki a rétegződéskutatások során az életvitelt a társadalom csoportjainak egyik megkülönböztető jegyeként írta le. S ha nem is hangsúlyozta erőteljesen a fogalom temporális jellegét, annak elemei vitathatalanok. A másik megemlítenő elmélet az Elias (1987) nevéhez kapcsolódó civilizációs modell, amely az emberi viselkedés és mentalitás történeti megközelítését adja egy olyan folyamat részeként, amelyet a kontrollált életvezetés dominánssá válása jelent. Az időkeretek szabályozottabbá válása az egyéni játékterek szűkülését eredményezi, valamint azon tevékenységek hányadát növeli meg, amelyek a formalizált viselkedések irányába mutatnak. Elias (2005) egy másik munkája, amely a versailles-i udvari életet elemzi, szintén számos temporális elemet tartalmaz (uralkodó ébredési ideje, ehhez kapcsolódó ceremóniák, udvari etikett ismeretése). Alfejezetünkben azonban két olyan elméletet tekintünk át, amelyeknek az időhöz fűződő vonatkozásai jóval erőteljesebbek: Riesman és Veblen modelljét.

A Riesman (1983) által megalkotott kategóriák – a tradícióktól, a belülről, illetve a kívülről irányított embertípusok – eltérő időfelfogással, tevékenységi körökkel, autonómiákkal és értékrendekkel jellemezhetők. A tradicionális típus tevékenységi struktúrája kötött, döntési joga csekély. A belülről vezérelt ember ezektől a kívülről ránehezedő előírásoktól megszabadul, de a saját maga számára előírt életritmus talán még komolyabb erőfeszítéseket igényel, és alig hagy teret a szabadon választható tevékenységek számára. A belülről irányított embert a társadalmi struktúrában egy felfelé irányuló elmozdulási törekvés jellemzi – ez a mobilitás azonban a tevékenységi körökre és az időfelhasználásra is rányomja a bélyegét. A kívülről irányított embertípus legalább akkora energiával veti bele magát a szabadidős elfoglaltságaiba, mint tette azt az előző csoport a munkához kapcsolódó tevékenységekkel. Életmódja kialakítása során a kívülről vezérelt típus társas környezetének elismerését keresi. Ez megmutatkozik például a státuszszimbólum-értékű cselekvések végzésében. Lényeges sajátossága az így kialakuló életmódnak a munka és

a szabadidő szférájának összerosódása. A kívülről előírt feladatok azonban az egyes tevékenységekkel való azonosulást és a szabadidő pozitív hatásait akadályozzák meg. Még a belülről vezérelt típus is könnyebben találja meg számításait a szabadon választott tevékenységekben, mint kívülről vezérelt társaik, akiknek – többek között – az életmódjuk kialakítására vonatkozó autonóm döntések meghozatalának képességét is meg kell tanulniuk. Ebben a modellben sok ponton köszönnek vissza az időbeliség történeti áttekintésekor ismertetett jelenségek, s a három kategória (tradicionális, modern, posztmodern) alapjaiban számos közös vonás akad.

Veblen (1975) értelmezésében a dologtalanság az idő improduktív fogyasztása, amely nem azonos a tétlenséggel vagy a restséggel. Ennek megítéléséről és értékéről így ír: „*A görög filozófusoktól egészen napjainkig, a gondolkodó emberek méltó vagy szép, sőt makulátlan emberi élet előfeltételének tekintettek bizonyos dologtalanságot, az emberi élet közvetlen, mindennapi céljait szolgáló ipari folyamatok alóli mentességet. A dologtalan élet mind önmagában, mind következményeiben szép és nemesítő minden civilizált ember szemében*” (Veblen 1975: 59). Az improduktív élet mentes a munka méltatlanságától, az életmód során megvalósuló tevékenységek gyakorlása vagy ismerete azonban komoly időráfordítást igényel a dologtalan osztálytól. Ezek elsajátítása csak abban az esetben lehetséges, hogy ezek a csoportok mentesülnek a létfenntartás gondjai alól. A produktivitástól mentes tevékenységek gyakorlása státuszszimbólum értékű, és bizonyos társadalmi körökben elengedhetetlen. Az improduktivitás Veblen szerint nemcsak a tevékenység-struktúrában, hanem az életmód és a kultúra más elemeiben is megfogható, így például az öltözködésben, a női szépségideálban, a nemi szerepekben vagy a berendezési tárgyakban. Ezek a motívumok a társadalmi rétegek elkülönülését is biztosítják, valamint egy szigorú, erősen kontrollált, és kevés üresjáratral rendelkező tevékenységi struktúra kialakítását indukálják (vö. Elias 1987).

Ha a két elméletet a felsőoktatás szférájára vonatkoztatjuk, megjelenhet előttünk a riesmani belülről irányított emberkép kapcsán egy, az oktatást mobilitási csatornaként használó hallgató képe. Ennek a megvalósításához a diákok életmódjában az akadémiai időnek kell dominánssá válnia, míg a szabadidő területét a társadalmi felemelkedés érdekében vissza kell nyesniük. A tanulásra fókuszáló életforma elhalványodására utalhatnak például az olyan intézmények és rendezvények elnevezései a Debreceni Egyetemen, mint a Campus Hotel vagy a Campus Fesztivál, amelyek a campus kifejezést egy olyan kontextusba helyezik, amelynek lényegi eleme a szabadidő-orientált, kötetlenebb viselkedés és életmód. A diákok életmódjában megváltozott súlypontok a kívülről irányított hallgató képpel rokoníthatók, összekapcsol-

lódhatnak olyan jelenségekkel, mint a felsőoktatás eltömegesedése, valamint a nem hagyományos hallgatói csoportok beáramlása a felsőoktatásba. A vebleni értelemben vett improduktív időnek – amely az egyetemen belül státuserősítő funkcióval bírhat – talán ezen átszukturálódás miatt a hallgatói életvilágokban kevésbé találjuk nyomát, ugyanakkor véleményünk szerint könnyebben megragadható jelenségeket képez az oktatói szférában, valamint az intézények és karok magasabb presztízsű szegmenseiben – ezek minden bizonnyal sokkal inkább megőrizték a felsőoktatás hierarchikus jellegét.

3.4. Az időfelhasználás társadalmi különbségei

Az életmód a társadalmi csoportok elkülönülésének egyik kulcsfontosságú eleme. Az életmód időbeliséghez kapcsolódó jegyei éppen olyan sajátos jellemzői egy társadalmi rétegnek, mint például iskolázottsági és műveltségi szintje, vagy térhasználata (Fejős 2000). Ezek, az egyes csoportokat elkülönítő egyedi jegyek és egyenlőtlenségek az eltérő időstruktúrában, a végzett tevékenységek rendszerében, időtartamaiban és időpontjaiban válnak megfoghatókká. Ez a jelenség egyáltalán nem újkeletű – elég, ha a középkori vagy az újkori Európában kirajzolódó, az időfelhasználásra vonatkozó különbségekre gondolunk (például az étkezések, illetve a felkelés és lefekvés időpontjai). Ezek az eltérések a társadalmak differenciáltsági fokával együtt növekednek, és rajzolnak ki igen komoly eltéréseket az egyes társadalmi rétegek időfelfogásában és használatában (Fejős 2000). Az eltérő társadalmi idők kiformalódása¹⁶ már jóval az iparosodás előtt kezdődik, egymás mellett élésük pedig a későbbi évszázadok során a kora újkori és újkori európai társadalmakban is megfigyelhető (például a polgárok, az arisztokraták vagy a munkások társadalmi ideje) (Granasztói 2000). Az eltérő időbeosztás az egyes társadalmi rétegek elkülönülését is szolgálta. Dennis(1999) mutatott rá arra, hogyha a különböző társadalmi csoportoknak ugyanazokon a köztereken kellett megjelenüik, akkor megjelenésük időpontjai eltérők voltak (például a parkokba való kikocsizást más napszakban tették meg az arisztokraták, mint a rangban alattuk álló csoportok). Gyáni a budapesti közterek kapcsán írt arról, hogy azok használatát a térbeli szegregáció mellett olykor időbeli korlátok is alakították (Gyáni 1999).

Az utóbbi évtizedek időre vonatkozó szociológiai vizsgálatai kiemelik azt a tényt, hogy a társadalom alsóbb rétegeiben a munkacentrikus életforma és gondolkodás – tehát a munkaparadigma dominanciája – hangsúlyosabban

¹⁶ Hasonlóan a középkori kultúra különböző rétegeihez (vö: Burke 1991).

van jelen. Az idő hatékony kezelésének területén tapasztalható sajátosságokat az alacsonyabban iskolázott és szegényebb rétegek esetében Falussy (1993) is kiemeli, míg a nemzetközi kutatásokban megtalálhatók például dél-afrikai vagy afroamerikai csoportok időmenedzsment képességét elemző vizsgálatok is (Swart, Lombard és Jager 2010), ahol ez a sajátos időkezelési mód csekélyebb gazdasági vagy oktatási eredményességgel fonódik össze. Ezek a jelenségek természetesen csak a kultúra és az értékek eltérő vonásainak a felhasználásával együtt vizsgálhatók.

A felfelé irányuló mobilitás megvalósításához életmódváltás, és ezzel együtt az időbeosztás, valamint a tevékenységstruktúra átalakítása is szükséges. Thompson (1990) a szegénységből való kilábalást a puritán időbeosztás kialakításával látja megvalósíthatónak, míg Fónai (1995) arról ír, hogy a magyar társadalom a szocializmus időszakában abból a célból, hogy a nyugati szabadidő-társadalmak színvonalát elérje, éppen a szabadidejét áldozta fel. Ennek eszköze legtöbbször a második gazdaságba való beilleszkedés – ezáltal pedig a munkajellegű tevékenységek váltak hangsúlyossá az egyéni időfelhasználásban. A felfelé irányuló elmozdulás az életmód átalakítása nélkül a Lewis (1968) kutatásaihoz kapcsolható, a szegénység kultúrája néven ismertté vált elméletben sem megvalósítható.

Nyilvánvaló tény az egyes szabadidős szokásoknak a társadalmi hierarchiához kötött volta is (extrém sportok, hangversenyek látogatása, turizmus). Ezek felmutatása erősítheti az identitásnak a státushoz kapcsolódó elemeit, illetve leképezi a tervezett mobilitás irányát. A Riesman (1983) által megrajzolt „menekülő fogyasztó” egyik típusa esetében a szabadidő eltöltésének bizonyos módjai emelnek az ember rangján, vagy megerősítik a társadalmi hierarchia magasabb régióiban való elhelyezkedés tényét. Ilyen felfelé irányuló menekülésnek tekinthetők a művészeti tevékenységek (hangszeres zene, színjátszás, képzőművészet) – ezek leginkább a korábbi évszázadok felsőbb rétegeinek életmódját idézik. A lefelé irányuló menekülés ezzel ellentétben nem emel az egyén rangján, sőt bizonyos szabadidős tevékenységek akár rangon alulinak is tűnhetnek. Ezeknek a menekülési módoknak az igénye mind a belső késztetés, mind pedig a külvilág irányából megfogalmazódó elvárás hatására alakul ki.

A társadalmi struktúrában elfoglalt hely rányomja a bélyegét az időkezelési stratégiákra is. A döntési lehetőségek nagyobb szabadsága, a rekreáció változatosabb formái a magasabb státusú csoportok esetében valósíthatók meg könnyebben, és azok elemei itt épültek bele nagyobb mértékben az értékrendekbe is. A szabadidő megítélése a társadalom magasabb szférájában felértékelődik, fontossága megnő – mindez pedig összekapcsolódik a szabad-

idő-paradigma elméletével. A rekreáció sem minősül pusztán elvesztegetett időtartamnak és időpocsékolásnak, hiszen mindez az intenzív pihenőidőszakok rendszeres beiktatását biztosítja, míg más rétegek esetében – még ha ez sok esetben anyagilag finanszírozható is lenne – ezek a tevékenységek nem illeszthetők be az egyének életébe. A szabadidős tevékenységi formák a középosztály és az elit esetében magasabb fokú változatosságot mutatnak, és kevésbé sorolhatók a passzív kategóriába.

A társadalmi hierarchiában való elhelyezkedés fontos mutatója a kulturális tőke megléte és milyensége is, ennek átadása pedig, amely az egyes csoportok rekonverzációjához feltétlenül szükséges, időigényes feladat, amelynek ráadásul komoly anyagi vonzata is lehet. A szabadidőnek egyre fontosabbá váló részét képezik az önképzésre, tanulásra és a készségek fejlesztésére fordított időtartamok – ezek hasznossága a munka szférájában vitathatatlan. Ezek a tevékenységek tehát nem tekinthetők improduktívnak, hiszen a kulturális tőkébe való beruházás bizonyos idő elteltével megtérül. Bourdieu (1978) tőkeelméletében a javak felhalmozásához, legyenek azok akár a kulturális, akár a gazdasági, a társadalmi vagy a szimbolikus tőke részei, bizonyos mennyiségű idő szükséges. Ezeknek a hosszú távú elképzeléseknek a megléte összefügg az egyes társadalmi rétegek időperspektívájával, hiszen egy jelenre koncentrááló gondolkodási mód esetében ezek az áldozatok értelmezhetetlenek. Számos vizsgálat elemezi az időperspektívák és a szociokulturális háttér kapcsolatát (például a vallásosság, az iskolai végzettség vagy az anyagi helyzet változóinak segítségével). Zinnecker és Strozda, Cavalli, vagy Fischer és Fuchs kutatásaiból kiolvasható, hogy a magasabb státus gyakrabban jár együtt egyfajta jövőorientált gondolkodással (Matuschek 2005).

Az időbeosztás rétegződés-szemponturna elemzésekor az egyik legfontosabb támpontot a késleltetett kielégülés elmélete (Deferred Gratification Pattern, azaz röviden DGP) nyújtja számunkra, amely LeShan (1952) nevéhez kapcsolható. A modell kiinduló gondolata az, hogy a különböző szociokulturális hátterű csoportok távlati gondolkodása eltérő, valamint az egyes jövőbeni események érdekében bekövetkező frusztrációt is különböző mértékben tudják feldolgozni. A társadalom alsóbb rétegeiben LeShan szerint a jelenre irányuló orientáció a jellemző, az ide sorolható egyének tehát szűkebb időhorizontokkal bírnak. Ebből következik az a tény is, hogy kevésbé képesek olyan áldozatokat meghozni, amelyek a jelenben kellemetlenségekkel, anyagi ráfordítással vagy bármilyen lemondással járnak együtt. A középosztály és az afeletti rétegek ezzel szemben jövőre orientált perspektívával rendelkeznek, így hajlandók a jelenlegi szükségleteik elhalasztására. Ehhez

természetesen az is szükséges, hogy ezek a csoportok tisztában legyenek ezeknek a befektetéseknek a megtérülésével.

1953-ban Schneider és Lysgaard a késleltetett kielégülés elméletét a mobilitás szempontjából vizsgálta meg. Úgy találták, hogy ez egyfajta, a középrétegekben érvényesülő viselkedési minta, amely lehetővé teszi a társadalmi hierarchiában a felfelé való elmozdulást, valamint egy olyan teljesítményorientált viselkedést, tevékenységstruktúrát és időbeosztást alakít ki, amely bizonyos vágyak kielését a távolabbi jövőbe tolja el (például az agresszió levezetését, a szexuális vágyak kielégítését). Az alsóbb társadalmi rétegekben értelemszerűen ennek a viselkedési módnak az ellentéte (non DGP) tapasztalható – ez pedig a mobilitási törekvéseknek a gátját képezi. Strauss a késleltetett kielégülés elméletét nem általánosítja a középrétegekre, hanem azoknak az egyéneknek a jellegzetességeihez sorolja, akik életpályájuk során sikeres karrier-mobilitást valósítottak meg. A DGP tehát olyan egyéni tulajdonság, amely a felfelé irányuló törekvés záloga, de nem jellemez automatikusan minden, a középosztályba tartozó egyént (Matuschek 2005).

Bourdieu (1978) arról ír, hogy az azonnali kielégülés vágya nem csupán a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedő csoportokat jellemzi – szerinte az elit is hasonló attitűdökkel bír. A DGP Bourdieu szerint leginkább a középosztálybeliek mentalitásának és habitusának fontos vonása.

A DGP elméletét és az ehhez kapcsolódó empirikus kutatásokat – szinte megjelenése óta – számtalan kritika érte. Legtöbb esetben a vizsgálatok metodikai hiányosságait rótták fel a kutatóknak. Más esetben viszont azt hangsúlyozták, hogy az egyes emberek jövőképe nem lehet teljesen azonos az egyének összes életszférájának területén (Matuschek 2005). A pszichológiai, szociálpszichológiai jellegű írásokban az időorientáció sokkal inkább személyiségjegyeiktől és tapasztalatoktól, dramatikus életeseményektől függ, s kevésbé sorolható be a szociológia által használt független változók közé. A sorsfordító események hatására például a múlt felértékelődése következhet be – viszont ha ez kollektív módon történik meg, az időperspektíva már a hagyományos magyarázó változók (például életkori csoportok, etnikai vagy felekezeti hovatartozás) segítségével is megközelíthető. Mindazonáltal kétségtelen tény, hogy a késleltetett kielégülés elmélete az egyik legfontosabb elméleti alapot képezi az életmód és a mobilitás kapcsolatának kutatásakor, és hatása más társadalomtudományok területén is érvényesül.

A késleltetett kielégülés által jellemezhető életmód a megvalósulása esetén meglehetősen kötött időbeosztást, háttérbe szorított szabadidős és szórakozási tevékenységeket, és a célelérés szolgálatába állított tevékenységstruktúrát jelent. Mindez tökéletesen alkalmazható a fiatalok iskolai karrierjének

vizsgálatakor, illetve a főiskolás – egyetemista populáció időszociológiai elemzésekor. Az elméletek fényében a magasabb presztízzsel bíró intézményekben és karokon, ahol a szociokulturális mutatók kedvezőbbek, feltételezhetjük az időtudatos életmód és a jövőorientáció magasabb jelenlétét, valamint egyfajta mobilitási csatornaként értelmezhetjük ezt viselkedési módot és beállítottságot a magasabb státus elérését célként kitűző hallgatók esetében. A felsőoktatás polarizálódásával azonban minden bizonnyal kialakul az az intézményi típus, amelynek hallgatói időfelhasználása fokozottabban mutatja a non DGP jegyeit.

Fejezetünkben igyekeztünk összefoglalni az életmód és az időfelhasználás szoros kapcsolatát, s rámutatni arra, hogy két, egymásra kölcsönösen ható jelenséggörőről van szó. S ha az életmód-szociológia fő definíciói és elméletei nem is reflektálnak nyíltan az idő problematikájára, továbbgondolva azokat a kapcsolat egyértelműnek látszik, legyen szó akár a szabadidő-kutatások területéről, akár pedig a késleltetett kielégülés elméletéről. Mindezen gondolatokat a felsőoktatás világába helyezve eljutunk a középosztály és az elit életformájához, tevékenység-struktúrájához és habitusához, a rekonverzióhoz szükséges életmódhoz, valamint a mobilitás kérdésköréhez, amely a marginális rétegek temporális jegyeinek továbbvitelével aligha lehetséges.

4. Az ifjúság és az idő

Az ifjúkor egy átmeneti szakasz a gyermekkor és a felnőttkor között, amikor is az ember önmagára találása és az identitástudatának a kialakulása zajlik. A kutatóknak azonban nem csak az ifjúkori életszakasz sajátosságainak a megrajzolása okozhat problémát, hanem már annak pusztá definiálása is. Az ifjúkor határait az empirikus vizsgálatok alkalmával leggyakrabban az életkor alapján próbálják meghúzni; ezek azonban nem pontosan megragadhatók: egyrészt nincsen kialakult konszenzus az életkori határok tekintetében¹⁷, másrészt pedig a pár évtizede meghúzott vonalak a mai társadalmi viszonyok között már nem mindig tekinthetők érvényesnek. Az ifjúsági életszakasz definiálását tovább bonyolítják az egyenlőtlenségek is, hiszen a társadalmi struktúra alsóbb régióiban elhelyezkedő csoportok gyermekeinek fiatalkora nem sok rokon vonást mutat azzal a képpel, amely az ifjúságszociológiai elemzések olvasása során bontakozik ki a szemünk előtt. Az életszakasz definíciójához talán közelebb visz minket az a megközelítés, amely az életmód fogalmán keresztül próbálja megragadni ennek a periódusnak a sajátosságait. Az így kirajzolódó kép ugyanakkor nem összeegyeztethető az életkori határok rajzolatával, hiszen az eltérő szociokulturális háttérrel rendelkező csoportok esetében más és más életkorokban következnek be az egyéni élet fordulópontjai.

Az ifjúság, mint önálló életszakasz a korábbi évszázadok során a maitól eltérő jegyekkel volt jellemezhető (Ariés 1987, Shaha 2000), s az emberek életében a gyermekkort gyakran közvetlenül a felnőttkor évtizedei követték – mai szemmel nézve sok esetben megdöbbenően korán. Ráadásul a gyermekek világa sokkal inkább a felnőttekéhez igazodott, és kevésbé bírt saját szabályrendszerrel. Az ifjúkori életszakasz általánossá válása a középosztálybeli, polgári mentalitással bíró társadalmi csoportok körében zajlott le először, háttérben pedig olyan társadalmi folyamatok álltak, mint például a nevelés felértékelődése, az iskolakötelezettség bevezetése, valamint a képzettség növekvő fontossága (Chrisholm 1993, Zinnecker 1993b). Az ifjúkor kifomálódása több évtizeden átívelő folyamatot képezett, melynek során annak legtöbb eleme fokozatosan terjedt el más társadalmi körökben a középosztály irányából kiindulva – általánosítani azonban nem volna szerencsés, hiszen bizonyos rétegekben még napjainkban is alig mutathatók ki

¹⁷ A különböző empirikus elemzések az ifjúkor felső határát eltérően állapítják meg: ez lehet 29, 30, vagy akár 35 év is. Az alsó határok meghúzása szintén problematikus, egységesen elfogadott életkorról ebben az esetben sem beszélhetünk.

annak nyomai. Érdekes jelenség, hogy az ifjúsági életszakasz az életnek egyre nagyobb szakaszát öleli fel – ezt a folyamatot illeti a szakirodalom a posztadoleszcencia kifejezéssel. Azok a jegyei, amelyek a szabadságot biztosítják (például a fogyasztás vagy az életmód területén), egyre korábban, míg a kööttségeket jelentő elemek (például a tényleges integráció a munka világába) egyre későbbi életkorokban jellemzik a fiatalokat (Zinnecker 1993b). Mások arra hívják fel a figyelmet, hogy a korábban élesen elhatárolt életszakaszok átmenetei kezdenek összemosódni – az ifjúság és a fiatal felnőttkor esetében ez mindenképpen igaznak tekinthető.

Az ifjúkor egyik legszembetűnőbb sajátossága talán a bizonyos területeken kivívott autonómiák rendszere. Ezek az autonómiák a szülői háztól való leválás, az önálló életvezetés kialakításának első jegyeiként is felfoghatók, és kiterjednek a szabadidős tevékenységekre, a szexualitásra, valamint a fogyasztás területére, és gyakran érintik a lakhatási viszonyokat is (kollégium, albérlet). Az anyagi függetlenedés azonban a legtöbb esetben nem, vagy csak részlegesen történik meg – mindez együttesen pedig egy úgynevezett kvázi-felnőttlétet eredményez.

Másik fontos sajátosság az, hogy az ifjúság bizonyos esetekben a felnőttek világával szemben helyezkedik el, és önazonosságát is így éli meg – ez azonban nem törvényszerű. Abban az esetben azonban, ha ez az igény kiforrálódik, az ifjúsági életszakasz erre kiváló lehetőségeket nyújt. Szintén ki kell emelni az ifjúkorban megélt társas kapcsolatok egyik legfontosabb sajátosságát, a kortárs csoportok felértékelődését is, amely összefüggésben áll az utóbbi évtizedekben a szocializáció mechanizmusában lezajlott változásokkal. Ezek az évek biztosítják a fiataloknak a későbbi, felnőttkori szerepeik kipróbálását, valamint ez az időszak a szabályokkal és a devianciákkal való kísérletezésnek az időszaka is. Az ifjúsági életszakasz alatt zajlik le a személyiségfejlődés utolsó nagyobb felfutása – bár ez egyáltalán nem jelent végleges rögzülést, hiszen a fiatal felnőttkor is egyre inkább ennek a folyamatnak a részévé válik (Szapu 2000). Természetesen ezek a sajátosságok nem egységesen jellemzik a jelenkori társadalmak minden egyes csoportját – a közép- és alacsony jövedelmű országok esetében például az előbb felsorolt autonómiák sokkal hamarabb megjelennek.

Az ifjúsági életszakasz modellezése elképzelhetetlen az ifjúsági kultúra fogalma nélkül. Ez olyan szubkulturaként értelmezhető, amely magán viseli az adott társadalmakban a fiatalság helyzetét befolyásoló tényezők nyomait (Brake 1980, Gábor 1993, Honneth, Lindner, Paris és Clarke 1979). Egységes jellemzőkkel azonban a jelenség nem írható le, hiszen az ifjúságot számtalan dimenzió szabdalja szét: ilyen az anyagi helyzet, a szülői házban át-

adott kulturális tőke milyensége vagy a települések közti különbségek. Ezek a tényezők rányomják a bélyegüket arra, hogy a fiatalok a felnőttek, valamint saját szüleik világát mennyiben fogadják vagy éppen utasítják el. Az ifjúsági kultúra magába foglalja az életmódot, a szabadidős tevékenységek körét¹⁸, az emberi kapcsolatok milyenségét, a kulturális fogyasztás sajátosságait (például a zenei stílusokat) és az öltözködési jegyeket. Az egyes szubkultúrák esetében azonban mindezek nem csak a felnőttek világának mondanak ellent, hanem egymásnak is. Az ifjúsági kultúra elemeinek rögzülését és alkalmazását a tömegkommunikációs eszközök és a kortárs csoportok erősítik meg (Szapu 2000). A felnőttek és az intézmények szabta szabályok áthágása maga után vonhat bizonyos szankciókat, de ha a fiatalok számára nem ezek a mérvadók, akkor hatásuk megkérdőjelezhetővé válik. A normalizálás ugyanis a szubkultúrákon belül magasabb státushoz juttathatja az egyént, hiszen a számára fontos személyek elismerését biztosítja. Ezek eredményezhetik azt, hogy az ifjúság bizonyos csoportjai tudatosan megfordított normák alapján szervezik meg az életüket (Rácz 1995).

Az ifjúkori életszakasznak a legtöbb esetben nem az élettársi kapcsolatok vagy a házasság vet véget. Igazi fordulópontot a munkaerőpiacra történő integráció vagy a gyermekvállalás jelent mind az életmód területén, mind pedig a felelősségek rendszerében. Ennek időpontját éppen úgy, mint magának az ifjúkornak a meglétét vagy jellegzetességeit, a szociokulturális közeg is alakítja. Ez az átmenet (például a tanulásról a főállású munkára történő átállás) számtalan nehézséget rejthet magában, más esetekben pedig az okozhat gondot, hogy az ifjúkornak a tényleges kimenete hiányzik – például a pályakezdők munkanélkülisége esetén.

4.1. Az ifjúsági életszakasz időbelisége

Az ifjúsági életszakasz a huszadik század során illeszkedik bele az egyéni életutakba, és alkot egy, a felnőtt világ rendjével nem leírható életmódot és kultúrát. A generációs konfliktusok felerősödése (vö. Mannheim 1969), valamint az ifjúsági szubkultúrák megszületésének ténye is ezzel a jelenséggel áll kapcsolatban. A fiatalok társadalmi helyzetét színezi át az információáramlás irányainak összekuszálódása is – a Mead (1974) által megrajzolt

¹⁸ A szabadidős tevékenységek köre az ifjúság esetében akár egyfajta önmegvalósítási kényszerként is felfogható – másrésztől viszont társadalmi elvárásként nehezedik az egyénre az, hogy sajátos szórakozási formákkal bírjon (Schilling 2005).

prefiguratív társadalmakban az ifjúság már ennek a folyamatnak a kiindulópontját is jelenti.

Mindezen változásoknak talán a legfontosabb keretét a Zinnecker névéhez kapcsolódó ifjúsági korszakváltás elmélete képezi. Zinnecker elkülöníti az átmeneti és az iskolai ifjúsági korszakot: míg az előzőt a felnőttek világához és intézményeihez való igazodás, a szigorúbb ellenőrzés, mintakövetés jellemzi, az iskolai ifjúsági korszakhoz a bővülő autonómiák, a mintaadás, valamint a lazább kontroll kapcsolható. Az ifjúság, mint önálló életszakasz csak ez utóbbi esetben jelenik meg, kialakulásának időpontja pedig Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a huszadik század második felére tehető (Zinnecker 1993a). Zinnecker elméletét továbbgondolva kijelenthető, hogy az iskolai ifjúsági korszak kibővült döntési jogkörei a tevékenységstruktúra kialakítására, az életmód időbeliségére, és természetesen a szabadidős tevékenységekre is vonatkoznak – az utóbbi évtizedek tehát korábban nem tapasztalt, az idővel kapcsolatos autonómiákat adtak a fiatalok kezébe. Abban az esetben pedig, ha egy ifjúsági szubkultúra szembe helyezkedik a bevett társadalmi szabály- és normarendszerrel, akkor el fogja utasítani annak az időre vonatkozó elvárásait is.

Az egyes társadalmi rétegek esetén az ifjúsági életszakasz eltérő funkciókkal bír. Az elit számára ezek az évek az egyéni erőforrások kibontakoztatására, kifejlesztésére szolgálnak (ezek sok esetben a praktikumnak látszólag ellentmondó tevékenységek), komoly hangsúlyt kapnak, és lazább kontroll mellett valósulnak meg. A középosztály esetén az ifjúsági korszak célja, hogy az itt hozott befektetések később megtérüljenek, tehát egyfajta rationális hozzáállás jellemzi. Az ifjúsági életszakasz ebben az esetben szorosan kapcsolódik a felnőttkori foglalkozásokhoz szükséges ismeretek elsajátításához. A társadalmi hierarchia marginális csoportjaira az ifjúkor siettetésének a kényszere jellemző, ami annak alacsony presztízsével is együtt jár. Itt a fiatalok tevékenységrendszere a szakmai tevékenységek körébe ágyazódik bele (Zinnecker 1993a).

Zinnecker azt is megjegyzi, hogy a fiatalok életstílusában gyakran megfogható egyfajta időpocsékolás, amely azonban nem a produktivitás elutasítását jelenti, hanem a saját kultúra kialakításának az eszközeként fogható fel (Zinnecker 1993a). Matuschek (2005) is foglalkozik azzal a jelenséggel, hogy az ifjúság esetében az unalom érzése vagy a semmittevés kategóriája a napi tevékenységek leírásakor igen nagy hangsúlyt kap. Az unalom szorosan összefügg a devianciák meglétével is – az élménytársadalmak keretei között mindez a marginalizáció és a nélkülözés érzésével fonódik össze (Matuschek 2005). A semmittevés jelenségének az ifjúsági szubkultúrákkal,

valamint a devianciákkal való kapcsolatát jól szemlélteti a Rác és Hoyer nevéhez fűződő, lakótelepi fiatalokat vizsgáló 80-as évekbeli kutatás is (Jereván-lakótelep). Itt az üresjáratok, valamint a legtöbb esetben a különféle devianciákkal összefonódó aktív időszakok előre nem belátható módon változtatják egymást (Rác 1998). A szegénynegyedek gyakran devianciákkal terhelt, és a középosztálybeli életmódtól és életritmustól eltérő időszervezetét egyesült államokbeli kutatások is alátámasztották: a „street time” sajátos racionalitásokkal jellemezhető, és az utca történései által tagolt időbeliséget produkál (Bergmann 1990).

A fiatalok kibővült autonómiája tehát lehetővé teszi azt, hogy átszabják saját időtereiket, és hol gyorsabb, hol pedig lassabb periódusokra tagolják életüket. A felsőoktatásban megvalósuló intézményi-szervezeti keretek pedig sok esetben csak még inkább felerősítik ezeket a ritmusbeli ingadozásokat – elég, ha a vizsgaidőszakokra gondolunk. Szintén fontos megemlíteni a Kohli (1990) nevéhez fűződő, az életutak differenciálódását leíró elmélet. Az életút az a szabályozó rendszer, amely az egyéni élet időbeli dimenzióját rendezi el, tehát felöleli és egymáshoz illeszti az egyes életszakaszokat, és kiterjed az egyének időperspektívájára is. A modernitás előtti időszakra az volt a jellemző, hogy kiszámítható életutakat biztosított az egyének számára – ez természetesen összefügg a statikusabb társadalmi struktúrák meglétével. Ezekben a normalizált biográfiákban fix pontok rögzítik az életszakaszok egymásutániségét, megszabják ezek pontos határait, és megkönnyítik magát az életvezetést is. Ez a kiszámíthatóság azonban nem csak a szélesebb időspektrumokban jelenik meg, hanem kiterjed a mindennapok világára is, és a hétköznapi cselekvések rendszerében is egyfajta ciklikusságot teremt. A társadalmak nyitottabbá válásával a XVIII–XIX. század során az életpályák (a mai viszonyokhoz képest) még mindig standardizáltak számítanak, hiszen a mobilitási csatornák kiszámíthatóbban működtek, és bizonyos elvárt beállítottságokhoz és életmódhoz kapcsolódtak. Az egyéni döntések szerepének megnövekedése a hierarchiában történő elmozdulás lehetőségével együtt alakítható életutak kialakulását eredményezte, az egyes életutak azonban temporális minták közüli választást is jelentenek¹⁹.

Az egyéni életszakaszok területén azonban az utóbbi két-három évtized alapvető változásokat produkált: az emberek életében a kiszámíthatóság

¹⁹ Ehhez hasonlít a Gábor (2003) által leírt normalizált, illetve választásos életrajz fogalma. Az előzőben a fiatalok szabott, előre látható pályákat futnak be, míg a második esetben az egyéni döntések és a motivációk is alakítják az életutakat. Bár az utóbbi időben a választásos életrajz válik dominánssá, kizárólagosnak nem mondható, így jelenleg rendkívül sokféle és egymástól eltérő életutat produkálnak a fiatalok.

lecsökkent, sőt többek szerint el is tűnt (Beck 2003), az egyéni motivációk meglepte pedig már nem képez garanciát a felfelé irányuló mobilitásra. Ezek között a viszonyok között még a hasonló körülmények közül indulók is igen változatos életutakat futhatnak be, hiszen a kimenetek nem előre megszabottak – az utóbbi évtizedekben a biográfiák kiszámíthatósága jelentősen lecsökkent. Ezt nevezi Kohli (1990) az életszakaszok destandardizálódásának, amely a korábbi, komplex rendszer végét jelenti. Mindez kiemelten érinti az ifjúságot, hiszen ez az életszakasz kínál lehetőséget a felnőttkori szerepek begyakorlására, valamint a munkaerőpiacon szükséges tudás elsajátítására. De a felkészülés önmagában nem garancia a sikerre, ezért az ifjúsági életszakasz korábbi, perspektivikus, célelérő formájában már nem képzelhető el. A célok bizonytalanná válnak, miközben a kimenetek kétesek lesznek – mindez a felnőttek világával való fokozottabb szembefordulást és a bevett szabályrendszerek áthágását eredményezheti. A kiszámíthatatlanság értelmetlenné is teheti azt a beállítottságot, amely a munkaparadigma alapján működő társadalmakat jellemzi, és szigorú időbeosztásokon alapuló, kötött életmódot eredményez.

Mindezek a változások maguk után vonják az egyéni élet tágabb időkereteinek az átrendeződését. Az ipari társadalmak választásos életrajza erőteljes jövőorientációt igényel, amely az elkövetkező évtizedeket úgy értelmezi, mint a távlati célok megvalósulásának terepét. Ez átstrukturálja, rigidde teszi a jelenkori tevékenységrendszert és időbeosztást – tehát komolyabb erőfeszítéseket követel meg az egyéntől. A destandardizált biográfia esetén a jövő elveszíti a hangsúlyát, az egyéni felelősségek lecsökkennek, az idő távlati terei pedig mintegy összeszűkülni látszanak: egy ilyen keretek között átélt ifjúsági életszakasz értelemszerűen másfajta értékrendet és életmódot eredményez. A biográfiák másfajta megéléséhez, és ezáltal az eltérő időorientációkhoz az ifjúsági kultúráknak különböző szeletei kapcsolódnak: sajátos szórakozási és szabadidős szokásokkal, értékrendekkel és életminőséggel²⁰.

A kulturizmus jelensége, amely szintén kiemelkedő fontossággal bír az ifjúság életmódjának vizsgálata során, alapvető szerepet játszik az egyes társadalmi csoportok reprodukciójában, illetve a felfelé irányuló mobilitás-

²⁰ Kimutatható kapcsolat van például az extrém sportok gyakorlása és a különböző időorientációk között. A jelenre koncentráló időtudat, egyfajta állandó élménykeresés gyakran eredményezi ezeknek szabadidős szokásoknak a meglétét, míg azok a fiatalok, akiknek az életében a jövőbeli életcélok kapnak nagyobb hangsúlyt, és életüket hosszabb távon előre megtervezik, ritkábban élnek az extrém sportok kínálta lehetőségekkel (Matuschek 2005).

ban. Maga a fogalom azt a nevelési módot jelenti, amelynek során a szülők a kulturális tőkéhez kapcsolódó ismeretek és készségek minél korábbi és minél teljesebb átadására törekednek. Ez a gyermekek tevékenységstruktúrájába olyan elemeket épít bele, mint például a művészeti tevékenységek, a színjátszás vagy a kreativitást fejlesztő játékok (Zinnecker 1993b). Jellemző tendencia, hogy ezeket a tevékenységeket egyre fiatalabb életkorokban építik bele a gyerekek napirendjébe: a kulturális tőke bizonyos elemeivel a gyerekek akár már megszületésük előtt is kapcsolatba kerülnek – legalábbis a szülők elképzelései szerint. Ezen tőkefajta megszerzése és átadása minden esetben időigényes feladat. A szülők pedig ezt a tényt éppen úgy felismerik, mint ahogyan az oktatás-nevelés egyre alacsonyabb szintjein kialakuló versenyhelyzetet. A kérdés csupán az, hogy az egész gyermekkoron és az ifjúkoron átívelő, a kulturális tőke átadására fókuszáló életmód és tevékenységstruktúra vajon hosszú távon is a kívánt hatást éri-e majd el – különösen abban az esetben, ha a szülői életmódban annak jegyei alig, vagy egyáltalán nem épülnek bele a mindennapok rutinjába. A kulturizmus így értelemszerűen átszabja a gyermekek és a fiatalok időrendjét és időtudatát: eredményezheti a szabadon felhasználható órák és percek leszűkülését, ezáltal a kötött tevékenységek kibővülését, valamint a betáblázott időterek kiterjedését vagy megjelenését a korábban erre a célra nem használt napszakokban (például a délutáni különórák esetén).

Az ifjúságcentrizmus fogalma annak az egyre inkább megfigyelhető jelenségnek a leírására szolgál, amely szerint a fiatalok fokozottabban vesznek fel a felnőttek világának elutasítására irányuló magatartásformákat és szokásokat (Gábor 1992). Mindez az ifjúsági kultúra meglétét erősíti, valamint az ifjúsági életszakasz presztízsének emelkedésével is együtt jár. A fiatalság mintaadó rétege lesz a társadalmaknak: mindez megfogható az öltözködésben, a szabadidős elfoglaltságokban, a kulturális és egyéb javak fogyasztásának szokásaiban. Míg a korábbi évszázadokban nem tiltakoztak az egymásra épülő életszakaszok magatartásbeli, viseleti jegyeinek felvétele ellen, addig ma a fiatalság életmódjának, megjelenésének szinte minden eleme pozitív színezetet kap. Az ifjúsági kultúra felerősödésének természetesen megvan az időfelhasználást alakító következményei is – ebben az esetben a döntési autonómiák kiszélesedésével, az eltérő időterek használatának fokozódásával vagy tudatos alkalmazásával számolhatunk.

Az ifjúság időfelhasználását természetesen még számos, napjainkban lezajló társadalmi változás is befolyásolja. Ilyen például a munka eseteleges elfogyása (Beck 2013, Kiss G. 1997), amely a fiatalok esetében is komoly gondot okoz, és teljes mértékben átszabja az ifjúsági életszakasz megítélé-

sét, valamint az egyéni életszakaszok egymáshoz illeszkedését. A fiatalok életritmusát és időbeliségét szintén átalakítja az irreguláris munkák szférájában való megjelenésük, amelynek nagy része a másodlagos munkaerőpiac-hoz kapcsolódik (Mills 2004).

Az oktatási expanzió jelensége, amely az utóbbi évtizedben Magyarországon a felsőoktatásban résztvevők arányának emelkedésével járt, az iskolai ifjúsági korszak életmódját egyre több fiatal számára teszi lehetővé. Sok esetben ez olyan fiatalokat is érint, akik szociokulturális háttérükből kifolyólag hasonló szabadságokkal korábban nem rendelkeztek.

4.2. Az ifjúsági életszakaszhoz kapcsolódó időszociológiai kutatások

Az ifjúság és az idő viszonyáról magyar nyelven szinte egyáltalán nem olvashatók publikált kutatási eredmények vagy tanulmányok – ez alól csupán az időmérleg-vizsgálatok képeznek kivételt. Pusztán ennek az egy technikának az alkalmazása azonban nem nyújt kellően árnyalt képet az ifjúság időszociológiai szempontú vizsgálatához. Így jelen alfejezetben olyan időre vonatkozó, és az ifjúsági életszakaszt érintő vizsgálatokat igyekszünk bemutatni, amelyek határai túlmutatnak az idő percekben és órákban mért jellegén – Matuschek (2005) már hivatkozott munkájának logikáját követve.

A Rammstedt által megalkotott időtudat-típusokat a fiatalok körében Fischer elemezte először 1982-ben. A vizsgálat jelentős jövő-orientációt mutatott ki a német ifjúság esetében, amely pozitív, a jövőre irányuló elvárásokkal kapcsolódott össze. Az optimista jövőkép különösen jellemző volt az ifjúság vallásos tagjainak körében, míg a ciklikus időtudattal jellemezhető fiatalok inkább pesszimista beállítottsággal bírtak. Fischer egy másik kutatása során ettől eltérő időtudat-típológiát alkotott: külön kategóriát képezett például egy vallásos orientációjú, elrendezett jövőképpel bíró csoport, valamint a jelenre koncentráló, vagy a gyors társadalmi változásokkal megbirkózók csoportja. Ezeknek megkülönböztette a markánsabb, illetve a kevésbé egyértelmű megjelenési formáit, majd ezek felhasználásával többek között a politikai orientációt és a közéleti aktivitást vizsgálta. A jövőképet a vallás értelmezési kerete alapján elrendező fiatalok kevésbé voltak fogyasztásorientáltak, viszont politikailag aktívak és szociálisan elkötelezettek voltak.

Cavalli és kutatócsoportja egy kétdimenziós tipológia alapján az 1980-as évek végén vizsgálta az olasz fiatalok idő-orientációját, amelynek során a következő ideál-típusos eseteket vázolta fel (2. táblázat).

2. táblázat Cavalli idő-orientációs típusai (Matuschek (2005: 101) alapján)

Idő-elképzelés strukturáltsága	Saját értelmezés kialakítása	
	autonóm	függő
strukturált idő-elképzelés	egyéniileg strukturált	mások által strukturált
nem strukturált idő-elképzelés	egyéniileg destrukturált	mások által destrukturált

Az autonóm típus a cselekedeteit és döntéseit saját személyiségének tulajdonítja, a különböző szituációk során aktívan szerepet vállal, míg a külső körülmények csak feltételek, és hatásuk nem tekinthető alapvető fontosságúnak. A függő egyének esetén a külső körülmények alakítják a személyes döntéseket, életeseményeket. A másik dimenzió, amelyet az idő-elképzelés strukturáltsága képez, a biografikus időt jelenti – ennek magasabb foka egy távolabbi időteret jelent az egyén számára, ahol a jelen nem izoláltan, hanem a múltba és a jövőbe szervesen beágyazva jelenik meg. A kvantitatív vizsgálat során – amelynek a mintájába azonban csak fiúk kerültek be, így eredményei nem általánosíthatók – a fiatalokat a fent bemutatott kategóriákba osztották be. Az egyéniileg strukturált időképpel bíró fiatalok életében a szakmai célok és az önmegvalósítás kiemelkedő szerepet játszottak, a távlati célkitűzések eléréséért vagy a kudarcáért pedig minden esetben magát az embert illeti a felelősség. Ez a típus valamennyi társadalmi csoportban megtalálható volt. A mások által strukturált típusba sorolható fiatalok esetében a biztonság és a kockázatok elkerülése kap kiemelt szerepet. Távlati céljaik az általánosan, a környezetükben is elfogadott normákhoz igazodnak, éppen úgy, mint szakmai terveik és fogyasztási szokásaik. Saját sorsukról relatíve korán kell dönteniük, de ezek a választások a minél hamarabbi önálló megélhetést garantálják. Ez a csoport különösen a középosztályban és a társadalmi hierarchia alsóbb szféráiban tekinthető gyakorinak. Az egyéniileg destrukturált idő-orientációval bíró fiatalok életében a biztonság és a kiszámíthatóság szorul a háttérbe, a legfontosabb célként pedig az élménykérés és a tapasztalatok megszerzése fogalmazódik meg. Ez egyfajta „carpe diem” életmódot alakít ki, ahol a tervezés horizontja redukálódik – szinte nem is beszélhetünk hosszú távú célok megletéről. A külső, társadalmilag elfogadott időre vonatkozó normákat az ilyen típusú fiatalok gyakran lépik át. Szociális hátterüket tekintve leginkább középosztálybeli vagy az afeletti rétegekből származnak, ahol a család megfelelő anyagi és kulturális tőkével rendelkezik ennek az életmódnak a biztosításához. Ez a szemlélet azonban

sok esetben már nem terjed ki a felnőttkori életszakaszra, mivel a családalapítással vagy a munkaerőpiacra történő integrációval ezek a fiatalok is szakítanak a jelenre orientált gondolkodási móddal. A mások által alakított és destrukurált típusba sorolható fiatalokat egyrészt a hosszútávú tervezés hiánya jellemzi, másrészt pedig egyfajta fatalista gondolkodás, amely szerint saját döntéseik révén nem képesek befolyásolni az életüket. Az előző típushoz hasonlóan jelen-orientáció jellemzi őket, de lényeges különbség, hogy a külső környezet elvárásaihoz és időre vonatkozó szabályrendszeréhez teljes mértékben alkalmazkodnak. Az ilyen idő-orientációval bíró fiatalok leggyakrabban alacsonyán kvalifikált szülők gyermekei.

A Cavalli vezette kutatócsoport által egy később elvégzett vizsgálat szintén ezzel a tipológiával dolgozott, de az elemzést ekkor már mind a két nemre kiterjesztették. Megállapították, hogy az idő-orientációk tipológiája csupán a fiúkra tekinthető érvényesnek, a lányok esetében viszont ezek a kategóriák nem működőképesek²¹. Az egyénileg strukturált, valamint a mások által strukturált típusok határai az esetükben összemosódtak, sokkal flexibilisebben kezelték a külső környezet adta kereteket, valamint a jelenre irányuló orientáció összességében sokkal inkább jellemezte a gondolkodásukat. Mindez – Cavalli szerint – az eltérő nemi szocializációra vezethető vissza. A két vizsgálat eredményeit összevetve a kutatócsoport arra a megállapításra jutott, hogy a jelenre irányuló orientáció összességében egyre inkább jellemzi a fiatalok minden csoportját.

Zinnecker és Strozda több mutató összevonásával (például jövőre vonatkozó tervek, szociális státus, devianciára való hajlam) egy 1991-es németországi vizsgálat során különített el öt, az időorientációt leíró kategóriát (egyéniileg strukturált, biztos jelenre orientált, hedonisztikus jelenre orientált, mások által strukturált, egyéniileg destrukurált jövőorientáció). Az ifjúság egyes csoportjait ezután életkor, családi állapot, élethelyzet, politikai preferenciák alapján jellemezték. A mások által strukturált időképpel bíró fiatalok bizonyultak a legpresszimistábbaknak, és náluk mutatkozott komoly esély arra, hogy valamelyik deviáns szubkultúra irányába mozduljanak el. A

²¹ A kapott eredmény összecseng azzal az időszociológiában sok esetben hangoztatott tézissel, hogy a nemek ezen a területen is alapvető különbségeket mutatnak – ezek az eltérések pedig egyáltalán nem írhatóak le azzal, hogy a férfiak és a nők különböző időmérlegeket produkálnak, a differenciák gyökerei ugyanis sokkal mélyebbre nyúlnak le.

kutatást 1996-ban megismételték, majd az egyes csoportok arányait összevetették, ám jelentősebb elmozdulást nem tapasztaltak (Matuschek 2005)²².

Az ifjúság idő-orientációjára vonatkozó empirikus vizsgálatok alátámasztani látszanak azt a tényt, hogy az egyes típusok erősen függnek a családdal szociokulturális háttérétől, meglétük pedig bizonyos életmódbeli, értékrendekben kiformálódó jegyek kialakulását eredményezheti.

4.3. Az idő kezelésének szocializációja, a szervezeti idő és az oktatási intézmények ideje

Az idő kezelésének elsajátítása a szocializáció során történik, és rögzülése hosszú folyamat eredménye. Mindez több szocializációs ágensen keresztül valósul meg: a család és az iskola alapvető szerepet kap ebben a tanulási folyamatban, de a média²³ és a kortárs csoportok is részt vállalnak benne. Mindez nem történik zökkenőmentesen, hiszen a gyermekek számára bármelyik külső rendszerhez való idomulás kihívást jelenthet – a különböző ágensek által közvetített szabályok azonban gyakran még egymásnak is ellentmondanak. Az idő kezelésének elsajátítása mind szociális, mind pedig kognitív kompetenciákat követel meg a gyerekektől. Ezek rögzülése a társas környezetből átvett példákon, valamint közvetlen tapasztalatokon alapul (Matuschek 2005). Piaget (1975) szerint a tér, az idő, a tárgyak, valamint az ezek mögött megbúvó okozati viszonyok összekapcsolása a gyermekkori fejlődés során fokozatosan történik meg. Ennek a folyamatnak a fázisai lépcsőzetesen épülnek egymásra. Csupán a 7–9-éves gyermekeknél alakul ki annak a tudása, hogy más személyekhez és tárgyakhoz az időnek a saját magukra is érvényes rendjét kapcsolják. Az idő kezelésére vonatkozó, általános érvényű szabályok ismerete nélkül azonban a későbbi életkorokhoz kapcsolódó szerepek betöltése, valamint az intézményekben való lét is kivitelzhetetlenné válik.

Az első konfliktusok forrása egészen a kora gyermekkorig vezethető vissza, és a közvetlen családi környezetből eredeztethető. Komoly kihívásokat jelent például a család életritmusát kívülről befolyásoló szervezeti időke-

²² Az arányok az 1996-os vizsgálat során a következőképpen alakultak: egyénileg strukturált 36%, biztos jelenre orientált 23%, hedonista jelenre orientált 22%, mások által strukturált 4%, egyénileg destruktúrált jövőorientáció 17%.

²³ A televízió már kisgyermekkorban egyfajta ritmust és kötött időteret eredményezhet – az azonos napszakokban vagy napokon sugárzott műsorok a pár éves gyermekek esetében is egyfajta rendszert biztosítanak akár a hétköznapiaknak, akár pedig a hétvégeknek (például ez utóbbi megfigyelhető a hosszabb, rajzfilmekből álló reggeli műsorblokkok esetében).

ret, amelynek alapjait sokszor a munkaerőpiac szabja meg. A gyermekek ezzel szemben saját igényeik szerint törekednek szükségleteik kielégítésére, miközben a szülők által végzett tevékenységek időben fixáltak, nem elmozdíthatók. Ha a szülők racionális időkezelése interiorizált, mindez már elvárásként fogalmazódhat meg akár a pár éves gyermekükkel szemben is. Konfliktusforrást képezhet az is, mikor a gyerekek bizonyos tevékenységek végzése során gyakori szüneteket iktatnak be, vagy a felnőttek számára túl lassú tempóban végzik ezeket. A szülők részéről sok esetben már akár egészen korán megjelenhet az az elvárás, hogy a pár éves kisgyermekek egymás mellett párhuzamos cselekvéseket végezzenek, miközben a szimultán aktivitások koordinálására irányuló képességeik még nem fejlődtek ki (Matuschek 2005).

A huszadik századnak az egyik legfontosabb jellegzetessége, hogy az egyén tevékenységstruktúrájának nagy részét intézmények és szervezetek strukturálják, tehát előírják számunkra a megfelelő munkatempót, életritmust és a cselekedetek egymásutániságát (Schilling 2005). Ennek megvalósulása azonban ritkán történik totális formában (még ha sok esetben fel is bukkantak ilyen irányú politikai törekvések, valamint a karcerszervezetek működésére is találhatunk példákat). A formális rendszerek esetében az időfelhasználás összehangolása a működés alapvető feltétele, ez pedig egy szervezeti időbe kényszeríti bele az egyént. A munkahelyek, a hivatalok, és természetesen az iskolák – így a főiskolák és egyetemek – is saját szervezeti idővel rendelkeznek, melynek elsajátítása hosszabb tanulási és akkulturációs folyamat eredménye. A szervezeti idő egyfajta külső kényszerként fogható fel, idegen időként, amelyhez az egyén hozzáigazítja az életmódját, és aláveti annak személyes tevékenységstruktúráját. A formális rendszerek legtöbbször merev időbeosztást, pontosságot, racionális időkezelést, valamint magas és lehetőleg állandó intenzitást követelnek – hasonlóan a taylori munkaszervezéshez. Ez számtalan konfliktust rejt magában: ütközhet a szervezeti tagok, valamint magának a szervezetnek az érdeke, az idő kezelése pedig számtalan alku tárgyát képezheti.

A szervezeti idő keretei által megszabott, huzamosabb ideig megvalósuló életmód során az egyén internalizálhatja annak bizonyos elemeit. Az egyes foglalkozások sajátos időstruktúrájával foglalkozó vizsgálatok eredményei is megerősítik ezt a feltevésünket²⁴. A szervezeti időre való átállás hossza, és az ahhoz való viszony természetesen függ a belépés önkéntessé-

²⁴ Cottrell a vasutasoknál a magánélet szférájában mutatta ki a feszes időterek betartását, míg Schlesniger a hírszerkesztőkkel foglalkozó vizsgálata során állapította meg, hogy az aktualitás és a gyorsaság az ő esetükben az életük legtöbb szféráját átszövi (Bergmann 1990).

gétől is – a kényszerűség meglétét a csatlakozás szándéka ugyanis nagymértékben megszabja. A szervezetbe való beilleszkedés elképzelhetetlen a szervezeti idő elsajátítása nélkül. Ennek alapvető elemeit az egyének még gyermekkorukban sajátítják el: az óvodák és iskolák szerepe kulcsfontosságúnak tekinthető ebben a folyamatban.

A formális rendszerek időbeli szabályainak meghatározása természetesen a hatalmi viszonyok függvénye. A hierarchiában magasabb szinten elhelyezkedőknek van joga ugyanis arra, hogy az alattuk állók idejét strukturálják. Demokratikusabban működő szervezetek esetében az időkeretek megszabása közös feladatként jelenik meg, előírásaik pedig kevésbé rendelkeznek kényszerítő erővel. Ebben az esetben természetesen csökken a szervezeti idő idegen jellege is.

A szervezetek magas differenciáltsági foka magas időbeli differenciáltsággal jár együtt: ebben az esetben a szervezeti idő egyfajta koordináló funkciót tölt be a rendszerekben, elemei pedig megjelennek az intézményi keretek között kiformalódó szerepekben is (Schilling 2005). A csoportokon belül a teljesítmény alapján elkülönített bűnbak vagy stréber szerephez sajátos időkezelés is tartozik, de az iskolákon belül a tanár- és a diákszerep is elemezhető ebből a szempontból.

A szervezeti keretekkel való szembenállás esetén gyakran figyelhető meg az időre vonatkozó előírások szándékolt áthágása: ez késésekben, nem tervezett szünetek beiktatásában, bizonyos tevékenységek időbeli eltolásában nyilvánul meg. A szervezet ezeknek a szabályoknak a betartatásában érdekelt, míg a határok feszegetése vagy átlépése a tiltakozás vagy az uniformizálási törekvések ellen való fellépés jele lehet. Különösen igaz ez azokra az intézményekre, ahol a belépés nem önkéntesen történik (börtönök, iskolák). Ezek a kihágások a szervezet részéről szankciókat vonnak maguk után, amelyek akár kiutasítást is eredményezhetnek.

A szervezetek időstruktúrájának rugalmassága az informális csoportokhoz viszonyítva meglehetősen alacsony (Bergmann 1990). Ugyanakkor a legfontosabb cél a szervezet működésének biztosítása, és ennek érdekében az időkereteket bizonyos esetekben újra és újra át kell szabni. A környezet igényeihez való alkalmazkodás megfogható a szervezeti idő területén is: példát képezhet erre a szolgáltatási szektorok munkahelyein az éjszakai vagy műszakos munkák bevezetése. Ez a hatás azonban a másik irányban is működik, hiszen az egyes szervezetek időstruktúrája annak közvetlen környezetét is átszabja. Egy egyetem vagy nagyobb munkahely megléte egész városrészek életmódját átalakíthatja, befolyásolja például a környező boltok és

szórakozóhelyek nyitva tartását, a tömegközlekedést, sőt más, kisebb szervezetek alkalmazkodását is eredményezheti.

A szervezetek és az időszabályozás kapcsolatát Aldrich 1973-ban megalkotott modellje ábrázolja (3. táblázat), amely a szervezeteket két dimenzió mentén vizsgálja (Schilling 2005). Ennek egyike a rendszerben való részvétel önkéntessége, míg a másik az időbeli autonómiával való rendelkezés megléte a szervezeten belül. E két szempont mentén négy eltérő szervezeti idővel jellemezhető csoport rajzolódik ki előttünk.

3. táblázat Aldrich szervezeti típusai (Schilling (2005: 41) alapján)

Szervezetbe való bekerülés	<i>Időbeli autonómia megléte</i>	
	igen	nem
kényszerű döntés	I. típus	III. típus
önkéntes döntés	II. típus	IV. típus

A legcsekélyebb időbeli autonómiával Aldrich modellje alapján a harmadik típus rendelkezik, amelynek tagjai nem önként csatlakoznak a szervezethez, az időrend kialakításában pedig semmilyen jogkörrel nem bírnak, és ezen a területen alternatívákkal sem rendelkeznek. Ilyen intézmények lehetnek az alapfokú oktatási intézmények vagy a börtönök²⁵. A szervezeten belüli lét itt egyfajta kényszerként jelenik meg, ami maga után vonhatja az azzal való gyakoribb szembenállást, és ezáltal az időbeli határok áthágását. Az első csoportba tartozó rendszerek esetén a belépés nem önkéntes ugyan, de az autonómiák szélesebbek, és alternatívák is állnak a tagság rendelkezésére²⁶. A szervezetek negyedik típusa esetén a csatlakozás önkéntesen történik egy olyan intézményhez, amelyben az időbeli autonómiák nem biztosítottak, az életmód elemeinek rögzítése pedig nem közös döntések vagy választások eredménye. Az idő felett a legcsekélyebb kontrollt a formális rendszerek második típusa gyakorolja, ahová a tagok nem kiválasztás útján kerülnek be, a belépés után pedig alternatívákat biztosítanak a számukra. Erre képeznek példát azok a felsőoktatási intézmények, ahol az órarendek nem kötöttek,

²⁵ Schilling(2005) a szervezetek harmadik típusára példaként az olyan munkahelyeket említi, amelyek a kistérségekben egyedül kínálnak munkalehetőségeket, így a munkavállalók kénytelenek belépni oda. Ebben az esetben a munkaidő hossza, a szünetek biztosítása önkényesen – és sok esetben nem a dolgozók számára ideális módon történik.

²⁶ Ha Schilling előző példáját továbbgondoljuk, ugyanez a monopol helyzetben lévő munkaadó egy demokratikus vezetési stílus megvalósítása esetén már ebbe a kategóriába sorolható.

és még az időben rögzített események látogatásakor is kapnak bizonyos szabadságokat a hallgatók.

A szervezeti keretek körébe történő beilleszkedés folyamata komolyabb konfliktusokat indukálhat, hiszen az intézmények által megszabott idegen idő igazi kényszerként jelenhet meg a gyermekek és a fiatalok életében. A szervezeti időre irányuló nevelés már a bölcsődékben és az óvodákban elkezdődik, az iskola szabályrendszere pedig még nagyobb kihívást jelent – különösen az olyan családból származó fiatalok esetén, akiknél a racionális időkezelés jellegzetességei a családi életvezetéstől távolabb állnak. Az egyéni igények kielégítését a szervezeti keretek között a gyerekeknek vagy el kell halasztani, vagy pedig ezekről egyszerűen le kell mondani. Ezek az intézmények tehát kulcsfontosságú szerepet játszanak a racionális időkezelés belsővé tételében, hiszen ezek után a szinte törvényszerűen jelentkező konfliktusok után az óvodások és a kisiskolások megtanulják a felnőtt világ időrendjét saját elvárásaikhoz igazítani, illetve saját vágyaik megvalósítását időben eltolni²⁷. A folyamat végeredményeként ideális esetben a feszes időkeretekben való létet a gyermekek pár év leforgása alatt elsajátítják és belsővé teszik – a legtöbb esetben hamarabb, mint az órákról a pontos idő leolvasásának a képességét. Matuschek (2005) a német viszonyokkal kapcsolatban jegyzi meg, hogy problémát jelent az, hogy a bölcsődék, óvodák és más oktatási-nevelési intézmények napirendje a szülőknek a munkaerőpiacon való megjelenéséhez, és nem a gyerekek igényeihez illeszkedik. Magyarországon a helyzet talán még komplikáltabb, hiszen az oktatási intézmények ideje gyakran a munkaerőpiachoz sem idomul kellő mértékben.

Ennek az intézményi időkezelésnek a legfontosabb sajátosságai hasonlítanak az ipari üzemek időrendjének ismertetésekor elhangzottakkal. Az életritmusnak az iskolákban szigorúan kötött ritmikája van: hetente ötször a tanulók délelőtti 45 perces időtartamokra osztják, a délutáni különórák, az egésznapos iskola, valamint a napközi pedig csak tovább fokozza ezt a kötött tevékenységstruktúrát, amikor is meghatározott időben meghatározott dolgokra kell koncentrálni – és mindezt meghatározott helyeken. Ezek között az intézményi keretek között kiemelt erőnként jelenik meg a pontosság, az üresjáratok kiiktatása, valamint a határidők betartása. Az egyéni választási lehetőségek igen korlátozottak, sőt sok esetben nem is beszélhe-

²⁷ Ezt a gondolatmenetet érdemes összevetni a késleltetett kielégülés elméletével. Ha ugyanis a szükségletek kielégítésének a képessége a kisgyermekkor során nem rögzül, a későbbiekben sem várható el ennek a technikának az alkalmazása. (Például azoknak a gyerekeknek az esetében, akik óvodába nem jártak, otthonról pedig nem hozták magukkal ezt a képességet.)

tünk hasonló jelenségekről. Az órák sorrendje és kezdete, az étkezés és a játék helye és időtartama mindenkire nézve kötelező érvényű. Az egyes gyermekek különböző igényeinek figyelembevétele így háttérbe szorul, pedig az eltérő képességek, szokások, és a családban elsajátított sajátos időkezelési technikák igen változatos képet mutathatnak, s a racionális időkezelés területén tapasztalható deficit a sikeres iskolai karriert is megakadályozhatja. Az iskolai képzés, az egymásra épülő évfolyamok, tantervek egy belátható, tervezhető időben helyezik el a diákokat, ahol a haladás szigorúan lineáris. Ez mindenképpen egy erős jövő-orientációval jár együtt – miközben a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedő csoportok időtudata ezzel nehezebben összeegyeztethető vagy teljesen más irányultságú. Ezeknek a gyerekeknek a számára pusztán az iskola életritmusa is túl nagy terhet jelent, míg mások neveltetésükből adódóan könnyedén képesek integrálódni ezekbe a szervezetekbe. Zimbardo és Boyd kimutatta, hogy az alacsony szociokulturális háttérű diákok lemorzsolódásának az időperpekítvák disszonanciája sokkal inkább képezi az okát, mint az alacsonyabb szintű készségek és képességek (Horstmanshof és Zimitat 2007).

Az ifjúsági életszakaszban mind a sajátidő kialakításának az igénye, mind pedig a megvalósításnak a lehetőségei megnövekednek. Az intézmények fesszes időterei egyre inkább korlátozásként jelennek meg – különösen, ha az ezekben való részvétel nem önkéntes, valamint a fiatalok életcéljai nem esnek egybe az oktatási intézmények nyújtotta lehetőségekkel (vö: Willis 2000). A szabadidő területén kiformalódó autonómiákkal élesen szemben áll a szervezetek kötött ideje, amely hasonló esetekben igazi idegen időként és kényszerként jelentkezik. Mindez természetesen szankciókat von maga után, ami a szervezet szempontjából teljesen érthető, hiszen a tagok összehangolt időbelisége tulajdonképpen a működésének a záloga.

Az iskola és az oktatás tehát egyfajta lineáris időt közvetít, amely a modernitáshoz köthető. Az utóbbi években azonban többen tették fel azt a kérdést, hogy a munkaerőpiacra kikerülő fiatalok integrációs problémáinak okai között vajon nem szerepel-e az intézmények által is közvetített merev időstruktúra. A flexibilitáson vagy a csapatmunkán alapuló munkavégzés során ugyanis ez a készség inkább hátráltatja a munkaadók elvárásainak való megfelelést. A problémaalapú tanulás egyik fontos előnye, hogy a tanulóktól másfajta időkezelést vár el, majd ezeket a készségeket rögzíti is. Schilling szerint az e módszer alapján tanuló diákok időbelisége az időkollázs fogalmához közelít, az így kialakuló tudás pedig később, a posztfordi jellegzetességekkel bíró munkakörökben kamatoztatható, valamint megkönnyíti a

posztmodern időbeliség keretei közé történő beilleszkedést is (Schilling 2005).

Az iskola a fiatalok idejének meglehetősen nagy hányadát szabályozza. A különórák, a tanórákra való felkészülés, az étkezés, a közlekedésre fordított időtartamok és az oktatás üresjáratai együttesen a hétköznapiak jelentős részét fedik le. Roth, Brooks-Gunn, Linver és Hofferth (2003) egy, az egyesült államokbeli iskolai időmérleg-vizsgálatban négy fő kategóriát különböztettek meg, amely felöleli a diákok összes aktivitási formáját: az akadémiai idő időkereteit, a fejlesztést-gazdagítást (ide tartoztak például a készségtárgyak, de a vallásoktatás is), szüneteket–üresjáratokat, valamint az ellátás és a szolgáltatások területét. Speciális helyzetben vannak a bentlakásos iskolák és a kollégiumok, ahol jóformán kora reggeltől a lefekvés pillanatáig (sőt, még azon is túl) kontrollálják az életritmust, szabályozzák a végzett tevékenységeket – szinte alig hagyva teret az idő kezelésére vonatkozó autonómiáknak. Ez a túlstrukturált idő megnehezítheti az intézmények életritmusával történő azonosulást. A fiatalok időbeosztása gyakran olyan szoros és kötött – írja Matuschek (2005) – hogy hasonló keretek közé integrálódni egy felnőttnek is komoly kihívást jelentene.

4.4. A hallgatói életmód temporális aspektusai

A hallgatói életmód sokfajta szerep és igény közötti balanszírozásként is értelmezhető (Horstmanshof és Zimitat 2007), s ezen igények mindegyike az időperspektíva valamely eleméhez vagy elemeihez is kapcsolható. A tanuláshoz kapcsolódó időkeretek szépen illeszkednek a jövőorientált gondolkodási sémákba, míg az életmódban való domináns megjelenésük a belülről vezérelt embertípust idézi. A szabadidő hangsúlyos átélése és jelenléte a hedonisztikus szemléletmódhoz és a jelenorientációhoz kapcsolódik, míg a művelődési tartalmak fogyasztása ezen időkereteken belül már távlati célokkal is jellemezhető. Az utóbbi évtizedekben igen hangsúlyos szerepet kapó diákmunkák rendszere eltérő aspektusokkal rendelkezik, hiszen szolgálhat távlati, illetve jelenre orientálódó irányultságot is. A nem hagyományos hallgatói csoportok esetében az igények és a szerepek újfajta szelete válik hangsúlyossá, amelyet a családi feladatok ellátása képez. A campus, mint az életmód temporális kereteit lazábban meghatározó szervezet bizonyos kötöttségeket támaszt a diákok mindennapi tevékenységstruktúráinak

irányába²⁸, azonban annak jelentős része egyéni döntések eredményeképpen születik meg. A limitált erőforrások miatt ugyanakkor a hallgatók választások elé kényszerülnek ennek kialakításakor – ezen döntések minden bizonynyal értékvezérelt választások, amelyek ugyanakkor a szociokulturális státusok, valamint az időperspektívák modelljébe is beágyazottak²⁹. A rigidebb, tanulásra orientált életforma³⁰ abban az esetben kivitelezhető, ha ezt a szocializáció során átadott értékek vagy a biográfiák szakmai kimenetele is támogatja. A felsőoktatásban eltöltött életforma felfogható tehát a kulturális és a humán tőke építésének peridódusaként is, ahol azonban az erre irányuló lehetőségek messze túlmutatnak az akadémiai idő keretein. A George, Dixon, Stansal, Gelb és Pheri (2008) által használt „academic leisure activities” fogalma is ezen kategóriát öleli fel – a szerzők ide sorolják többek között az olvasást, a vers- és regényírást, valamint a publicisztikát vagy a vitákban való részvételt. Ha azonban a diploma nem garantál megfelelő mobilitási esélyeket, ezen életforma érvényét veszti, hiszen a jelenbeli lemondások nem feltétlenül eredményezik a jövőbeni pozitív változásokat. Németh mindehhez a tudáskészlet időtállósága felől is közelít – ha annak elavulási sebessége megnövekszik, akkor feltehejük a kérdést, hogy megtérülhet-e egyáltalán a tanulásra orientált hallgatói életforma (Németh A. 2010). Az egyéni választások a limitációk megléte miatt természetesen más tevékenységi körök kiterjedését fogják csökkenteni. A hallgatói munkaidő bővülése Ackerman és Gross (2003) szerint a diákok szabadidejét csökkenti le. Kalenkoski és Pabilonia (2012) a munkát vállaló diákok esetében amerikai középiskolás mintán a tanulási jellegű tevékenységeknek, az alvás hosszának, valamint a „screen time”-nak a csökkenését mérte. Fontos azonban felhívni a figyelmet arra, hogy az egyes tevékenységi csoportok akadémiai szempontból produktív vagy improduktív kategóriába sorolása nem mindig egyértelműen eldönthető kérdés. Az internethasználat, az olvasás a tartalmától és a módjától függően mozdíthatja elő a már említett kulturális és humán tőke mennyiségét.

A nemzetközi szakirodalom egyik fontos csapásiránya a hallgatói eredményességet vizsgálja. Az eredményesség magyarázó változóinak sorá-

²⁸ Itt nem feledkezhünk meg arról a tényről, hogy bizonyos intézmények, karok és szakok eltérő tanulási kötöttségeket írnak elő: van, ahol az órai részvétel szigorúbb elbírálás alá esik, van, ahol az óraszámok magasabbak és így tovább.

²⁹ Horstmanshof és Zimitat (2007) a múlthoz, a jelenhez és a jövőhöz kapcsolódó attitűdöket vizsgálta hallgatói mintában, majd elkülönítette a 25 év felettiek csoportját. Ebben az almintában magasabb jövő-orientációt mutattak ki, amely a tanulás különböző aspektusaival (például időráfordítások, szorgalom) is korrelált.

³⁰ Horstmanshof és Zimitat (2007) ezt nevezi „productive educational behaviour”-nek.

ban több olyan tényező is szerepel, amely temporális aspektussal rendelkezik. Az elemzések egyik szála az akadémiai idő viszonylatában vizsgálja az eredményességet, a két szféra közötti kapcsolat azonban nem egyértelmű. A kutatások egyik csoportja pozitív, de mérsékelt hatású összefüggésről beszél, míg más vizsgálatok nem találtak összefüggést a hallgatói eredményesség és a magasabb akadémiai időráfordítások között (Zulauf és Gortner 1999).

Tény azonban, hogy az időráfordítások percekben való megragadása nem kellően árnyalt, ha a tevékenységeket holisztikusan közelítjük meg – egy olyan hallgatónak, aki végigüli az előadásokat, de közben teljesen mással foglalkozik, nem valószínű, hogy megnöveli az eredményességét a tanórán töltött időtartam. A tanulási eredményességet ezen kívül befolyásolni tudja a tanulási technikák hatékonysága is, amelyekkel az időráfordítások csökkenthetők. Szintén kimarad az input–output logikájú vizsgálatokból az a szempont, amely az idő megélését taglalja: a posztmodern időbeliség kapcsán tárgyalt időnyomás, az idődepriváció érzése szintén összefügghet az időbeosztással. Ackerman és Gross (2003) ezen jelenségeket az alacsonyabb szabadidővel bíró hallgatói csoportok esetében identifikálta amerikai mintában, ugyanakkor az alacsonyabb szabadidő magasabb hallgatói eredményességgel és jólléttel járt együtt vizsgálatukban (ez utóbbinak a mutatója volt például az órák kedvező megítélése vagy az oktatókkal való pozitív kapcsolat). Egyre több kutatás a már korábban említett időmenedzsment képességek szűrőjén keresztül vizsgálja a hallgatói eredményességet, hiszen annak elemei (tervezés, monitoring, prioritások) egy sikeres vizsgaidőszak abszolválásában komoly segítséget jelentenek (Macan, Shahani, Dipboye és Phillips 1990). Cemaloglu és Filiz (2010) török egyetemisták mintájában a tervezés kapcsán mutatta ki annak pozitív kapcsolatát az eredményességgel. George, Dixon, Stansal, Gelb és Pheri (2008) szintén szignifikáns összefüggést ragadtak meg amerikai mintában, s az időmenedzsment képességeket egyfajta externális erőforrásként definiálták, amely más időkeretek lerövidítésével képes kifejteni hatását. A diákok populációjával kapcsolatban leszögezhetjük, hogy a társadalom más rétegéhez viszonyítva relatíve jó időmenedzsment képességekkel jellemezhetők, s különösen igaz ez a tervezés tekintetében (Cemaloglu és Filiz 2010). Az eredményesség temporális aspektusai közé sorolhatók az olyan egyéni adottságok is, amelyek a hallgatók belső óráihoz kapcsolódnak. Hartley és Nicholls (2008) a diákok időpreferenciáját mérte fel, s vetette össze azt egy reggeli időpontban megtartott vizsgán megszerzett érdemjeggyel: a kutatás alapján az esti időpontokat

preferáló diákok eredményei rosszabbak voltak, a különbség azonban nem volt szignifikáns.

Az idő kezeléséhez, valamint a jóllét fogalmához kapcsolható Lüdtke és kutatócsoportjának 2004-es vizsgálata. A kutatásban egykori nyugatnémet egyetemeken tanuló nappali tagozatos fiatalok vettek részt. A legfontosabb változót ebben az esetben az egyetemi karok képezték, az elemzés ennek mentén térképezte fel az idő racionális kezelésének mértékét, valamint az időben való jóllétet. Talán nem meglepő, hogy „az idő pénz”-gondolatkör a közgazdász, jogász, mérnök és a matematika szakos fiatalok esetében volt a legjellemzőbb, legkevésbé pedig a pszichológus, történész, pedagógus és más társadalomtudományokkal foglalkozó hallgatókra volt érvényes. Érdekes eredmény, hogy az idővel való elégedettség ez utóbbi csoportban mutatta a legmagasabb értékeket, legkevésbé pedig a gyógyszerészeket, vegyészeket és orvosokat jellemezte (Lüdtke 2005).

Fejezetünk lezárásaként azt mondhatjuk tehát, hogy az ifjúsági életszakasz számos sajátos időbeli jeggyel rendelkezik, amely a felnőttek világától egy eltérő temporalitás felé mozdítja el ezt az életkori csoportot. Mindezt felerősítették az utóbbi évtizedek társadalmi és gazdasági változásai is, amelyek a munkaközpontú, jövőorientált és rigid időkezelési formákat mintegy háttérbe szorították. A campusok világába is beszűrődtek ezek a változások (amely pedig alapvetően a lineáris és jövőorientált életforma terepe), s a diákok életmódjában jelentős elmozdulást eredményeztek. Az átszekturalódást felerősítették a felsőoktatásban lezajlott változások, amelyek egyrészt távolabbra vetették a diákokat az akadémiai orientációtól, másrészt minden bizonnyal megnövelték temporális játéktereiket is.

5. Az órákban és percekben mért idő – „idő a mérlegen”

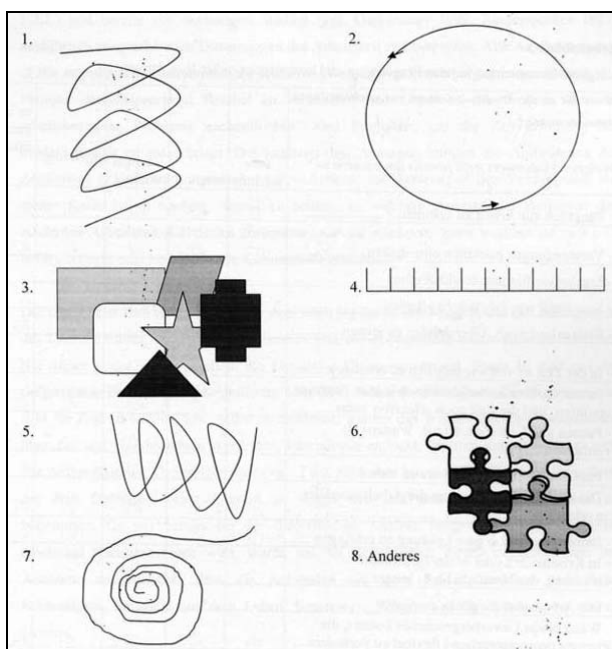
Utolsó elméleti fejezetünkben arra teszünk kísérletet, hogy az időmérleg-technikának, amely az időnek a szociológiában a leginkább elterjedt megközelítési formáját képezi, egy rövid áttekintését adjuk, majd összefoglaljuk az életmód ezen szeletében történt változásokat. Külön hangsúlyt fektetünk azon nemzetközi (főleg egyesült államokbeli) kutatásokra, amelyek a felsőoktatásban tanuló hallgatók időmérlegét elemzik. Tesszük mindezt azért, mert a magyarországi adatokkal – ezek szinte teljesen hiányoznak – nem tudjuk összevetni saját adatbázisaink eredményeit.

Ahhoz, hogy az időmérleg-technikáról szóló fejezetünket megalapozzuk, először az idő operacionalizálásának problematikáját kell áttekinteni. Az operacionalizálás fő csapásirányai nagyrészt megfeleltethetők a már idézett Schilling-féle időkutatási paradigmáknak (abszolút, relatív, perceptív, konstruktív, kollektív, egyéni), ugyanakkor a tudomány logikájából adódóan bizonyos megközelítési módok előnyben részesülnek. Fontos azt is megjegyezni, hogy sok esetben ugyanazok a szociológusok az időt az egyes elméleteik során teljesen más paradigma alapján közelítették meg. Bourdieu (1990) a kabil társadalomról írott elemzésekor annak közösségi olvasatát használta fel: munkája erősen antropológiai jellegű, időértelmezése pedig kollektív és konstruktív jegyeket mutat. Elemzésének az idő kategóriája nem képezi központi részét, ugyanakkor, mint a kultúra egészéhez szervesen illeszkedő jelenség, a társadalom értékvilágának, szerepfelfogásainak, cselekvési mintázatainak részét képezi. Az idő kategóriája ebben az esetben előírt tevékenységekkel fonódik össze, vallásos tartalmakkal, tabukkal jellemezhető, és szervesen illeszkedik bele a lokális komplex világértelmezési rendjébe. Ezzel szemben a mezőelmélet vagy a tőkeelmélet során az idő egyfajta erőforrásként, abszolút és homogén formájában épül bele a modellekbe (Bourdieu 1978). Összességében azt mondhatjuk, hogy az időt makrotársadalmi adottságként értelmező elemzések a szociológia és az antropológia határterületéről indulnak ki, s leggyakrabban a konstruktív és közösségi jegyekkel operálnak. Ebben az esetben az idő értelmezésének módszertani technikája leginkább a megfigyeléshez, a terepkutatáshoz kapcsolódik, de talán leginkább a Geertz-féle (1994) „sűrű leírás” szabályrendszere érvényes rá. Az egyéni attitűdökből nyer makroszintű adatokat több olyan szociológiai technika is, amelyeknek időre vonatkozó aspektusai vannak – ebbe a kategóriába sorolhatók az érték-szociológiai kutatások is.

Az időszociológiai kutatások utóbbi évtizedeinek egyik jellemző trendje, hogy a holisztikus és kvalitatív szemléletmód helyett sokkal inkább az

egyénre fókuszálva kutatják az idő jelenségét. A felsorolt, Schilling-féle paradigmák közül előtérbe kerülnek a perceptív és az individuális modellek, amelyek a kvantitatív időértelmezéstől eltávolodnak. A hazai szakirodalomban az ilyen jellegű kutatásoknak – s ezek elméleti hátterének – még alig találni nyomát. Ennek a szemléletmódnak a megjelenésére utal az a tendencia, hogy az időmérleg-vizsgálatok során az időkeretekkel való elégedettség mérésére is fogalmaznak meg kérdéseket, majd az elégedettségre, életritmusra vonatkozó adatokat a munkaidő és a szabadidő hosszával vetik össze (például Williams 2002). Szép számmal találunk ugyanakkor példát arra, hogy ezen modellek alapján önálló operacionalizálási módszereket fejlesztenek ki. Schilling vizsgálata az ezredforduló környéki Németországban az egyének időhöz való viszonyát grafikus technikával mérte fel. A felkínált válaszlehetőségeket áttekintve nem lehet nem észrevenni a hasonlóságot az már idézett ciklikus vagy lineáris modellekkkel, vagy a posztmodern idő kolázs-mintázatával (2. ábra).

2. ábra Az időre való asszociációk feltérképezése Schilling (2005: 135) empirikus kutatásában

Szintén a perceptív és individuális modellekhez közelebb helyezkedik el Rammstedt időtudat-tipológiája (Häder 1996). Az egyes társadalmi rétegek fontos jellegzetessége az, hogy tagjaik zömmel milyen időtudattal bírnak – a kapott adatok tehát makroszintre, a kollektív megközelítési formára is kivevithetők. Zárásképpen megemlíthetjük a boldogság és a jóllét normatív, mérhetővé tett definícióit, amelyek sok esetben a pszichológia területéről indulnak ki, ugyanakkor időre vonatkozó, szociológiai szempontból is releváns elemeket tartalmaznak. A korábban már említett Seligman(2002)-féle boldogság-koncepciónak is van temporális olvasata, míg más kutatások a boldogság érzése, valamint a rendelkezésre álló időkeretek közötti összefüggéseket elemzik (Garhammer 2002).

Az előbb említett módszertani technikák arra mutatnak rá, hogy az idő kutatása során leggyakrabban használt metodológiai technika, tehát az időmérleg-vizsgálatok technikája kutatási problémánknak csupán egyetlen oldalát járja körül, az időt mintegy egydimenziós jelenséggé formálja. Ugyanakkor nem véletlen, hogy ez az eljárás a leggyakrabban használt eszköz a szociológiai módszerek közül: a kapott adatok számszerűek, magas mérési szintű változóként használhatók, valamint komparatívak.

5.1. Az időmérleg-technika főbb jellegzetességei és típusai

Az időmérleg-technika, mint metodológiai eljárás már az egyénre fókuszál – nem véletlen, hogy e módszer születése egybeesik a társadalom differenciálódásával, a modernizációval és az életmód tradicionálisan kötött és uniformizált jellegének a felbomlásával. Az eljárás alapja kvantitatív, az időképe pedig az abszolút paradigmához illeszkedik: mérhető, átváltható, összevethető és homogén. Az így megragadható adatok természetesen makroszinten értelmezhetők, és átfogó társadalmi folyamatokra világítanak rá, miközben az elemzés alapegysége minden esetben az egyén marad.

A társadalomtudományok területén nem számít újkeletű igénynek az időfelhasználás mennyiségi vizsgálata, hiszen nem sokkal az után, hogy maga az idő fogalma megjelenik a szociológiai és antropológiai elméletekben, már empirikus kutatások fókuszálnak erre a területre. Az időmérleg-vizsgálatok tulajdonképpen az ember és az idő viszonyának a legmegragadhatóbb szeletét mérik fel, tehát a végzett tevékenységek hosszát, gyakoriságát, időpontját, esetleg ezek társas környezetét. Az így kapott adatok rendkívül informatívak, igen szemléletesen jellemzik az adott társadalmak vagy társadalmi csoportok életmódját, valamint sok változó mentén bonthatók tovább (például nemek, iskolai végzettség, családi állapot, településtípus,

aktívak-inaktívak, gyermekeiket egyedül nevelők), és a longitudinális elemzések számára is kiváló terepet biztosítanak. Ugyanakkor az időmérleg-vizsgálatok készítése módszertani szempontból számtalan buktatót rejt(het) magában, a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok készítése pedig igen körülményes.

Az első hasonló jellegű kutatások a XIX. század végén zajlottak le az Egyesült Államokban, a cári Oroszországban, majd a Szovjetunióban, illetve Németországban és Franciaországban. Ezekben a vizsgálatokban a fő kutatási kérdések a munkások életmódja, szabadidős szokásaik, illetve a munkaidejük hossza volt. Az 1930-as években lezajló empirikus kutatások továbbra is leginkább a munka, valamint a munkások életmódjának kérdése köré összpontosultak. A Sorokin és Berger nevéhez fűződő, bakui olajfűrómunkások időmérlegét elemző kutatás során a megkérdezetteknek naplót kellett vezetniük az általuk végzett tevékenységekről és ezek időtartamáról (Sorokin és Berger 1939). A Szovjetunióban az 1960-as évek során volt olyan időmérleg-vizsgálat, amelyet több mint 100 000 fős mintán végeztek el, Japánban pedig 1960-61-ben 170 000 emberrel készítettek tegnap-interjút – leginkább a tömegkommunikációs eszközök használatának feltérképezése céljából. A kapott eredményeket a későbbiekben – többek között – a műsorstruktúra kialakításánál is felhasználták. Magyarországon az 1963-as mikrocenzushoz kapcsolódva 12 000 háztartásban végeztek időmérleg-vizsgálatot (Szalai 1978a). Az első vizsgálatok esetén leginkább a megkérdezettek visszaemlékezései alapján nyerték a szükséges adatokat a végzett tevékenységek hosszáról és gyakoriságáról.

Az idővel foglalkozó szociológiai kutatások történetének minden bizonnyal az egyik legfontosabb csomópontja a Szalai Sándor vezette nemzetközi kutatócsoport összehasonlító vizsgálata, amely az egyes országokon belül fellendülő kutatómunkákat összefogta (különös tekintettel a nyugati és a keleti tömb országainak együttműködésére), valamint egységesítette és pontosította annak módszertanát. A vizsgálat 12 országra terjedt ki³¹, ahol is megfelelő szempontok alapján választották ki a kutatás helyszínéül szolgáló

³¹ Bulgária, Jugoszlávia, Peru, Franciaország, NSZK, NDK, Magyarország, Szovjetunió, Lengyelország, Belgium, Csehszlovákia és az Amerikai Egyesült Államok. Ezek közül az NSZK-ban, Jugoszláviában és az Egyesült Államokban több helyszínen is elvégezték a vizsgálatot. Így ezen országok esetében két mintavételi helyszínnel dolgoztak az elemzések során, amelyek gyakran produkáltak egymástól igen eltérő adatokat. Ez az adott országok kutatóinak külön kérésére történt – ekkor az átlagos adatok mellett egy speciális városban is történt lekérdezés.

városokat³². A kiválasztott városokban-körzetekben legalább 2000 fő került be véletlenszerűen a mintába. Az adatgyűjtés két technikával, a friss, illetve a napló-jellegű metódus segítségével történt. A napló-jellegű interjú esetében az előző nap eseményeit kellett felvázolni emlékezetből, míg a friss interjú során a megkérdezettek egy űrlapon vezették a napi tevékenységeiket, ezek elsődleges, illetve másodlagos jellegét, a színhelyeket és a társas környezetet³³. A friss interjú egyrészt abban az esetben került alkalmazásra, ha a mintába került személy írástudatlan, esetleg mozgáskorlátozott volt (vagy bármely más okból nem volt hajlandó a számára eljuttatott űrlapot használni), másrészt minden tizedik megkérdezettel az előző napjukat ebben a formában is felidéztték.

A megkérdezettek napjának percre pontos rögzítése során az egyes tevékenységekhez egy tizenkét jegyű kódot kapcsoltak, amelyekben az első három szám az időtartamokat, a második három jegy az elsődleges, a következő három pedig a másodlagos tevékenységeket rögzítette. A 10–11. karakter a társas környezet, az utolsó pedig a helyszín lejegyzésére szolgált (Szalai 1978b). Ez a kódolás lehetővé tette az egymás mellett párhuzamosan végzett cselekvések modellezését – ez korábban az időmérleg-vizsgálatok egyik nagy hiányosságának mutatkozott. Ugyanakkor ismeretes az a tény is, hogy bizonyos tevékenységek esetében a ráfordított időmennyiségeknek szinte csak a töredékét végzik kizárólagosan – igaz ez például a televíziózásra és a rádióhallgatásra is.

Kiemelkedő fontossággal bír az a metodológiai eljárás, amelynek során az adott tevékenységet végzők százalékos arányait is megvizsgálták, majd az így leválasztott személyek időráfordításait külön elemezték. (Az időmérleg-vizsgálatok „A” táblája az egész minta ráfordításának az átlagait tartalmazza, a „B” tábla a tevékenységet végzők százalékos adatait mutatja, míg a „C” tábla az így leválasztott alminták esetében a tevékenységek hosszát ismerteti.) Erre sok esetben azért volt szükség, mert az egyes országok sok területen igen eltérő arányokat produkáltak – kitűnő példa erre a fizetett női munka, ahol a szocialista és a nyugati országok között igen komoly differencia mutatkozott. A nemzetközi összehasonlító kutatás adatbázisának elemzései igen sok területet öleltek fel: vizsgálták például az iskolai végzettségnek az egyes tevékenységekre gyakorolt hatását, a társas kapcsolatokban

³² A vizsgálat során közepes nagyságú (40 000 és 200 000 fő közötti), fejlett városközponttal rendelkező, iparosodott városokban zajlottak a kutatások. Magyarországot például Győr képviselte, a Szovjetuniót Pskov, Perut pedig Lima-Callao, ami a főváros tengeri kikötője.

³³ Ez az eljárás már az úgynevezett real time-technikák körébe sorolható.

megfogható különbségeket, a szabadidős tevékenységek országok közötti eltéréseit – a kutatás legnagyobb eredménye azonban egyrészt a vizsgálat volumenében fogható meg, másrészt pedig az időmérleg-vizsgálatok metodológiájának letisztításában.

Napjainkban az időmérleg-vizsgálatok számos típusa ismeretes, amelyek esetében a lekérdezési körülmények, a validitás, a reliabilitás, és a kapott adatok jellege messzemenően különbözik. Az eljárások közötti választás során az egyes technikák előnyeit és hátrányait kell mérlegelni – így fordulhat elő az, hogy bizonyos esetekben a módszertani szempontból legmegkérdőjelezhetőbb módszer használata mellett döntenek a kutatás végzői. A vizsgálatok egyik fő vonulatát a kérdőíves lekérdezések során megbecsült átlagos időtartamok jelentik (*stylised estimate*), amelyeket leginkább egy hétre vonatkoztatva kérdeznek le, míg a másik fő csapásirányt a Szalai-féle kutatás nyomvonalát követve a napló-jellegű kutatások (*time-use diary*) adják (Kan és Pudney 2007). Mind a két módszernek ismertek az előnyei és a hátrányai: a kérdőíves kutatás adatai gyorsan kinyerhetők, nagyobb mintán is használhatók, ugyanakkor a kapott eredmények „csupán” átlagokat jelenítenek, valamint jóval nagyobb a torzítás esélye is. A szubjektív észlelés egyrészt nem nyújt pontos adatokat, másrészt pedig a kapott adatok a társadalmi elvárásokat is gyakran tükrözik (például iskolázottabb szülők a gyermekeik esetében hajlamosabbak magasabb olvasási ráfordításokról vagy alacsonyabb televíziózási időtartamokról beszámolni, mint ami reális érték volna) (Kan és Pudney 2007). A napló-jellegű kutatásoknak több típusa is ismert: egyes esetekben a napok rekonstruálása utólag történik meg, ennek torzítása azonban a becsült adatokkal rokonítható, s a kapott eredmények inkább egyfajta átlagokat tükröznek. Az úgynevezett *real time*-vizsgálatok során a kutatásba bevont személyek folyamatosan vezetik a naplót – ez kevesebb mérési hibát eredményez, szimultán tevékenységek feltérképezésére alkalmasabb, ugyanakkor a kutatás egészének megszervezése nehézkes, komoly apparátust igénylő munka. A táblázatok kitöltése bizonyos társadalmi rétegek számára komoly gondot okoz. Problémákhoz vezethet az is, hogyha a kiválasztott nap vagy napok időbeosztása (legtöbbször egy vagy két napot mérnek fel mindössze) sajátos jegyeket mutat, valamint arról sem szabad megfeledkezni, hogy a naplóírás is képes befolyásolni a megkérdezettek tevékenységeit (Sonnenberg, Riediger, Wrzus és Wagner 2012).

A *Day Reconstruction Method* (DRM) a naplójellegű kutatások, valamint a később bemutatásra kerülő *Experience Sampling Method* erősségeit ötvözi (Kahneman, Krueger, Schkade, Schwartz és Stone 2004). A megkérdezettek a szociokulturális helyzet felmérése után előző napjukat rekonstru-

álják, azokban epizódokat különítenek el, elnevezik őket, majd megadják azok kezdetét és végét. Külön kérdésblokk vonatkozik az egyes szakaszokhoz kapcsolódó körülményekhez és szubjektív érzésekhez.

Az American Time Use Survey metodológiai eljárása az úgynevezett Structured Diary Method, amelynek során a mintába került személyeknek a napjukat epizódokra kell felosztaniuk, majd meg kell adniuk ezeknek a hosszát és körülményeit. A technika a DRM-módszer egyfajta továbbfejlesztése (a két eljárás különbségeiről bővebben: Smith 2011). A pszichológia területén kifejlesztett, és leginkább ott használt eljárás az úgynevezett Experience Sampling Method (ESM), amely az időmérleg-vizsgálatok egy leágazásaként is felfogható. Ennek során a minta résztvevőivel a nap folyamán bizonyos időpontokban létesítenek kapcsolatot (csipogóval, telefonon keresztül), s azok beszámolnak aktuális tevékenységeikről. Az így kapott adatok (4. táblázat) validitása magasabb, a vizsgálatok általában hosszabb periódusokat fognak át, a szubjektív torzítás mértéke alacsonyabb – a minták azonban kisebb elemszámúak, s a technikai lebonyolítás is nehézkes (Sonnenberg, Riederiger, Wrzus és Wagner 2012).

4. táblázat ESM-technika alkalmazása – nők és férfiak által jelentett tevékenységek átlagos előfordulása hétköznapi napokon és hétvégénként amerikai mintán (naponta hat alkalommal tették jelentést – Sonnenberg, Riederiger, Wrzus és Wagner (2012: 1045) alapján)

	Férfiak		Nők	
	<i>munkanapok</i>	<i>szabadnapok</i>	<i>munkanapok</i>	<i>szabadnapok</i>
Fizetett munka	1,96	0,36	1,54	0,24
Házimunka	0,55	0,56	0,73	0,82
Szabadidő	0,94	1,45	0,80	1,27

A vizsgálatok gyakran kitérnek a különböző időmérleg-technikák segítségével szerzett adatok összevetésére, valamint azok mérési hibáira. Ezen típusú vizsgálatokra az egyik példa még a Szalai-féle összehasonlító kutatás egyesült államokbeli mintájához kapcsolódik, amikor is ellenőrizték a jackson-i alminta televíziózási időtartamait, és a naplójellegű kutatási eredményekhez képest 20–50%-kal magasabb ráfordításokat kaptak (Robinson és Bostrom 1994). Niemi (1993) rámutat, hogy a becsült átlagok, valamint a naplójellegű eljárások által szállított eredmények között korrespondencia áll fenn a rendszeresen ismétlődő tevékenységek esetében, ugyanakkor az eseti aktivitások kapcsán eltérések tapasztalhatók. Más kutatások arra hívják fel a fi-

gyelmet, hogy a magasan fizetett munkaórával rendelkező csoportoknál vagy atipikus munkaidő esetében a percepció torzulhat, és további eltolódásokat eredményezhet a becslések területén (Robinson és Bostrom 1994, Sonnenberg, Riediger, Wrzus és Wagner 2012). A házimunka időráfordításai között a becsült átlagok és a naplójellegű kutatások esetében szintén diszkrepanciákat találhatunk (Kan és Pudney 2007) – kiemelésre érdemes, hogy ezek az eltérések a nők esetében nagyobbak mutatkoznak.

5.2. A nemzetközi és a hazai időmérleg-vizsgálatok legfontosabb eredményei

5.2.1. A felnőtt lakosság időmérlege

Jelen alfejezet célja, hogy a rendelkezésünkre álló nemzetközi és hazai időmérleg-vizsgálatok eredményei alapján felvázolja azokat a legfontosabb trendeket, amelyekkel a nyugati országok jellemezhetők. A társadalmak életmódbeli változásainak áttekintése reményeink szerint egy olyan keretet ad számunkra, amelyben a hallgatói időfelhasználás is könnyebben értelmezhetővé válik.

A felnőtt lakosság időmérlegének az egyik legérdekesebb kérdésköre a munkaidő napi hossza. Az átlagos munkahét időtartama az utóbbi másfél évszázadban jelentősen lecsökkent, ám ennek becsült üteme és mértéke eltér az egyes kutatásokban. Míg az 1850-es években az átlagos munkahét hossza az Egyesült Államokban 70,6 óra volt, ez az érték 1960-ban 37 órára csökkent (Friedman, 1971). Az utóbbi évtizedekben tapasztalható trendek is a változásoknak ebbe az irányába illeszkednek. Granasztói (2000) a 90-es évek Franciaországával kapcsolatban jegyezte meg, hogy a heti munkaidő 35 óra körüli értékeket produkált. Az 1997-ben Ausztráliában az ABS Time Use Survey eredményei alapján a kereső férfiak fő- és mellékállásban elvégzett napi munkaideje alig haladta meg a 7 órát (Craig 2005). A munkaidő hosszát a németországi időmérleg-vizsgálatok adatai alapján leginkább a nemek és a foglalkozási ágak differenciálják. Ugyanakkor meg kell említeni azt a tendenciát, amely azt jelzi, hogy a munkaidő csökkenése nem egyenletesen oszlik meg a különböző társadalmi csoportok esetében: 1997-ben a diplomások és a menedzserek 31%-a Németországban több mint 45 órát dolgozott egy héten (Matuschek 2005). A kanadai General Social Survey 1998-as mintájában elkülönítettek egy magas, illetve egy alacsony jövedelmű csoportot: az előbbi átlagos heti munkaideje 46, míg az utóbbi 40 óra volt (Williams 2002).

A házimunkára fordított időtartamok vizsgálata esetén a kutatások leginkább a nemek közötti egyenlőtlen megoszlást, valamint az iskolai végzettség differenciáló hatását szokták kiemelni. Ez a tömb magába foglalja az ételkészítéssel, a lakás takarításával, valamint a gyermekneveléssel kapcsolatos teendőket, amelyek általában a nők vállára raknak nagyobb terheket. Különösen igaz ez a kijelentés kereső foglalkozással rendelkező és többgyermekes édesanyákra. Egy 1997-ben elkészült ausztrál kutatás eredményei szerint a gyermekkel rendelkező nők naponta átlagosan kb. két órán keresztül foglalkoznak a háztartási munkákkal, míg a családós férfiak esetén ez az időmennyiség nem éri el az egy órát sem. A gyermekgondozás területén hasonló differenciák figyelhetők meg (Craig 2005). Mindez a nők esetében komoly leterheltséghez vezet – ugyanis ha a fizetett, a másodlagos és a házimunkák időtartamát összeadjuk, akkor az hetente átlagosan hat órával több kötött időt eredményez (Craig 2005, Matuschek 2005). A gyermekeiket egyedül nevelő édesanyák helyzete az időbeosztás tekintetében még hátrányosabbnak tekinthető. Az időmérleg-vizsgálatok során gyakran különítik el az úgynevezett családi időt, ami a gyermekkel töltött szabadidőt és egyéb tevékenységi formákat foglalja magába. Klevmerken és Stafford (1999) szerint ennek mennyisége a 70-es évektől kezdődően emelkedett, s ezt a tendenciát a gyermekszámok csökkenése még inkább hangsúlyossá teszi. Egyesült államokbeli adatok alapján mutatnak rá arra, hogy ennek mértéke az alacsony státusúak esetében magasabb, ugyanakkor esetükben ezen tevékenységi formák gyakran szimultán aktivitásokként jelentkeznek. Eriksen (2009) úgy vélekedik, hogy a családi élet az utóbbi időben maradék kategóriává vált, amit tetszés szerint lehet feltölteni vagy kiüríteni a felnőttek igényei szerint, miközben a családi idő nagy részét a gyermekekkel kapcsolatos logisztikai döntések képezik. A családi idő, véli Eriksen, taylorizálódik.

A szabadidő mennyiségével foglalkozó kutatások egybehangzóan állítják, hogy az utóbbi évtizedekben a szabadidő mennyisége emelkedő tendenciát mutatott: a korábbi évszázadokhoz viszonyítva példátlan mértékben – naponta átlagban 4-5 órára – növekedett (Friedman 1971, Granasztói 2000, Matushek 2005). Az előbb említett kanadai vizsgálatban a jövedelmi helyzet két szélső pólusán elhelyezkedő alminták között napi összesítésben 40 perces differencia található a szegényebb csoport javára. A rendelkezésre álló időkeretek felhasználása a kedvezőbb státusú csoportokban ugyanakkor változatosabban és magasabb aktivitási fokon történik meg. A szabadidő talán legjelentősebb tömbjét a televíziózás teszi ki – ennek időtartama egy átlagos amerikai felnőtt esetében jelenleg négy és fél órára becsülhető

(Depp, Schkade, Thompson és Jeste 2010). A televíziózás kapcsán gyakran felmerül a jóllét és a boldogság problematikája is, mivel a magas fogyasztással bíró csoport ezeken a teszteken rendre alacsonyabb értékeket ér el. Az előbb idézett szerzők ezzel kapcsolatban a következő kérdést teszik fel: nem tudni, hogy vajon a tévé teszi-e boldogtalanná a felhasználókat, vagy a kevésbé boldog embereknek ez a tevékenység képezi-e a menedékét. Az információs technológia használatának felfutása az utóbbi évek fejleményei közé tartozik, bár ennek mértéke összességében nem éri el sem a fiatalabb kohorszokét, sem pedig a televíziózás időtartamát.

Magyarországon majd' fél évszázada állnak a szakemberek rendelkezésére a különböző időmérleg-vizsgálatok adatai: ennek első eleme a már említett Szalai Sándor-féle kutatócsoport munkáját megelőző 1963-ban készített kutatás. Ezt követően 1976/77-ben, 1986/87-ben, 1993-ban³⁴, 1999/2000-ben, legutóbb pedig 2009/10-ben került sor átfogó vizsgálatokra.

A Szalai-féle kutatás esetében Magyarországon a kereső munka napi összevont adatai nemzetközi összehasonlításban kiugróan magas értékeket produkáltak (374 perc), az összes házi munka közepes időtartamot (164 perc), az összes háztartási kötelezettség (ahová a kerti munkát is sorolták) pedig a második legmagasabb értéket mutatatta (Szalai 1978c). Az 1986/87-es és az 1999/2000-es elemzések során a munkajellegű tevékenységeket három részre osztották: a formális, az informális, illetve a háztartási munkák területére. A két vizsgálat összehasonlítása során megfigyelhető legfontosabb változás ezen területek csökkenése – ez az előbb felsorolt mindhárom szférában megfigyelhető. A kereső-termelő munkák hossza 1986/87-ben 318, míg 1999/2000-ben 249 perc volt, a főfoglalkozású munkavégzés pedig 1999/2000-ben az előző vizsgálat 85%-át, míg a pénzért végzett jövedelem-kiegészítés a korábban mért értékeknek mindössze 30%-át tette ki. A főállásban dolgozók kereső munkára fordított időtartamainak csökkenése a 2009/10-es vizsgálat alapján megállni látszik.³⁵

A háztartási és a család ellátásával kapcsolatos munkák esetében a két utolsó időmérleg-vizsgálat alapján csekély mértékű (4%-os) csökkenés volt megfigyelhető. 1986/87-ben átlagosan 177 (férfiak 86, nők 261), míg az 1999/2000-es vizsgálat esetében 170 (férfiak 94, nők 240) percet tettek ki ezek a tevékenységek. Ez azonban – akárcsak a kereső-termelő munka esetében – nem azt jelenti, hogy a különböző foglalkozási, életkori csoportok

³⁴ Az 1993-as felmérés részleges vizsgálatnak tekinthető. Kisebb mintanagysággal, a mikrocenzushoz kapcsolódóan vették fel.

³⁵ A 15–74 éves népesség napi időfelhasználása, 2010. A 2009/2010. évi időmérleg-vizsgálat összefoglaló adatai 2011.

esetében mindenhol ez a trend rajzolódna ki. Drasztikusabb csökkenés jellemzi a kereső nőket, a városi lakosokat és a 20–29 éves korcsoportot, míg a férfiak, a 30 év felettiek, valamint a gyesen-gyeden lévő édesanyák esetében növekedés volt megfigyelhető. A háztartási és család ellátásával kapcsolatos munkák és a nem változója a várt módon rajzolt ki összefüggést: míg a fiatal házaspárok esetén az egyenlőbb terhek irányába mozdult el ezek elvégzése, az idősebb kohorszokban az aránytalanságok nem változtak: az ő esetükben a nők kétszer annyi időt szántak az ilyen jellegű tevékenységekre.

A szabadidő szférájához sorolható tevékenységek az 1963-as vizsgálatban három kategóriának feleltethetők meg: a tömegkommunikációs, a szórakozáshoz kapcsolódó³⁶, illetve a „tanulás és mozgalom”-jellegű tevékenységi köröknek, ez utóbbiba sajátos módon a vallásgyakorlás is beletartozott. A tömegkommunikáció összesített értéke Magyarországon 85 percet tett ki, amely az akkori jugoszláv Maribor után a második legalacsonyabb időráfordítás volt. A magyar mintában a „tanulás és mozgalom” kategóriája közepes értéket mutatott (20 perc, amiből a tanulás 16 perc), míg a szórakozáshoz kapcsolódó tevékenységek esetén csupán a szovjet Pszkov városa produkált alacsonyabb időráfordítást (Győr: 81 perc, Pszkov: 67 perc) (Szalai 1978c). Az 1986/87-es, valamint az 1999/2000-es vizsgálatok ezen a területen, tehát a szabadidő mennyiségére fókuszálva pozitív változásokat mutattak – az utóbbi 2-3 évtizedben ugyanis az ide sorolható tevékenységek időráfordításai jelentősen megemelkedtek (230 percről 280 percre) – és ez a tendencia még a foglalkoztatottak esetében is 14%-os volt. A 2009/10-es felvétel adatai alapján a szabadidő növekedése megállt, s napi átlagban négy és fél óra körül stagnált az utóbbi tíz évben.³⁷ A nemek adatait összevetve megállapítható, hogy a férfiak esetében nagyobb volumenű növekedés volt tapasztalható. Életkorok alapján történő felosztásban a 30–39 évesek tűntek a legleterheltebbnek. A vallásgyakorlásra fordított órák-percek szerény mértékben ugyan, de növekedtek a rendszerváltozás után, míg a szórakozással és a kultúrával összefüggő időráfordítások (természetesen a televíziózást ebből kiemelve) jelentősen visszaestek³⁸. A fiziológiai időráfordítások a

³⁶ Az itt felsorolt tevékenységek a következők voltak: társas élet otthon, társas élet másutt, beszélgetés, sport, séta-kirándulás, szórakozóhely, színház-múzeum, pihenés, egyéb szabadidő.

³⁷ A 15–74 éves népesség napi időfelhasználása, 2010. A 2009/2010. évi időmérlegvizsgálat összefoglaló adatai 2011.

³⁸ Az olvasás időtartama a diplomások esetében négyötödére csökkent a két vizsgálat között. Az ezredforduló után az olvasók aránya tovább esett, a tevékenységet végzők

legfrisebb adatok szerint csekély mértékben növekedtek, ugyanakkor a sportolásra fordított időtartamok területén az utóbbi tíz évben csökkenés tapasztalható.

A nyugati és a magyar adatokat összevetve megállapítható, hogy az a szabadidős deficit, amely a korábbi évtizedekben jellemezte a magyar lakosságot, mennyiségi szempontból eltűnni látszik. A nyugati életmódelemek átvétele, a strukturális és demográfiai változások összességében azt eredményezték, hogy a rendszerváltozás utáni években az időfelhasználás mintái a nyugati standardokhoz közelítettek.

5.2.2. Az ifjúság időmérlegének jellegzetességei

Az időmérleg-vizsgálatok eredményeinek elemzése során a KSH vizsgálataiban az ifjúsági korcsoport elkülönítése életkor vagy tanulói jogviszony alapján történik. Az így kialakuló almintákban megfogható tendenciák sok esetben rokoníthatók a felnőtt népesség időmérleg-vizsgálatainak eredményeivel – különösen igaz ez a szabadidő, valamint a kötött tevékenységek egymáshoz viszonyított arányára (ez utóbbi alatt leginkább a tanulás és az iskolával kapcsolatos időráfordítások értendők).

Roth, Brooks-Gunn, Linver és Hofferth (2003) tanulmányában, amelyben az iskolai időt négy alapvető kategóriára bontották (akadémiai idő, fejlesztés és gazdagítás, szünetek és üresjáratok, ellátás és szolgáltatások), az Egyesült Államok alap- és középfokú oktatásában tanulók esetében napi hat és fél órát adott ki az iskolában eltöltött idő. Ennek legnagyobb hányadát az akadémiai idő jelentette (250 perc), az ellátás és szolgáltatások 57 percet képeztek, a szünetek és üresjáratok 26,5-öt, míg a fejlesztésre és gazdagításra 46 perc jutott. Ezeken az arányokon a szociokulturális és egyéb mutatók is alakítottak: például a fehér gyermekek összesített iskolai időtartamai, a fejlesztés és gazdagítás, valamint a szünetek és az üresjáratok mértékei magasabbak voltak. Ezen kategóriák a szociális képességek, a kiégés, valamint a mentális egyensúly fenntartása miatt különösen fontosak.

Zinnecker és Strozda 1996-os vizsgálata a németországi középiskolás diákok esetében egy hétköznapi napon valamivel több mint öt óra, a hétvégén pedig tíz óra körüli szabadidőt mért. Ezek az értékek nem sokkal magasabbak a felnőtt népességben átlagosan tapasztalható értékektől, és heti eloszlásuk is hasonló: nagyobb tömbökben a hétvégén jelennek meg a fiatalok életében, míg a „munkanapjaik” nagy részét az iskola szervezeti

ráfordításai azonban némileg emelkedtek. (A 15-74 éves népesség napi időfelhasználása, 2010. A 2009/2010. évi időmérleg-vizsgálat összefoglaló adatai 2011.)

ideje, valamint a tanuláson túli, de az oktatáshoz kapcsolódó tevékenységek kötik le – még a szabadidejük jelentős része is valamilyen szállal ide kapcsolódik. Fontos kiemelni, hogy a fiatal felnőttekkel összevetve az ifjúság minden egyes csoportjának kevesebb a kötött ideje³⁹. A különböző családi kötelezettségek, ezen belül a házimunka időráfordítása jelentősen alatta marad a felnőttek időráfordításainak. Minden egyes ifjúsági csoportra igaznak tekinthető azonban az a kijelentés, hogy a fiatalok egyre nagyobb időmennyiségeket csoportosítanak át a tanulási időből a szabadidős tevékenységek irányába. Ez megerősíti azt az elméleti feltevést, hogy az ifjúsági kultúrának kitüntetett terepe a szabadon választott tevékenységek rendszere – s bár a fiatalokról elmondható, hogy szabadidejük eltöltése kevésbé passzív tevékenységekkel történik, a megfelelően differenciált szabadidő-eltöltési szokások itt sem jellemeznek minden egyes társadalmi rétegbe tartozó fiatalot azonos mértékben (Matuschek 2005).

A nemzetközi szakirodalom alapján a hallgatói életmód időfelhasználását is fel tudjuk térképezni, ugyanis, ha nem is bőségesen, de elegendő mennyiségben elérhetők olyan kutatási eredmények, amelyek a felsőoktatás különböző szegmenseire vonatkoznak. A hallgatói életmód, mint már korábban említettük, több nagyobb időegység (akadémiai idő, szabadidő, fizetett munka) közötti balanszírozásként értelmezhető, ahol az egyének döntési jogkörökkel rendelkeznek. A diákok időmérleg-eredményeinek kapcsán kiemelendő az is, hogy bizonyos időegységek (például „screen time”, olvasás) gravitálhatnak az akadémiai idő felé (Jacobsen és Forste 2011, Mokhtari, Reichard és Gardner 2009), míg más változatuk egyértelműen a szabadidő kategóriájába sorolható. Az adatok részletesebb ismertetése előtt a populáció életmódjának két jellemző vonására hívjuk fel a figyelmet: az első megállapítás Zulauf és Gortner (1999) nevéhez köthető, akik szerint a hallgatói életmód arányaiban az átlagos amerikai időbeosztáshoz hasonlít, csak itt a tanulással kapcsolatos időkeretek lépnek a munka helyére. A második lényeges jellegzetesség a hallgatói életmód átsztrukturálódása – a balanszírozás során ugyanis az akadémiai idő válik egyre kevésbé hangsúlyossá. Babcock és Marks (2011) szerint 1961-ben az Egyesült Államok nappali tagozatos hallgatóinak akadémiai ideje még hetente 40 órát tett ki, a 2003-as országos mintában ennek értéke már csupán 27 óra volt. Ezzel párhuzamosan a fizetett munka és a szabadidő mennyisége növekvő tendenciát muta-

³⁹ A vizsgálat összeveti a kelet- és nyugatnémet fiatalok időmérleg-adatait és szabadidős szokásait is: a vizsgálat tanúságai alapján a nyugatnémet fiatalok a szabadidő területén sokkal kedvezőbb helyzetben voltak.

tott. Az akadémiai idő értékei a fizetett munkát végzők, a magasabb iskolai végzettségű édesapák és a lányok almintájában, valamint a fehér hallgatói populáció esetében voltak magasabbak. Jacobsen és Forste (2011) napi bontásban az akadémiai idő ráfordítását 5,5 órára becsülte. A hallgatók akadémiai idejének csökkenése rendkívül összetett folyamat: okai a populáció összetételének átalakulásától az intézményi standardok változásán keresztül vezetnek el bennünket a javuló oktatástechnikai feltételekig. Ez utóbbi pont arra hívja fel figyelmünket, hogy az akadémiai idő csökkenése nem kategorizálható egyértelműen negatív jelenséggé.

Zulauf és Gortner (1999) az Ohioi Egyetemen 1997-ben felvett vizsgálatában heti 19,5 óra szabadidőt, 12,3 óra fizetett munkát, 10,4 óra tömegközlekedést és 10,1 óra televíziózást mért, valamint olyan tevékenységeket is rögzítettek, amelyek a magyar viszonyok között kevésbé számítanak relevánsnak: például a diákok hetente 4,2 órát hallgatói szervezetekben töltöttek el. Babcock és Marks(2011) országos minta alapján számol heti 1,6 óra önkéntes munkával – látjuk tehát, hogy a diákok tevékenységi struktúrája országonként is eltéréseket mutathat. Mokhtari, Reichard és Gardner (2009) a diákok olvasásra fordított időkereteinek csökkenéséről számolnak be, majd napi bontásban a következő ráfordításokat adják: 1,14 óra rekreációs olvasás, 2,17 óra akadémiai olvasás, 1,93 óra televíziózás, valamint 2,47 óra internethasználat. A szerzők napló-jellegű időmérleg-vizsgálata során a szimultán tevékenységeket is felmérték, s igen szemléletes eredmény, hogy az akadémiai olvasás 63%-ban, míg az internethasználat csupán 13%-ban képez önálló tevékenységet. Jacobsen és Forste (2011) 2008-as vizsgálatában az egyetemisták átlagosan 52 percet töltöttek el a közösségi oldalakon, ezen kívül 30 percet e-mailek írására és fogadására, 45 percet pedig üzenetküldő szolgáltatásokra szántak. Ezek az eredmények arra utalnak, hogy az internet akadémiai jellege inkább lehetőségként adott, miközben a hallgatói populáció IT-használatának fő vonulata nem ebbe az irányba mutat.

A hazai ifjúság időfelhasználása kapcsán leginkább a KSH időmérleg-vizsgálataira támaszkodhatunk: Magyarországon a 1986/87, valamint az 1999/2000-es felvételek esetén két dimenzió mentén ragadhatjuk meg az ifjúságra vonatkozó adatokat: a foglalkozási kategóriákon belül egyrészt elkülönítettek egy tanuló csoportot (amelybe a középiskolások és a felsőoktatásban tanulók egyaránt beletartoztak), valamint rendelkezésünkre áll a korcsoportok szerinti felosztás két kategóriája (15-19 év, illetve 20-29 év közöttiek leválasztott adatai). Ez utóbbi azonban értelemszerűen magába

foglalja a munkaviszonnyal rendelkezőket is. A hallgatók időfelhasználására vonatkozó adatokat a hazai szakirodalomban jóformán nem találunk⁴⁰.

A legfiatalabbak korcsoportjában a keresőtevékenységek értelemszerűen nem fedik le a napi elfoglaltságok jelentős részét, sőt, a két vizsgálatot összevetve ez az érték csökkenő tendenciát mutat (143 perc – 53 perc). Ez a trend nem csak a tevékenységet végzők arányaiban, hanem a tényleges munkavégzés időtartamaiban is megragadható. Ennek a folyamatnak az ellentéte fogható meg a tanulás tekintetében, ahol az összesített adatok, az arányok, valamint a tevékenységet végzők időráfordításai is jelentős emelkedést mutatnak (155 perc – 229 perc). A háztartási és a ház körüli munkákkal töltött órák és percek szintén csökkennek. Figyelemre méltó ezen a területen a lányok időráfordításainak visszaszorulása, míg a fiúk esetében igen enyhe növekedés fogható meg. A szabadon felhasználható időmennyiségről elmondható, hogy a fiúk tevékenységstruktúrájában jelenik meg hangsúlyosabban, a nemek közötti különbség azonban ezen a területen a két vizsgálat között tovább nőtt.

A tanulók csoportjában (5. táblázat) a kereső tevékenységgel töltött időtartamok a napok meglehetősen csekély hányadát kötik le – az 1986/87-es, valamint az 1999/2000-es vizsgálat között pedig további csökkenés tapasztalható (43, illetve 31 perc), a tanulás összesített adatai pedig enyhe növekedést mutattak (248 és 256 perc).

⁴⁰ Kivételként említhetjük meg Nyüsti és Ceglédi (2010) tanulmányát, amely szintén a Regionális Egyetem 2005-ös adatbázisa alapján az időmérleg-kérdésblokk, az olvasási szokások, a fizetett munka, valamint a szabadidős tevékenységek alapján képezett klasztertípusokat a populáción belül (tanuláorientált, munkaorientált, szabadidő-orientált, valamint létezőtő klaszterek).

5.táblázat A tanulók napi átlagos időbeosztása az 1986/87 és 1999/2000-es időmérleg-vizsgálatok alapján, nemek szerinti felosztásban (percben megadva, Harcsa (2002) alapján)

	1986/1987 férfiak	1986/1987 nők	1986/1987 összes	1999/2000 férfiak	1999/2000 nők	1999/2000 összes
Kereső-tevékenység (összesített)	52	34	43	38	24	31
Iskolai tanulás	250	246	248	249	262	256
Önképzés	5	5	5	14	10	12
Háztartási és ház körüli munka (összesített)	47	101	74	45	80	62
Szabadon végzett tevékenységek (összesített)	322	280	301	337	291	314
Olvasás	39	38	38	20	22	21
Tévézés, videózás	98	92	95	135	131	133
Sport, testedzés	28	7	18	20	6	13

Az ifjúsági időfelhasználás összegzéseként leszögezhetjük, hogy annak jellegzetességei egyrészt a felnőttek világának trendjeihez igazodnak – ez az elmozdulás leginkább a szabadidő megnövekedésében, valamint a kötött tevékenységek fő profiljának csökkenésében (amely lehet kereső munka vagy tanulás) ragadható meg. Eltérő módon jelenik meg azonban a fizetett munka a tanulói csoportokban, hiszen ennek időtartama az utóbbi évtizedekben folyamatosan bővült, s egyes kutatások szerint mértéke napi bontásban már az akadémiai idő felét is megközelíti. A kapott adatok megerősítik a campusok életrímtusának és életmódjának különlegességét, valamint azt az állítást is, hogy az ifjúsági életszakasz – különösen, ha hallgatói jogviszonnal társul – elkülönült, és számos egyedi jellegzetességgel bíró periódust képez az egyének életében.

6. A hallgatók időbeliségének kutatása kvalitatív eszközökkel

Az előző fejezetekben már kifejtettük, hogy az idő szociológiai megközelítésének csupán egyik csapásirányát képezik a kvantitatív kutatások és elemzések. Jelen fejezetünkben ezért arra vállalkozunk, hogy a hallgatói életmód időbeli sajátosságait kvalitatív eszközökkel próbáljuk megragadni. A Campus-lét a Debreceni Egyetemen – csoportok és csoportkultúrák című kutatás⁴¹ egyik szakaszában a résztvevők (jelen kötet szerzője is) fókuszcsoportos interjúkkal igyekeztek feltérképezni a hallgatói életvilágok egyes szeleteit, így a szabadidő szféráját is. A szabadon felhasználható időkeretekre vonatkozó interjúvázlatban szerepeltek olyan kérdések és kérdésblokkok, amelyeknek jelentős része a diákok életmódjának temporális aspektusaira vonatkozott: ilyen terület volt például a hallgatók életritmusa, az életmód időbeli jegyeinek szocializációja vagy a vizsgaidőszakok és a szorgalmi időszakok sajátosságai. Arra teszünk tehát kísérletet, hogy röviden felvázoljuk az interjúk során nyert eredményeket, amelyek azért is hozhatnak fontos adalékokat, mivel Magyarországon eddig hasonló leírás még nem látott napvilágot.

A fókuszcsoportos interjúk 2011 tavaszán kerültek rögzítésre a Debreceni Egyetem négy karán. A karokat korábbi kutatásaink alapján úgy választottuk ki, hogy azok sajátos karakterisztikákkal bírjanak – korábbi elemzéseink eredményeire támaszkodva választásunk a Bölcsészettudományi Karra, az Informatikai Karra, a Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Karra, valamint a Gyermeknevelési és Felnőttképzési Karra esett. Az első kar kiválasztását annak humán jellege indokolta, amely, mint a későbbiekben látni fogjuk, magas olvasási időráfordításokkal jellemezhető, valamint az ide járó hallgatók szabadidő-felhasználásában a hagyományos művelődési formák még relatíve nagyobb teret kapnak (Bocsi 2009). Az Informatikai Kar diákjaira a kiugróan magas „screen time”-ráfordítások miatt esett választásunk, míg a Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Kar esetében a pragmatikus, modern elemek túlsúlya döntött. A Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar helyzete a Debreceni Egyetemen belül speciálisnak mondható, hiszen egyrészt a képzés helyszíne nem Debrecen, hanem Hajdúböszörmény, másrészt pedig a kar diákjai az egyetem egészéhez képest szociokulturálisan hátrányos helyzetűnek tekinthetők. Az itt működő képzések leginkább az elsőgenerációs értelmiségivé válás helyszínei. A karokon belül egy-egy szak kiválasztására nyílt lehetőségünk, ahol gyakorlati órák alkalmával készül-

⁴¹ A kutatásról bővebben: <http://campuslet.unideb.hu>.

tek el az interjúk minimum négy fő részvételével. A kutatásban elért szakok a következők voltak: programozó matematikus (IK), gazdálkodási és menedzsment (KTK), szociológia (BTK), andragógia (GYFK). Az interjúk alanyait mindannyian másodéves alapszakos diákok képezték. Az interjúvázlatot a Függelék első ábrája tartalmazza.

6.1. Az hallgatói életmód temporális szocializációja és jellemzői

Az egyetemen kiformalódó életritmust nagymértékben meghatározzák a szervezeti keretek, még akkor is, hogyha tudjuk, hogy a hallgatók esetében az autonómiák mértéke jelentősnek tekinthető. Ezért alfejezetünk kiindulópontját a szervezetszociológia kérdésfelvetései jelentik, s a diákok életmódjának leginkább az idegen idő-jellegét kívánjuk megvizsgálni. A szervezeti keretek logikáját terveink szerint a karok, szakok, valamint a campuson belül működő formális-informális közösségekre (például kollégiumok) kívánjuk felfűzni. Adott tehát számunkra egy formális szervezet, amely azonban egy, a különböző települések és épületek, valamint kari és szakos struktúrák által szétszabdalt teret jelent.

A campusok térbeli felépítése, a hallgatók tevékenységeinek helyszínei, mint ahogyan azt más elemzésekben is láthatjuk, szorosan összefüggenek a diákok életmódjának időbeli jellegzetességeivel (Kucsán és Mitchell 2003). A Debreceni Egyetem esetében annak 30 000 főt meghaladó hallgatói létszáma is utalhat arra, hogy maga a rendszer diffúz és széttöredezett felépítésű lesz. Ziller a csoportok két típusát különbözteti meg, a nyílt és a zárt csoportokat. A nyílt csoportokat változó tagság, rövid időperspektíva, változó normák, és a tagokra nehezedő alacsonyabb kontroll jellemzi, míg a zárt csoportok ennek az ellentettjeként jellemezhetők (Váriné 1987). Úgy véljük, az egyetem egésze egy nyitott csoportként funkcionál, amely a temporális kötöttségek alacsonyabb fokát fogja eredményezni.

Kutatásunk másik kérdésfelvetése, amely a szervezetszociológia és a hallgatói szabadidő kapcsolatára vonatkozik, a csoportfejlődési modellekből indul ki. A csoportokban tapasztalható közös értékek és normák kialakulása a kezdeti diffúz állapotok irányából több lépcsőfokon keresztül vezet el arra a szintre, ahol az életmód és szabályok kollektív jegyei rendezett képet mutatnak. Ha mindezt a hallgatói életmódra vetítjük ki, akkor feltételezzük, hogy ebben a folyamatban az időfelhasználással kapcsolatos elemek is megjelennek, a normázás időszakában kiformalódnak, s a fejlődés végső stációjában rögzült elemekként kell kezelnünk ezeket. A csoportnormák érinthetik az előnyben részesítendő szabadidős aktivitási formákat, a különböző

tevékenységek színhelyeit és a művelődési tartalmakat is. A campusokon belül lezajló, szabadidőre vonatkozó normaképződést leginkább explicit jellegűnek tételezzük fel, azaz zömében nem leírt és nem szankcionálható szabályok írott rögzítéséről van szó (Málovics 2006), másrészt pedig kiindulópontja – és ebben rejlik a campusok világának sajátos szervezetszociológiai adottsága – a hallgatói életszféra. Ha létezik hallgatói szocializáció (Pusztai 2011), akkor ennek a temporális vetülete is kell, hogy létezzen. Egy átmeneti időszak meglétét tételezzük tehát fel, amelynek során a csoport két szál mentén alakítja ki életritmusát: egyrészt a szervezet meglévő rendjéhez alkalmazkodik, másrészt pedig az adott közösség (például szak, évfolyam) konstruálja azokat saját maga számára. A kérdés, amit fel kell tennünk, tehát az, hogy egy relatíve nyitott csoportban hogyan jellemezhető az idő konstruálódásának folyamata, illetve milyen tényezők és adottságok billentik a mérleg nyelvét az egyik vagy a másik irányba.

A harmadik kérdésfelvetés azt vizsgálja, hogy hallgatók a tevékenységeknek mekkora halmazát szorítják a campus szervezeti keretei közé. Ha nyitott intézményként definiáljuk az egyetemet, akkor feltételezzük azt is, hogy a tevékenységek számai gyakran átlépik annak határát, illetve a szervezet belső törésvonalait. Kérdés az is, hogy vajon milyen tevékenységek és miért kerülnek a szervezet határain túlra. Külön figyelmet szeretnénk annak is szentelni, hogy milyen okokkal magyarázható az a jelenség, hogy egyes hallgatók aktivitási formáiknak nagy részét a campusok határain túlra helyezik.

Mint minden szervezeti integráció, így az egyetemi campusokra történő beilleszkedés is kihívásokat tartogat az egyének számára. Annál inkább így van ez, minél inkább eltérnek a küldő közeg jellegzetességei az egyetem világtól (középiskola és egyetem közötti váltás, új település, esetleg új ország megismerése, kikerülés a szülői házból). A beilleszkedés folyamata természetesen nem a szabadidő szférájában kezdődik, hiszen az első lépések a formális szervezeti keretek és a campus, mint élettér megismerését jelentik. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a beilleszkedést jelentősen könnyebben élték meg azok a hallgatók, akik eleve kollégisták voltak, vagy a magukról való gondoskodás nem jelentett nekik nagy kihívást (pénz beosztása, étkezések).

„Nekem eleve úgy volt, hogy az egyetem már eleve újdonság, meg másik ország is... Teljesen más város, nulla ismerettségel. Ez eleinte nekem szokatlan volt, és mondhatom azt, hogy 2-3 hónap kellett, hogy a fontos dolgokat megtanuljam.” (IK)

„Úgy jöttünk ki a gimiből, hogy mi voltunk a legnagyobbak, és mindenki ismert. Idekerültünk, és egy ismerős arc nem jött velünk szembe. Ha nem tudok valamit, akkor most kitől kérdezzem?” (KTK)

„Hát, a gólyatáborban én nagyon rosszul éreztem magamat, senkit sem ismertem, és majdnem mindig sírtam. Nagyon rossz volt, haza akartam menni folyamatosan. Nebéz volt az első félév, mert nem tudtam, hogy mit kell csinálni.” (KTK)

„Gondoltam, hogy benézek már a suliba az első nap. Mi a szitu, lesz vagy nem lesz. Beestem, elkéstem, próbáltam rohanni a konferencia teremhez, megérkeztem, de nem volt hely. Hátról kellett széket hozni, és leültem tök véletlenül Nóri mellé, elkezdtünk beszélgetni, és kiderült, hogy mind a ketten andragógusok vagyunk. Ennek megörültünk, de aztán a szocpedesekhez csapódtunk. Ott voltunk folyamatosan, és a végén jöttünk rá, hogy mégsem jó helyen vagyunk.” (GYFK)

A beilleszkedés folyamata a kultúrsokkhoz hasonló jelenségként írható le a diákok életében: a tényleges integrációhoz, a komfortosság érzésének kialakulásához hónapokra van szükség. A folyamatot bizonyos személyek és események teszik könnyebben kivitelezhetőbbé a diákok számára – többen említették a gólyatábort és az ott megismert diáktársakat, felsőbb éves ismerőseket, szobatárasakat, albérlőtársakat. A legfontosabb tanulmányi és életvezetési, valamint az életmódhoz és a szórakozáshoz kapcsolódó információk sok esetben tőlük származnak. Az egyetem, mint formális szervezet a maga információ-áramlásával, szabályaival és az általa nyújtott lehetőségekkel csak lassan válik élhető tereppé a diákok számára, bár átláthatósága az alapképzés közepe és vége felé is – bizonyos esetekben – problematikus.

„Más az információ-áramlás. Mert a gimnáziumban mindent a szánkba rágtak, hogy most így csináld, ezt add le... Most meg a szakmai gyakorlattal kapcsolatban elég későn informáltak, minden tanár bárítja a dolgot. Lemegyek a TO-ra, akkor menjél fel ehhez, utána felmegyek, akkor meg menjek le a TO-ra.” (KTK)

Az integrációt befolyásoló egyik alapvető tényező a kar elhelyezkedése a campuson belül, illetve a szakok létszáma és esetleges csoportbontási módja. A területi elhelyezkedést illetően kijelenthetjük, hogy a BTK és az Informatikai Kar központi helyen van (az egyetem főépületében vagy ahhoz közel), míg a KTK az egyetem Kassai úti Campusán található⁴². A Gyer-

⁴² Az interjúk elkészítése után az Informatikai Kar is a Kassai útra költözött.

meknevelési és Felnőttképzési Kar azonban teljesen speciális helyzetű, hiszen Hajdúböszörményben található, és sok szempontból jóval távolabb esik az egyetem fő csapásirányától (ez igaz mind a szervezeti keretekre, mind pedig a „nagy egyetem” nyújtotta lehetőségekből való esetleges kiszorulásra is)⁴³. Ugyanakkor a távolságból eredően – és mert a hallgatók többsége Debrecenből ingázik a karra – az utazás a személyes kapcsolatok elmélyítésére is lehetőséget ad⁴⁴. Összességében a területi széttagoltság ellenére az emberi kapcsolatok igen gyakran lépik át a karok közötti választóvonalakat, igaz, ezek a szálak leginkább középiskolás barátságok és rokon kapcsolatok, kollégiumi- és albérleti társak mentén konstruálódnak, és ritkábban jelentenek spontán kialakuló és újonnan szerzett erős kötéseket⁴⁵.

Az egyes szakok létszáma szintén erősen rányomja a bélyegét a csoportképződésre – egy 180-200 fővel induló szakot, amelyet a kreditrendszer bevezetése még inkább diffúzzá tesz, nem lehet összehasonlítani egy 15 fős csoporttal. A fókuszcsoportos interjúk alapján úgy tűnik, hogy a normaképződés folyamata a kisebb karokon tekinthető lineáris folyamatnak, míg a nagyobb létszámú karokon az esetlegesen változó csoportbontások újra és újra elinduló konstrukciós folyamataival találkozhatunk. Más esetekben (jelen kutatásban ilyen volt a BTK-n megszervezett fókuszcsoport) a kisebb létszám sem volt garancia a csoportkohézióra. Ahogyan a hallgatók megfogalmazták: *„Eleve nem vagyunk egy társaság. Tizenöten vagyunk, és mégis.”*

„Nálunk a gólyatáboros csoport, az teljes mértékben feloszlott a szakirányok alapján. Tényleg olyanokkal vagyok jóban, akikkel korábban nem is beszéltem, viszont akikkel meg jóban voltam, azokkal meg nincs közös óráim, alig találkozom velük... Egyszerre több halmazban vagyunk benne, és minden félévben változik ez a kis kör.” (KTK)

„Szerintem vannak ennek fokozatai (a nagy létszámú karokon a csoporttársak ismertségének). Tehát mindennap találkozok vele, vagy csak úgy név szerint ismerem, meg csak látásból ismerem. Mindenkit lehet ismerni, csak nem biztos, hogy kialakul mé-

⁴³ Az interjú során a kar hallgatói konkrét példákat említettek, amelyek elvileg minden diák számára lehetőséget jelentenek például sportolásra, autóvezetésre összegytemi szinten, ugyanakkor a kar szeparáltsága miatt ezekkel a lehetőségekkel vagy nem sikerült élniük, vagy túlságosan sok utánajárást igényeltek volna.

⁴⁴ A hallgatók közösen utaznak, tudják, hogy ki melyik busszal jár, melyik megállót használja, valamint, ha valaki autóval érkezik, az szállítja a többi diákot is.

⁴⁵ A karok által képezett eltérő életvilágokat a hallgatók is érzékelik, és alkalomadtán sztereotípiákba hajló módon fogalmazzák meg állításaikat: *„Ide nem járnak szűtyősök (mint a BTK-ra).”* *„Az infósok kockulnak (szabadidejükben). Ismertek infósokat? Nem.”* (KTK)

lyebb ismeretség. Ha valaki ismer valakit, az is ismer valakit, és el lehet jutni a terem egyik végéből a másikba, ismertség alapján. Persze vannak kisebb csoportok, amelyek jobban összetartanak.” (IK)

„Volt néhány ember, akik nem az, hogy utáltak, de nem voltam nekik szimpatikus. Kifejtették, hogy mi miatt, és kellemesen csalódtak bennem, és nincs semmi gond. Sőt, azóta ezekkel az emberekkel baráti kapcsolatot is ápolok. Ilyen szempontból is voltak átrendeződések, és nem én voltam az egyedüli, aki így indult, és utána mégis megtalálta a helyét.” (GYFK)

A beilleszkedés folyamata tehát igen sok tényező függvénye, és ezeknek csupán egy szelete magyarázható az egyetem formális kereteivel. Nagyon lényeges a kibocsátó közeghez fűződő szálak erőssége, a kisebb szakok esetében a diákok személyisége, azok összehangolhatósága⁴⁶. Hogy a Ziller szervezeti típusaira vonatkozó problémafelvetés kapcsán állást tudjunk foglalni, lényeges szempontot képez számunkra az egyetemnek az életmódot és a kapcsolatokat strukturáló szerepe. Az egyetemi kötöttségekről általános vélekedés, hogy sokkal kevésbé leterhelő a középiskolás éveknél, még ha az így kialakuló életmód rendszertelen is, valamint a szorgalmi időszak és a vizsgaidőszak teljesen eltérő jellegzetességekkel bír. A nagyobb szakokon lehetőség van saját órarend kialakítására, bár ennek eszközével a rendszer túlterheltsége miatt (vagy mert betelnek a legnépszerűbb csoportok) a diákok néha nem tudnak élni. A hallgatók zömében egyetlen szakon tanulnak, órára járási intenzitásuk változó – a diploma megszerzése a legtöbb esetben a formális szervezeten belüli idő csökkentésével is lehetséges. A diákok egy részének vannak olyan szabadnapjai a héten, amikor a legtöbb esetben be sem mennek az egyetemre. A kötöttségeken és a létfenntartáson túli időke-retről, amely a szabadidő szférájának tekinthető, a diákok maguk rendelkeznek – ennek nagysága az interjúk során elhangzott becslések alapján naponta átlagosan 4-5 óra. Mennyisége azonban hektikus: bizonyos napokon reggel nyolctól estig tartanak az órák, más napokat pedig végig üresjáratnak minősíthetünk. Ebbe a viszonylagos szabadságba a vizsgaidőszakok, valamint a vizsgaidőszak előtti hetek hoznak komoly változást. Összességé-

⁴⁶ Az egyik hallgató, aki egy nagyobb létszámú szakról-karról érkezett egy kisebb létszámú csoportba, ezt így fogalmazta meg: „Én alpból nem szerettem ezt a tömegoktatásos formát. Azért is szeretek ide járni, mert hiába mondjátok, hogy bent a „nagy egyetemen” nem ismerik egymást... dehogynem. Én is tudtam, hogy reggel kilenckor ki megy be a „C” épületbe, meg tudtam mondani, hogy ez most itt van vagy ott. Mert a benti oktatás, az, hogy mondjam szépen, nem emberséges. Olyan szintű ideget tud nyomni az emberbe egy idő után.” (GYFK)

ben azt mondhatjuk tehát, hogy az egyetem a diákok életmódjának mintegy a keretét adja meg, de a hallgatók ezen belül rendelkeznek bizonyos mozgástérrel.

„Azt időnket, azt mi osztjuk be. Tehát mi döntjük el, hogy mit akarunk csinálni és mikor. Ez már nem az a megkötött élet, hanem inkább én szervezem meg, hogy hogy legyen, aztán, ha nem jól csinálom, akkor annak én iszom meg a levét.” (IK)

„Pont valamelyik nap beszélünk a barátnőmmel, hogy én el sem tudom képzelni, hogy reggel fél nyolctól délután kettőig ott üljek minden nap. Borzasztónak tűnik visszagon-dolva. Most abhoz képest nagyon laza az órarendem, néhány napba bele van sűrítve minden. Most jobb az életem, nem vagyok annyira leterhelve.” (BTK)

Az emberi kapcsolatok területén az a kép rajzolódott ki előttünk, hogy a hallgatók a baráti kapcsolataiknak a jelentős részét középiskolás korukból hozzák magukkal, tehát az egyetemi kapcsolatrendszerüket e mellé párhuzamosan építik ki. Bizonyos szórakozási formákat, tevékenységi köröket egyértelműen a régi barátaiknak tartanak fenn – ezek a szálak vezetnek igen gyakran más karok határain túlra is. Különösen a kevésbé erős csoportkohézióval rendelkező karokon jellemző a régi baráti kapcsolatok intenzív ápolása (még ha ennek területén az évek előrehaladtával bizonyos erodálódás meg is figyelhető). De a jelentős összetartó erővel bíró böszörményi karon is csupán pár hallgató nyilatkozott úgy, hogy kapcsolatai már zömmel az egyetemhez kapcsolják őket⁴⁷. Mindent egybevetve tehát azt mondhatjuk, hogy a campusok világa inkább nyitott csoportként definiálható, ahol a diákok sokszor mintha nem a teljes személyiségükkel vennének részt a formális-informális csoportok életében.

„A túlnyomó része, olyan 60%-a (az emberi kapcsolatoknak a campuson kívüli része). Van olyan barátnőm, aki Pesten tanul. Ha hazajön, akkor vele vagyok. Mással megyek kézimeccsre, és mással sütitetni, megint másokkal sportolni.” (KTK)

„Az emberek stílusa megoszlik. Mindenki mást szeret. Ha bulizni mennék, teljesen más embereket vinnék magammal. Mindenkiel mást lehet csinálni.” (KTK)

⁴⁷ Ezek a hallgatók jellemző módon vagy más településekről-régiókból érkeztek, vagy a kibocsátó közegben nem volt szerencsés az integrációjuk.

A hallgatók szabadidő-struktúrája a szervezeti beilleszkedéssel párhuzamosan zajlik. A hallgatói szocializáció ezen a területen is megragadható, hiszen pár hónap alatt kialakul a látogatott szórakozó helyek rendszere, és bizonyos szintű összerendeződés tapasztalható más területeken is. Nem minden esetben, de pár kar esetében kimutatható, hogy bizonyos debreceni szórakozóhelyeket preferálnak, valamint jellemző a szakestek, szakhetek rendszere is. Kitüntetett terepe ennek az összerendeződésnek a modern szabadidő világa, amely leginkább a médiafogyasztási szokások egymáshoz való közeledésében (ez a legtöbb esetben sorozatok letöltését és megtekintését jelenti), valamint az Informatikai Karon a számítógépes játékok esetében fogható meg. Gyakori az is, hogy a korábbi művelődési és szabadidős igényeket helyezik az egyetemen belültre, ha adott az ahhoz szükséges infrastruktúra (egyetemi sportpályák használata, filmklubba járás, kiállítások megtekintése). Az azonban mindenféleképpen kiemelésre érdemes, hogy ezen területek leginkább a populáris kultúrát, a szórakozást és a sportot jelentik, míg mindez a magaskulturális aktivitásra csupán mérsékelten jellemző. A nyitott csoport sajátosságaként értelmezhető tehát az is, hogy a campusok inkább a kereteit adják meg a hallgatói életmódnak, az azonban, hogy hogyan élnek ezzel a hallgatók, már egyéni döntés eredménye – a lehetséges normaképződés egyértelműen az explicit jelleg irányába mutat. Az időstruktúrában történő elmozdulások kiindulópontja leginkább a szervezeteken (döntően a szakokon) belüli informális kapcsolatok hálózata, a szervezet által felkínált lehetőségekből is főképp ez alapján választanak a hallgatók – azonban a legtöbb esetben ezeket csupán hozzáigazítják korábbi, az otthonról és a középiskolás évekből hozott életmódeleikhez. A hallgatói életmód ezen diffúz rendszere miatt nem beszélhetünk sajátos, szakokra jellemző, integrációt is biztosító időstruktúráról – ennek elemei leginkább a böszörményi karon (a négy fókuszcsoport közül a legzártabb egységben) voltak felfedezhetők. Ezzel magyarázható minden bizonnyal az a jelenség is, hogy ebben a fókuszcsoportban volt a legerősebb a saját normaképzés jelensége, tehát az, hogy a hallgatók nem a szervezeti keretekre építették rá a szabadidős szokásaikat, hanem saját maguk konstruálták azokat.

*„- Hát, be kell vallanom, Judótól láttam sokat, hogy olvas a buszon. Rászoktam én is, hogy ne bambuljak ki az ablakon. Én sosem olvastam eddig buszon, ez tőle jött.
- Nekem nem tőle jött, de egy idő után, ahogy jöttünk a busszal, már sokan olvastunk.”*
(GYFK)

A hallgatói tevékenységstruktúra egy jelentős szelete a karon kívülre esik, igazodva a campusok határát átlépő emberi kapcsolatokhoz. A szórakozás szférájának egy része, a családi programok, a hobbijellegű tevékenységek jellegzetesen inkább a „külvilágban” zajlanak, a zártabb közösségekben (amelyek a campusokon ritkábban fordulnak elő) vagy a kollégisták esetében helyeződnek a hangsúlyok az egyetem szervezeti határain belülre. Ez utóbbi csoport esetében a tartózkodási hely is maga a campus területe, tehát a szálak még erősebbek kell, hogy legyenek.

„Én nem vagyok kollégista, de a kollégista évfolyamtársaim, azok hétfőtől péntekig valahol vannak, buliznak, aztán hazamásznak... nincs felügyelet.

- Igen, ott állandóan megy a buli, ezt hallomásból tudom. Meg, akiket itt látok, csoporttársakat, hogy néznek ki reggel, mikor megjönnek.” (IK)

Az egyetem, mint szervezeti egység tehát egy rendkívül összetett rendszer, amely a hallgatók életmódjának számos elemét igyekszik megszervezni, keretbe rendezni, vagy csupán a különböző aktivitási formák lehetőségeit teremti meg. Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy a diákok életmódjában, identitásuk megélésben a kötetlen tevékenységek legalább olyan hangsúlyos szereppel bírnak, mint a tanuláshoz kapcsolódó köteleességek és feladatok. Kvalitatív elemzésünk azonban rámutat arra a tényre, hogy az egyetemi közegbe történő integráció sem a szabadidő területén, sem pedig más dimenziókban nem éri el azt a mélységet, amelyet előzetesen feltételeztünk. Az általunk megszervezett négy fókuszcsoportos interjú alanyai között alig találkoztunk olyan hallgatóval, akinél az egyetem, mint életmódszervező és kapcsolati közeg szinte kizárólagos szerepet játszott volna. A szervezetbe való integráció mértékét, és a szervezeti létnek a hallgatók életmódjára gyakorolt hatását számos tényező alakíthatja, ennek mértéke pedig egyénenként eltérő lehet – ugyanakkor felvázolhatók bizonyos összefüggések az interjúk kutatás tanulságai alapján. Mindez magyarázható a kibocsátó közeg sajátosságaival, a befogadó közeg jellegzetességeivel (létszámok, karok területi elhelyezkedése), de az integráció mértéke nagyon erősen beágyazott a diákok egyetemen túli, és egyben korábbihoz hozott kapcsolati hálójának milyenségébe és ennek fenntarthatóságába is (például nagyobb földrajzi távolságok megléte). Elemzésünk talán legfontosabb tanulsága azonban az, hogy napjaink egyeteme Ziller értelmezésében inkább nyitott szervezatként definiálható, amelynek területén belül a hallgatók számos esetben csupán „fél lábbal” tartózkodnak. Tevékenységeik jelentős része átnyúlik a campus határain kívülre, az emberi kapcsolataikban pedig (még akkor is, ha a közö-

sen végzett tevékenységek inkább az elsődleges csoportok szintjén értelmezhetőek, például a szórakozás vagy a sport) sokszor nem a teljes személyiségükkel, hanem annak csupán egy szeletével vesznek részt. A diákok networkjei, szabadidős struktúrái rendkívül tagolt képet mutatnak, súlypontjuk sokszor a campuson kívülre kerül, vagy az egyes sűrűsödési pontok elhelyezkedése mutat diffúz képet. Ehhez a felületesebb integrációhoz kapcsolódik az a tény is, hogy a szervezet életmódjuk számára inkább keretszerű feltételeket nyújt, és bizonyos, a követelmények teljesítéséhez szükséges elmozdulásokat indukál, de nem mélyreható, az egész gondolkodást és életvezetést átformáló hatásokat mutat fel.

6.2. A hallgatói életmód időbeliségének posztmodern jegyei

Kvalitatív elemzésünk második csomópontját a diákok életmódjának feltételezett posztmodern jegyei jelentik. A korábbiakban felvázolt történeti modell ideáltípusos szakaszai közül véleményünk szerint a posztmodern jegyek kerülnek túlsúlyba a hallgatói lét esetében, mivel az egyetem mint szervezet túlságosan differenciált egy szigorúan vett modern időkezelés kialakulásához. Ezen kívül a szabadidő hangsúlyossága, a kötetlen tevékenységek felértékelődése is a posztmodern időkezelés már felsorolt jegyeit erősítheti (szituativitás, spontaneitás, időkollázs). Az utóbbi években a hallgatói életmódban jelentős elmozdulás történt a „screen time”-jellegű tevékenységek irányába, ez pedig minden bizonnyal a szimultaneitás életmódba való fokozottabb beillesztését eredményezte. Empirikus elemzésünkben arra a kérdésre keressük a választ, hogy vajon milyen mértékben feleltethető meg a posztmodern időkezelésnek az egyetemista populáció életmódja. Fontosnak tartjuk azt a problémafelvetést is, hogy vajon milyen alapokon formálódnak ki ezek a tulajdonságok – össztársadalmi szinten, mint láttuk, a fő gyökerek a munkaerőpiaci változásokhoz, a szolgáltatás és a fogyasztás világához vezettek, de kérdéses, hogy vajon a campusok világában milyen pontok mentén ragadhatók meg ezen jellegzetességek.

A fókuszcsoportokat alkotó diákoknak – mivel többségük az alapszak második évét végezte – még élénk emlékeik vannak a középiskolás évek életmódjáról. Ezt az oktatási formát inkább a szigorú időkeretek, a rendszeresség és a kiszámíthatóság dominálta, s az iskola, mint szervezet, egy merevebb, hierarchikusabb rendszernek volt megfeleltethető – tehát a rendszer modern jegyekkel volt leírható. Az időkezelés szempontjából lényeges, hogy a szabályokat a diákok készen kapták, ezek áthágásáért szankciók jár-

tak, s az életmód területén megfogható játéktérük rendkívül szűknek bizonyult.

„Főleg (akkor tűnik megterhelőnek a középiskolások életmódja), hogyha nem egy sima gimnázium (abonnan az ember érkezett). Például, ahová én jártam, egy szakközépbe, ott volt olyan nap, hogy még este kilencig is benn voltunk, mert szakmai feladatok voltak. Meg hát tényleg az, hogy minden nap ott ültünk.” (BTK)

Érdekes tény, hogy a megkérdezettek többsége állítja, a középiskolás évek jóval nagyobb leterheltséget jelentettek a számukra. Ezt erősítette a mindennapos stressz és a számonkérések sokszor kiszámíthatatlan (bármikor bekövetkező) rendszere, a szabadidő szférájának jelentős összezsugorodása és a fizikai–mentális kimerültség nagyobb foka.

„Már csak az is, hogy ott minden napra készültünk. Mert ott úgy kellett, hogy egyik napról a másikra, mikor hazamentünk a suliból, faktok meg órák után. 4-5 órára értünk haza, és még készülni is kellett másnapra... tényleg kidőltünk.” (GYFK)

„A középiskola nagyon kemény volt, nehezebb volt, mint ez. Én a Kossuthban voltam, és nehezebb volt napi szinten élni, ott iskolába járni, mint ez. Nekem ez Hawaii, dízsi, lámpafény. Nem azt mondom, hogy nehezebb volt (tanulás szempontjából), a mindennapi élet volt nehezebb.” (GYFK)

Összességében a középiskolai időkeretekről azt mondhatjuk, hogy alapvetően a modern időkezeléssel mutatnak párhuzamokat, annak naponta ismétlődő rutinjával, merevségével, a szabályok áthághatatlanságával. Szintén ebbe az irányba mutat a szabadidő kevésbé hangsúlyos jellege, az életmód tanulás-központúsága, metrikus idő-alapúsága is. A campusok világa azonban már egy másfajta szervezeti keret és másfajta életritmus jegyeivel írható le. A diákok életmódját leginkább meghatározó tényező a kötött időkeretek mennyisége és milyensége. A fő eltérések a kétfajta oktatási intézményben való lét között azonban nem csupán a modern-posztmodern tengely mentén húzódnak, hanem az életmód sajátos ritmikájában, valamint az egyén döntési lehetőségeinek a mértékében.

A hallgatói lét életritmusa merőben új környezet a diákok számára; hasonló jellegzetességekkel korábbi iskolai karrierjük során nem találkoztak. Egyrészt megszűnik a napi ismétlődő rutin – annak minden kiszámíthatóságával és kötöttségeivel. Az alapvető időbeli egységeket egyrészt a hét képezi, amely azonban félévente változó óraszámmal, s különböző

leterheltségű napokkal jellemezhető, valamint a vizsgaidőszak-szorgalmi időszak eltérő intenzitású és életritmusú kettőse. A campusokon tanulással töltött időtartamok naponta változnak, bizonyos esetekben akár reggel nyolctól este nyolcig is lefoglalhatják a diákokat, más esetekben a hallgatók egész napja üresjárat, vagy az előadások és a szemináriumok között jelennek meg akár több órás, kötöttségektől mentes tömbök. A felkelési időpontokat a diákok az első órák kezdetéhez igazítják, ami szintén a rendszertelenség irányába mozdítja őket. A hétvégék hossza bizonyos mértékben a hetirend függvénye, hiszen egy üres pénteki és csütörtöki nappal annak kezdete módosítható. Az újfajta, sokkal hektikusabb napirendre való átállás a hallgatók számára kisebb-nagyobb kihívásokat tartogat, ám az adaptációs időszak lezárultával ennek megélése döntően pozitív viszonytal jellemezhető.

„Nebéz volt, mikor este óránk volt, hattól, az első félévben.” (KTK)

„Nekem nagyon minimális óraszámom van. És általában próbálom minél hamarabb letudni, szóval, ha tehetem, akkor betenném egy napra az összezet, és akkor a maradék négy napban nem kellene jönni. A pénteket próbálom szabaddá tenni. Akkor már vége a hétnek, az olyan hétvége-filinges.” (IK)

„Lyukasórákban a könyvtárban ülünk, gépezünk, beszélgetünk. Sokszor ki is zavarunk.” (GYFK)

„A betirendünk változó. Mert nekünk például kedden és csütörtökön semmi nincsen szinte, a többi napon meg elég sok. Sokszor nem is órában sok, mert hétfőn kettő óránk van, de mind a kettő háromórás. Ha közte még hazamegy az ember, az elmegy az utazgatással.” (KTK)

„Nekem teljesen rendszertelen a lefekvés időpont. A felkelés az olyan szinten rendezett, hogy órára kell menni. De ha nem kell, akkor nem kelek fel egy adott időpontban.” (BTK)

A heti ciklusok ismétlődését a vizsgaidőszakok törik meg, amelyeket a legtöbb kar esetében felfokozott követelményekkel jellemezhető hetek előznek meg (például beszámolási hét a KGK-n). A vizsgaidőszak a legtöbb hallgató esetében az intézményi kötött idő csökkenését jelenti, amelynek a helyét ideális esetben a saját maguk számára rögzített időkereteknek kellene átvennie. Ezekben a hetekben a szabadidő szférája összehúzódik, valamint

funkciója is megváltozik; a tanulási periódusok közötti átkötő, vagy az egész napos tanulást levezető funkciókkal bír. Mivel az idő strukturálásáról való döntés a hallgatók kezébe kerül, így mindenki a neki megfelelő stratégiával igyekszik abszolválni ezeket a heteket. A hallgatói döntések egyrészt vonatkoznak a vizsgaidőpontok kiválasztására, a napi életritmus kialakítására, valamint a tanulási stratégiák (például nappali vagy éjszakai tanulás) közötti választásokra. A vizsgaidőszakokban a diákok napirendjében teljesen felcserélődhetnek a nappalok és az éjszakák, a felfokozott intenzitású heteket és napokat pedig a rekreáció, majd sokszor üresjáratok követik. A periódus elmúltával a diákok visszazökkennek a hetekre bontott, és az egyetem szervezeti keretei által nagyobb mértékben strukturált életkeretek közé.

„Nálam a vizsgaidőszakban teljesen felborul a nappal meg az éjszaka. Főleg, hogyha a vizsga előtti napon vagyok, vagy egy héten két vizsgám is van, és sokat kell tanulni egyikről a másikra. Akkor így teljesen felborul a nappal meg az éjszaka, és kávé, kávé, éjszaka, éjszaka, tanulás. És az alvás, az így elmarad.” (IK)

„Én általában nem szoktam túl sokat aludni a vizsgák előtt. Esténként szoktam tanulni. Kicsi lakásban lakunk, és a nővérem már elköltözött. Ohyankor anya átmege a szobájába este lefekvéskor, nagyobb a nyugalom. A nappaliban szeretek tanulni, mert ott nagyobb a fény, és közel van a hűtő. Reggelig tanulok. Most már rászoktam, hogy azért egy-két órát alszok, mert nem olyan jó úgy eljönni, hogy nem alszom.” (GYFK)

„Nekem teljesen kedvfüggő, hogy mennyit tudok tanulni. Van, mikor reggel úgy ébredek fel, hogy hajlandó vagyok tanulni, és este hétig tanulok megállás nélkül, másnap meg úgy ébredek fel, hogy Úristen, semmi kedven sincs, és egyszerűen nem megy bele a fejembe. De most, hogy itt a jó idő, úgy szoktam tanulni, hogy kiülök napozni, és úgy kicsit nagyobb a hajlandóság.” (KTK)

„Nekem probléma szokott lenni, hogy vizsgaidőszakban fel szoktam venni az első időpontokat, és akkor a következő szorgalmi időszakig marad két vagy három hét, az nálam üresjárat. Az első betet élvezem, de utána már szinte rossz, mert nincs mivel lekötöni magam. Hirtelen a nagy megterhelés után jön a nagy semmi, és furcsa, hogy nincsen időbeosztás. Ez megvisel, és már várom, hogy jöjjenek.” (GYFK)

A középiskolák életritmusához képest jelentős eltérést jelent az a döntési jogkör és autonómia, amivel a hallgatók a saját napirendjüket, hetirendjüket alakítani tudják. Különösen igaz ez a nagyobb szakokra, ahol több, különböző időpontokban tartott szeminárium közül választhatnak a hallgatók, és

egy előadás kihagyása sem von maga után semmilyen retorziót. Az ezekkel a lehetőségekkel való bánni tudás azonban már gyakran túl nagy falat a hallgatók számára, és gyakori jelenég, hogy a diákok elvesznek a rájuk szakadó szabadidőben, és azok a fogódzók is kicsúsznak a kezeik közül, amelyek a napi vagy heti rutintevékenységeik kereteit képezik.

„Hát, rengetegen csinálják azt, amit én nem tudok felfogni, hogy ez miért jó nekik, hogy eljönnek ide Debrecenbe, és vagy nem mozdulnak ki a szobából, és egész nap filmet néznek, képregényt olvasnak, és ezt csinálják egész nap. Vagy pedig folyamatosan buliznak, de minden nap, és nem járnak be órákra, mert mit tudom én, reggel hatkor hazaesnek, és délután felkelnek, és nincs kedvük bemenni. Ez például negatívum, hogy túl sok – nem is tudom minek nevezni – nem túl sok, csak rosszul beosztott a szabadidő.” (BTK)

A negatívumok közé sorolhatjuk még a túlzott rendszertelenséget, az időszakonként jelentkező komoly leterheltséget, a nehezen kitölthető üresjáratokat, a külső környezettel való nehéz összeegyeztethetőséget. Ez utóbbi jelenség nagyon gyakran a családi kapcsolatokat is megnehezíti. Bizonyos esetekben a szülők értetlenül szemlélik gyermekük feje tetejére állított életritmusát. Más esetekben a közös programokat, családi eseményeket nehezítik meg a vizsgaidőszakok.

„Középiskolában azt látják, hogy minden nap normális időben hazamegyünk, és leülünk tanulni. Az egyetlen viszont azt, hogy eljárunk, késő este járunk haza, és nem csinálunk semmit sem. Aztán jön a vizsgaidőszak, és akkor kapkodunk, meg tanulunk, tanulunk, és akkor ez nekik is furcsa. Azt mondják, hogy miért nem akkor tanulsz, amikor csak löfrálsz.” (GYFK)

„Szerintem a legrosszabb a családdal összeegyeztetni, ahol egy rendszeres életmód van. Ő felkel hétkor, és látja, hogy én meg alszok. De azt nem látta, hogy mondjuk, hajnali kettőtől tanultam. Este meg nem érti, hogy én miért tanulok.” (KTK)

A diákok életmódjának, szabadidejének egyik fontos sajátossága, amely szintén a posztmodern időkezeléshez köthető, a spontaneitás – különösen megfogható mindez a szórakozás szférájában. Bizonyos események a campusok területén csak úgy bekövetkeznek, különböző társas szituációkból fejlődnek ki, és szakítják meg legtöbb esetben a hallgatók üresjárait, vagy akár a tanulási periódusait. Különösen jellemző ez a sajátosság az egyetem bizonyos, közös használatú területeire (kollégiumok).

„Hát, erre az évre már nem mondhatom el azt, hogy olyan nagy társasági élet van, mert teletették a kollégiumot külföldiekkel. De az előző két évben akkora társasági élet volt. Összeismertedtünk a szinten egymással, és minden nap volt valami, mentünk valamerre, beszélgettünk a dohányzóban. Így a vizsgaidőszak is nehezebb volt, mert bekopogtak, hogy na, gyere ki egy kávéra vagy egy cigire.” (BTK)

Érdekes jelenség bizonyos tevékenységek beszűrődése, áthelyezése az esti, éjszakai idősíkokba. Ebben az esetben nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy az életritmusnak biológiai alapjai is vannak, és a hallgatók bizonyos esetekben csupán a saját ritmusuknak megfelelő életmódot választják, hiszen megtehetik, hogy szelektálnak a különböző lehetőségek között. A fókuszcsoporthoz tartozók interjújuk alapján kijelenthetjük, hogy a diákok jellemző módon három tevékenységcsoportot helyeznek át ezekbe az órákba: egyrészt a tanulást, másrészt a média fogyasztását, harmadrészt pedig a bulik jelenségekörét. Míg a tevékenységek második csoportja javarészt otthon zajlik, a szórakozási formák jellemző módon átlépik a lakókörnyezet határait. Ehhez bizonyos esetekben az egyetem nyújt lehetőségeket (sörsátrak, Menza-buli, kollégiumi rendezvények), más esetekben a hallgatók elhagyják a campus területét, bár gyakran beleütköznek abba a problémába, hogy Debrecen – a város nagyságából kifolyólag – bizonyos szolgáltatásokat ezekben az órákban nem biztosít.

„Ilyen szempontból Debrecen nem túl jó, mert Pesten is ott van az éjszakai közlekedés, külön jegyet kell rá venni, de akkor is lehet simán közlekedni. Nem úgy, mint Debrecenben, ahol minden behal. Nem jár semmi.” (KTK)

„Én nem nagyon néztem filmeket, és az egyik lány ajánlotta, hogy mennyire jó. Négy évadot néztem meg egy hónap alatt, de mindig csak ilyen péntek, szombat éjszaka, máskor nem volt rá idő, de nem tudtam abbahagyni. A barátom úgyis dolgozik, és ha nincs otthon, akkor nehezen tudok aludni. Néztem hajnali egy, kettő és háromig. Vagy megvártam, amíg hazajött reggel hatkor, és együtt aludtunk el sajnos.” (KTK)

A hallgatói tevékenységstruktúrára jellemző vonás a szimultán, egymás mellett futó tevékenységek végzése – különösen igaz ez az internethez kapcsolódó elfoglaltságok esetében. Szívesen vegyítik a diákok a tanulással eltöltött időt a közösségi oldalak vagy a levelező rendszerek használatával. Ugyanakkor ezek használata tanulási célú is lehet: vizsgaeredmények, jegyzetek, hasznos információk cseréje is zajlik ezeken a felületeken.

„Napi 4-5 órától többet van bekapcsolva a gép. Meg sokszor van, hogy járok-kelek a lakásban, bekapcsolom a laptopot közben, be van kapcsolva az e-mail, a facebook, időnként tesztek-vesztek, tanulok, és így ránézek. Ha kapok egy e-mailt, látok egy hírdetést, ha kapok egy információt, ami érdekel, akkor nyilván megnézem.” (KTK)

Az életmód felgyorsulása leginkább az internetnek köszönhetően érinti az információ-áramlást, a találkozók, események megszervezését vagy az emberi kapcsolattartás területét. A facebookon nem regisztrált hallgató tisztában van vele, hogy a hírek késéssel érkeznek meg hozzá. Az információ-áramlás kívánt sebességét szemlélteti az a mondat is, hogy *„szerintem gyorsabb a facebookon írni egy üzenetet, mint egy SMS-t megvárni”* (KTK).

Ha áttekintjük az elméleti részben felvázolt időkezelési technikákat, amelyek természetesen weberi értelemben vett ideáltípusokként foghatóak fel, akkor könnyen összekapcsolhatjuk a hallgatói életmódot a posztmodern időkezelés fogalmával, hiszen annak számtalan jellemzője megtalálható ebben az életmódban – annak minden pozitív és negatív hozadékaival. A flexibilitás, spontaneitás, a szimultán tevékenységek megjelenése, a gyorsaság, az individualizáció jegyei, a változó leterheltség mind-mind felbukkannak a fókuszcsoportos interjúk szövegeiben, még ha meglétük nem is kizárólagos, s alkalmanként mind a tradicionális, mind pedig a modern időkezelés nyomai is kimutathatókká válnak. Szintén megragadhatók a diákok életmódjában a posztmodern időkezelésnek tulajdonított negatív jegyek is, amelyek a rendszertelenség, a kontrollálhatatlanság irányába mutatnak. Ugyanakkor kiemelendő, hogy míg ezek a jegyek a szakirodalomban leginkább negatív jelenségekkel kapcsolódnak össze, a diákok esetében a mérleg nyelve egyértelműen a pozitív irányba billen, s ha választaniuk kellene a modern jegyekkel leírható középiskolás vagy a posztmodern egyetemista életritmus között, inkább az utóbbit választanák. Kutatási problémánkat különösen érdekessé teszi az a kérdés, hogy az így kiformalódó életmód nem azon a talajon bontakozik ki, amit a szakirodalom a leggyakrabban említ, tehát a munka világában történt változások talaján (amely a munkavállaló szemszögéből legtöbbször nem szabad választás eredménye), hanem a szabadidő és a kötetlen időkeretek talaján. S hogyha a diákok egy kötöttségektől mentes szituációban inkább mozdítják el életritmusukat a kötetlenebb rendszerek felé, akkor elgondolkozhatunk azon, hogy a társadalmi idő szinkronizációjában vajon mekkora szerepe van a kollektív ritmusoknak és az egyénre kívülről nehezedő nyomásnak.

A hallgatói életmód temporális sajátosságain áttekintve kijelenthetjük, hogy a campusokon eltöltött évek speciális periódust jelentenek, hiszen sem a korábbi, sem pedig a későbbi életszakaszoknak nem feleltethetők meg. A kibővült autonómiák rendszere, az egyetem, mint nyitott szervezet keretjelenke a döntési jogköröket a diákok kezébe helyezi, s ennek következtében egy sajátos, posztmodern jegyekkel rendelkező, egyéni mintázatokat felmutató időkollázs jön létre – annak minden negatív és pozitív tulajdonságával együtt.

7. A diákok időstruktúrája a Partiumban

7.1. A kutatás rövid bemutatása és a hipotézisek ismertetése

Az időbeliség vizsgálatának a fő csapásirányát annak ellenére, hogy a temporalitásnak csupán egyetlen szeletét képes megragadni, továbbra is az időmérleg-vizsgálatok képezik. Ezért könyvünk további empirikus fejezeteiben három kutatás időfelhasználásra vonatkozó adatait fogjuk elemezni. A kapott eredményeket, ha az lehetséges, igyekszünk mind a hazai kohorszokhoz, mind pedig a nemzetközi, hallgatókat érintő vizsgálatok eredményeihez viszonyítani. Az általunk felhasznált három adatbázis segítségével reményeink szerint longitudinális folyamatok válnak megragadhatókká még abban az esetben is, hogyha tudjuk, hogy az időfelhasználást felmérő kérdések nem feleltethetőek meg pontosan egymásnak, valamint a kutatások mintavételi eljárásai is eltérőek voltak. Elemzésünk leghangsúlyosabb részét a 2005-ös Regionális Egyetem Kutatás képezi – ez a kutatás adja egyrészt az időfelhasználás legteljesebb felmérését a három vizsgálat közül, míg a Regionális Egyetem 2003-as vizsgálata egyfajta kiindulópontot képez. A 2010-es Campus-lét kutatás segítségével csupán csak néhány tevékenység ráfordításait tudtunk megvizsgálni, a hosszanti elemzések elvégzéséhez azonban ennek az adatbázisnak a szerepe is kulcsfontosságúnak tekinthető.

A kvantitatív kutatás módszertani szempontból az időmérleg-vizsgálatok „stylised” módszeréhez áll közel, más, az elméleti fejezetekben felvázolt technikák kipróbálására nem volt lehetőségünk. A kérdőívek ugyanis omnibus jellegükből adódan igen sok vizsgálati területet fedtek le, nagymintás felvételekhez kapcsolódtak, s az időfelhasználásra, valamint a szabadidős szokások feltérképezésére csupán egy-egy kérdésblokk vonatkozott. Így a KSH által lefolytatott kutatások módszertani pontosságát jelen keretek között nem érhattük el – ez mindenképpen óvatosságra int a más kutatási eredményekkel való összevetés esetében. Korábban szintén kitértünk az így nyert adatok torzításának magasabb esélyeire – jelen esetben természetesen ezzel is számolnunk kell. Ugyanakkor a kapott eredmények mindenképpen elemzésre érdemesek, hiszen hasonló profilú vizsgálatok, amelyek a hallgatók életmódját, szociokulturális hátterét ilyen alapossággal térképeznék fel, nem állnak bőséggel a rendelkezésünkre. A vizsgálat szükségességét az is indokolja, hogy az elemzésbe bevont változók közül némelyek – például az egyetemi és főiskolai karok és intézmények szerinti megoszlás – a Magyarországon lefolytatott, időfelhasználásra vonatkozó kutatá-

sokban nem fellelhetőek, az idegen nyelvű szakirodalom alapján azonban kijelenthető, hogy markáns szerepet játszanak a hallgatók időfelhasználásának alakulásában.

Az empirikus kutatás legfontosabb célja az alapvető időráfordítások leírásán túl annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy abban a viszonylag nagy döntési mezőben, amelyet a hallgatói lét biztosít (például órarendek alakíthatósága, tanulási időszakok tetszőleges elhelyezése) vajon milyen tényezőkkel és hogyan magyarázhatók a vizsgált területeken tapasztalható – sok esetben igen jelentős – eltérések. Kérdésként fogalmazódik meg továbbá az is, hogy az egyes szociokulturális háttérváltozók hogyan és milyen irányban formálják az egyes tevékenységek ráfordításait, valamint növelik vagy csökkentik-e a magas időráfordítások esélyeit. Igyekszünk feltérképezni az akadémiai idő tanulási eredményességgel való kapcsolatát. Mint láttuk, a hallgatói időmérleg-vizsgálatok egyik fő csapásirányát a nemzetközi szakirodalomban ez a vonal képezi. A kérdőívben számos olyan változó szerepel, amelyet a KSH vizsgálataiban is felhasználnak (például nem, településtípus), mások alkalmazására azonban nem találni példát: azok vagy nem relevánsak a kutatások szempontjából, vagy pedig a magyarázó változók kialakításához nem állnak rendelkezésre adatok. A vizsgálat alapvető célkitűzése tehát az, hogy mindezeket felhasználva megpróbáljunk megragadni a hallgatók életmódjának a jellegzetességeit, valamint a többi társadalmi csoporthoz viszonyított eltéréseit. A kapott adatok értelmezése során remélhetőleg a korábbi fejezetekben ismertetett elméleti keretek nyújtanak majd segítséget.

Mivel az elemzésünk leghangsúlyosabb részét a 2005-ös adatbázis képezi, így röviden be kell mutatnunk a kutatás számunkra releváns részleteit. (A 2003-as, valamint a 2010-es adatbázisok sajátosságainak ismertetésére az alfejezetek elején fog sor kerülni.) A Regionális Egyetem Kutatócsoport 2005-ös kérdőíves vizsgálata a végzés előtt álló hallgatók életmódját, anyagai helyzetét, kulturális fogyasztását, kapcsolati hálóját, vallásosságának kvantitatív technikákkal leírható jellegzetességeit térképezte fel. Az időfelhasználásra (Függelék, 2. ábra) és a szabadidős szokásokra azonban mindössze egy-egy mátrixformátumú kérdés vonatkozott. Az alapvető szociokulturális és demográfiai változók feltárása igen nagy hangsúlyt kapott a kérdőív megszerkesztésekor, így elegendő vizsgálati szempont és az elemzésbe bevonható változó állt rendelkezésünkre. Mindenképpen ki kell emelnünk azonban azt a tényt, hogy a vizsgálat során kapott adatokkal csupán a térség hallgatósága jellemezhető – a kapott eredményekben minden bizonnyal felismerhetők a felsőoktatás szerkezeti jellegzetességei éppen úgy,

mint a helyi gazdasági-kulturális sajátosságok. Itt kell azonban leszögez-nünk, hogy az időmérleg-vizsgálatok és a regionalitás kapcsolata nem te-kinthető szokatlan társításnak: például a KSH felvételei során is megkülön-böztetik egymástól a magyarországi régiók eredményeit (vö. Harcsa 2002). A kérdőíves lekérdezés azonban nem illeszkedik a hazai statisztikai régiók-hoz, hiszen a Partium térsége egy országhatárokon átívelő területként ér-telmezhető. Ezen sajátosság miatt azonban nem csak a vizsgált terület hall-gatóságának életmódjáról kapunk adatokat, hanem kirajzolódnak előttünk a nagyváradi, illetve beregszászi magyar hallgatók életmódjának jellegzetessé-gei, eltérő vonásai is.

A mintavételünk kialakításakor az volt a célunk, hogy a Partium felső-oktatási térségének egyetemi és főiskolai karaira nézve reprezentatív mintát kapjunk. Ehhez első lépésben meg kellett szereznünk minden intézménytől az ott tanuló végzős – illetve végzés közelében járó⁴⁸ – hallgatók pontos létszámára vonatkozó adatokat. Ezekhez az egyes tanulmányi osztályok segítségével jutottunk hozzá. Végül az elemszámmal arányos mintát alakí-tottunk ki arra törekedve, hogy határon innen és túl összesen mintegy 1000 hallgatót keressünk meg kérdőíveinkkel. A kérdezést a kutatócsoport tagjai, illetve a kutatócsoporttal kapcsolatban álló egyetemisták végezték. Mivel a kérdőív önkitöltős jellege lehetővé tette a csoportos adatfelvételt, a diákok számára az oktatókkal való előzetes egyeztetés után az előadások alatt osz-tottuk ki kérdőíveinket, de az is megtörtént, hogy a biológus hallgatók te-repgyakorlatára juttattunk el azokat. A lekérdezésre a 2004/2005-ös tanév tavaszi szemeszterében került sor a vizsgaidőszakot megelőző hónapokban.

A lekérdezés keretei nem tették lehetővé számunkra azt, hogy az idő-mérleg-vizsgálatok során megszokott módszertani alaposágot biztosítsuk – a kutatások történeti vonatkozásait áttekintve azonban több hasznos elemet sikerült átemelnünk a Regionális Egyetem kérdőíves vizsgálatának kategóri-ái közé. Az időfelhasználásra vonatkozó kérdésblokk kitöltésekor a hallga-tóknak az előző munkanapjukra vonatkoztatva kellett válaszolniuk arra a kérdésre, hogy fordítottak-e időt az adott tevékenységek végzésére, és ha igen, akkor pontosan mennyi is volt ez. A lekérdezés során tehát az úgyne-vezett „t-1 nap” technikáját alkalmaztuk. Ez a módszer, ahogyan azt a ko-rábbi fejezetekben már bemutattuk, igen komoly múltra tekint vissza az időmérleg-vizsgálatok történetében. A kapott eredmények csupán a hét-köznapokra vonatkoztathatók – a Campus-lét kutatás során azonban az

⁴⁸ Erre a nem túl pontos megfogalmazásra a kreditrendszer miatt van szükség.

egyes tevékenységekre mind a hétköznapiak, mind pedig a hétvégek viszonylatában rákérdeztek.

A lekérdezés során a következő tevékenységek időráfordításait kellett a hallgatónak megbecsülniük: alvás, étkezés, testi higiénia, passzív pihenés, órán való részvétel, órán túli tanulás, önképzés, kereső tevékenység, háztartás, közlekedés, vásárlás, olvasás, televíziózás, zenehallgatás, számítógéphasználat (internet nélkül), internet, társas élet, illetve hobbi (Függelék, 2. ábra). Az egyes tevékenységek kiválasztása során törekedtünk arra, hogy a felsorolás illeszkedjen a KSH életmód- és időmérleg-vizsgálataihoz (alvás, étkezés, higiénia, passzív pihenés, önképzés, közlekedés, televíziózás, hobbi, olvasás). A munka-jellegű tevékenységek, valamint a háztartási munkák a már említett kutatásban ugyan árnyaltabban szerepelnek (jövedelemkiegészítés, önkéntes munka, illetve az egyes háztartási munkák felsorolása), de az összesített kategóriák lényegükben hasonlóak tekinthetők⁴⁹. A tanulás esetében azonban a Regionális Egyetem Kutatócsoport bontása részletesebb, hiszen ezen a tevékenységcsoporton belül három lehetőséget kínál (órán való részvétel, órán kívüli tanulás, illetve önképzés) – ezek a tevékenységek képezik ugyanis a hallgatói életmód egyik legfontosabb részét. Mindenképpen kiemelésre érdemes az a tény is, hogy az internetezés a KSH-nak csupán a 2009/2010-es lekérdezésében szerepel önálló tevékenységként – igaz, 1999-ben ez még nem számított releváns tevékenységnek a társadalom egésze szempontjából. Az elemzések során az egyes tevékenységek nem szerepelnek azonos súllyal. Azok az estek, ahol az időráfordítások területén komolyabb (egyes esetekben kétszeres vagy háromszoros) eltérések tapasztalhatók, természetesen nagyobb figyelmet kapnak. Ez elmondható például az olvasásról vagy az internet-használatról, de nem jellemzi például az étkezést vagy a testi higiénit. A különböző tevékenységek árnyaltabb vizsgálatát teszi lehetővé a már korábbiakban ismertetett, „A”-, „B”- és „C”-táblák technikája is, amelyek egyrészt a tevékenységeket végzők arányait, másrészt pedig ez utóbbi csoport tényleges időráfordításait szemléltetik⁵⁰.

Az adatbázis vizsgálatában az elemzésbe bevont változók egy része illeszkedik az időmérleg-kutatások során felhasználtakhoz. Az ezek feltérképezésére irányuló kérdések ugyanis szerepelnek a Regionális Egyetem Kutatócsoport 2005-ös kérdőívében: ide sorolható például a nem, valamint a

⁴⁹ A részletesebb bontás elkerülése azzal is indokolható, hogy ezek a tevékenységek a hallgatói populáció esetében kevésbé hangsúlyosak.

⁵⁰ A „C” tábla két tevékenységet, az alvást és a higiénit már nem tartalmazza, hiszen ezekben az esetekben nem volt értelme végzési arányokat képezni.

településtípus változója⁵¹. Mivel az iskolai végzettség alapján való kategorizálás – hallgatókról lévén szó – értelmetlen lenne, ezt a változót a szülőkre vonatkoztatva vizsgáltuk, külön az édesanya és az édesapa esetében⁵². Így megkülönböztethetők válnak a leendő elsőgenerációs értelmiségiek, akiknek az otthonról hozott értékei, viselkedésbeli attitűdjei minden bizonnyal eltérnek azoktól, akiknek a szülei diplomával rendelkeznek. Az anyagi helyzet felmérésére is történt kísérlet – itt a családban rendelkezésre álló tartós fogyasztási cikkek alapján különítettük el az egyes csoportokat⁵³ – tehát egy magas, egy közepes és egy alacsony gazdasági tőkével rendelkező csoportot.

Az időmérleg-vizsgálatok során kimutatható, hogy az időfelhasználásra igen komoly hatással van a megkérdezettek családjának nagysága, illetve az, hogy a szülő a gyermekeit egyedül neveli-e. Ezeknek a hallgatóknak a leválasztására a vizsgálat során sajnos nem nyílt lehetőségünk, mivel a mintának elenyésző százalékát alkották a házas vagy gyermekekkel rendelkező hallgatók.

Az elemzésbe bevont változók egy másik csoportját azok képezték, amelyek alapvetően befolyásolják a hallgatók életmódját: talán a legnagyobb hangsúlyt az egyetemi-főiskolai karok szerinti felosztás kapta. Korábban már idézett vizsgálatok bizonyítják, hogy a választott szakok és karok típusa az időszociológia szempontjából jelentős különbségeket produkál a hallgatói életmód esetében – például a megelégedettség vagy a racionális időkezelés területén (Lüdtke 2005). Szintén kiemelkedő fontosságú a hallgatók életmódjában az évközi tartózkodási hely változója: egy saját lakással bíró diák ugyanis más kötelezettségekkel és lehetőségekkel bír, mint például egy kollégista, vagy az, aki a szüleivel együtt él. Az elemzés során tehát a tartóz-

⁵¹ A településtípus változóját a következő válaszlehetőségekkel írtuk le: főváros vagy megyeszékhely, kisebb város, valamint falu és tanya. A fővárosiak aránya a mintában meglehetősen alacsony volt, így – a KSH eljárásaival ellentétesen – további bontást nem láttunk szükségesnek a nagyobb városokon belül.

⁵² Itt a válaszlehetőségek a következők voltak: nyolc általános vagy kevesebb, szakmunkásképző vagy szakiskola, szakközépiskola vagy technikum, gimnázium, főiskola, egyetem. Ezeket az elemzés során három kategóriába vontuk össze, egy alacsony végzettségű, egy gimnáziumot végzett, illetve egy diplomás csoportba. Volt azonban olyan eset, ahol szignifikáns összefüggés az összevont változók esetén nem állt fenn, a részletesebb attribútumok esetében azonban igen.

⁵³ A felsorolt javak a következők voltak: saját lakás, nyaraló, telek, családi ház, számítógép, CD-lejátszó, hifi, mobiltelefon, DVD-lejátszó, autó. A felkínált válaszlehetőségek: nincs a családban, egy van, több is van.

kodási helynek az időfelhasználásra gyakorolt hatását is kiemelt figyelemmel kezeltük⁵⁴.

A szabadidős szokásokat feltérképező kérdésblokk nagymértékben támaszkodott a Füstös és Tibori (1995) vizsgálataiban szereplő kérdéssorra, s ezt csupán a számítógép-használatra vonatkozó kérdésekkel egészítettünk ki. Az index-készítés eszközével alakítottunk ki két szabadidő-orientációs típust, a hagyományos, illetve a modern orientációt, amelyek Hunyadi (2005) már említett kategóriáira épültek⁵⁵.

Kutatásunk korábbi szakaszaiban, tehát a kvalitatív elemzés során, valamint a 2003-as adatbázis vizsgálatakor azok felderítő jellege miatt nem foglalmaztunk meg előfeltevéseket. A 2005-ös és a 2010-es minta esetében, valamint a három adatfelvétel összevetésekor a következő hipotéziseket állítottuk fel:

- A tradicionális nemi szerepek tevékenység-struktúrára gyakorolt hatása a hallgatói időfelhasználás területén is megfogható lesz, s rányomja a bélyegét a diákok életmódjára. Mindez kimutatható lesz például a házimunka és a fizetett munka területén, de véleményünk szerint a lányok passzívabb szabadidő-felhasználásban is megragadhatóvá válik.
- Az intézmények és a karok változójával kapcsolatban azt feltételeztük, hogy az az időfelhasználásra markánsabb hatást fog gyakorolni, mint a szervezeti keretekhez kapcsolódó másik magyarázó változó (tartózkodási hely).
- A településtípus kapcsán a KSH kutatásai során már megismert mintázatokot feltételeztük: a megyeszékhelyeken magasabb olvasással, munkával és alacsonyabb házimunkával jellemezhető életmódot vártunk.
- A tartózkodási hely változójának esetében úgy véltük, hogy az ingázó diákok időfelhasználása rigidebb, szabadidő-felhasználása passzívabb. A 2003-as adatbázis eredményeit felhasználva pedig arra számítottunk, hogy a kollégisták a képzésük vége felé közeledve is megőrzik magasabb kulturális aktivitásukat és színesebb szabadidő-felhasználásukat.
- Az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők gyermekei a hallgatói populáción belül alacsonyabb kulturális (otthoni tanulás, önképzés, olvasás) aktivitással lesznek jellemezhetőek, s a munka-paradigma fokozottabb megjelenése miatt magasabb munkához kapcsolódó (kereső munka, házimunka) időráfordításokkal fognak bírni.

⁵⁴ Ennek a változónak a lehetséges válaszlehetőségei a következők voltak: kollégista, helybeli, bejáró, albérlő vagy saját lakással rendelkező hallgató.

⁵⁵ A klasszikus szabadidő indexét a magaskultúrához köthető tevékenységekből alakítottuk ki, míg a modern szabadidős szokások gerincét a számítógép-használatához kötődő különböző tevékenységek adják. (A részletesebb leírást a következő fejezet tartalmazza.)

- A gazdasági tőke magasabb fokú birtoklása a tanulási és az olvasási ráfordításokat csökkenteni fogja, míg a hallgatók szabadidejét a könnyedebb felhasználás felé mozdítja (társas élet, internethasználat, hobbi).
- A kulturális tőke esetében faktorokat identifikáltunk, s úgy véltük, hogy a diákokra vonatkozó faktorok több esetben állnak kapcsolatban a tevékenységekkel, mint a szülők kulturális tőkéjére vonatkozóak. Ezen kívül azt is feltételeztük, hogy a tevékenységek ráfordításai alapján kialakított alminták az inkorporált formákhoz kapcsolódó faktorok esetében több szignifikáns kapcsolatot fognak mutatni.
- A két szabadidő-orientációs típus, tehát a hagyományos, valamint a modern orientáció hatásáról azt feltételeztük, hogy a hallgatók életmódjának azon elemeire is rányomják a bélyegüket, amelyek ezen összevont indexek kialakításával nem álltak kapcsolatban.
- A korrelációs elemzés kapcsán úgy véltük, hogy az a magyarázó változók hatását a modelltől kiemelve a tanulással kapcsolatos tevékenységek együtt járását fogja mutatni.
- Az időfelhasználás alapján kialakított klaszterek során úgy gondoltuk, hogy a felsőoktatás eltömegesedésével kimutathatók lesznek olyan hallgatói csoportok, amelyek életmódja eltávolodni látszik a klasszikus tanulás-orientált, középosztálybeli és értelmiségi jellegzetességekkel bíró tevékenység-struktúrától.
- A nemzetközi kutatási eredményekre támaszkodva a 2005-ös adatbázis esetében sem feltételeztünk egyértelmű kapcsolatot az akadémiai időkeretek, valamint a hallgatói eredményesség között.

A Campus-lét kutatás adatbázisának elemzésekor az volt az előfeltevésünk, hogy az interjúk szövegei alapján kirajzolódó azon jelenség, miszerint a hétvégeken a „screen time” időráfordításai csökkenni látszanak, nem igazolódik. A modern szabadidő-orientáció kapcsán azt gondoltuk, hogy az annak segítségével képzett csoportok mindegyike szignifikáns összefüggést mutat a televíziózás, az internethasználat, valamint a zenehallgatás hét közbeni és hétvégi értékeivel. Longitudinális elemzésünk során pedig úgy véltük, hogy a diákok életmódjában a modern szabadidő-felhasználás irányába történő jelentős elmozdulást tudunk kimutatni.

7.2. Az otthonról hozott minták ereje – az elsőéves hallgatók időfelhasználása

Mivel egyik hipotézisünk longitudinális trendek megrajzolására vonatkozott, ezért röviden ismertetnünk kell a 2003-as kutatás időmérleg-blokkjának legfontosabb eredményeit. A két adatbázis, tehát a 2003-as és a 2005-ös összevetése azonban számos nehézséget vet fel. A legnagyobb problémát az képezi, hogy a két vizsgálat során a kérdőívekben szereplő tevékenységek sora, valamint a kérdések megfogalmazása is eltért egymástól, így lehetőségeink az összevetésre meglehetősen korlátozottak voltak. A változtatást a 2005-ös lekérdezés során azért láttuk szükségesnek, mivel a 2003-as vizsgálat kérdésfeltevése nagyobb teret adott a szubjektív ítéleteknek (egy átlagos napon mennyi időt tölt el az adott tevékenységgel a hallgató), míg az előző munkanapra vonatkozó adatok, amelyek a 2005-ös adatbázisban szerepelnek, pontosabb képet nyújthatnak. A 2003-ban felsorolt tevékenységek a következők voltak: alvás, tömegközlekedés, vásárlás, olvasás, tanulás, sport, tévé-videó, rádióhallgatás, internet, zenehallgatás, szórakozás, munka, házimunka. A 2005-ös vizsgálat esetén ezt a tevékenységlistát is megváltoztattuk, bár bizonyos elemei változatlanul megmaradtak⁵⁶. A vizsgálat alapját a Regionális Egyetem Kutatócsoport által 2003-ban lekérdezett közel 1600 fős (N=1587) elsőéves hallgatói minta képezi. A diákok a Partium területének felsőoktatási intézményeiben tanultak – a két vizsgálat során a megkeresett intézmények köre lefedte egymást. A két kutatás közötti legjelentősebb különbség leginkább abban volt megragadható, hogy az első alkalommal a lekérdezéseket a szemeszter elején bonyolítottuk le – így az egyetemi-főiskolai évek a hatásukat még nem fejthették ki teljes egészében. A kapott eredmények ezért feltételezésünk szerint a hallgatók otthonról hozott szociokulturális különbségeit sokkal inkább modellezték a 2003-as kutatás során. Lényeges azt is megemlítenünk, hogy könyvünk terjedelmi korlátai miatt a vizsgálat csupán az „A” tábla, tehát az összesített időráfordítások alapján történik. Az összehasonlítás nem terjed ki a szabadidő-orientációs típusokra, mivel ez a kérdésblokk a 2003-as vizsgálatban még nem szerepelt.

A minta egészének időfelhasználását a legfontosabb tevékenységek napi átlagos megbecsült időráfordításai alkotják (6. táblázat). Az 1999-2000-es időmérleg-vizsgálatok eredményeivel összevetve az első évfolya-

⁵⁶ A 2003-as adatbázis időfelhasználással kapcsolatos kérdésblokkjának elemzéseit lásd bővebben: Bocsi 2005a, Bocsi 2005b, Bocsi 2006.

mos hallgatók adatsorának vizsgálatakor mindenképpen ki kell emelni az olvasás (66 perc) és a sportolás (45 perc) magas értékeit. Az előbbi kategória esetében ugyanakkor nincs tudomásunk arról, hogy a tevékenység összefügg-e a tanulással, a sportolás kapcsán pedig megjegyzendő, hogy annak kötelező jellege miatt nem értelmezhetjük a kapott ráfordításokat pusztán szubjektív döntések eredményeinek. Elmarad a magyar társadalom átlagától a tévzés-videózás napi időráfordítása (87 perc), míg a munkaerőpiacra való részleges vagy teljes bekapcsolódást a napi 41 munkára fordított perc jelzi.

6. táblázat Tevékenységek napi időráfordítása, „A” tábla (percben megadva, Regionális Egyetem Kutatás, 2003, N=1587)

	Átlag
<i>Alvás</i>	452
<i>Tömegközlekedés</i>	60
<i>Vásárlás</i>	40
<i>Olvasás</i>	66
<i>Tanulás</i>	156
<i>Sport</i>	45
<i>Tévé, videó</i>	87
<i>Rádióhallgatás</i>	65
<i>Internet</i>	43
<i>Zenehallgatás</i>	109
<i>Szórakozás</i>	129
<i>Munka</i>	41
<i>Házimunka</i>	72

A KSH 1999-2000-es tanuló csoportjához viszonyítva (ebbe a középiskolás diákok is beletartoznak) a kapott eredmények esetén magasnak tekinthető a fizetett munka, a háztartási munka és a vásárlás időráfordítása, míg a tanulás, a tömegközlekedés, és az alvás értékei alacsonyabbnak. A megkérdezett hallgatók neme a tevékenységek nagy részével kapcsolatot mutat. Kivételt ez alól az alvás, a tömegközlekedés, a tévzés-videózás, a zene, a szórakozás és munka változója képez (7. táblázat). A lányok jelentősen – és szignifikánsan – több időt fordítanak vásárlásra, olvasásra, tanulásra, rá-

dióhallgatásra és házimunkára, míg a fiúk esetében ez a sportolásról és az internetezésről mondható el. Az így kirajzolódó eltérések nagyvonalakban követik a más kohorszokban megtalálható eltérések rajzolatát (például házimunka, sport, olvasás), ugyanakkor kiemelendő, hogy a munka esetében szignifikáns eltérések nem tapasztalhatók.

7. táblázat *A nemek eltérő időfelhasználása, „A” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2003, $N=1587$)*

	Fiúk	Lányok	Sig.
<i>Alvás</i>	446	453	,201
<i>Tömegközlekedés</i>	57	60	,505
<i>Vásárlás</i>	26	46	,000
<i>Olvasás</i>	56	71	,001
<i>Tanulás</i>	129	170	,000
<i>Sport</i>	68	33	,000
<i>Tévé, videó</i>	89	87	,202
<i>Rádióhallgatás</i>	44	76	,036
<i>Internet</i>	54	38	,001
<i>Zenehallgatás</i>	128	101	,602
<i>Szórakozás</i>	145	121	,198
<i>Munka</i>	42	39	,162
<i>Házimunka</i>	61	78	,000

Az egyetemi-főiskolai kar változója⁵⁷ az átlagos időfelhasználás szinte minden elemével igen szoros összefüggést mutat (Függelék, 1. táblázat) – kivételesen alól csupán a rádióhallgatás és a munka képez. Az egyes tevékenységek karonkénti időráfordításai eltérő mintázatokat rajzolnak ki, néhol pedig az egyes értékek között többszörös differenciák is tapasztalhatók: ilyen például az olvasás (Bölcsészettudományi Kar – Általános Orvostudományi Kar), az internet (Műszaki Főiskolai Kar – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) vagy a szórakozás (Műszaki Főiskolai Kar – Általános Orvostudományi Kar) kategóriája. A vizsgálat alapján kijelenthető, hogy a kötetlenebb, tanulással nem összefüggő tevékenységek az orvostanhallgatók

⁵⁷ A Debreceni Egyetem kari struktúrája azóta jelentősen átalakult. Jelen alfejezetben az adatfelvétel idején használt elnevezéseket használjuk.

esetében szorulnak leginkább háttérbe, míg a Műszaki Főiskolai Karon és a TTK-n hangsúlyosabban vannak jelen. Szélsőséges értéként ki lehet emelni az orvostanhallgatók alvásra (364 perc), a bölcsészek olvasásra (91 perc), a Kárpátalján élők tévézésre-videózásra (108 perc), a műszaki főiskolások szórakozásra (182 perc) fordított becsült idejét. A kiugró időráfordítások (mind a két irányban) fokozottabban jellemzik az egyetemi karokat (kivétel az Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar és a Bölcsészettudományi Kar), a Partiumi Keresztény Egyetem hallgatóit, valamint a Műszaki Főiskolai Kart. A magyarázott időráfordítások magas száma miatt levonhatjuk azt a következtetést, hogy az egyetemisták–főiskolások életmódját leginkább alakító tényezők rendszerében a kari-intézményi struktúra kiemelkedő helyet foglal el, s az egyes szervezeti egységek életritmusa, életmódja és életstílusa minden bizonnyal sajátos és merőben eltérő jegyeket fog felmutatni⁵⁸.

A szülők iskolai végzettsége az egyes tevékenységek jelentős részét befolyásolja: az anya végzettsége a 13 tevékenységből három (tanulás, sport, házimunka), az édesapáé pedig hat esetben (tömegközlekedés, olvasás, sport, internet, házimunka) mutat szignifikáns kapcsolatot (8. táblázat). (A következő táblázatokban már csak a szignifikáns összefüggéseket közöljük.)

⁵⁸ Könyvünkben a különböző karokat/intézményeket a következő rövidítéssel jelöljük: AGVK – Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, BTK – Bölcsészettudományi Kar, TTK – Természettudományi Kar, KTK – Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Kar, ÁOK – Általános Orvosi Kar, MFK – Műszaki Főiskolai Kar, HPFK – Hajdúböszörményi Pedagógiai Főiskolai Kar, EFK – Egészségügyi Főiskolai Kar, ÁJK – Állam- és Jogtudományi Kar, PKE – Partiumi Keresztény Egyetem, II. RFKMF – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, NYF – Nyíregyházi Főiskola, KFRTKF – Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola (jelenleg a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézete). Az egyetem kari struktúrája az elmúlt években átalakult.

8. táblázat A szülők iskolai végzettségének és a magyarázott tevékenységeknek a kapcsolata (percen megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2003, $N=1587$)

Édesapa iskolai végzettsége	Tömegközlekedés	Tanulás	Sport	Internet	Házimunka
Nyolc általános vagy kevesebb	72	184	29	31	80
Szakmunkásképző, szakiskola	67	165	39	38	84
Szakközépiskola, technikum	54	148	41	39	70
Gimnázium	59	172	49	51	68
Főiskola	54	158	52	60	65
Egyetem	55	140	58	47	65
Átlag	60	156	45	43	72
Sig.	0,040	0,029	0,002	0,033	0,023

Édesanya iskolai végzettsége	Tanulás	Sport	Házimunka
Nyolc általános vagy kevesebb	155	35	82
Szakmunkásképző, szakiskola	173	36	89
Szakközépiskola, technikum	153	41	69
Gimnázium	166	45	69
Főiskola	151	54	70
Egyetem	140	54	64
Átlag	156	45	72
Sig.	0,009	0,003	0,004

A szülők iskolai végzettségével az egyes ráfordítások olyan esetekben nem álltak kapcsolatban, mint például a televíziózás, a munka, vagy pedig a szórakozás percekben becsült hossza. Az édesapák iskolai végzettsége fordítottan arányos a tömegközlekedésre fordított időtartamokkal, amely a települések eltérő iskolázottsági mutatóival magyarázható, s a sportolás ráfordításai is a tevékenység középosztálybeli jellegére utalnak. Az internetezés átlagai esetében lineáris kapcsolatról nem beszélhetünk. A kari szintű elemzések esetében már láthattuk, hogy a magasabb presztízsű karok ráfordításai nem szükségszerűen magasabbak ezen a területen – talán ezzel magyarázható az egyetemi végzettségű apák gyermekeinek relatíve alacsonyabb értéke. A házimunka átlagainak esetében az ifjúsági életszakasz társadalmi csoportonkénti sajátosságaival, a munkaparadigma rétegződésbeni beágyazottságával, illetve a hallgatók háztartásának feltételezhető sajátosságaival (például gépesítés) magyarázhatjuk az eltéréseket. Érdekes kapcsolat található viszont a tanulásra fordított becsült idő vizsgálatakor: a szülők magasabb iskolai végzettsége kevesebb ráfordítással jár együtt. Ugyanakkor nem tudjuk pontosan, hogy a tanulás kategóriája alatt a diákok az óralátogatást vagy az otthoni tanulást értették. Az óralátogatás intenzitása karonként eltérő rajzolatot mutat, s ezen túl a karok merítési bázisai is jelentősen eltérnek egymástól. Az édesanyák iskolai végzettsége a sport és a házimunka esetében az apákkal rokon mintázatot produkál, a tanulás azonban az alapfokú végzettséggel bíró anyák esetében nemhogy kiugró, hanem ha kevéssel is, de átlag alatti értéket mutat. A kérdés ebben az esetben az, hogy a szülők alacsony iskolázottságának eltérő a tanulásra gyakorolt hatása, vagy pedig a kari struktúrák esetleges lenyomatáról van szó.

A településtípus változója a tömegközlekedésre, a tanulásra, a sportra, az internetre és a házimunkára fordított ráfordítással mutat kapcsolatot (9. táblázat). A tanulásra és a házimunkára fordított percek a falvakban lakók becsülték a legmagasabbra, míg a megyeszékhelyeken élők esetében ennek az ellentéte figyelhető meg. A sportolás és az internet-használat viszont – alátámasztva az infrastrukturális és más egyenlőtlenségeket – a nagyvárosokban jelenik meg a leghangsúlyosabban.

9. táblázat A település változója által a magyarázott tevékenységek (percekben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2003, $N=1587$)

	<i>Tömegközlekedés</i>	<i>Tanulás</i>	<i>Sport</i>	<i>Internet</i>	<i>Házimunka</i>
<i>Megyeszékhely</i>	63	141	51	51	65
<i>Kisebb város</i>	49	163	46	43	67
<i>Falu, tanya</i>	66	169	39	36	89
<i>Átlag</i>	69	157	45	43	74
<i>Sig.</i>	0,000	0,000	0,017	0,017	0,000

A tartózkodási hely változója a 13 tevékenységből mindössze négy esetben nem mutat szignifikáns összefüggést (alvás, internet, zenehallgatás, szórakozás) (10. táblázat). Ez bizonyos pontokon ellentmond kutatásunk kvalitatív eredményeinek – elég, hogyha a kollégisták szórakozással kapcsolatos ráfordításaira gondolunk. A saját lakással rendelkezők esetében fokozottabban jelennek meg a szabadidővel kapcsolatba hozható tevékenységek (sport, tévénézés-videózás, rádióhallgatás), valamint a házimunkára és a munkára fordított időtartamok, amelyek az önálló életvezetés velejárójaként foghatók fel; míg a kollégistáknál a tanulás és az olvasás magasabb értékei figyelhetők meg. A bejáró diákok életében a kötetlenebb tevékenységek szorulnak háttérbe a tömegközlekedés rovására. Kiemelendő, hogy a kollégistákról a kvalitatív kutatások során kirajzolódó képet a 2003-as adatbázis időráfordításai nem támasztják alá – sőt, azzal ellentétes tendenciát olvashatunk ki a kapott adatokból. A házimunka esetében a szüleikkel élő helybeliek ráfordításainak rendkívül alacsony értékeit is ki kell emelnünk, miközben a bejáró hallgatók házimunkára fordított ideje annak ellenére éri el a napi 89 perces átlagot, hogy a közlekedésre fordított időtartamaik is jelentősek.

10. táblázat A tartózkodási hely és a magyarázott tevékenységek kapcsolata (percekben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2003, $N=1587$)

	<i>Tömegközlekedés</i>	<i>Vásárlás</i>	<i>Olvásás</i>	<i>Tanulás</i>	<i>Sport</i>
<i>Kollégium</i>	49	43	76	173	42
<i>Helybeli</i>	61	32	58	132	54
<i>Bejáró</i>	91	33	59	149	38
<i>Albérlet</i>	52	44	68	168	43
<i>Saját lakás</i>	50	51	64	154	53
<i>Átlag</i>	59	39	66	158	45
<i>Sig.</i>	0,000	0,000	0,003	0,000	0,022

	<i>Tévé, videó</i>	<i>Rádióhall.</i>	<i>Munka</i>	<i>Házimunka</i>
<i>Kollégium</i>	79	83	34	75
<i>Helybeli</i>	93	53	41	57
<i>Bejáró</i>	97	44	43	89
<i>Albérlet</i>	86	69	31	71
<i>Saját lakás</i>	97	86	84	94
<i>Átlag</i>	88	66	39	73
<i>Sig.</i>	0,040	0,002	0,006	0,000

A kérdőívben a család bevételeinek nagyságára vonatkozó kérdések nem szerepeltek – így a gazdasági tőke változójának kialakítására egy olyan kér-

désblokkot használtunk fel, amely a háztartások felszereltségét vizsgálta⁵⁹. A gazdasági tőke indexértékeiből ezután három kategóriát alakítottunk ki – a magas, a közepes és az alacsony pontszámokat felmutató hallgatók csoportjait, amely alminták arányai egyenként a 33%-ot közelítették meg. Ezeknek az időfelhasználásra gyakorolt hatását a Függelék 2. táblázata ismerteti. A gazdasági tőke szignifikáns kapcsolatot mutat az olvasás, a tanulás, a sport, valamint a zenehallgatás és a szórakozás időtartamaival. A tevékenységek hossza a gazdasági tőke indexértékeivel növekszik a tanulás és a házimunka esetében, ellentétes irányú kapcsolatot a szórakozás és a sport kapcsán találunk. Az elsős hallgatók esetében a magas gazdasági tőke indexe inkább a Bourdieu-féle középosztálybeli mentalitást vagy a weberi protestáns askézis nyomait viseli magán, s a hedonista életvezetéstől távoli képet mutat. A táblázatból leolvasható, hogy olvasásra a közepes, zenehallgatásra pedig az alacsony kategóriába sorolt diákok szánnak a legkevesebb időt.

7.2.1 A sport helye a diákok időstruktúrájában

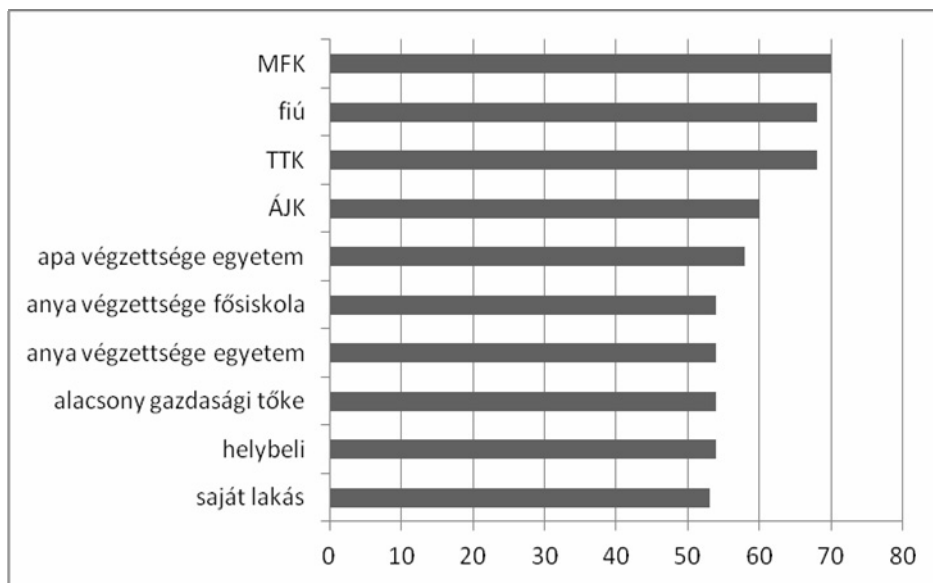
Már említettük, hogy a Regionális Egyetem két lekérdezése során a tevékenységek rendszere nem fedte le egymást teljes mértékben. Sajnálatos módon a sport kategóriája kimaradt a 2005-ös adatbázisból, így ebben az alfejezetben szeretnénk megvizsgálni beágyazottságát a hallgatói tevékenységstruktúrába. A sport, mint tevékenység a szabadidő-kutatások alapján illeszkedik az egyenlőtlenségek rendszeréhez, hiszen a középosztály és az elit életstílusában hangsúlyosabban van jelen – éppen úgy, mint a rekreáció és az egészségtudatosság egész gondolatköre. Zimbardo és Boyd (2012) a rendszeres sportolást az időperspektívákkal hozza kapcsolatba – a rendszeres testmozgás a tágabb horizontok meglétére, tudatosabb életmódra utalhat, miközben Schilling (2005) az extrém sportot éppen a magasabb kockázati tényezője miatt a jelenorientált gondolkodással együtt járó tevékenységnek írja le. Korábbi elemzések alapján kijelenthetjük, hogy a sportolás a már korábban említett modern szabadidő szférájához közelebb helyezkedik el – tehát az internethasználattal, a mozi- és koncertlátogatással együtt képezi a fiatalok egyik szabadidő-orientációját (Hunyadi 2005). A debreceni egyetemisták életmódjában a sport szabadidő-struktúrában játszott szerepét Kovács (2012) elemezte – a Campus-lét kutatás 2010-es adatbázisa alapján

⁵⁹ A gazdasági tőke indexét a 2003-as adatbázisban a következő tartós fogyasztási cikkekből képeztük: gépkocsi, saját lakás, családi ház, nyaraló, telek, számítógép, CD-lejátszó, hifi, mobiltelefon, mosógép, DVD-lejátszó.

ő is hangsúlyozza annak társadalmi státust megerősítő és középosztálybeli jellegét.

A 2003-as adatbázis eredményei szerint a diákok egy átlagos napjukon a sportolással töltött időtartamot 45 percre becsülték, amely a magyar társadalom időmértékéhez viszonyítva kimondottan magas értéknek minősül, hiszen a 15-74 éves populáció esetében a séta, a sport és a testedzés kategóriája a 2009/2010-es KSH vizsgálatban összesen 15 perces átlagot mutat, s ehhez hasonló értékkel jellemezhető a tanuló almlinta is a 1999/2000 évi felvétel során. Elemzésünk első lépéseként arra keressük a választ, hogy az eddig használt szociodemográfiai változók alapján elkülönített almintákban a sportolás időtartamai milyen értékeket vesznek fel. Az így kapott adatokat a 3. és a 4. ábra szemlélteti.

3. ábra Hallgatók becsült sportolásra fordított időtartama naponta – a tíz legmagasabb értéket felmutató almlinta listája – percekben megadva (Regionális Egyetem Kutatás 2003)

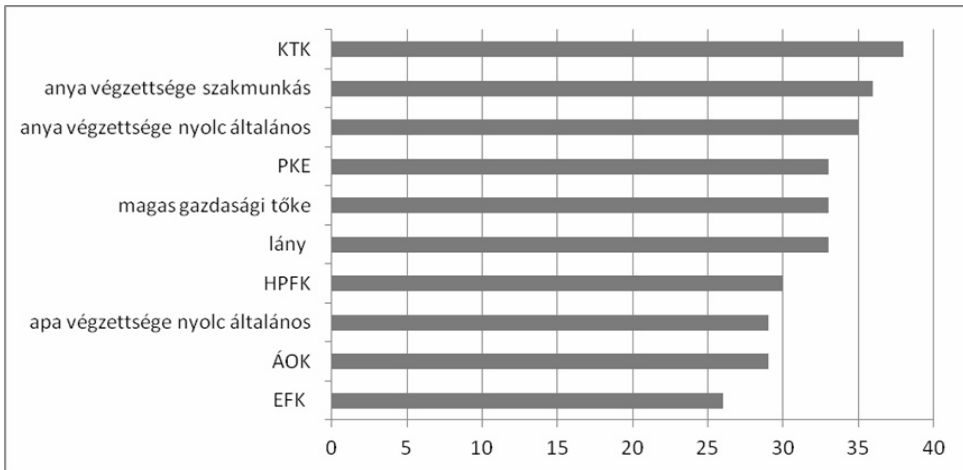

Az ábráról leolvasható, hogy az összes almlinta közül a legmagasabb átlagot a műszaki kar diákjai produkálják napi 70 perces becsült ráfordítással. Ez minden bizonnyal összefügg azzal, hogy mintánkban ezen a karon a legmagasabb a fiúk aránya – ez utóbbi kategória az alminták között a második legnagyobb értéket mutatja. A magyarázó változók legtöbbje a magas társadalmi státus irányába mutat (diplomás szülők, Állam- és Jogtudományi Kar

hallgatója, helybeli), az alacsony gazdasági tőke azonban már érdekesebb eredményként könyvelhető el.

A lista másik pólusán (4. ábra) igen szemléletes módon két olyan kar áll, amely egészségügyi irányultságú – ugyanakkor tudjuk, hogy az orvostanhallgatók életmódjában a kötött tevékenységek kiterjedt volta minden szabadon választható tevékenységet minimalizál. A legalacsonyabb értékeket magyarázó változók az alacsonyabb társadalmi státus képét erősítik az iskolai végzettség, valamint a Hajdúböszörményi Pedagógiai Főiskolai Kar esetében. A lányok, valamint a Partiumi Keresztény Egyetem hallgatói szintén a legalacsonyabb ráfordítással bíró alminták közé sorolódnak. A kapott eredmények tehát nagy vonalakban megfeleltethetők a tevékenység szakirodalomban található középosztálybeli jellegének, miközben erősen megfigyelhető a nemek eltérő sportolási hajlandósága, valamint kiemelendő a gazdasági tőke mértékének speciális helyzete.

4. ábra Hallgatók becsült sportolásra fordított időtartama naponta – a tíz legalacsonyabb értéket felmutató alminták listája – percekben megadva (Regionális Egyetem Kutatás 2003)

A Regionális Egyetem Kutatócsoport 2003-as mintájának időfelhasználását áttekintve azt mondhatjuk, hogy a hallgatók tevékenységeinek hosszát a legtöbb magyarázó változó erősen befolyásolta – az egyetemi-főiskolai karokra, a nemek szerinti megoszlásra, a település és a lakóhely típusára, az apa iskolai végzettségére, valamint a gazdasági tőkére ez a kijelentés mindenképpen igaznak tekinthető. A hallgatók életmódja sok esetben leképezte

a társadalmi egyenlőtlenségek lenyomatát (például a gazdasági tőke vagy a településtípusok esetében), a tartózkodási hely, valamint a karok-intézmények változója pedig rámutatott arra a tényre, hogy az egyetem szervezeti kereteihez kapcsolódó változók is jelentős mértékben alakítják a diákok időfelhasználását. A 2003-as adatbázis eredményeit a lekérdezés módszertana miatt mélyebb elemzésnek nem vetettük alá (a tanulással összefüggő tevékenységek pontatlanabb felmérése miatt), ugyanakkor az itt nyert adatok felhasználhatók lesznek a longitudinális trendek megrajzolásánál.

7.3. A hallgatói életmód elemeinek rögzülése, avagy a campuson töltött évek hatása

7.3.1. A minta bemutatása és alapmegoszlásai

A 2005-ös lekérdezés – ahogyan az előző fejezetekben arról már volt szó – a Partium területén megtalálható egyetemi-főiskolai karok végzés előtt álló hallgatóinak a 952 fős mintáját érintette. Az elemzés egyik legfontosabb szempontja a karok szerinti megoszlás volt. Az erre való reprezentativitás miatt azonban a konzervatórium diákjai közül csupán négy főt kerestünk meg a kérdőíveinkkel, így ez a kar nem képezhetett önálló almintát az elemzések során. Az időfelhasználást magyarázó változók között különös hangsúllyal szerepel a kutatásban a nem, valamint az egyetemi-főiskolai karok változója. A végzés előtt álló diákok esetében a lányok 66,7, míg a fiúk 33,3 %-kal képviseltették magukat – a lányok dominanciája tehát a térségben az országos átlagtól is markánsabban jelentkezik. Ennek oka főképp a régió képzési szerkezetében keresendő (Fényes és Pusztai 2006). A minta egyetemi-főiskolai karok szerinti összetételét a Függelék 3. ábrája szemlélteti. A településtípus szerinti megoszlást egy összevont változó segítségével emeltük be az elemzésbe: a főváros a megyeszékhelyekkel, a falvak a tanyákkal együtt képeztek azonos attribútumokat, valamint megkülönböztettük a kisebb város kategóriáját. Ezzel a megközelítéssel a hallgatók 36,6%-ának állandó lakóhelye a fővárosban vagy megyeszékhelyeken található, míg 35,3%-uk kisebb városból, 28,1%-uk pedig falvakból vagy tanyákról érkezett. A minta lakóhely szerinti megoszlása során a következő eloszlást kaptuk: a hallgatók 31,8%-a kollégista, 16,1%-a bejáró, 26%-uk albérletben él, 20,7%-uk helybeli és a szüleiivel lakik együtt, saját lakással pedig 5,3%-uk rendelkezik.

A szülők iskolai végzettségének változóját hat attribútummal fedtük le. Ezek a következők voltak: nyolc általános vagy attól kevesebb, szakmunkásképző vagy szakiskolai végzettség, szakközépiskola és technikum, gimnázium, főiskolai valamint egyetemi diploma. A kapott eredmények természetesen térnek el az édesapák és az édesanyák esetében (11. táblázat).

11. táblázat Szülők iskolai végzettségének százalékos megoszlása (Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	<i>Édesapa</i>	<i>Édesanya</i>
<i>Nyolc általános vagy kevesebb</i>	3,3	4,8
<i>Szakmunkásképző, szakiskola</i>	26,5	15,6
<i>Szakközépiskola, technikum</i>	33,1	23,9
<i>Gimnázium</i>	9,1	22,6
<i>Főiskolai diploma</i>	13,3	22,6
<i>Egyetemi diploma</i>	14,7	10,4
<i>Összesen</i>	100	100

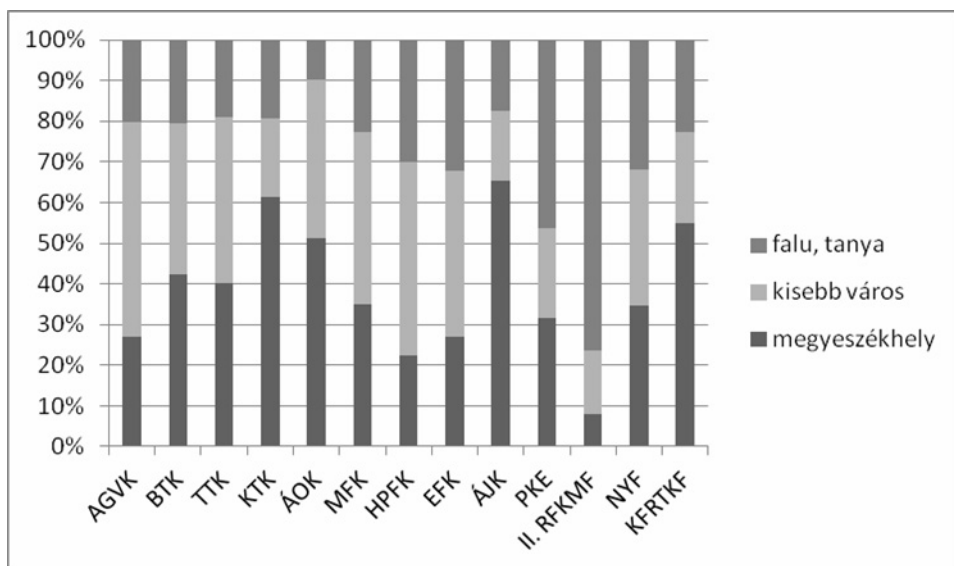
A százalékos megoszlások annyiban megegyeznek a középkorú népesség esetén tapasztalható országos eloszlásokkal, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettség, valamint a gimnáziumi érettségi és a főiskolai diploma esetén az édesanyák felülreprezentáltak, míg a szakmunkásképző és szakiskola, a szakközépiskola és technikum, illetve az egyetemi végzettség esetében az édesapák képviseltetik magukat nagyobb arányban. A diplomás apák százalékos aránya 28%, az édesanyáké 33% – ez értelemszerűen magasabb a releváns kohorszok esetében tapasztalható arányoknál.

A szabadidős szokások feltérképezésére irányuló kérdésblokk, valamint a kérdőívben szereplő más kérdésblokkok alapján két indexet képeztünk, amelynek elméleti alapjait a Hunyadi (2005) által felvázolt kategóriákra építettük. Az egyik indexérték a hagyományos szabadidős szokások mérésére irányult (szépirodalom olvasása, művészeti tevékenységek végzése, hangszeres zene, hangverseny- illetve színházlátogatás, könyvtárlátogatás gyakorisága), a másik pedig a modern szabadidős szokásokat mérte (e-mail, chat, számítógépes játék, filmek letöltése, multiplex mozik illetve internetcávézók, valamint könnyűzenei koncertek látogatásának gyakorisága). Az indexértékeket úgy vontuk össze, hogy három hasonló nagyságú (kb. 33%-os) csoportot kapjunk – tehát a gazdasági tőke indexéhez hasonlóan itt is hármas felosztást alakítottunk ki.

Az elkövetkezőkben az elemzésben felhasznált változók felhasználásával írjuk le a minta legfontosabb jellegzetességeit. A nemek és az egyetemi-főiskolai karok közötti kapcsolat a várt eredményt hozta, hiszen a két változó között a khí-négyzet próba használata esetében szignifikáns összefüggés található (sig.: 0,05). Az egyes karok sajátos nemi arányokkal bírnak (Függelék, 4. ábra): a fiúk 50%-ot meghaladó mértékben csupán a műszaki főiskolai karon vannak jelen (66%), minden más esetben – még a TTK-n is – a lányok képviselnek magasabb arányokat. A fiúk legalacsonyabb részesedésével az egészségügyi főiskolai karon (5%), Hajdúböszörményben (10%), valamint az orvosi karon (18%) találkozhatunk. Nem rajzolódik ki szignifikáns kapcsolat azonban a nemek és a településtípus, a lakóhely, valamint a szülők iskolai végzettségének változója között.

Az egyetemi-főiskolai kar változója összefüggést mutat a településtípussal (5. ábra), valamint a tartózkodási hellyel (Függelék, 5. ábra) (sig.: 0,05). A falusiak legkisebb mértékben az orvosi karon vannak jelen, ahol arányuk az öt százalékot sem éri el, míg a megyeszékhelyen élők több mint 50%-ot tesznek ki. Ennek szinte ellentéte a beregszászi főiskola esete, ahol a nagyvárosiak száma elenyésző, míg a falusiak aránya kiugró értéket mutat. A legvárosiasabb hallgatói összetétellel az orvosi, a közgazdasági és a jogi kar rendelkezik, tehát amelyek a legmagasabb presztízzsel is bírnak, míg a határon túli intézményekben ennek a mintázatnak a fordítottja rajzolódik ki. A határon belüli karok közül a falvakból érkező hallgatók a Nyíregyházi Főiskolán képviseltetik magukat legnagyobb számban. Szembetűnő a debreceni tanítóképző esetében a megyeszékhelyen élők magas aránya is, hiszen ez az arány 50% feletti értéket mutat, ami magasabb a bölcsészek, a TTK-sok, de még az orvosi kar hallgatói esetén megtapasztalt értékektől is (5. ábra).

5.ábra Az egyetemi-főiskolai karok és intézmények, valamint a településtípus közötti összefüggés százalékban megadva (khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.:0,000, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

A tartózkodási hely és az egyetemi főiskola karok közötti kapcsolat esetén kiemelésre érdemes az a tény, hogy a kollégisták aránya a közgazdászok között mutatta a legalacsonyabb (13%), a PKE, valamint a beregszászi hallgatók között pedig a legmagasabb (54, illetve 46%) értékeket⁶⁰. Saját lakással legtöbbször az egészségügyi főiskola hallgatói közül rendelkeznek (Függelék, 5. ábra).

A szülők iskolai végzettsége esetében is komoly karonkénti, intézményenkénti eltérések tapasztalhatók. Ha ezeket a változókat három kategóriába vonjuk össze⁶¹, akkor a kapott eredmények sajátos rajzolatot mutatnak (12. táblázat).

⁶⁰ Ez minden bizonnyal összefügg a településtípusok szerinti megoszlással is.

⁶¹ Alacsony iskolai végzettség: nem érettségizett, közepes iskolai végzettség: érettségivel rendelkező, magas iskolai végzettség: diplomával rendelkező szülő.

12. táblázat A szülők iskolai végzettsége az egyetemi-főiskolai karok, valamint az intézmények szerint (százalékban megadva, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)⁶²

	Szülők iskola végzettsége						
	Édesapa				Édesanya		
	<i>Alacsony</i>	<i>Közepes</i>	<i>Magas</i>		<i>Alacsony</i>	<i>Közepes</i>	<i>Magas</i>
<i>AGVK</i>	64	5	31		33	26	41
<i>BTk</i>	54	16	29		34	22	45
<i>TTK</i>	54	4	41		36	21	42
<i>KTK</i>	52	10	38		35	13	52
<i>ÁOK</i>	37	15	49		24	27	49
<i>MFK</i>	67	8	25		47	27	27
<i>HPFK</i>	74	5	21		59	36	5
<i>EFK</i>	77	5	18		50	28	22
<i>ÁJK</i>	39	0	61		17	22	61
<i>PKE</i>	74	17	9		80	13	7
<i>II.RFKMF</i>	89	3	8		85	3	13
<i>NyF</i>	65	11	24		45	23	32
<i>KFRTKF</i>	77	10	13		44	34	22
<i>Átlag</i>	63	9	28		44	23	33

A táblázatból kitűnik, hogy a diplomás szülők aránya a közgazdász, az orvosi karra járó, valamint a jogász hallgatók esetében a legmagasabb – mind az édesapák, mind pedig az édesanyák esetében. Ezen alminták hallgatóinak magasabb státusa tehát nem csak a településtípus esetében, hanem a szülők iskolai végzettségét vizsgálva is megerősítést nyer⁶³. Az egyetemi karokon belül a bölcsész apák, illetve az agráros anyák között van a legkevesebb diplomás. Az alacsony iskolai végzettségű szülők sokkal markánsabban

⁶² A khi-négyzet teszt ($p < 0,05$) szignifikancia értéke mind a két szülő esetén 0,000. A szülők iskolai végzettsége a nem összevont változóval is szoros kapcsolatot mutat.

⁶³ Fónai a Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjába bekerült hallgatók szociokulturális háttérét elemezve jutott hasonló következtetésre, tehát arra, hogy a szülők iskolai végzettségének különbségei leképezik a karok presztízisének területén megfogható egyenlőtlenségeket: „...a középiskola típusa és az apák iskolai végzettsége, valamint a karok között lényegi kapcsolat érvényesül – a magasabb végzettségű apák gyerekei magasabb presztízisű középiskola típusban végeztek, és az egyetemen is a magasabb presztízisű szakokra járnak” (Fónai 2009: 52). Elemzésében elkülönítette a szülőknél a főiskolai és az egyetemi végzettséget, amely az édesapák és az édesanyák esetében eltérő sajátosságokat mutat.

jellemzik a főiskolai karokat – különösen pedig a határon túli intézmények hallgatóit.

A településtípus és a szülők iskolai végzettsége közötti összefüggést a 13. táblázat ismerteti. A magas iskolai végzettséggel bíró szülők gyermekei felülreprezentáltak a kistelepülésről érkezők esetében, míg a megyeszékhelyeken ennek a fordítottja igaz, hiszen nagyobb számban jelennek meg a felsőoktatási intézményekben. (Itt utalunk vissza például a tanítóképző esetre, ahol a szülők iskolai végzettsége szinte a legalacsonyabb a határon belüli intézmények között, míg a megyeszékhelyeken élők aránya igen magas értékeket mutat.) Az táblázat rámutat arra a tényre, hogy a kistelepülésen élő fiatalok esetében a felsőoktatás a diplomás szülői háttér hiányában sokkal ritkábban tekinthető járható útnak.

13. táblázat A szülők iskolai végzettsége és a településtípus közötti kapcsolat – tényleges és várható gyakoriságok (khi négyzet-próba, $p < 0,05$, a szignifikancia értéke 0,000 mind a két szülő esetében, Regionális Egyetem Kutatás 2005)

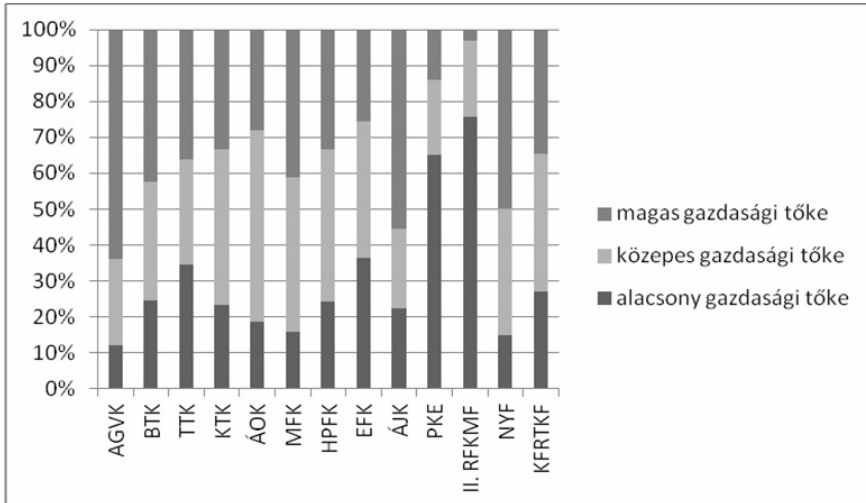
Településtípus		Édesapa			
		Alacsony	Közepes	Magas	Összes
<i>Falu</i>	tényleges	177	201	187	328
	várható	207	200	158	328
<i>Kisebb város</i>	tényleges	26	33	21	317
	várható	29	28	22	317
<i>Megyeszékhely</i>	tényleges	125	83	43	251
	várható	92	89	70	251
<i>Összes</i>	tényleges	565	80	251	896
	várható	565	80	251	896
		Édesanya			
<i>Falu</i>	tényleges	124	124	154	333
	várható	148	142	113	333
<i>Kisebb város</i>	tényleges	59	97	48	320
	várható	75	72	57	320
<i>Megyeszékhely</i>	tényleges	150	99	52	254
	várható	111	106	84	254
<i>Összes</i>	tényleges	402	204	301	907
	várható	402	204	301	907

A lakóhely a többi, elemzés során felhasznált változóval (nem, szülők iskolai végzettsége) nem mutat szignifikáns kapcsolatot. A gazdasági tőke indexét a tartós fogyasztási javakkal⁶⁴ való ellátottságra irányuló kérdésblokk alapján képeztük, és a mintán belül három csoportot különítettünk el (magas, közepes, illetve alacsony gazdasági tőkével rendelkező hallgatókat.) A gazdasági tőke indexének magas csoportjában a fiúk felül, a lányok pedig alul vannak reprezentálva, míg az alacsony kategóriában ennek a fordítottja igaz (Függelék, 3. táblázat). Ez az eredmény egybeesik Fényes és Pusztai (2006) kutatási eredményeivel, akik a régióban a felsőoktatásba bekerülő fiúk előnyösebb szociodemográfiai mutatóit figyelték meg. A gazdasági tőke indexe szorosan összefügg a szülők iskolai végzettségével: az alacsony iskolai végzettségű szülők esetében – mind az édesapák, mind pedig az édesanyák kapcsán – sokkal nagyobb az esély arra, hogy a gazdasági tőke indexe a legkisebb értékeket vegye fel, a diplomás szülők gyermekei pedig kimutathatóan kedvezőbb anyagi környezetből érkeznek (Függelék, 4. és 5. táblázat).

A legérdekesebb összefüggés azonban a gazdasági helyzet és az egyetemi-főiskolai karok változója között húzódik meg. A tartós fogyasztási javakkal való ellátottság igen komoly aránytalanságokat rajzol ki. Legszembetűnőbb talán a határon túli hallgatóknak az ezen a területen tapasztalható hátránya: a beregszászi hallgatóknak mindössze három, a nagyváradiaknak pedig 14%-a került bele a legkedvezőbb anyagi háttérrel bíró csoportba. Az országhatárokon belül az Egészségügyi Főiskolai Kar diákjainak mutatói a legkedvezőtlenebbek, míg az agrárgazdasági és jogász hallgatók anyagi helyzete kimondottan jónak mondható. Érdekes, hogy a gazdasági tőke indexének tekintetében az orvostanhallgatók értékei nem mutatnak kiugróan magas értékeket, míg a nyíregyházi főiskolások ebben a tekintetben megelőzik a legtöbb határon belüli egyetemi kart (6. ábra). (A gazdasági tőke indexe, valamint a településtípus keresztátlás elemzése során szignifikáns kapcsolatot nem találtunk.)

⁶⁴ A lekérdezés a következő fogyasztási cikkeket mérte fel: saját lakás, nyaraló, telek, családi ház, számítógép, CD-lejátszó, hifi, mobiltelefon, DVD-lejátszó, személyautó. A válaszlehetőségek a következők voltak: nincs a tulajdonukban, egy van, kettő vagy több van.

6. ábra A gazdasági tőke indexének karonként és intézmények szerinti megoszlása százalékban (khi négyzet próba, $p < 0,05$, sig.: 0,000, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

A szabadidő eltöltésének szokásai alapján két indexértéket alakítottunk ki, majd a kapott megoszlások segítségével mindkét mutató esetében elkülönítettük a magas, a közepes és az alacsony indexértéket elért hallgatókat. A hagyományos szabadidő-orientáció számos változóval nem mutat kapcsolatot: ilyen például az édesapa iskolai végzettsége, a településtípus és a tartózkodási hely típusa. A fiúk és lányok indexértékei azonban jelentős mértékben különböznek egymástól – a kereszttáblák alapján kijelenthető, hogy a lányok felülreprezentáltak a hagyományos szabadidő-orientációval jellemezhető csoportban (14. táblázat).

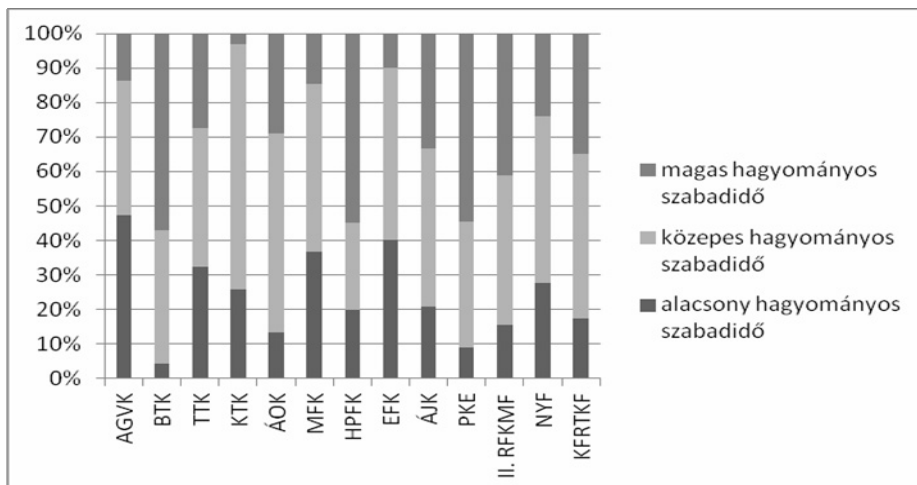
14. táblázat A nemek és a hagyományos szabadidő-orientáció kapcsolata – tényleges és várható cellagyakoriságok (khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,016, Regionális Egyetem Kutatás 2005)

		Hagyományos szabadidő-orientáció indexe			
		Alacsony	Közepes	Magas	Összes
Fiúk	tényleges	97	133	84	314
	várható	79	141	94	314
Lányok	tényleges	141	290	199	630
	várható	159	282	189	630
Összes	tényleges	238	423	283	944
	várható	238	423	283	944

Az édesanya iskola iskolai végzettsége – az édesapa változójával ellentétben – szignifikáns kapcsolatot mutat a hagyományos szabadidő-orientációval. Ez az összefüggés azonban csak akkor rajzolódik ki előttünk, ha az elemzésbe nem az összevont változót emeljük be, hanem meghagyjuk az eredeti attribútumokat (Függelék, 6. táblázat). Az eltérés oka talán abban keresendő, hogy jelentős különbség rajzolódik ki a főiskolai és az egyetemi végzettséggel bíró édesanyák esetében. Míg az előző csoportban alulreprezentáltak a magas indexértéket elérő hallgatók, addig az egyetemi végzettség a hagyományos, inkább magaskultúrára irányuló szabadidő-eltöltési módokat valószínűsíti. Szintén figyelemre méltó az is, hogy a nyolc általános iskolát vagy kevesebbet végzett édesanyák között a magas indexértéket kapott hallgatók aránya alig marad el az egyetemi végzettségű édesanyák gyermekeinek arányától, ami rámutathat a hátrányos helyzetűek mobilitásának egyik lényeges elemére.

A hagyományos orientációnak az egyetemi főiskolai karokkal való összevetése esetében is jelentős eltérések tapasztalhatók. Míg a közgazdászok között a magas indexértékekkel bíró hallgatók aránya elenyésző – mindössze 3%-os –, addig a bölcsészek kiugró eredményekkel rendelkeznek (4% alacsony, 57% pedig magas indexértéket ért el). Fontos kiemelni, hogy a határon túli karok hallgatói is kedvező mutatókat produkálnak. Az agrárgazdasági, a műszaki, valamint az egészségügyi kar hallgatói messze elmaradnak a nagyváradi és beregszászi diákoktól, sőt, még a tanítóképző diákjainak, valamint a nyíregyházi főiskolásoknak az indexértékeitől is (7. ábra).

7. ábra *Hagyományos szabadidő-orientáció indexe karonkénti és intézmények szerinti felosztásban (százelekben megadva, khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,000, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)*

A hagyományos szabadidő-eltöltési szokások talán a legérdekesebb kapcsolatot a gazdasági tőke meglétével mutatják. Minél magasabb ugyanis a hallgatók gazdasági tőkájének indexértéke, annál kevésbé jellemző a hagyományos szabadidő-orientáció megjelenése az életmódban. A legkedvezőbb anyagi helyzetben lévő diákok több mint 30%-a került ugyanis az alacsony értékeket felmutató csoportba, míg a legszegényebbek esetében ez az arány mindössze 18% (Függelék, 6. ábra). Ez az adat azért is lényeges, mert az elsős hallgatókat érintő 2003-as adatbázisban a gazdasági tőke a klasszikus egyetemi tevékenységek felé mozdította el a diákok időmérlegét (például olvasás). Elképzelhető, hogy a felsőoktatásban eltöltött évek során a kedvező gazdasági helyzet megváltoztatja a diákok életmódját, s egy modernebb, hedonistább irányba alakítja azt.

A modern szabadidő-orientáció indexe nem mutat kapcsolatot a tartózkodási hellyel, az édesapa iskolai végzettségével, valamint a településtípussal. A magas értékekkel bíró csoport esetében viszont felülreprezentáltak a fiúk (Függelék, 7. táblázat), a magas gazdasági tőkével bíró hallgatók (Függelék, 7. ábra), illetve azok, akiknek az édesanyja gimnáziumot végzett vagy diplomával rendelkezik (Függelék, 8. táblázat). Ez utóbbi szintén arra utal, hogy a magas kulturális milióból származó diákok nemhogy elzárkózának a számítógéppel, valamint az internettel kapcsolatos tevékenységek-től, hanem nagyobb valószínűséggel végzik azokat. A modern szabadidő-orientáció karonkénti megoszlását a Függelék 8. ábrája szemlélteti. Az ábra alapján kijelenthetjük, hogy ez a sajátosság leginkább a közgazdász hallgatókat jellemzi, de meg kell említeni még a TTK, valamint a műszaki kar magas értékeit is. A beregszászi főiskolások esetében tapasztalhatjuk a legkedvezőtlenebb rajzolatot – a számítógéphez és internethez kapcsolódó tevékenységek háttérbe szorulását az ő esetükben a becsült időráfordítások is meg fogják erősíteni. A határon belüli karok közül a jogászok, valamint a pedagógiai főiskolára járó diákok indexértékei is messze elmaradnak az átlagtól.

A modern szabadidős szokások magasabb valószínűséggel járnak együtt a hagyományos szabadidős tevékenységek magasabb értékeivel – éppen úgy, ahogyan ezek együttes hiánya is gyakrabban fordul elő (Függelék, 9. táblázat). Ez rámutat arra, hogy bár a hallgatói populációnak életkorából és szociális háttéréből adódóan magas szabadidős aktivitással kellene rendelkeznie, megragadható a körükben egy olyan csoport, amely esetében a kötetlen időkeretek tudatos felhasználása és kitöltése gyakorlatilag nem történik meg.

7.3.2. A hallgatói időfelhasználás főbb jellegzetességei

A 2005-ös adatbázis mintájának időfelhasználását először a napi ráfordítások átlagainak segítségével vizsgáljuk meg. A kapott adatok alapján kijelenthető (15. táblázat), hogy a tanulással összefüggő tevékenységek időráfordításai, tehát az akadémiai idő – a KSH vizsgálatának tanuló csoportjával összevetve – igen magasnak tűnik (órán való részvétel: 203 perc, órán kívüli tanulás: 131 perc, önképzés: 39 perc). Sőt, ha a kapott értékeket összesítjük (373 perc), akkor a 15-74 évesek „C” tábláján található kereső-termelő munkához viszonyítva is jelentős időráfordítást kapunk. Ha pedig ehhez hozzáadjuk a hallgatók munkajellegű tevékenységeit is, akkor a kötött időtartamok összege átlagosan meghaladja a napi 400 percet (412 perc). Mindez némileg ellentmond a diákok leterheltsége kapcsán a kvalitativ kutatásunk során elhangzottakkal, ahol az interjúban részt vevő hallgatók egy élhetőbb tevékenységstruktúráról számoltak be. Ugyanakkor nem szabad szem előtt tévesztetni azt a már említett ténytet sem, hogy az időfelhasználásnak, az azzal való elégedettségnek csupán egyetlen szelete a tevékenységek hossza – a gyakoriságok, a végzés környezete, zavartalan volta vagy az egyéni döntési lehetőségek átszínezhetik a kapott eredményeket.

A hallgatók munkára fordított ideje magasabb a KSH által 1999/2000-ben mért értékétől, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a ténytet, hogy a diákmunkák hálózata az utóbbi pár évben jelentős mértékben kibővült, a hátrányos helyzetű diákok aránya a felsőoktatásban az utóbbi években tovább emelkedett, valamint azt, hogy a KSH tanuló csoportjába az idézett vizsgálatban a középiskolás diákok is beletartoztak. A Regionális Egyetem két kutatása során a munkára fordított időtartamok esetében komoly differenciát nem tapasztalhatunk.

15. táblázat A becsült időráfordítások átlagai, „A” tábla (percben megadva, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	<i>Átlag</i>
<i>Alvás</i>	419
<i>Higiénia</i>	49
<i>Pihenés</i>	71
<i>Órán való részvétel</i>	203
<i>Tanulás</i>	131
<i>Önképzés</i>	34
<i>Munka</i>	39
<i>Háztartás</i>	43
<i>Közlekedés</i>	83
<i>Vásárlás</i>	31
<i>Olvasás</i>	49
<i>Tévé</i>	77
<i>Zenehallgatás</i>	82
<i>Számítógép-használat</i>	54
<i>Internet</i>	50
<i>Társas élet</i>	95
<i>Hobbi</i>	37

A háztartási munkákra fordított időtartam (43 perc) jelentősen elmarad a magyar társadalom összesített (1999/2000-ben 170 perc), valamint a tanuló csoport leválasztott adataitól (86 perc) is. Az eltérés lehetséges okai között számon kell tartani a lakóhely típusát: a kollégiumban vagy albérletben élő diákok életében ez a tevékenység minden valószínűséggel kevesebb helyet foglal el, valamint megemlíthetjük az ifjúsági életszakasz jellegzetességeit is. A szabadon végzett tevékenységek összesített (pihenés, olvasás, társas élet, hobbi, televíziózás) adatai (329 perc)⁶⁵ magasabb értékeket mutatnak a KSH 15-74 éves korcsoportjának időráfordításaitól, és nagyjából hasonlóakat a 15-19 évesekhez, valamint a tanulókhoz viszonyítva. Szintén kiemelésre érdemes, hogy valamennyi csoporthoz képest magasnak tekinthető az olvasás becsült időtartama (49 perc), és alacsonyabbnak a televíziózással töltött órák-percek hossza (77 perc). A számítógép előtt töltött, valamint internetezésre fordított időtartamok már 2005-ben is jelentős részét fedték le a diákok napi

⁶⁵ Ezeket az eredményeket rendkívül óvatosan kell kezelnünk.

időbeosztásának (54, illetve 50 perc). A KSH 2009/2010-es felmérésében a felnőttek napi időmérlegében ennek töredéke jelenik meg csupán (12 perc).

Az „A” tábla összesített adataiból nagyvonalakban az olvasható ki, hogy a kötött időtartamok nem sokkal maradnak el a felnőtt népesség időráfordításaitól – jelentős differencia inkább a háztartási munkák területén fogható meg. A kötetlen tevékenységek viszont nagyobb hangsúlyt kapnak a 15-74 éves korcsoporthoz viszonyítva, bár a kapott értékek abban az esetben már nem tekinthetők kiugróan magasnak, ha azokat a KSH tanuló csoportjához illesztjük. A táblázat alapján kijelenthetjük, hogy bár a szabadidős tevékenységek jelentős szerepet játszanak a hallgatók mindennapjaiban, a kötött tevékenységek tekintélyes időtartama miatt a hallgatói életforma messze nem mentes a kötelezettségektől, leterheltsége pedig a társadalom több más csoportjához képest is jelentősnek tekinthető.

Az adatokat az egyesült államokbeli hallgatói vizsgálatokhoz viszonyítva nálunk is megerősítést nyert az a kijelentés, hogy a diákok életmódja nagyban rokonítható a középkorúak idő-allokációjával abban az esetben, ha a munkajellegű tevékenységek helyére a tanulással összefüggő időtartamokat helyezzük (Zulauf és Gortner 1999). A hangsúlyok azonban máshová tevődnek át – Mokhtari és társai (2009) amerikai mintában magasabbra becsülte mind az olvasás, mind a televíziónézés időráfordításait. A szabadidő összesített mennyisége a Partiumban tekinthető jóval magasabbnak. Zulauf és Gortner vizsgálatában (1999) annak heti ráfordítása nem éri el a 18 órát sem, miközben a kötetlen tevékenységek hossza a 2005-ös mintánkban meghaladja a napi öt órát. Az akadémiai időtartamok többé-kevésbé megfeleltethetők a korábbi fejezetekben már ismertetett egyesült államokbeli kutatási eredményeknek.

A „B” (16. táblázat), valamint a „C” (Függelék, 10. táblázat) táblák elemzése tovább árnyalja a hallgatókra vonatkozó összesített adatainkat. Az előbbi táblázatból kiemelésre érdemes, hogy míg az órán való részvétel és az otthoni tanulás hasonlóan magas százalékos megoszlásokat produkál, addig az önképzésre az előző munkanapjukon csupán a megkérdezettek 43%-a szánt időt. Az olvasáshoz, számítógép-használathoz, internetezéshez kapcsolódó százalékok szintén jelentősnek tekinthetők. A végzés előtt álló hallgatók kicsit több mint ötöde végzett kereső tevékenységet a lekérdezés előtti munkanapján. Ezek alapján kijelenthetjük, hogy az utóbbi évtizedek a hallgatói életmód és időfelhasználás területén alapvető változásokat eredményeztek, hiszen az előbb említett tevékenységek jelentős része egy évtizeddel korábban vagy nem (internet), vagy sokkal korlátozottabb mértékben (számítógép-használat) jellemezhetette a diákok mindennapjait.

16. táblázat *A tevékenységeket végzők százalékos arányai, „B” tábla (Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)*

	<i>Tevékenységet végzők aránya</i>
<i>Pihenés</i>	79
<i>Órán való részvétel</i>	80
<i>Tanulás</i>	77
<i>Önképzés</i>	43
<i>Munka</i> ⁶⁶	22
<i>Háztartás</i>	77
<i>Közlekedés</i>	93
<i>Vásárlás</i>	71
<i>Olvasás</i>	65
<i>Tévé</i>	77
<i>Zenehallgatás</i>	76
<i>Számítógép-használat</i>	62
<i>Internet</i>	69
<i>Társas élet</i>	61
<i>Hobbi</i>	40

A „C” táblából (Függelék, 10. táblázat) leolvashatók az egyes tevékenységeket ténylegesen végző hallgatók időráfordításai – itt értelemszerűen az összesített átlagokhoz képest ott kapunk nagyobb eltéréseket, ahol a tevékenységeket végzők százalékos arányai kisebbek voltak. Ilyen a kereső munka végzése, amelynek átlaga 175 perc (míg az „A” táblában csupán 39 perc), vagy az önképzés 80 perces hossza (az „A” táblában mindössze 34 perc). Kiemelésre érdemes az olvasás 76, a számítógép-használat 88, valamint az internetezés 73 perces átlaga.

⁶⁶ Itt kell megjegyeznünk, hogy a Regionális Egyetem Kutatás 2005-ös lekérdezése csupán a fizetett munka időtartamára kérdezett rá. Az utóbbi évek elemzései azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy a diákok körében a nem fizetett, tehát önkéntes munka végzése egyre gyakoribbá vált. Fényes és Kiss (2011) a Campus-lét kutatás alapján 26%-ra becsülte azoknak a diákoknak az arányát a Debreceni Egyetemen, akik évente vagy gyakrabban önkénteskednek.

7.3.3. Mi alakítja az egyes tevékenységek ráfordításait? – a magyarázó változók feltérképezése

A nem változója az „A” táblában a tevékenységek egy jelentős részével kapcsolatot mutatott. Ez nem mondható el viszont az alvás, a pihenés, az órán való részvétel, az önképzés, a munka, a közlekedés, a tévézés, az olvasás, a zene, a szórakozás és a munka változójáról (17. táblázat). A 2005-ös adatbázis alapján a lányok szignifikánsan több időt fordítanak a higiéniaival kapcsolatos tevékenységekre (42, ill. 52 perc), tanulásra (111, ill. 141 perc) és háztartási munkára (27, ill. 50 perc), míg a fiúk esetében ez a számítógéphasználatról (80, ill. 41 perc) az internetezésről (73, ill. 40 perc), és a hobbi-jellegű tevékenységekről mondható el (46, ill. 32 perc). Kiemelésre érdemes az a tény, hogy a tanulással kapcsolatos ráfordítások esetén minden alkalommal a lányok értékei a magasabbak, míg ennek az ellentéte jellemző a számítógéppel kapcsolatos tevékenységekre.

17. táblázat A nemek eltérő időfelhasználása, „A” tábla (percekben megadva, kbi négyzet-próba, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	<i>Fiúk</i>	<i>Lányok</i>	<i>Sig.</i>
<i>Alvás</i>	418	419	0,870
<i>Higiénia</i>	42	52	0,000
<i>Pihenés</i>	77	68	0,136
<i>Órán való részvétel</i>	187	210	0,062
<i>Tanulás</i>	111	141	0,016
<i>Önképzés</i>	28	37	0,067
<i>Munka</i>	51	33	0,063
<i>Háztartás</i>	27	50	0,000
<i>Közlekedés</i>	86	81	0,501
<i>Vásárlás</i>	22	35	0,000
<i>Olvasás</i>	55	47	0,228
<i>Tévé</i>	76	77	0,900
<i>Zenehallgatás</i>	80	83	0,700
<i>Számítógép-használat</i>	80	41	0,000
<i>Internet</i>	73	40	0,000
<i>Társas élet</i>	106	89	0,073
<i>Hobbi</i>	46	32	0,011

A részletesebb elemzés („B” tábla, Függelék, 11. táblázat)⁶⁷ során a százalékos arányok markánsabb – az „A” táblán nem tapasztalható – eltérést rajzolnak ki az önképzés (fiúk: 37% – lányok: 46%) területén, ami a lányok magasabb tanulási hajlandóságát mutatja ezen a területen is. Az olvasás, televíziózás, társas élet és zenehallgatás százalékos értékei szinte megegyeznek a két nem esetében, míg a vásárlás, háztartási munka, tanulás, számítógép-használat és az internetezés a már megszokott eltéréseket produkálják.

18. táblázat *A nemek eltérő időfelhasználása, „C” tábla (percen megadva, két négyzet-próba, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)*

	<i>Fiúk</i>	<i>Lányok</i>	<i>Sig.</i>
<i>Higiénia</i>	42	52	0,000
<i>Pihenés</i>	96	86	0,159
<i>Óra</i>	245	258	0,245
<i>Tanulás</i>	157	176	0,184
<i>Önképzés</i>	77	82	0,548
<i>Munka</i>	196	163	0,343
<i>Háztartás</i>	41	62	0,000
<i>Közlekedés</i>	94	87	0,344
<i>Vásárlás</i>	36	47	0,006
<i>Olvasás</i>	84	73	0,223
<i>Tévé</i>	102	99	0,695
<i>Zenehallgatás</i>	106	109	0,856
<i>Számítógép-használat</i>	104	76	0,001
<i>Internet</i>	97	60	0,000
<i>Társas élet</i>	165	150	0,192
<i>Hobbi</i>	92	92	0,916

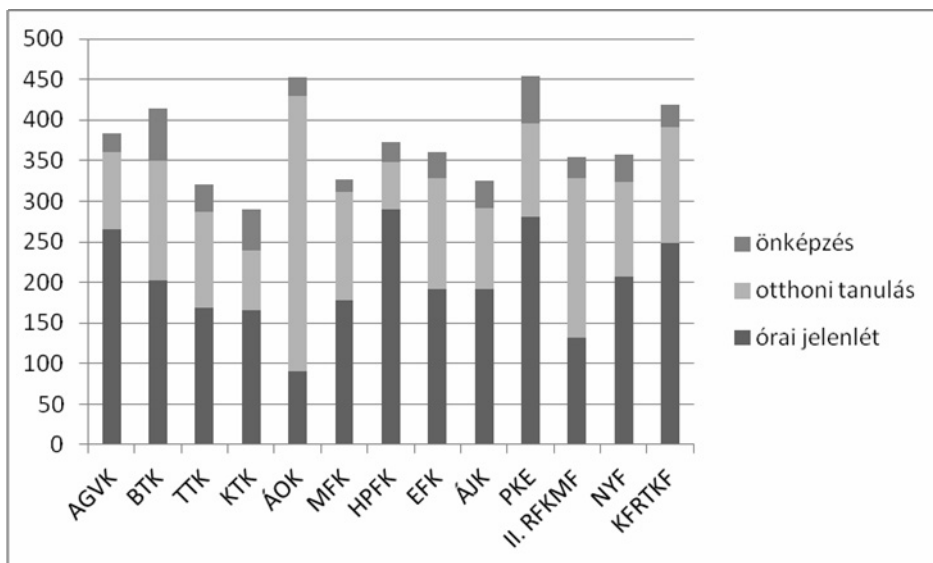
A „C” táblán (18. táblázat) eltűnik a fiúk és a lányok közötti különbség a tanulás, valamint a hobbi területén – így ezekben az esetekben kijelenthető, hogy az átlagok közötti eltérés mögött az eltérő százalékos arányok húzódnak meg, és nem azoknak a fiúknak és lányoknak a különböző időráfordításai, akik ténylegesen végezték az adott tevékenységet. Megmaradnak viszont a számítógép- és internet-használat eltérései a fiúk javára (a tevékenységet

⁶⁷ A „B” tábla a tevékenységeket végzők százalékos arányait, a „C” pedig a tényleges időráfordításokat tartalmazza. Ez utóbbi táblában tehát nem szerepelnek azok értékei, akik nem végezték előző munkanapjukon az adott cselekvést.

végzők esetében ez a számítógép-használatnál 104 és 76 perc, az internet használatánál pedig 97 és 60 perc), a házimunka (41-62 perc), a higiénia (42-52 perc) és a vásárlás (36-47 perc) esetében pedig a lányok időráfordításai mutatnak magasabb értékeket. Hipotézisünket, mely szerint a tradicionális nemi szerepek a hallgatói életmódon belül is kirajzolódnak, csak részben sikerült igazolni, hiszen a fizetett munka ráfordításai a két nem esetében nem mutattak szignifikáns kapcsolatot, bár a többi tevékenység az előre elvárt mintázatokhoz igazodott.

Az egyetemi-főiskolai karok változójának az időfelhasználásra gyakorolt hatása kapcsán a más vizsgálatokkal való összevetés lehetősége nem állt rendelkezésünkre. Ugyanakkor azt feltételeztük, hogy a karok és intézmények magyarázó ereje a tartózkodási hely típusától, tehát a másik, szervezeti keretekhez kapcsolódó független változótól markánsabbnak fog mutatkozni. A különböző egyetemi-főiskolai karok összesített időráfordításait a Függelék 12. táblázata ismerteti. Három tevékenység kivételével – alvás, pihenés, zenehallgatás – az „A” tábla esetében minden esetben szoros, szignifikáns összefüggés rajzolódik ki előttünk. A tanuláshoz kapcsolható tevékenységek esetében sajátos mintázatokkal találkozhatunk az időfelhasználás területén. Az órai részvétel legmagasabb értékei a hajdúböszörményi főiskolához (290 perc), illetve a nagyváradi hallgatókhoz kapcsolhatók (281 perc), míg a legalacsonyabb időráfordításokat az orvostanhallgatók (51 perc) és a beregszászi diákok produkálják (132 perc). Az Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, valamint a tanítóképző hallgatóit bőven az átlag feletti, míg a közgazdászokat, illetve a műszaki főiskolásokat átlag alatti órai részvétel jellemzi. Az otthoni tanulás több esetben is ezeknek az értékeknek az ellentettjét mutatja, hiszen sajátos módon a két kar esetében az órákon eltöltött alacsonyabb időráfordítások hosszabb tanulási periódussal járnak együtt (az Általános Orvostudományi Karon 339, Kárpátalján 197 perc), míg ennek az ellentéte igaz az agrárgazdasági karra (93 perc), a hajdúböszörményi diákokra (59 perc), valamint a Partiumi Keresztény Egyetemre (115 perc). Az önképzés esetén kiugróan magasak a bölcsészhallgatók értékei (64 perc), de meg kell említeni a nagyváradi diákoknak az ezen a területen tapasztalt magas ráfordításait is (58 perc), míg a legalacsonyabb időtartamokat a műszaki főiskolások (16 perc), valamint az orvostanhallgatók produkálták (22 perc). A három különböző tanulási forma összesített értékeit, tehát az akadémiai időt az 8. ábra ismerteti.

8. ábra Az akadémiai idő összesített értékei az „A” tábla alapján (percen megadva, Regionális Egyetem Kutatás, 2005, N=952)

Az összesített időráfordítások esetében a legmagasabb értéket a PKE hallgatói érik el (454 perc), megelőzve az orvostanhallgatókat (451 perc), valamint a tanítóképzősokeket (418 perc), míg a tanulással kapcsolatos tevékenységek legkisebb mértékben a közgazdászok (289 perc), a TTK-sok (322 perc), valamint a műszaki főiskolások (327 perc) napjait töltik ki. Fontos azonban megjegyezni, hogy a legalacsonyabb érték is majdnem öt-, a legmagasabb pedig közel nyolcórás kötött tevékenységet jelent. Az említett tevékenységek arányai is eltérően alakulnak, hiszen az orvostanhallgatók, valamint a beregszásziak esetében az otthoni tanulás értékei megelőzik az órai részvételt, míg például a böszörményi főiskolások esetében csupán elenyésző részesedés jellemző az előbbi tevékenység kapcsán.

A kereső munka időráfordításai a nagyváradi hallgatók (127 perc), valamint a műszaki főiskolások esetén (67 perc) kapnak kiugróan magas értékeket – a másik póluson viszont kiemelésre érdemes a beregszásziak mindössze két perces, valamint a pedagógiai főiskolások 10 perces időráfordítása. A házimunka esetén a határon túli hallgatók időráfordításai messze megelőzik a határon belüli diákok értékeit (II. RFKMF: 64 perc, PKE 63: perc) – van olyan kar, ahol ennek csupán a töredéke figyelhető meg (a közgazdász hallgatók esetében ez mindössze 18, míg a jogászoknál 24 perc). A

Magyarország területén található karok közül a bősörményiek eredményei közelítik meg leginkább a határon túli diákok értékeit (52 perc), s jelölnek egy minden bizonnyal tradicionálisabb, az iskolai ifjúsági korszaktól távolabb eső életformát.

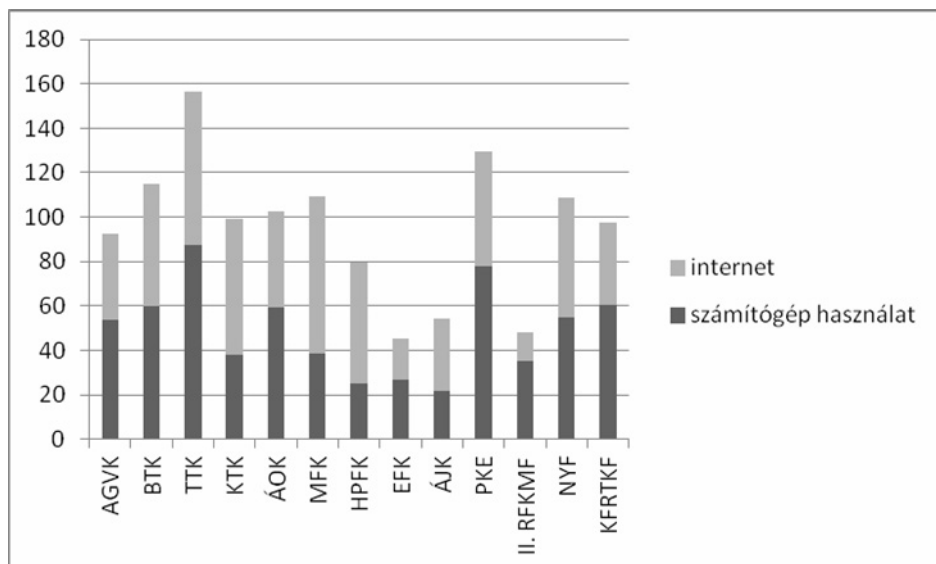
Az olvasásra fordított időtartamok a beregszászi (137 perc), valamint a bölcsész (84 perc) hallgatók esetében a legmagasabbak. Átlag feletti értékekkel bírnak még az orvostanhallgatók, a hajdúböszörményiek, valamint a nagyváradai diákok, míg az átlag alatti ráfordítások az agrárgazdasági karra, a TTK-ra, az Egészségügyi Főiskolai Karra, a nyíregyházi főiskolásokra, valamint a tanítóképzős diákokra jellemzők. A közgazdász hallgatók 12 perces, valamint a műszaki főiskolások 15 perces becslése a legalacsonyabb időráfordításokként jelennek meg. Ez utóbbi értékek messze elmaradnak a KSH tanuló csoportjának időráfordításaitól is.

A televíziózásra vonatkozó becslések a hajdúböszörményi hallgatók (117 perc), valamint a műszaki főiskolások esetében (94 perc) mutatják a legmagasabb értékeket, és ennek csupán töredékével találkozhatunk a jogászok (34 perc), valamint a beregszásziak (47 perc) esetében⁶⁸. Átlag alatti televíziózásra fordított időtartamok jellemzők a BTK-ra, a TTK-ra, a közgazdászokra, az orvostanhallgatókra és a tanítóképzősökre, míg átlag feletti értékeket az agrárosok, az egészségügyi főiskolások, a nagyváradiai és a nyíregyházi főiskolások esetében figyelhetünk meg.

A számítógép-használat legmagasabb időráfordításai a TTK-sok (87 perc) valamint a nagyváradiai (78 perc), az internet-használaté pedig a műszaki főiskolások (71 perc), valamint a TTK-sok (59 perc) sajátossága. Ennek ellenpólusát az előbbi esetben a jogászok (22 perc) és a hajdúböszörményiek (25 perc), az utóbbi esetben pedig a beregszásziak (12 perc), illetve az egészségügyi főiskolások (19 perc) képezik. A két tevékenység összesített értékeit – a tanuláshoz hasonló módon – a 9. ábra mutatja be.

⁶⁸ Miközben ez utóbbi karok az átlag feletti olvasásra fordított időtartamokkal rendelkeznek.

9. ábra A számítógép-használat és az internet összesített időráfordításai karonként (percen megadva, „A” tábla alapján, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

Az ábráról leolvasható, hogy a TTK-s hallgatók előző munkanapjukon átlagosan majdnem 160 percre becsülték a számítógép előtt töltött időtartamukat – ettől a második legmagasabb értéket felmutató nagyváradiak is jelentősen elmaradnak. Figyelemre méltó a BTK-sok összesített, 115 perces időtartama is. Számítógép- és internet-használatra az egészségügyi főiskolások (46 perc), valamint a beregszásziak (48 perc) fordítanak a legkevesebb időt. Érdekes a két tevékenység egymáshoz viszonyított aránya is – bizonyos karokon a számítógép-használat nagyobb időráfordítással jelenik meg a hallgatók napirendjében, mint a világháló használata (AGVK, BTK, TTK, ÁOK, PKE, KFRTKF), másokra ennek az ellentettje jellemző (Műszaki Főiskolai Kar, jogászok, közgazdászok, hajdúböszörményiek, nyíregyházi főiskolások).

A „B”-tábla vizsgálata tovább árnyalja a képet (Függelék, 13. táblázat), hiszen az egyes tevékenységeket végzők százalékos arányaiban szinte kivétel nélkül komoly differenciák tapasztalhatók. Az órai részvétel százalékos arányai megerősítik a hallgatók összesített adatai esetén tapasztaltakat, és az előző táblához hasonló mintázatokat mutatnak (kiugró arányokat a PKE (100%), a KFRTKF (96%), illetve a pedagógiai főiskolások (95%) esetében, illetve alacsony részvételt az orvostanhallgatók (42%) és a beregszásziak (38%) kapcsán). Az intézményen kívüli tanulás esetében viszont eltűnik az

orvosi kar hallgatóinak az előnye – az igen komoly tanulással töltött időtartamok tehát nem a rendkívüli százalékos részesedéssel indokolhatók (legmagasabb értékek: Nyíregyházi Főiskola: 88%, BTK, KFRTKF: 87%). A legalacsonyabb százalékos arányok a jogászok (59%), illetve a közgazdász hallgatók esetében (62%) tapasztalhatók. Az önképzés eredménye egybeesik az összesített adatokkal, s a bölcsészek, valamint a nagyváradiaik ezen a területen kiugró aktivitását erősíti meg⁶⁹. A különböző tanulási formák százalékos arányait a 19. táblázat ismerteti.

19. táblázat Az egyes tanulási formák százalékos arányai karonkénti bontásban a „B” tábla alapján (Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	<i>Óra</i>	<i>Tanulás</i>	<i>Önképzés</i>
<i>AGVK</i>	87	67	21
<i>BTK</i>	82	87	62
<i>TTK</i>	77	74	49
<i>KTK</i>	90	62	50
<i>ÁOK</i>	42	77	42
<i>MFK</i>	74	66	17
<i>HPFK</i>	95	70	40
<i>EFK</i>	66	64	36
<i>ÁJK</i>	86	59	48
<i>PKE</i>	100	80	81
<i>II. RFKTF</i>	38	73	20
<i>NYF</i>	84	88	46
<i>KFRTF</i>	96	87	35
<i>Átlag</i>	80	77	43

A keresőtevékenységet folytató hallgatók legnagyobb arányban Nagyváradon, illetve a BTK-n vannak jelen. A házimunka esetén érdekes változás figyelhető meg a beregszászi hallgatók esetében, ugyanis az összesített táblázatban mutatott vezető időráfordításuk átlag alatti százalékos részesedéssel párosul – alacsonyabb arányokat csupán a műszaki főiskolások (53%), valamint a jogászok produkálnak (59%). Az olvasás értékei nagyjából megfelelnek az „A” tábla esetében leírtaknak – s hasonló jelenség ta-

⁶⁹ Itt érdemes megjegyezni, hogy az önképzés esetében a legalacsonyabb és a legmagasabb arány között több mint négyszeres differencia tapasztalható (PKE – 81%, Műszaki Főiskolai Kar – 17%).

paszthalható a számítógép-használat kapcsán is. Változás mutatkozik azonban az internet esetében, ahol a legmagasabb arányokat a közgazdászok (86%), illetve a nyíregyházi főiskolások (78%) produkálják. A beregszásziak eredménye – a korábbi táblázat esetében megfigyelt jellegzetességekhez hasonlóan – mindössze 19%.

A tényleges időráfordítások esetében, tehát a „C” táblán (Függelék, 14. táblázat) kevesebb helyen tapasztalhatunk szignifikáns összefüggést. Az „A” táblához hasonlóan a pihenés és a zenehallgatás itt sem mutat szoros kapcsolatot, de ugyanez mondható el az önképzésről, a számítógép-használatról, a társas életről, illetve a hobbijellegű tevékenységekről is. Ezekben az esetekben tehát az összesített adatok differenciái az eltérő végzési arányoknak tudhatók be. A „C” táblában a tanulással kapcsolatos eredmények esetén a várt értékeket kapjuk, tehát több esetben is a magas órai részvétel alacsonyabb otthoni időráfordításokkal jár együtt, valamint ennek az ellenkezője is megfigyelhető. Eltérő eredmények olvashatók le az önképzés területén, ahol az agrárgazdasági kar (111 perc), valamint a beregszásziak (124 perc) produkálnak kiugró értékeket. A ténylegesen munkát végzők időráfordításai („C” tábla) az orvostanhallgatók (323 perc), valamint az egészségügyi főiskolások esetében a legmagasabbak (314 perc), míg a beregszászi hallgatóknál ennek csupán a töredéke figyelhető meg (25 perc). Ez utóbbi csoport kimagasló időráfordítást mutat a házimunka területén (101 perc), miközben a „B” táblában átlag alatti százalékos arányokat produkálnak. Az olvasás tényleges időráfordításai esetében a kárpátaljai diákok időtartamai a legmagasabbak (171 perc). Meglepő viszont az, hogy ezután az orvostanhallgatók (134 perc) következnek – ugyanakkor láttuk, hogy ezen almlinta magaskultúrához való viszonya sajátosnak tekinthető. A televíziózással töltött órák-percek megegyeznek az „A” tábla esetén mutatott összefüggésekkel – ezen a területen a pedagógiai (129 perc), valamint a műszaki főiskolások (124 perc) magas értékei figyelhetők meg, s mozdítják ezen hallgatókat a passzívabb szabadidő-eltöltés irányába. A számítógép-, valamint az internethasználat legmagasabb időráfordításai szintén az összesített adatokat idézik – az előbbi a TTK-n (118 perc), az utóbbi a Műszaki Főiskolai Karon (134 perc) kap nagyobb hangsúlyt. Érdekes azonban megfigyelnünk, hogy a kárpátaljai hallgatók tényleges időráfordításai már alig maradnak el ezeknek a tevékenységeknek az átlagaitól – az összesített alacsony értékek tehát leginkább a százalékos arányokkal indokolhatók.

Az időráfordítások előbbi bontása rávilágít arra a tényre, hogy az egyes egyetemi-főiskolai karok és intézmények speciális életmóddal és időfelhasználással rendelkeznek, tehát jellegzetes karakterisztikával bírnak. Sajátos

vonásnak tekinthető például a beregszászi hallgatók időfelhasználása (magas olvasási és házimunkához kapcsolódó ráfordításokkal, s alacsony számítógéppel kapcsolatos értékekkel), a pedagógiai főiskolások passzív szabadidő-felhasználása, az orvostanhallgatók sajátos tanulási szokásai, de a táblázat alapján kijelenthetjük, hogy minden egyes karhoz egyedi jellegzetességek illeszthetők, amelyek a legtöbb esetben kapcsolódnak a 2003-as vizsgálat során megfigyelt jelenségekhez⁷⁰.

Előzetes elvárásaink szerint a településtípus változója – a KSH eredményeihez hasonlóan – jelentős befolyásoló erővel bír az olyan területeken, mint például a házimunka, a fizetett munka vagy az olvasás időráfordításai. Elképzeléseink szerint az előző két tevékenység a kisebb településeken várhatóan hangsúlyosabban, az utóbbi esetében pedig visszafogottabban jellemzi majd a hallgatókat. Ezen kívül úgy véltük, hogy az internethasználat a településtípusok között meglévő egyenlőtlenségek miatt a nagyvárosi diákok körében fog magasabb értékeket kapni. A változó azonban a vártnál kevesebb tevékenységgel mutat szignifikáns kapcsolatot – ez csupán az órán való részvétel, a kereső tevékenység és a társas élet esetében tekinthető igaznak (Függelék, 15. táblázat, ill. 20. táblázat). Talán meglepőnek mondható, hogy még a számítógép- valamint az internethasználat esetében sem mutatkozik szoros összefüggés – a települési lejtő ezek szerint az egyetemista-főiskolás populáción belül már nem működik törésvonalként az IT-használat területén. Az órai részvétel viszont jelentősen alacsonyabb értéket kap a megyeszékhelyen vagy a fővárosban állandó lakhellyel bíró hallgatók esetében (180 perc, míg a kisebb városokban 219 perc, a falvakban és tanyákon 212 perc). A keresőtevékenység leghangsúlyosabban a nagyvárosi diákok életében jelenik meg (58 perc), legkevésbé pedig a kisebb városokban elő hallgatókra jellemző (23 perc) – a két érték között több mint kétszeres differenciát találunk. A társas élettel töltött órák-percek is a kisebb településeken élők esetében kapják az alacsonyabb értékeket (76 perc), míg a városi hallgatók ettől jóval magasabbra becsülik ennek a tevékenységnek a hosszát (kisebb város: 102 perc, megyeszékhely: 101 perc).

⁷⁰ Az így kapott adatok természetesen nem függetlenek olyan alapvető változóktól, mint a nemek aránya, a településtípus szerinti megoszlás, vagy az egyes intézmények térbeli elhelyezkedése, de sok esetben pusztán ezek felhasználásával sem lehet a kialakuló differenciákat megmagyarázni.

20. táblázat A településtípus által magyarázott tevékenységek az „A” tábla esetén (percen megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	<i>Óra</i>	<i>Munka</i>	<i>Társas élet</i>
<i>Megyeszékhely</i>	180	58	101
<i>Kisebb város</i>	219	23	102
<i>Falu, tanya</i>	212	27	76
<i>Átlag</i>	203	37	95
<i>Sg.</i>	0,008	0,001	0,048

A „B” tábla esetén (Függelék, 16. táblázat) még kevesebb szignifikáns kapcsolat tapasztalható – csupán csak a vásárlás esetében találunk jelentős százalékos különbségeket (megyeszékhely: 62%, kisebb város: 73%, falu-tanya: 76%). A „C” tábla (Függelék, 17. táblázat) eredményei leginkább az összesített adatokhoz illeszkednek, hiszen két változó, az órai részvétel, valamint a munka az, amely komoly eltéréseket mutat. Az előbbi esetében a megyeszékhelyen élők időráfordításai a legalacsonyabbak (megyeszékhely: 234 perc, kisebb város: 266 perc, falu-tanya: 266 perc), míg az utóbbinál ők azok, akik kiugró eredményeket produkálnak (megyeszékhely: 231 perc, kisebb város: 123 perc, falu-tanya: 125 perc). Összességében a településtípus változójáról azt mondhatjuk el, hogy az elemzésben korábban felhasznált szempontokhoz képest kevesebb tevékenység időráfordításait befolyásolja, amely jelentős eltérésként könyvelhető el a magyar társadalom esetében működő magyarázó változók rendszeréhez képest. Előzetes feltevéseink alig igazolódtak be: a munka időráfordításainak esetében a megyeszékhelyeken élő hallgatók az „A” és a „C” tábla alapján ugyan szignifikánsan több időt fordítotanak keresőtevékenységek végzésére, a házimunka és az olvasás, valamint az internethasználat esetében azonban egyetlen kapcsolat sem megfogható. Szintén kiemelésre érdemes tény, hogy a 2003-as adatbázis során a településtípus változója erőteljesebben alakította a hallgatói életmódot – ez a hatás tehát a felsőoktatásban eltöltött évek során gyengülni látszik.

A tartózkodási hely típusával kapcsolatban a 2003-as kutatás eredményeire tudtunk támaszkodni. Ezen kívül az elméleti alapokat felhasználva azt feltételeztük, hogy az ingázó fiatalok időeltöltési szokásai egysíkúbbnak fognak bizonyulni, s arra is számítottunk, hogy a kollégisták az egyetemi-főiskolai évek vége felé is megőrzik a kulturális szférában megfogható aktivitásukat. A tartózkodási hely típusa (kollégista, bejáró, albérlő, helybeli,

saját lakással rendelkező), valamint az egyes tevékenységek időtartama között azonban az „A” táblán csupán egyetlen esetben van kimutatható kapcsolat (Függelék, 18. táblázat). A pihenésre fordított időtartamok összesített értékei produkálnak szignifikáns – de percekben kifejezve nem túl számottevő – eltéréseket. Legalacsonyabb időráfordítással a kollégisták bírnak (61 perc), a bejárók pihenésre fordított időtartama pedig ennek ellentéte (91 perc). Számos olyan tevékenység esetében nem találunk tehát összefüggést, ahol azt elvártuk volna (például tömegközlekedés). A „B” táblában (Függelék, 19. táblázat), amelyben a százalékos arányok jelennek meg, a tartózkodási hely szintén a pihenés, valamint a televíziózás időtartamával mutat szoros kapcsolatot. A bejárók, valamint a saját lakással rendelkezők közül jóval többen (87%) jelölték be, hogy előző munkanapjukon valamilyen passzív pihenési formát választottak, míg a kollégisták esetében ez az arány mindössze 73%. A televíziózás, mint tevékenységi forma a helyben, a családjukkal együtt élő hallgatók életmódját jellemzi a legjobban (84%), legkevésbé pedig – logikus módon – a kollégistákét (71%). A „C” tábla eredményei valamelyest talán meglepőek (Függelék, 20. táblázat), hiszen a tényleges időráfordítások esetében teljesen új összefüggések olvashatók le róla. Itt nem a pihenés vagy a televíziózás az, amely szignifikáns kapcsolatot mutat, hanem az önképzéssel, valamint az olvasással töltött időtartamok esetében találunk működő összefüggéseket. Az önképzés kapcsán a saját lakással bírók kiugró, 105 perces értéket tudhatnak a magukénak, míg a bejárók esetében ez mindössze 66 perc. Az olvasás legmagasabb időráfordításaival a saját lakásban élők rendelkeznek (102 perc), míg a másik póluson a helyben lakó diákok helyezkednek el (62 perc). Összességben azt mondhatjuk, hogy a 2003-as adatbázishoz viszonyítva lényegesen kevesebb szignifikáns kapcsolatot találtunk, valamint nem tudtuk kimutatni a kollégisták magasabb kulturális aktivitását, s nem sikerült egyértelműen bizonyítanunk a bejárók passzívabb szabad-időfelhasználását sem. Ugyanakkor tény, hogy a 2003-as adatbázis esetében csupán az „A” táblák elemzésére került sor. Elképzelhető, hogy alaposabb vizsgálat más rajzolatokat mutatott volna. A tartózkodási hellyel kapcsolatban is elmondhatjuk tehát azt, ami a településtípusok esetében elhangzott: hogy mind a nemekhez, mind pedig az egyetemi-főiskolai karokhoz képest mérsékeltebben befolyásolja a hallgatók életmódját, sőt, az így megfogható különbségek a campuson töltött évek alatt eltűnni látszanak.

Az elméleti fejezetek, valamint a hazai időmérleg-vizsgálatok alapján arra következtettünk, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők gyermekei a hallgatói populáción belül alacsonyabb kulturális (otthoni tanulás,

önképzés, olvasás), valamint a munkaközpontú értékrend megléte miatt magasabb munkához kapcsolódó (kereső munka, házimunka) időráfordításokkal fognak bírni. A szülők iskolai végzettségének az elemzésbe való bevonására a már korábban bemutatott hat kategóriát használtuk fel. Az édesapák iskolai végzettségének hatását a Függelék 21., 22., illetve 23., az édesanyákét pedig a Függelék 24., 25., illetve 26. táblázata ismerteti. Az édesapa iskolai végzettsége az „A” táblán csupán egyetlen tevékenységgel mutatott szignifikáns kapcsolatot – ez pedig a tanulás változója (21. táblázat).

21. táblázat A tanulásra fordított időtartamok az édesapa iskola végzettsége szerint, „A” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	<i>Időtartam</i>
<i>Nyolc általános vagy kevesebb</i>	87
<i>Szaktanulmányozó, szakiskola</i>	137
<i>Szakközépiskola, technikum</i>	125
<i>Gimnázium</i>	152
<i>Főiskola</i>	110
<i>Egyetem</i>	140
<i>Átlag</i>	130
<i>Sig.</i>	0,039

A táblázatból leolvasható, hogy messze az átlag alatt fordítanak időt tanulásra a legalacsonyabb iskolai végzettségű, valamint a főiskolai diplomával rendelkező apák gyermekei (87, illetve 110 perc), míg a legmagasabb értékek a gimnáziumi végzettség (152 perc), majd az egyetemi diploma (140 perc) esetében mutatkoznak. A „B” táblán egy esetben sem mutatható ki szorosabb összefüggés, bár kiugró értékeket itt is találhatunk a legalacsonyabb iskolázott apák gyermekeinél (a háztartási munka és az olvasás esetében). A „C” táblán a zenehallgatás időtartama mutat érdekesebb összefüggést. (Itt a két szélső pólus a nyolc általános vagy az alatti végzettség, illetve a gimnázium: 184 perc és 74 perc.)

Az édesanya iskolai végzettsége az „A” táblán igen erős kapcsolatot mutat a zenehallgatás, illetve a munka változójával. A zenehallgatás az apák esetében is megfigyelt eredményeket produkálja, hiszen a két szélső értéket a legalacsonyabb iskolai végzettségű (129 perc), illetve a gimnáziumot vég-

zett (61 perc) édesanyák esetében találjuk meg. A keresőtevékenység átlagait azonban érdemes részletesebben is megvizsgálnunk (22. táblázat).

22. táblázat *A munka időtartama az édesanya iskolai végzettsége szerint, „A” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)*

	<i>Időtartam</i>
<i>Nyolc általános vagy kevesebb</i>	111
<i>Szakmunkásképző, szakiskola</i>	41
<i>Szakközépiskola, technikum</i>	32
<i>Gimnázium</i>	35
<i>Főiskola</i>	27
<i>Egyetem</i>	52
<i>Átlag</i>	39
<i>Sig.</i>	0,008

A táblázatból leolvasható, hogy a legmagasabb időtartamokkal az általános iskolai végzettségű anyák esetében találkozunk (111 perc), ezután pedig másodikként – igaz, az előző érték töredékével – az egyetemi diplomával bíró édesanyák gyermekei következnek (52 perc). A legalacsonyabb kereső munkára fordított időtartam a főiskolai diplomás szülők esetében mutatható ki (27 perc). A „B” táblán, tehát a százalékos arányok vizsgálatakor szignifikáns eltérések egy esetben sem mutatkoznak, a „C” táblán viszont az összesített adatokhoz hasonló eredményeket kapunk. A ténylegesen kereső munkát végző diákok esetében a legalacsonyabb iskolázottságú csoportban 475 perces, azaz majdnem napi nyolcórás időráfordítást találunk⁷¹ – tehát több mint a kétszeresét a második legmagasabb, azaz az egyetemi diplomával bíró édesanyák gyermekeihez kapcsolódó időtartamnak (209 perc).

A szülők iskolai végzettségének vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy ez a változó a hallgatói populáción belül nem bír jelentősebb magyarázó erővel – ez alól kivételt csupán a munka, valamint a zenehallgatás tevékenységei jelentenek. Kiemelésre érdemes, hogy a 2003-as adatbázis esetében ez a mutató az időfelhasználásnak több elemét befolyásolta szignifikánsan (például tanulás, házimunka és internethasználat), valamint a két szülő kö-

⁷¹ Azt azonban meg kell jegyezni, hogy ebbe a kategóriába meglehetősen kevés, összesen hét diák került be.

zül az édesapa végzettségének a hatása volt jelentősebb. A munkára vonatkozó előfeltevéseink azonban megállták a helyüket, hiszen a legmagasabb kereső tevékenységgel töltött időtartamok a nyolc általánost végzett édesanyák és édesapák esetében tapasztalhatók. A változók közötti kapcsolat azonban ettől jóval bonyolultabb képet mutat, hiszen az egyetemi diplomás szülők gyermekei mindkét esetben a második legmagasabb időráfordításokat mutatták fel – elképzelhető, hogy a két hallgatói alminták munkavégzési motivációi és körülményei között a részletesebb elemzés további különbségeket mutatna ki (például kereső munka típusa, indokai). A szülők iskolai végzettségének hatása összességében – hasonlóan a legtöbb szociodemográfiai mutatóhoz – az elsőéves hallgatókhoz viszonyítva sokkal mérsékeltebbnek tekinthető.

Következő lépésünkben a kérdőíves lekérdezés során kialakított indexek (gazdasági tőke, hagyományos szabadidő indexe, modern szabadidő indexe) segítségével vizsgáljuk meg a diákok időmérlegének sajátosságait. A gazdasági tőke esetében azt feltételeztük, hogy a magas indexértékekkel bíró hallgatóknak a tanuláshoz és a magaskultúrához kapcsolódó tevékenységeik alacsonyabb időráfordításokkal járnak együtt, és az ő esetükben a szabadidő könnyedebb felhasználása kerül előtérbe. Ezen előfeltevésünk a gazdasági tőke indexének más változókkal való kapcsolatán alapul – ugyanakkor ez valamennyire ellentmond a 2003-as adatbázisban tapasztaltaknak. A változónak az egyes tevékenységek időtartamára gyakorolt hatását a Függelék 27. táblázata szemlélteti. Szignifikáns különbséget csupán egy esetben, az olvasással töltött órák-percek hosszát vizsgálva kapunk, ahol a legmagasabb értékeket az alacsony gazdasági indexszel bíró (60 perc), az alacsonyabbakat (41 perc) pedig a másik két alminták esetében figyelhetjük meg. Érdekesebb összefüggést mutat az órai részvétel (a legrosszabb anyagi helyzetben lévő hallgatók esetében a legnagyobb időráfordítással), valamint az otthoni tanulás (itt ugyan ehhez a csoporthoz szintén a legmagasabb értékek kapcsolódnak) – a különbségek azonban nem szignifikánsak. A gazdasági tőkének a tevékenységeket végzők százalékos arányára kifejtett hatása a Függelék 28. táblázatáról olvasható le. A „B” táblában eltűnik a kapcsolat az olvasás esetében, hiszen a százalékos eltérések nem számottevőek. Ez nem állítható viszont a televíziózással töltött időtartamok, valamint a számítógéphasználat vizsgálatakor: a gazdasági helyzet indexértékével párhuzamosan növekszik ugyanis az első tevékenységet végzők százalékos aránya (69%, 78%, illetve 82%), és csaknem hasonló képet rajzol ki a számítógéphasználók köre is (56%, 55%, valamint 61%). A „C” tábla esetében tovább emelkedett a szignifikáns kapcsolatok száma (Függelék, 29. táblázat, illetve

23. táblázat), hiszen ekkor négy esetben találunk jelentős időtartambeli differenciákat.

23. táblázat A gazdasági index által magyarázott tevékenységek időráfordításai a „C” tábla esetében (percben megadva, ANOVA-teszt, sig.: $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Tanulás	Olvasás	Zenehallgatás	Internet
<i>Alacsony</i>	197	88	134	68
<i>Közepes</i>	169	69	109	88
<i>Magas</i>	149	63	87	64
<i>Átlag</i>	168	72	106	73
<i>Sig.</i>	0,024	0,027	0,008	0,025

A tanulás az összesített adatokhoz hasonló rajzolatot mutat (a legkedvezőbb gazdasági helyzetben lévők 149 percet, míg a másik póluson elhelyezkedők 197 percet töltenek otthoni tanulással). Az olvasás becsült időtartamairól ugyanez mondható el: tehát minél jobb egy hallgató indexértéke, annál kevesebbet olvas (63, illetve 88 perc). A zenehallgatás a már korábban, a szülők iskolai végzettségénél is tapasztalt összefüggést rajzolja ki, azaz a hátrányosabb helyzetűek időráfordítása lesz számottevőbb. Legérdekesebb azonban az internethasználat esetében kirajzolódó kapcsolat: a legmagasabb indexértékekhez átlagosan 64, a legalacsonyabbakhoz 68 perc tartozik, a közepes csoportban azonban 88 perc a tényleges időtartamok átlaga. Előzetes feltételezéseink a gazdasági tőke indexével kapcsolatosan egyes tevékenységek esetében bebizonyosodtak (vö. a három tábla esetében az olvasás, a tanulás és a televíziózás időráfordításait), más esetekben azonban nem találtunk említésre méltó összefüggéseket (önképzés, társas élet). Kiemelésre leginkább az az eltérés méltó, hogy ha az olvasás és gazdasági index összefüggéseit a két adatbázis tükrében vizsgáljuk, akkor az első évfolyamos hallgatók esetében ezen kapcsolatok éppen ellentétes irányúak. Ennek alaposabb kibontása mindenképpen további vizsgálatokat igényelne, ugyanakkor rámutat arra a tényre, hogy az campuson töltött évek során az egyes magyarázó változók hatása átstrukturálódhat.

Elemzésünk következő szakaszában a korábban már bemutatott modern és hagyományos szabadidő alapján képzett alminták időfelhasználását elemeztük. Tudjuk, hogy a szabadidő ezen típusai beágyazottak az időfelhasználás egészébe, s a két halmaz bizonyos pontokon átfedéseket is mutat;

ugyanakkor úgy véltük, hogy a meglévő eltérések miatt – amelyeket a nem napi rendszerességgel végzett tevékenységek okoznak – elemzésünk indokolt lehet. A két szabadidő-orientációs típus hatásáról azt feltételeztük, hogy a hallgatók életmódjának azon elemeire is rányomják a bélyegüket, amelyek ezen összevont indexek kialakításával nem álltak kapcsolatban. A minta jellemzésekor kiderült, hogy ezek együttes megléte vagy hiánya inkább jellemzi a diákokat, így ellentétes hatásokra nem számítottunk. (Itt olyan összefüggésekre gondolunk, hogy például a modern szabadidő-orientáció csökkentené az olvasás, vagy a hagyományos a számítógéphasználat ráfordításait.) A hagyományos orientáció felé gravitáló szabadidő-felhasználásnak azonban – az elméleti részben összefoglaltak alapján – minden valószínűség szerint puritánabb időbeosztással kellene járnia.

A modern szabadidő-orientáció indexe az összesített időtartamok esetében (Függelék, 30. táblázat) a számítógép-, valamint az internethasználattal értelemszerűen szoros kapcsolatot mutat, a háztartási munkához kapcsolódó értékek szignifikanciája azonban már némileg meglepőnek mondható. Míg a magas és a közepes indexértékkel bíró hallgatók átlag alatti időtartamokat töltenek ezzel a tevékenységgel (37, illetve 36 perc), addig az alacsony kategóriába sorolható diákok kiugró, 57 perces eredményt produkálnak⁷². Ezeket az értékeket a 24. táblázat ismerteti.

24. táblázat A modern szabadidő indexének szignifikáns összefüggései az „A” tábla esetén (percben megadva, ANOVA-teszt, sig.: $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	<i>Háztartás</i>	<i>Számítógép- használat</i>	<i>Internet</i>	<i>Társas élet</i>
<i>Alacsony</i>	57	35	26	76
<i>Közepes</i>	36	53	42	103
<i>Magas</i>	37	71	78	101
<i>Átlag</i>	43	54	50	95
<i>Sig.</i>	0,000	0,000	0,000	0,036

⁷² Érdeemes megjegyezni, hogy a házimunka legmagasabb összesített időráfordításával az egyetemi-főiskolai karok szerint Kárpátalján találkozunk – és itt a legalacsonyabbak a modern szabadidő-orientáció indexértékei is. A magas indexértékkel bíró karok esetében inkább alacsony háztartási munkára fordított időtartamokkal találkozunk (például közgazdászok, műszaki főiskolások – igaz, ez utóbbi esetben a fiúk aránya is magasabb).

A „B” tábla esetén (Függelék, 31. táblázat) ugyanezen tevékenységek végzési arányaiban mutatkozik számottevő differencia. A „C” táblában (Függelék, 32. táblázat), amely a tényleges időráfordításokat tartalmazza, a számítógép-használatnál már nem figyelhető meg a korábbi szignifikáns kapcsolat – ez arra utal, hogy a modern szabadidős indexértékkel bíró hallgatók különböző arányaival magyarázhatók az összesített adatok eltérései. Ezzel ellentétben a világháló használata (a magasabb indexértékek felé haladva 50, 58, illetve 97 perc) a korábban megszokott rajzolatot mutatja. A házimunka percekben mérhető tényleges hossza az alacsony indexértékkel bíró hallgatók esetében kap messze az átlagot meghaladó időráfordításokat (69, 48, valamint 55 perc).

A hagyományos szabadidő indexértékét megvizsgálva az „A” tábla esetén (Függelék, 33. táblázat) öt alkalommal (órai részvétel, tanulás, olvasás, televíziózás, társas élet) találunk szoros kapcsolatot a végzett tevékenységekkel – ezeket a 25. táblázat ismerteti. A táblázat alapján kijelenthető, hogy a tanulással összefüggő tevékenységek időráfordításai egyenes arányban nőnek a hagyományos kulturális szabadidő indexértékeivel, és hasonló kapcsolat mutatható ki az olvasással töltött órák-percek esetében is. A televíziózásra, valamint a társas életre vonatkozó időtartamok ezzel ellentétes irányban mozognak.

25. táblázat A hagyományos szabadidős indexszel szoros kapcsolatot mutató tevékenységek az „A” tábla alapján (percen megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	<i>Óra</i>	<i>Tanulás</i>	<i>Olvasás</i>	<i>Televízió</i>	<i>Társas élet</i>
<i>Alacsony</i>	187	109	25	85	114
<i>Közepes</i>	197	131	48	82	89
<i>Magas</i>	226	150	71	64	87
<i>Átlag</i>	203	131	49	77	95
<i>Sig.</i>	0,027	0,029	0,000	0,006	0,004

A „B” táblában (Függelék, 34. táblázat) az előbbieken felvázolt összefüggések továbbra is fennállnak a tanulás (71, 78, illetve 82 százalék), valamint az olvasás (42, 66, és 81%) esetében, illetve az önképzésre (31, 40, és 57%) időt szakító aránya is párhuzamosan növekszik a hagyományos szabadidő indexértékeivel. Érdekes viszont megfigyelni a háztartási munkák területén

kirajzolódó arányokat – kiugró érték (84%) ugyanis a magas kategóriába sorolható hallgatónál figyelhető meg⁷³. A hobbijellegű tevékenységeket végzők aránya a modern szabadidős szokásokhoz hasonló rajzolatot mutat, azaz a legmagasabb indexértékhez kimagasló, 50%-os arány tartozik⁷⁴. A passzív pihenést végzők aránya szintén növekedést mutat a hagyományos szabadidő pontszámainak emelkedésével (73, 81, valamint 83%). A „C” tábla esetében (Függelék, 35. táblázat) a munka, a televíziózás, valamint a társas élet területén foghatók meg a tényleges időráfordítások differenciái. A társas élet, valamint a televíziózás esetében a legalacsonyabb, míg a munka esetében a középső kategóriához tartozó értékek tekinthetők kiugrónak⁷⁵.

A szabadidős indexeknek az elemzésbe való bevonása mindenképpen indokoltnak tekinthető, hiszen az egyes tevékenységek időráfordításainak komoly hányadát magyarázzák – különösen így van ez a hagyományos szabadidő-orientáció esetében. Jellegzetes módon a háztartási munka időráfordítására ellentétes hatást gyakorolnak az általunk kialakított szabadidős indexek: a modern orientáció csökkenti, a hagyományos pedig megnöveli annak időtartamait és százalékos arányait. Előzetes elvárásaink a szabadidős indexek kapcsán teljesülni látszanak, hiszen a hagyományos szabadidő-orientáció egyetlenegy esetben sem magyarázza szignifikánsan a számítógéppel kapcsolatos időtartamokat, a modern kategória viszont, amelyet többek között a számítógépes játék, a filmek letöltése vagy a chatelés gyakoriságával határoztunk meg, az olvasás időráfordítására nem gyakorol hatást. Ennek alapján kijelenthető, hogy a hallgatói populáción belül ez a két szabadidős típus nem oltja ki egymás hatását, sőt sok esetben – mint azt korábban már bemutattuk – gyakran együtt jellemzik a diákok életmódját. Több tényező megerősíti ezen kívül azt az előfeltevésünket is, hogy a hagyományos szabadidő szigorúbb időbeosztást feltételez. Ez leginkább az oktatással kapcsolatos tevékenységek, a társas élet, valamint a televíziózás esetén valósul meg – az összefüggés azonban nem ennyire egyértelmű. A pihenés százalékos arányai („B” tábla) ugyanis együtt emelkednek a hagy-

⁷³ Itt szintén nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a határontúli területek egyik fontos jellemzője a magas százalékos, illetve percekben kifejezhető házimunkához kapcsolódó értékek mellett a klasszikus szabadidő-orientáció dominanciája volt.

⁷⁴ Ha egy hallgató a két szabadidős index bármelyikén magas pontszámot ér el, nagyobb valószínűséggel végzett a lekérdezést megelőző nap olyan tevékenységet, amely a hobbitevékenységek körébe volt sorolható.

⁷⁵ A munkához kapcsolódó időtartamok 164, 227, valamint 120 perc, a televíziózáshoz 108, 104, valamint 87 perc, a társas élethez pedig 187, 153, illetve 132 perc.

mányos szabadidő indexértékeivel⁷⁶. Kiemelésre érdemes tény az is, hogy az eddig megvizsgált valamennyi szociokulturális változó közül csupán a hagyományos szabadidő az, amely a tanulási tevékenységek szinte mindegyikével pozitív összefüggést produkál – a hagyományos orientációt feltételező életstílus és a tanulással kapcsolatos tevékenységek szoros kapcsolatát sejteti.

7.3.4. Vonzások és választások, avagy a tevékenységek együtt járása

A statisztikai elemzésünk részeként az egyes tevékenységek időráfordításai között korreláció-számítást végeztünk. Mivel a vizsgálatok során már bemutattuk a felhasznált független változók időtartamokra gyakorolt hatásait (leginkább varianciaanalízis segítségével), ezért helyesebbnek véltük, ha ezek hatását kiemeljük a modellből. A parciális korreláció technikája így az egyes kapcsolatok erősségét és irányait is megadja számunkra. Elemzésünk ezen szakaszában leginkább arra a kérdésre kerestük a választ, hogy ha az egyetemi-főiskolai karok és intézmények változójának hatását kiemeljük a modellből, akkor vajon a tanulással összefüggő tevékenységek hogyan illeszkednek egymáshoz, illetve a többi időráfordításhoz. Az órai tanulás, az otthoni tanulás, valamint az önképzés mértékére az intézményi keretek igen komolyan rányomják a bélyegüket – és mint az előző alfejezetekben láttuk, ezek a tevékenységek néha teljesen ellentétes irányban mozognak. Előzetes feltételezéseink szerint az alapvető demográfiai változók modellből való kiemelésével a tanulással összefüggő tevékenységek másfajta, egymáshoz inkább közelítő rajzolatot mutatnak majd. Első lépésként minden egyes tényleges tevékenység eloszlásának segítségével közel azonos, 20% körüli csoportokat, kvintiliseket képeztünk. Az így kapott adatok tehát skálaértékhez hasonlóan egytől ötig jellemezték az adott időráfordításokat⁷⁷. A mo-

⁷⁶ Itt utalunk vissza az életmódhoz kapcsolódó elméleti fejezetben a pihenéshez fűződő és a különböző társadalmi rétegekben megjelenő eltérő attitűdökre, valamint Veblen dologtalan osztály-elméletére.

⁷⁷ Érdemes áttekintenünk, hogy az egyes időráfordítások esetében hány percnél kellett meghúznunk a legalacsonyabb, illetve a legmagasabb értékhatárokat. Az egyes, legalacsonyabb ráfordítással bíró kategória felső határai a következők voltak: pihenés 25 perc, órai részvétel 110 perc, tanulás 49 perc, önképzés 30 perc, háztartás 20 perc, közlekedés 30 perc, vásárlás 15 perc, olvasás 25 perc, televíziózás 35 perc, zenehallgatás 25 perc, számítógép-használat 25 perc, internetezés 20 perc, társas élet 50 perc, hobbi 30 perc. Az ötödik kategória alsó határai a következők voltak: pihenés 121 perc, órai részvétel 361 perc, tanulás 241 perc, önképzés 111 perc, háztartás 81 perc, közlekedés 121 perc, vásárlás 87 perc, olvasás 101 perc, televíziózás 141 perc, zenehallgatás 121 perc, számítógép-használat 121 perc, internetezés 111 perc, társas élet 231 perc, valamint hobbi 121 perc.

debbé a skálaértékekkel jellemzett tevékenységeket emeltük be, majd semlegesítettük a független változók hatásait. Az így kapott összefüggéseket a Függelék 36., 37., illetve 38. táblázata szemlélteti. A szöveges magyarázat az elkövetkezőkben a Függelék oszlopai alapján történik. A szignifikanciaszintekre csak ott történik majd utalás, ahol az éppen meghaladja a határértéket ($p < 0,05$), bár a korrelációs együttható kiemelésre érdemes volt. A többi esetben viszont mindig szignifikáns kapcsolatról beszélhetünk.

A pihenés tényleges időtartamainak esetében 0,5 feletti korrelációs együtthatókat nem találunk, bár ahhoz közelítő értékeket igen. Az órai részvétellel és a számítógép-használattal negatív irányú, míg a vásárlással és a zenehallgatással pozitív, 0,3-0,4-es együtthatók mutatkoznak. Az órai részvétel több szoros kapcsolatot is produkál – erős pozitív irányú összefüggés figyelhető meg a tanulással (0,6105 – tehát magas órai részvétel szignifikánsan együtt jár a magas tanulásra fordított időtartamokkal), illetve valamivel nagyobb nagyságrendű, de negatív kapcsolat a háztartási munkával (-0,7626 – ez az egész táblázat legmagasabb korrelációs együtthatója) és a vásárlással (-0,6319). A hallgatók életmódjában tehát a tanulás hangsúlyos szerepe a vásárlás és a házimunka alacsony időráfordításait valószínűsíti. Itt mindenképpen ki kell emelni azt a tényt, hogy az így kapott adatokban az egyetemi-főiskolai karok változóinak hatása nem szerepel. A magas tanulásra fordított időtartamok két erős, negatív összefüggést jeleznek: az előző esethez hasonlóan itt is a háztartási munkával (-0,5416, sig.: 0,056), valamint a társas élettel (-0,5540). Az önképzés esetében nem találkozhatunk 0,5 feletti együtthatókkal, bár ahhoz közelítő értékekkel igen (negatív előjelű kapcsolat figyelhető meg televíziózással, és pozitív a számítógép-használattal), míg a munkára fordított időtartamok – némiképp meglepő módon – a zenehallgatással mutatnak magas, de nem szignifikáns korrelációs értéket (0,5076). A háztartási munka a már korábban említett, az órai részvétellel való ellentétes irányú kapcsolatán túl pozitív összefüggéseket produkál a vásárlás (0,6805), valamint a hobbi esetében (0,5909). A közlekedés esetében nem találunk magas együtthatókat, a vásárlás viszont az olvasással áll szorosabb kapcsolatban, hiszen 0,5068-as értéket mutat – az összefüggés azonban nem szignifikáns (sig.: 0,077). Az olvasás időráfordításai szignifikánsan együtt mozognak a zenehallgatás értékeivel (0,5907). A következő oszlopokban (televíziózás, zenehallgatás, számítógép-használat, internetezés, társas élet, valamint hobbi) nem találunk újabb összefüggéseket. Lényeges kiemelni azt a tényt, hogy a számítógép-használat nem mutat szignifikáns kapcsolatot a világháló használatával – igaz, a két tevékenység területén tapasztalható eltérésekről könyvünk korábbi részeiben már volt

szó. Ennek a magyarázata talán abban rejlik, hogy a magas számítógéphasználattal bíró tanulói csoportok legtöbb esetben elkülönülnek a kiugró internetezési időtartamokkal jellemezhető hallgatóktól (vö. a gazdasági tőke indexének vagy a karonkénti bontásoknak az eredményeivel).

Az egyes tevékenységek korrelációs együtthatói tehát tovább árnyalják a hallgatók időfelhasználásáról előttünk kirajzolódó képet. Leginkább az egyes időráfordítások egymáshoz fűződő kapcsolatainak iránya ad lényeges támpontokat számunkra – ilyen például a negatív irányú összefüggés a tanulással kapcsolatos, valamint a háztartásra és a közösségi életre fókuszáló tevékenységek között. A korreláció-számítás kapcsán megállapított előzetes feltételezéseink nem igazolódtak be teljes mértékben, hiszen a tanulással kapcsolatos tevékenységek közül az önképzés nem a kívánt eredményeket hozta: sem az otthoni, sem az órai tanulással nem mutatott szignifikáns kapcsolatot. Az előbb említett két tevékenység azonban elvárásainknak megfelelően magas korrelációs együtthatót (0,6105) és szignifikáns összefüggést produkált. Ezen kívül kirajzolódott a szemünk előtt azoknak az időráfordításoknak a köre is, amelyek e két tanulási formával negatív irányú kapcsolatban állnak (háztartási munka, vásárlás és társas élet).

7.3.5. Életmódcsoportok a campusokon – tipizálási kísérlet az időfelhasználás alapján

Az egyes időráfordítások alapján jelen alfejezetben arra vállalkoztunk, hogy klaszteranalízissel a diákokból csoportokat különítsünk el azok tevékenységi struktúrája alapján. A klaszterek megragadását úgy tudtuk a megfelelő elemszámokkal elvégezni, hogy öt klasztert identifikáltunk, valamint az időfelhasználás értékeiből a már korábban, a korrelációs elemzés során felhasznált technikával ezúttal négyfokozatú skálát készítettünk (a legmagasabb ráfordítással bírók kapták a négyes értéket)⁷⁸. A kialakított öt klaszter elemszáma minimum 57 fő volt (149, 59, 77, 57 és 57 fő), a csoportok kialakítása listweise módszerrel történt. Az identifikált klasztereket a 26. táblázat mutatja be.

⁷⁸ Hogy meg tudjuk ragadni a klasztereket, el kellett tértünk a korreláció-számítás során már felhasznált kvintilisek rendszerétől.

26. táblázat Hallgatói időfelhasználás alapján kialakított klaszterközpontok (Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

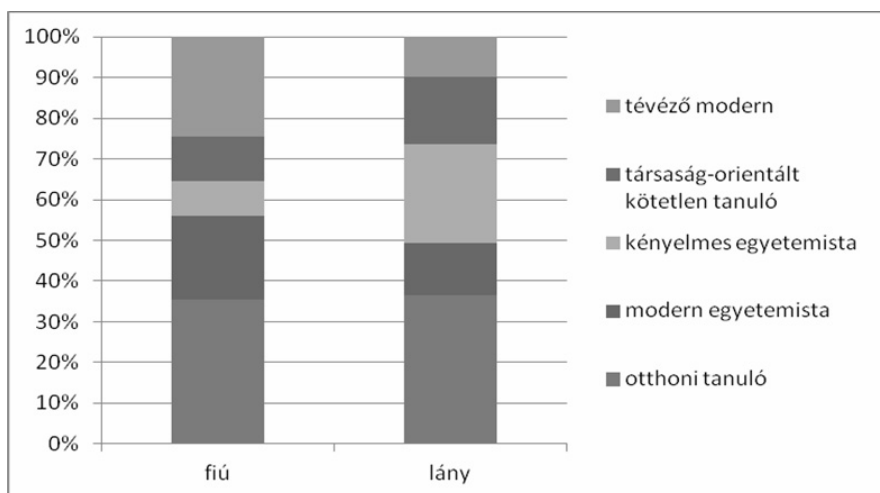
	<i>Otthoni tanuló</i>	<i>Modern egyetemista</i>	<i>Kényelmes egyetemista</i>	<i>Társaság- orientált kötetlen tanuló</i>	<i>Modern tévésző</i>
<i>Alvás</i>	1,87	1,90	2,57	1,68	2,88
<i>Étkezés</i>	1,60	2,07	3,36	2,42	2,26
<i>Higiénia</i>	1,75	2,54	3,23	1,49	1,95
<i>Pihenés</i>	1,76	2,41	2,45	2,16	2,33
<i>Órai jelenlét</i>	2,30	2,64	2,32	2,09	2,30
<i>Tanulás</i>	2,61	2,56	2,38	1,54	2,02
<i>Önképzés</i>	1,33	2,78	1,68	2,54	1,28
<i>Munka</i>	1,35	1,64	1,16	1,18	1,25
<i>Háztartás</i>	1,66	2,47	2,26	2,02	1,65
<i>Közlekedés</i>	1,82	1,97	1,91	1,93	1,82
<i>Vásárlás</i>	1,63	3,24	2,61	2,07	2,11
<i>Olvasás</i>	1,73	3,08	2,08	2,00	1,88
<i>Tévészés</i>	1,89	2,22	2,29	1,61	3,16
<i>Zenehallgatás</i>	1,97	2,92	1,86	2,51	2,60
<i>Számítógép- használat</i>	1,96	3,05	1,53	1,39	2,40
<i>Internet</i>	1,87	3,22	1,57	1,98	2,51
<i>Társas élet</i>	1,23	2,47	1,56	3,00	2,77
<i>Hobbi</i>	1,30	2,56	1,31	1,33	2,35

A kialakított klaszterek közül az első az otthoni tanuló nevet kapta, ugyanis átlagos időráfordításai meglehetősen alacsony értékeket mutatnak, azonban az otthoni tanulás ez alól kivételt képez, s mindehhez egy közepes órai jelenlét is társul. A modern egyetemista csoport szabadidő-felhasználása változatos, s nagy súllyal jelennek meg benne modern elemek (számítógéphasználat, internetezés), de a legmagasabb értéket kapja a munka, a háztartás és az olvasás ráfordítása is. Ennek az almintának jellemző tulajdonsága a kiugróan magas órai jelenlét. A kényelmes egyetemista klaszter jellegzetességei a magas fiziológiai ráfordítások, amelyhez alacsony modern időtartamok és egysíkúbb szabadidő-felhasználás is társul. A társaságorientált kötetlen tanulóknak kiugróan magas a társas életre fordított idejük, alacsony az alvással töltött időtartamuk, s az akadémiai időkeretektől leginkább az

önképzésre fordítanak órákat. (A korreláció-elemzés során láttuk, hogy az önképzés elválhat a többi tanulási formától.) A modern tévészó hallgatók szabadideje egy kiugró elemet tartalmaz, s a televíziózáson kívül még modern elemekkel bővül. A klaszterek fő sajátosságait áttekintve kijelenthetjük, hogy a diákok életmódja igen sokféle rajzolatot mutat, s még az egyetemista léthez oly szorosan kapcsolódó tevékenységek, mint például az órák látogatása vagy az olvasás sem jelenik meg egyértelműen az időkeretekben. Az akadémiai idő kapcsán kiemelésre érdemes, hogy annak elemei (órai jelenlét, otthoni tanulás, önképzés) nem mozognak együtt, s az egyes klasztereket ezek sajátos kombinációi jellemzik. Fontos kiemelni, hogy bár az ifjúságvizsgálatok felhívják a figyelmet a szabadidő eltöltésének kohorszokba való beágyazottságára, s az aktívabb felhasználási módot a fiatalabb korcsoportokban mutatják ki, a diákok egy jelentős része igen szegényes mintázatokat mutat fel ezen a területen (például otthoni tanulók). A klaszterek tanulságai szerint a számítógép használata 2005-ben még nem épült be szervesen a diákok mindennapjaiba, de legalábbis nem dominálta azokat. A kapott eredmények tehát megerősítik a korábban megfogalmazott hipotézisünket, amely arra vonatkozott, hogy a klasszikus hallgatóképtől eltávolodó életmódcsoportok lesznek leginkább megfoghatók a campusokon: ilyen például a kényelmes egyetemista csoport.

Következő lépésünkben arra tettünk kísérletet, hogy keresztátlás elemzéssel vizsgáljuk meg a kialakított klasztereknek a korábban felhasznált szociodemográfiai változókkal kialakított kapcsolatát – legalábbis azokban az esetekben, ahol ezt az elemszámok lehetővé tették (az alacsony cellagyakoriságok miatt a szülők iskolai végzettségének részletesebb bontását, valamint a kari-intézményi hovatartozás változóját nem szerepeltethettük). A khi négyzet-próba nem mutatott szignifikáns kapcsolatot (sig.: 0,05) az időfelhasználás klaszterével a településtípus, a tartózkodási hely, a gazdasági tőke, valamint a szülők iskolai végzettségét három attribútummal leíró változó esetében – ez nem tekinthető váratlan eredménynek, hiszen láttuk, hogy az ezen változók által magyarázott tevékenységek köre a varianciaanalízis során sem volt számottevő. Kapcsolatot találtunk viszont a nem, valamint a szabadidő-orientációk esetében, bár a cellagyakoriságok miatt az adatok több esetben inkább jelzésértékűnek tekinthetők. A nem változójának a klaszterekkel való kapcsolatát a 10. ábra ismerteti.

10. ábra *A nem kapcsolata az időráfordítások klasztereivel (khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,000, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)*⁷⁹

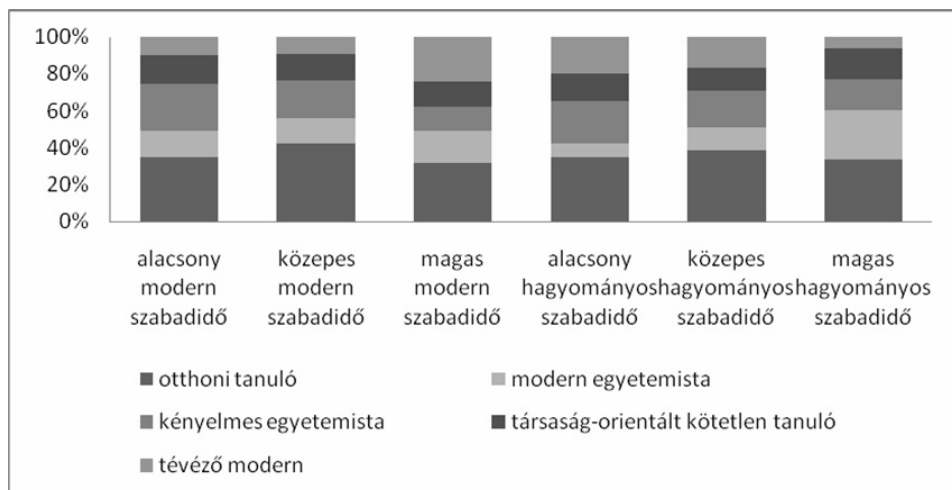

A nemek közötti eltérések egyrészt rávilágítanak a modern elemeknek a fiúk életmódjában való fokozottabb megjelenésére, hiszen az alminták mind a modern egyetemista, mind pedig a tévésző modern csoportban felülreprezentáltak. A kényelmes egyetemista, valamint a társaság-orientált kötetlen tanuló klaszter esetében a lányok aránya magasabb, ami egybecseng az elméleti keretekben felvázolt kommunikációra, illetve passzív pihenésre való erőteljesebb hajlammal.

A klaszterek szabadidő-orientációkkal való kapcsolatát a 11. ábra ismerteti. A modern szabadidő esetében feltűnő, hogy annak mértéke csökken a kényelmes egyetemista és az otthoni tanuló csoportba való bekerülést, ugyanakkor jelentősen megnöveli a tévésző modern klaszterbe való tartozás valószínűségét. A hagyományos szabadidő beállítottsága lineáris kapcsolatban áll a talán legszínesebb hallgatói életmódot felmutató időstruktúrával, tehát a modern egyetemista almintával, miközben a tévésző modern csoportba való tartozás aránya a magas orientációval bíró csoportban elenyészőnek mutatkozik. A leginkább egysíkú szabadidő-felhasználással jellemezhető otthoni tanuló klaszterben a magas orientációval bíró hallgatók megjelenése mérsékeltebbnek tekinthető.

⁷⁹ A nem változója esetén a cellagyakoriság egy esetben 11 főre csökkent.

11. ábra A modern-, valamint a hagyományos szabadidőorientáció kapcsolata az időráfordítások klasztereivel (khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,009 és 0,001, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

Az időráfordítások klasztereinek kialakítása egyrészt megerősíti azt az előfeltevésünket, hogy a felsőoktatásban az időre vonatkozó hallgatói autonómiák szélesnek tekinthetők, hiszen még a populációt leginkább jellemző tevékenységek kapcsán – például az óralátogatás esetében – is eltérő rajzolatokkal találkozunk. Az akadémiai idő elemekre vonatkoztatva pedig elmondhatjuk (s ez alátámasztja a korrelációs elemzés során levont következtetéseinket), hogy leginkább az önképzés az, amely sajátos utat jár be, hiszen akár a többi tanulási formától függetlenül is jellemezhet bizonyos hallgatói csoportokat (társaság-orientált kötetlen tanuló). Fontos megjegyezni, hogy a modern elemek időstruktúrában játszott szerepe a 2005-ös kutatásban még jelentős vízváltásnak bizonyult; jelenléte, fontossága halványabbnak mutatkozott bizonyos klaszterek esetében.

7.3.6. A kulturális tőke és az időfelhasználás összefonódása

Korábbi elemzéseink során az időfelhasználás egyes egységeit különböző független változók segítségével elemeztük, s ezt a logikai láncot alkalmaztuk a gazdasági tőke esetében is. Amikor azonban vizsgálatunkba a Bourdieu (1978) által meghatározott kulturális tőke értelmezését is be akartuk vonni, abba a problémába ütköztünk, hogy annak elemei nem feleltethetők meg egymásnak, s minden bizonnyal az egyes itemek súlya sem azonos. Így eb-

ben az alfejezetben faktoranalízis segítségével próbáljuk rekonstruálni a Bourdieu-féle kulturális tőke fogalmát – már amennyire a 2005-ös lekérdézés kérdései ezt lehetővé teszik számunkra. Első lépésként elkülönítettük azokat a kérdéseket, amelyek az inkorporált, tárgyiasult és az intézményesített kulturális tőke alkotóelemei lehetnek, majd a kiválasztott kérdésekből két csoportot képeztünk: az egyik a hallgatók saját erőforrásaira vonatkozott, a másik pedig szüleikére. Előzetesen azt feltételeztük, hogy a diákok mutatói alapján képzett tőkefajta esetében több szignifikáns kapcsolatot találunk majd, mint a szülők vizsgálatakor, valamint úgy véltük, hogy a leg-erősebb hatás nem az objektívált formák esetében figyelhető meg.

A diákok esetében a hangsúly értelemszerűen a tárgyiasult és az inkorporált formákra esett, s a kiválasztott változók körén az is szűkített, hogy a standardizálás folyamata során törekedtünk arra, hogy az itemeket egytől háromig terjedő értékekkel kódoljuk⁸⁰. A modellből kiemeltük a szépirodalom és a szakirodalom olvasására vonatkozó kérdéseket, hiszen ezek átfedést mutathatnak a magyarázott tevékenységek itemsorával. A tárgyiasult formákat a saját könyvek, lexikonok, szótárak, idegen nyelvű könyvek, művészeti albumok, komolyzenei albumok, valamint a festmények számából képeztük, míg az inkorporált formát bizonyos intézmények látogatási gyakoriságával mértük fel (múzeum, könyvtár, hangverseny, könyvesbolt, színház)⁸¹. A kulturális tőke hallgatói faktorait maximum likelihood eljárással készítettük s varimax módszerrel rotáltuk. A modell kialakításakor figyeztünk arra, hogy a magyarázott információ változónként ne csökkenjen egy egység alá. A megőrzött információmennyiség 38% volt, s az illeszkedő faktorstruktúrát úgy értük el, hogy a szótárak, az idegen nyelvű könyvek, valamint a könyvtárba járás gyakoriságának itemét nem tartottuk meg. Az identifikált faktorokat a 27. táblázat ismerteti. Az ábráról leolvasható, hogy a kulturális tőke inkorporált (intézménybe járó faktor), illetve tárgyiasult (könyvfelhalmozó és tárgyfelhalmozó faktor) elemei nem járnak együtt, s ez utóbbi csoportból kiválik a könyvek birtoklásának jelensége.

⁸⁰ A birtokolt tárgyak és a végzési gyakoriságok szerint közel 33%-os csoportok kialakítását tűztük ki célul. Bizonyos esetekben ugyanakkor a válaszok megoszlása ezt a felosztást nem tette lehetővé, ilyenkor a változót ki kellett hagynunk a faktoranalízisből (ilyen volt például a hangszeres zene és a művészeti tevékenységek végzésének gyakorisága).

⁸¹ A felhasznált változók köre átfedést mutat a hagyományos szabadidő indexével, ugyanakkor jelen esetben többváltozós statisztikát használtunk, s a modellbe más változók is bekerültek.

27. táblázat *A kulturális tőke hallgatói faktorai és faktorszórójai (Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)*

	Faktorok		
	<i>Intézménybe járó</i>	<i>Könyvfelhalmozó</i>	<i>Tárgyfelhalmozó</i>
<i>Könyvek száma</i>	,100	, <u>974</u>	,201
<i>Lexikonok száma</i>	,093	,252	, <u>366</u>
<i>Művészeti albumok száma</i>	,161	,097	, <u>658</u>
<i>Festmények száma</i>	,092	,027	, <u>464</u>
<i>Komolyzenei albumok száma</i>	,251	,133	, <u>424</u>
<i>Színházba járás gyakorisága</i>	, <u>585</u>	,078	,118
<i>Múzeumba járás gyakorisága</i>	, <u>709</u>	,013	,170
<i>Hangversenyre járás gyakorisága</i>	, <u>454</u>	,024	,119
<i>Könyvesboltba járás gyakorisága</i>	, <u>312</u>	,191	,123

A következő lépésben a magyarázó változók helyére beemeltük az időfelhasználás tevékenységeit, s variancia-analízist használva a faktorszórókat elemeztük. ANOVA-tesztet felhasználva ($p>0,05$) tíz tevékenység esetében találtunk szignifikáns kapcsolatot (alvás, higiénia, tanulás, önképzés, munka, háztartás, olvasás, televíziózás, internethasználat és hobbi), miközben az időfelhasználás olyan elemi nem mutattak összefüggést a hallgatók kulturális tőkéjének faktoraival, mint például az órai jelenlét, a számítógéphasználat vagy a társas élet. Kijelenthetjük, hogy a diákok életmódjával szoros kapcsolatban leginkább az intézménybe járó és a tárgyfelhalmozó faktor áll, míg a könyvfelhalmozó faktor esetében csupán két szoros kapcsolat volt kimutatható. A két előző faktor mintázata sok esetben hasonló rajzolatot mutat, ugyanakkor megfigyelhetők eltérések is – a háztartási munka hossza alapján elkülönített csoportok faktorszórójainak átlagai például más sajátosságokkal bírnak. Kiemelendő, hogy a faktorszórók kevés esetben mutatnak lineáris irányú kapcsolatot: legmagasabb értékeiket túlnyomórészt az időráfordítások középső kategóriáiban veszik fel. Kivételként megemlíthetjük az olvasás időtartama alapján elkülönített almintákat, ahol a maga-

sabb ráfordítások felé haladva a faktorszokórok is nagyobb értékeket mutatnak. Arra a kijelentésre juthatunk, hogy általában különböző tevékenységek csekély ráfordításainak esetében találkozhatunk a legalacsonyabb értékekkel (például a tanulás, a munka, az olvasás vagy a hobbi esetében), míg a közepes (ritkább esetben a magas) kulturális milió tanulásközpontúbb, s kevésbé passzívabb jegyekkel leírható életmódot valószínűsít. Szemléletes módon a televíziózás szignifikáns és negatív irányú kapcsolatot mutat az intézménybe járó és a könyvfelhalmozó faktor faktorszokójaival, de igen érdekes a tárgyfelhalmozó faktor és az önképzés kapcsolata is, hiszen a legmagasabb ráfordítással bíró csoportban találkozhatunk a legalacsonyabb értékkel. Az egyetlen olyan tevékenység, amely mind a három esetben szignifikáns kapcsolatot mutat a hallgatói kulturális tőke faktoraival, az olvasás. Itt az összefüggés mindig lineáris irányú és pozitív előjelű (28. táblázat).

28. táblázat *A tevékenységek ráfordításai alapján magyarázott faktorszokórok a hallgatók kulturális tőke-faktorainak esetében (ANOVA teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)*

	Intézménybe járó faktor						
	<i>Alvás</i>	<i>Tanulás</i>	<i>Önképzés</i>	<i>Munka</i>	<i>Vásárlás</i>	<i>Olvasás</i>	<i>Televíziózás</i>
<i>Alacsony ráfordítások</i>	0,069	-0,150	-0,151	-0,086	-0,127	-0,265	0,001
<i>Közepes ráfordítások</i>	0,015	0,066	0,243	0,248	0,056	0,067	0,122
<i>Magas ráfordítások</i>	-0,096	0,059	0,037	0,060	0,069	0,245	-0,172
<i>Sig.</i>	0,04	0,07	0,000	0,09	0,02	0,000	0,002

	Könyvfelhalmozó faktor	
	<i>Olvasás</i>	<i>Televíziózás</i>
<i>Alacsony ráfordítások</i>	-0,016	0,111
<i>Közepes ráfordítások</i>	0,012	-0,032
<i>Magas ráfordítások</i>	0,177	-0,136
<i>Sig.</i>	0,000	0,029

	Tárgyfelhalmozó faktor			
	<i>Higiénia</i>	<i>Tanulás</i>	<i>Önképzés</i>	<i>Munka</i>
<i>Alacsony ráfordítások</i>	-0,112	-0,122	-0,070	-0,053
<i>Közepes ráfordítások</i>	0,043	0,087	0,180	0,261
<i>Magas ráfordítások</i>	0,088	0,035	-0,073	0,071
<i>Sig.</i>	0,004	0,011	0,002	0,006
	<i>Házimunka</i>	<i>Olvasás</i>	<i>Internet</i>	<i>Hobbi</i>
<i>Alacsony ráfordítások</i>	-0,132	-0,134	-0,04	-0,075
<i>Közepes ráfordítások</i>	0,091	0,003	0,121	0,237
<i>Magas ráfordítások</i>	0,037	0,165	-0,04	0,154
<i>Sig.</i>	0,006	0,000	0,047	0,000

A szülők kulturális tőkéjének vizsgálatakor lehetőségünk nyílt mind a három komponens modellbe való beemelésére, hiszen az intézményesített formát az iskolai végzettség, az inkorporált elemeket az olvasási szokások⁸², míg a tárgyasult javakat a korábban is használt, magaskultúrát hordozó összetevők segítségével modelleztük. A faktorok képzése során ebben az esetben is a maximum likelihood módszert használtuk, a rotálást pedig varimax módszerrel végeztük. A kialakítás során a komolyzenei albumok, valamint a festmények itemét kellett kiemelniük a modellből. A változók általak magyarázott érték nem csökkent egy egység alá, a megőrzött információ értéke összesen 46,46%-ot tett ki. A faktorstruktúrát a 29. táblázat ismerteti. Az identifikáció során a szülők iskolai végzettsége a magaskultúra hagyományos objektívált formáihoz kapcsolódott (klasszikus értelmiségi faktor), míg a szótárak és az idegen nyelvű könyvek számának együttmozgása egy gyakorlatiasabb tárgyfelhalmozásként értelmezhető (praktikus magaskultúra), s illeszkedett egymáshoz az édesapa és az édesanya olvasásának gyakorisága is (olvasásra fókuszáló faktor).

⁸² A szülők magaskultúrához kapcsolódó intézménylátogatási szokásaira a kérdőívben nem vonatkoztak kérdések.

29. táblázat A kulturális tőke hallgatói faktorai és faktorszórójai (Regionális Egyetem 2005, N=952)

	Faktorok		
	Klasszikus értelmiségi	Praktikus magaskultúra	Olasásra fókuszáló
<i>Apa olvasási gyakorisága</i>	,225	,103	<u>,448</u>
<i>Anya olvasási gyakorisága</i>	,122	,089	<u>,809</u>
<i>Szülők könyveinek száma</i>	<u>,616</u>	,117	,243
<i>Szülők lexikonjainak száma</i>	<u>,510</u>	,232	,255
<i>Szülők szótárainak száma</i>	,186	<u>,275</u>	,114
<i>Szülők idegen nyelvű könyveinek száma</i>	,286	<u>,406</u>	,121
<i>Szülők komolyzenei albumainak száma</i>	<u>,441</u>	,179	,124
<i>Apa iskolai végzettsége</i>	<u>,646</u>	,126	,083
<i>Anya iskolai végzettsége</i>	<u>,653</u>	,164	,135

A korábban használt ok-okozati logikánkat megfordítva a szülők kulturális tőkéjének esetében is a faktorszórók képezték a magyarázott értékeket, míg a tevékenységek időtartama alapján kialakított csoportok független változókként szerepeltek. A variancia-analízis során ANOVA-tesztet használtunk ($p > 0,05$); a kapott eredményeket a 30. táblázat szemlélteti. Az eredmények némileg meglepőnek mondhatók, hiszen a ráfordítások a faktorszórók elenyésző részét magyarázták, s volt olyan szülői faktor is, amely egyáltalán nem állt kapcsolatban a diákok időfelhasználásával (klasszikus értelmiségi), míg a praktikus magaskultúra esetében egy, az olvasásra fókuszáló faktor esetében két szoros összefüggést dokumentálhattunk. Az olvasás és az internetezés ráfordításai lineáris és pozitív kapcsolatban álltak a szülők olvasási szokásai által meghatározott faktorokkal – az előbbi kapcsolat arra hívja fel a figyelmet, hogy a szülők mintaadó szerepe ezen a területen is nagyon fontosnak tekinthető, az utóbbi pedig rámutat arra, hogy ez a hatás az IT felületein is tud érvényesülni. A praktikus magaskultúra esetében a legalacsonyabb faktorszóró a magas ráfordításhoz tartozik, a legmagasabb érték ugyanakkor a közepes almintához kapcsolódik.

30. táblázat A tevékenységek ráfordításai alapján magyarázott faktorszórók a szülők kulturális tőke-faktorainak esetében (ANOVA teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

Praktikus magaskultúra faktora	
	Televíziózás
<i>Alacsony ráfordítások</i>	-0,018
<i>Közepes ráfordítások</i>	0,176
<i>Magas ráfordítások</i>	-0,090
<i>Sig.</i>	0,043

	Olvasásra fókuszáló faktor	
	Olvasás	Internet
<i>Alacsony ráfordítások</i>	-0,153	-0,152
<i>Közepes ráfordítások</i>	0,045	0,004
<i>Magas ráfordítások</i>	0,136	0,153
<i>Sig.</i>	0,004	0,004

Ha áttekintjük a kulturális miliő és az időfelhasználás között felvázolt kapcsolatot, akkor összességében azt mondhatjuk, hogy a diákok és a szülők tőkájének elkülönítése mindenféleképpen indokolt volt, hiszen a kapcsolatok számában megfogható eltérések arra utalnak, hogy a két terület nem azonos mélységű összefüggésben van az életmód ezen szeletével.

Első hipotézisünk, amely a szülők kulturális tőkájének faktorszórójaira vonatkozott, valószínűsíthető, s rámutat arra, hogy a kulturális tőke átadása bonyolult és nehezen modellezhető folyamat, s az elkülönített faktorok a tevékenységek végzésével csak a ritkább esetekben mutatnak lineáris kapcsolatot.

Második hipotézisünket azonban nem sikerült igazolnunk, hiszen a hallgatók esetében a tárgyfelhalmozó faktor értékeit a tevékenységek több esetben magyarázták, mint az intézménybe járó faktor esetében, a szülők kapcsán pedig alig találtunk szoros összefüggéseket. Fontos kiemelnünk, hogy talán az olvasás az egyetlen olyan tevékenység, amelynek ráfordításai a faktorszórókat minden esetben lineáris és pozitív módon magyarázták, míg más tevékenységek esetében, amelyek kapcsán ugyanezt vártuk volna el (például önképzés) nem tudtunk ilyen jellegű kapcsolatot dokumentálni.

7.3.7. Az akadémiai idő és az eredményesség

Az elméleti fejezetek kapcsán láttuk, hogy a hallgatói időfelhasználás vizsgálatának egyik jelentős szelete az egyes tevékenységeknek az eredményességi mutatókkal való összefüggéseit kutatja – különösen az akadémiai ráfordítások, illetve a munka kapcsán. A 2005-ös lekérdezés során a hallgatók tanulmányi átlagaira nem, ugyanakkor a tudományos jellegű tevékenységeikre és terveikre irányultak kérdések. Itt a diákoknak az OTDK-s, illetve publikációs aktivitásukról, konferencia-szerepléseikről, valamint ösztöndíjaikról kellett számot adniuk, illetve nyilatkozniuk ez irányú terveikről. A válaszok alapján egy hallgatói eredményességi indexet állítottunk össze, amelynek segítségével elkülönítettük az alacsony, közepes, illetve a magas értékekkel bíró hallgatói csoportot⁸³. Ennek segítségével egyrészt az egyes tanulási formákat és az akadémiai idő ráfordítását vizsgáltuk meg, valamint a kereső munka időtartamait is elemeztük. A nemzetközi vizsgálatok nem tudták egyértelműen bebizonyítani az akadémiai idő tanulói eredményességre gyakorolt pozitív hatását, miközben a munka változója negatív irányba módosította azt. Előzetes elvárásaink szerint ebben az esetben sem fogunk egyértelmű kapcsolatot találni a különböző szférák között.

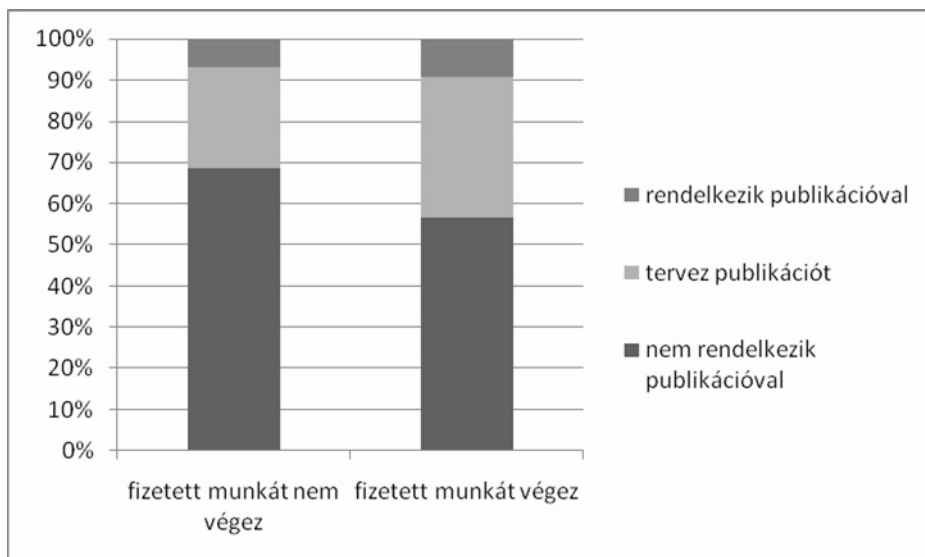
Először az akadémiai idő ráfordításainak, valamint az eredményességnek a kapcsolatát vizsgáltuk meg. Elemzésünkben minden tanulással kapcsolatos ráfordítás esetében egy alacsony, egy közepes, illetve egy magas kategóriát igyekeztünk kialakítani, ahol az alminták elemszámai lehetőség szerint 33% körül mozogtak. Ezután az óra, a tanulás, az önképzés, illetve az összesített akadémiai idő esetében vizsgáltuk meg a hallgatók tudományos eredményességének indexét variancia-analízis, illetve ANOVA-teszt segítségével. Szignifikáns kapcsolatot ($p < 0,05$) azonban nem találtunk egyik tanulással kapcsolatos ráfordítás, valamint az összesített akadémiai idő kapcsán sem. Ezek alapján valószínűsíthető, hogy a hallgatók tudományos elkötelezettsége és teljesítménye nem áll szoros kapcsolatban az életmód olyan elemeivel, mint például a tanórákon töltött időtartamok. Az időstruktúra alapján elkülönített klaszterek segítségével is megvizsgáltuk az eredményesség indexének összesített értékét – a legmagasabb átlagot ekkor a modern egyetemisták almintája mutatta (3,02), míg a kényelmes egyetemista

⁸³ A hallgatók, ha a felsorolt itemek megszerzését célul tűzték ki, egy pontot kaptak, az azzal való rendelkezés esetében pedig kettőt. Az eredményességi index elemei a következők voltak: publikáció, TDK dolgozat, demonstrátori beosztás, köztársasági ösztöndíj, szakkollégiumi tagság, Hatvani István Szakkollégium kiváló konferencia-szereplésért járó jutalma, egyéb ösztöndíj.

csoportban ez az érték jóval alacsonyabb volt (1,65), a különbség azonban nem volt szignifikáns. Végül az eredményesség mutatóinak bontása mellett döntöttünk, s a megnevezett itemeket (kivételt az egyéb ösztöndíj kategóriája képezett) egyenként vizsgáltuk meg az akadémiai ráfordítások segítségével. Ebben az esetben egyetlen egy szoros összefüggést találtunk, ez a szakkollégiumi tagság és az időráfordítás klaszterei között húzódott (sig.: 0,022). Az alacsony cellagyakoriságok miatt az amúgy jól interpretálható adatokat ugyanakkor jelzésértékűnek kell tekintenünk: az otthoni tanuló csoport esetében a tagság valószínűsége alacsonyabb, míg a modern egyetemista és a kényelmes egyetemista csoport esetében a szakkollégisták felül-reprezentáltak.

A fizetett munka végzési arányai alapján nem volt lehetőségünk arra, hogy három megközelítőleg azonos nagyságú csoportot identifikáljunk, hiszen a kereső tevékenységet előző munkanapjukon nem végzők aránya meghaladta az ötven százalékot. Így két alminta kialakítására került sor, amelyet a fizetett munkát végző és a fizetett munkát nem végző hallgatók képeztek (N=141, illetve 493). Ennek a változónak a segítségével vizsgáltuk meg a hallgatói eredményesség mutatóit. Az eredményesség összevont indexének esetében szignifikáns különbséget nem tapasztaltunk – sőt, a kereső munkát végző hallgatók átlagai voltak magasabbak (1,97, illetve 1,9). A publikációs tevékenység, illetve a fizetett munka végzésének kapcsolata összefüggést mutatott (sig.: 0,037), bár a cellagyakoriság egy esetben 12 főre csökkent. A 12. ábráról leolvasható, hogy a keresőtevékenység végzése inkább emeli a publikációs hajlandóságot, még ha a ténylegesen publikációval rendelkezők csoportjai között minimális is az eltérés. Fontos eredmény tehát, hogy térségünkben a hallgatók munkavégzése nem alakítja negatívan a diákok tudományos aktivitását és terveit, tehát a két szféra nem egymást kizáró tényezőként működik.

12. ábra A publikációs tevékenység, valamint a fizetett munka végzésének kapcsolata (százalékos megoszlás, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $n = 493$ és 141)

Alfejezetünk lezárásaként azt mondhatjuk tehát, hogy hasonlóan a nemzetközi vizsgálatokhoz, a 2005-ös adatbázist vizsgálva sem találtunk egyértelmű összefüggést az időfelhasználás és az akadémiai eredményesség között, sőt, a keresőtevékenység iskolai eredményességre gyakorolt negatív hatása sem kimutatható: a törésvonalakat a tudományos tervek és aktivitás kapcsán minden bizonnyal más változók mentén kell majd keresnünk⁸⁴. Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a hallgatói lét vezérlő értékei és sajátosságai a tudományos szférától eltávolodni látszanak, annak magyarázatát nem, vagy nem csupán a diákok életmódjának megváltozásában kell majd megtalálnunk. Megjegyezendő azonban, hogy az idő felhasználásának a ráfordítások mértéke csak egyetlen olvasatát képezi – ugyanakkor más, az idővel árnyaltabbban foglalkozó kutatások adatai nem állnak a rendelkezésünkre.

A 2005-ös adatbázis adatain áttekintve le kell szögeznünk azt, hogy a hallgatói életmód az elmúlt években minden valószínűség szerint számos

⁸⁴ Adatbázisunkban varianciaanalízis és ANOVA-teszt ($p < 0,05$) segítségével lefuttatuk az eredményességi indexet az általánunk korábban már felhasznált almintáik segítségével. A fiúk (sig.: 0,023), valamint a magas hagyományos szabadidő-orientációval bíró diákok (sig.: 0,002) mutatták a legmagasabb értékeket.

ponton mutatott elmozdulást. Hangsúlyozni kell, hogy a hazai adatok hiányos volta miatt sok esetben még azokra az alapvető sajátosságokra sincsen rálátásunk, amelyek a diákok mindennapjait jellemzik. Reményeink szerint az eredmények közelebb hozták a campusok világának sajátos életritmusát és mindennapjait. A hallgatói életmód, mint láttuk, a szervezeti keretek sokszínűsége és variábilis volta miatt nagyfokú autonómiát enged az egyéneknek, amely a diákok időfelhasználásának sokféleségében nyilvánul meg. Azokban az esetekben, ahol a szervezetek az időfelhasználást erőteljesebben akarják befolyásolni (például az órára járárok szigorúbb betartatása), láttuk, hogy a diákok több esetben az akadémiai idő más szeletének csökkentésével igyekeznek korrigálni az így keletkező hiányokat. A kötetlen időkeretek mellett az akadémiai idő képez még nagyobb tömböt a hallgatók életében – a nemzetközi kutatások, valamint a saját elemzéseink alapján azonban tudjuk, hogy ennek kiterjedtsége a legtöbb esetben nem garancia az eredményes és ténylegesen tanulásra orientált életmódra.

A diákok időfelhasználását számos tényező alakítja – ezek egy része minden bizonnyal kívül reked a szociológia kutatási területén. A szociodemográfiai, valamint a szervezeti keretek változóinak hatása ugyanakkor kimutatható, s megragadhatók bizonyos, egymást befolyásoló szférák is: például az IT használata és nemi hovatartozás, valamint a hagyományos szabadidő-orientáció és az akadémiai idő kapcsolata. A Legerőteljesebb hatása ugyanakkor a karok és intézmények változójának volt, amelyről azonban tudnunk kell, hogy magában is leképezi a campuson belüli egyenlőtlenségeket. Minden valószínűség szerint a kari hovatartozás az eltérő szabályrendszereivel és szokásaival, a különböző életvilágaival és viszonyítási csoportjaival jelentősen képes befolyásolni a diákok életmódját. A 2003-as és a 2005-ös adatbázis időfelhasználást magyarázó tényezőinek rendszerét összevetve pedig az is nyilvánvalóvá válik, hogy a campuson töltött évek képesek az egyes változók hatásainak az irányait is átszabni – ez történt a gazdasági tőke esetében is, amely az elsőévesek vizsgálatakor leginkább a bourdieu-i középosztálybeli mentalitást idézte, míg a végzés előtt álló hallgatók esetében mintegy eltávolította őket a klasszikus akadémiai világtól. S bár a kérdőívben szereplő tevékenységek sora messze nem fedi le a diákok életmódjának minden szeletét, s nem mondható el mindez a magyarázó változókról sem, úgy véljük, hogy a 2005-ös adatbázis adatainak elemzése árnyaltabb képet adott az ifjúsági életszakasz megélésének erről a speciális helyszínéről, rávilágítva annak sajátos, a társadalom más csoportjainak esetében nem megfigyelhető sajátosságaira.

7.4. A hallgatói életmód átstrukturálódása, avagy a „screen time” dominanciája

A Debreceni Egyetemet érintő következő átfogó hallgatói lekérdezés, amely tartalmazott időmérlegre vonatkozó adatokat, a 2010-es Campus-lét kutatás volt. A kutatás kvantitatív része internetes lekérdezéssel készült, majd az adatbázist később a karok és a nem változójára súlyozták ($N=2384$)⁸⁵. Összehasonlításra csak pár esetben nyílt lehetőségünk, ugyanakkor figyelniünk kellett arra, hogy a Regionális Egyetem adatbázisaiból kizárólag a debreceni egyetemisták értékeivel történjen összevetés, így a longitudinális összevetések során a 2003-as és a 2005-ös kutatások egy-egy alacsonyabb elemszámú mintájával kellett dolgoznunk. Fontos kiemelni azt is, hogy az időfelhasználásra vonatkozó kérdések megfogalmazása eltért a 2005-ös kutatásától: a Campus-lét kutatás inkább a 2003-as lekérdezéssel mutat hasonlóságot (egy átlagos napra, s nem az előző munkanapra kérdez rá). Mindössze három tevékenységgel kapcsolatban álltak rendelkezésünkre adatok (televíziózás, zenehallgatás, internetezés), ugyanakkor ezeket a kérdőív a hétköznapok, illetve a hétvégék viszonylatában is felmérte. Mivel a szociodemográfiai mutatók feltérképezésére mindhárom kutatás más kérdéstípusokat alkalmazott, a magyarázó változók közül egyrészt olyanokat választottunk, amelyek attribútumai adottak voltak, tehát a nem, a településtípus és a gazdasági tőke ráfordításait, valamint kialakítottuk a szabadidő-orientációs indexeket is. A karok elemzésbe való bevonását az akadályozta, hogy a Debreceni Egyetem kari struktúrája és intézményi határai a két utolsó lekérdezés között eltelt időben jelentősen átalakultak. Fontos kiemelni azt is, hogy az alfejeztünkben megvizsgált három tevékenység mindegyike a modern szabadidő területéhez sorolható, tehát egymást gyakran átfedő, valamint szimultán ráfordításokról beszélünk. Hangsúlyozzuk, hogy könyvünk ezen fejezetében ismertetett összefüggéseket bizonyos fenntartásokkal kell kezelniük, hiszen a három kutatás mintavételi eljárásai és mintái nem feltethetők meg egymásnak⁸⁶.

⁸⁵ A Campus-lét kutatás mintájának alapvető megoszlásairól és jellegzetességeiről lásd: Szabó 2012.

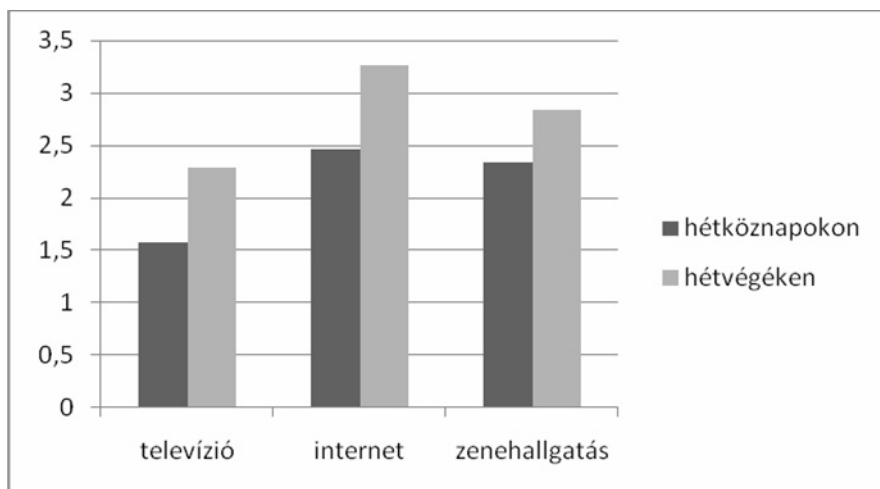
⁸⁶ Például a Campus-lét kutatás mintájában minden évfolyam szerepelt.

7.4.1 Ami az akadémiai időn túl található – az internet, a televíziózás és a zenehallgatás ráfordításai

A Campus-lét kutatás fókuszcsoportjainak elemzése rávilágított arra, hogy a diákok úgy érzik, hogy a médiafogyasztásuk a hétvégék során visszaesik. Az időszociológiai elméleteket és az ide vonatkozó kutatásokat ismerve azonban kijelenthetjük, hogy a ráfordítások becslése, sőt észlelése nem ad minden esetben objektív adatokat. Mielőtt a Campus-lét kutatás idevonatkozó elemeit alaposabban megvizsgálánk, azt feltételeztük, hogy a kvantitatív adatok nem fogják alátámasztani egyértelműen az interjúk esetében megragadható tendenciát, tehát a modern szabadidő ráfordításainak csökkenését, hiszen a szabadidős tevékenységek hossza a hétvégék során a normál társadalomban is növekvő értékeket mutat. A 13. ábráról leolvasható, hogy minden tevékenység becsült ráfordítása jelentősen megnövekszik a hétvégék folyamán – legnagyobb mértékben az internetezés időtartama (147, illetve 195 perc), amelyet a televíziózás (94, illetve 137 perc), majd a zenehallgatás követ (140, illetve 170 perc). A „screen time” összesített időtartama 2010-ben a hallgatók esetében a hétköznapiakon elérte a 241 percet, míg a pihenőnapokon ezek ráfordítása 332 percre, azaz átlagosan kb. öt és fél órára emelkedett⁸⁷. Ha összevetjük ezeket az adatokat az amerikai hallgatói időfelhasználással (Jacobsen és Forste 2011, Mokhtari és Gardner 2009), azt kell mondanunk, hogy bár a saját kutatásaink megbízhatósága minden bizonnyal alacsonyabb, a hétköznapiakat megvizsgálva különösen nagy eltérések mutatkoznak az internethasználat esetében (Mokhtari és Gardner: 149 perc), míg a televíziózás értéke a fentebb idézett két vizsgálat adataihoz viszonyítva köztes ráfordítást képez (Jacobsen és Forste: kb. egy óra, Mokhtari és Gardner: 116 perc).

⁸⁷ Fontos leszögezni, hogy a két tevékenységet gyakran szimultán végzik a hallgatók.

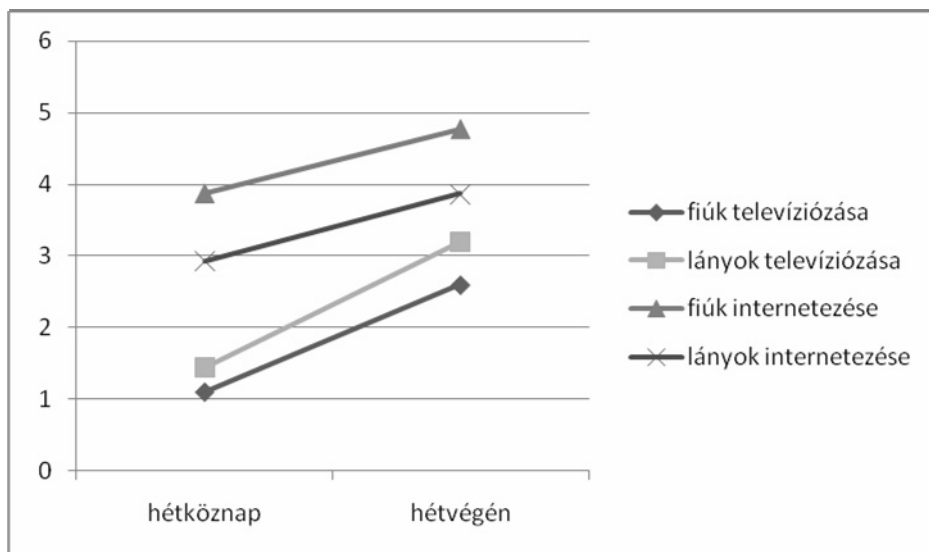
13. ábra A televíziózás, az internet és a zenehallgatás becsült átlagai a hétköznapokon és a hétvégéken (órákban megadva, Campus-lét kutatás 2010, N=2384)

Az időráfordításokat a korábban felhasznált magyarázó változók függvényében elemeztük – elsőként a nem változójának hatását vizsgáltuk meg, s a zenehallgatás hétvégi értékeit kivéve minden esetben szignifikáns összefüggéseket kaptunk az ANOVA-teszt segítségével⁸⁸. A zenehallgatás a hallgatók mindennapjainak során a fiúkra a jellemzőbb (értékei az almintákban 153 és 134 perc). A „screen time”-ot képező tevékenységek a két nem esetében ellentétesen viselkednek, hiszen a televíziózás a lányok fenségterületének nevezhető, míg az internethasználat továbbra is a fiúk almintájára lesz jellemzőbb mind a hétköznapok, mind pedig a hétvégék esetében (14. ábra). Kiemelésre érdemes, hogy a 2003-as és a 2005-ös adatbázisokban a televíziózás ráfordításai a két nem esetében szinte megegyeztek, s a zenehallgatás sem mutatott szignifikáns összefüggéseket –úgy tűnik tehát, hogy a modern szabadidő bővülése a két nem esetében ellenkező mintázatokat eredményezett. Itt kell hivatkoznunk Nagy (2006) azon felvetésére, amely szerint az IT-használat különbségei a hagyományos demográfiai mutatók mentén egy kritikus pont elérése után elmosódnak, s a különbségek a használat módjában mutatkoznak meg. A kapott adatokat látva leszögezhetjük, hogy adatbázisunkban erre utaló jeleket nem sikerült felfedeznünk.

⁸⁸ $p < 0,05$, sig.: 0,000, 0,000, 0,004, 0,000 és 0,000.

14. ábra A televíziózás, valamint az internetezés becsült ráfordításai a hétköznapokon és a hétvégén a két nem esetében (órákban megadva, Campus-lét kutatás 2010, N=2384)

A településtípus változója a hétvégi televíziózás időtartamait magyarázta (ANOVA-teszt, $p < 0,05$) szignifikánsan (sig.: 0,006.)⁸⁹, s mutatott a megyeszékhelyen élők színesebb szabadidő-felhasználásának irányába. A tartózkodási hely típusa szoros kapcsolatban állt a hétköznapi és a hétvégi televíziózással (sig.: 0,000 és 0,000), valamint a hétköznapokon történő internetezéssel (0,000). Különösen érdekes, hogy a kollégisták mindennapjaiban a televízió szerepe a 2010-es adatbázis alapján igen visszafogottnak tekinthető, ugyanakkor az ő internetezési ráfordításaik a legmagasabbak, miközben a 2005-ös adatbázisban az almlinta messze az átlag alatt teljesített a világhálón töltött órákat és percek elemezve. Tehát az elmúlt öt év komoly átrendeződéseket hozott a kollégisták életmódjában a médiahasználat területén. A bejárók esetében korábban a pihenés magasabb ráfordításait figyeltük meg – a Campus-lét kutatás alapján a magas televíziózási időtartamokat tudjuk kimutatni, ami életmódjukban a passzívabb elemek fokozottabb meglétét valószínűsíti (Függelék 39. táblázat).

A szülők iskolai végzettségének attribútumaiból három kategóriát különítettünk el, az alapfokú, a középfokú, illetve a felsőfokú végzettséggel

⁸⁹ Megyeszékhely: 164 perc, kisebb város: 187 perc, falvak: 183 perc.

rendelkezők csoportjait. A magyarázó változókkal legszorosabb kapcsolatban a televíziózás különböző formái álltak, hiszen a szülők iskolai végzettsége lineárisan és szignifikánsan csökkentette a televíziózásra fordított időkereteket, eközben azonban az internetezés mértékét semmilyen módon nem befolyásolta (Függelék, 40. és 41. táblázat). Úgy tűnik tehát, hogy a településtípus, valamint a szülők iskolai végzettsége az IT-használat időbeni mértékét az egyetemista-főiskolás populációban nem alakítja. A korábbi adatbázisokban ezen ráfordítások mentén alig találtunk szignifikáns összefüggéseket.

A gazdasági tőke hatása igen erőteljes hatást gyakorolt a modern szabadidőfelhasználás vizsgált elemeire. A tartós fogyasztási cikkekkel⁹⁰ való ellátottság alapján a 2010-es adatbázis segítségével is kialakítottuk az alacsony, közepes, illetve magas gazdasági tőkével bíró csoportot, s az így képezett magyarázó változó mind a televíziózásra, mind pedig az internetezésre hatott, valamint kapcsolatban állt a hétköznapiakon történő zenehallgatás ráfordításával is (31. táblázat). A magas gazdasági tőke pozitív irányba mozdította el a televíziózás, valamint az internetezés hét közbeni időtartamait. Valószínűsíthető, hogy a modern szabadidő bővülése a kedvező anyagi helyzetben lévő hallgatók életmódját fokozottan mozdította el a média-fogyasztás irányába a hétköznapiok tekintetében.

⁹⁰ A kérdőívben a következő tartós fogyasztási cikkekre kérdeztek rá: autó saját használatban, lakás saját használatban, mobiltelefonon keresztül internet-hozzáférés, számítógép vagy laptop, számítógépes internet-hozzáférés otthon, DVD-lejátszó, motorkerékpár, értékes sporteszköz (50 000 Ft fölött), digitális kamera, házimoziberendezés, plazmatévé, játékkonzol.

31. táblázat *A tevékenységek ráfordításai a gazdasági tőkével való ellátottság alapján (percekben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Campus-lét kutatás 2010, N=2384)*

	<i>Televíziózás hétköznapi</i>	<i>Televíziózás hétvégén</i>	<i>Zenehallgatás hétköznapi</i>	<i>Zenehallgatás hétvégén</i>	<i>Internetezés hétköznapi</i>	<i>Internetezés hétvégén</i>
<i>Alacsony gazdasági tőke</i>	65	152	125	157	175	220
<i>Közepes gazdasági tőke</i>	84	190	141	175	196	249
<i>Magas gazdasági tőke</i>	86	181	151	180	212	159
<i>Sig.</i>	0,000	0,000	0,013	0,161	0,000	0,000

A hagyományos szabadidő-orientáció indexét intézmény-látogatások gyakoriságából (art-mozi, színház, hangverseny, kiállítás), valamint bizonyos magaskultúrához kapcsolódó tevékenységi formákból (olvasás, művészeti tevékenység, hangszeres zene) képeztük, s alakítottuk ki a már megszokott kb. 33%-os almintáinkat. A kapott adatok a hétvégi internethasználat kivételével szignifikáns kapcsolatokat mutattak: a magas hagyományos orientáció egyértelműen csökkentette a televíziózás ráfordításait, a gazdasági tőkéhez hasonlóan emelte a zenehallgatás mértékét, ugyanakkor a hétköznapi napokon történő internetezést csökkentette (32. táblázat). Ez eltér a 2005-ös adatbázis rajzolatától, ott ugyanis a hagyományos orientáció nem magyarázta a monitor előtt töltött időkereteket. Ugyanakkor elképzelhető, hogy az életmód ezen szeletének az elmúlt öt év során történő kibővülése sokkal inkább érintette az legalacsonyabb hagyományos orientációval bíró csoportot.

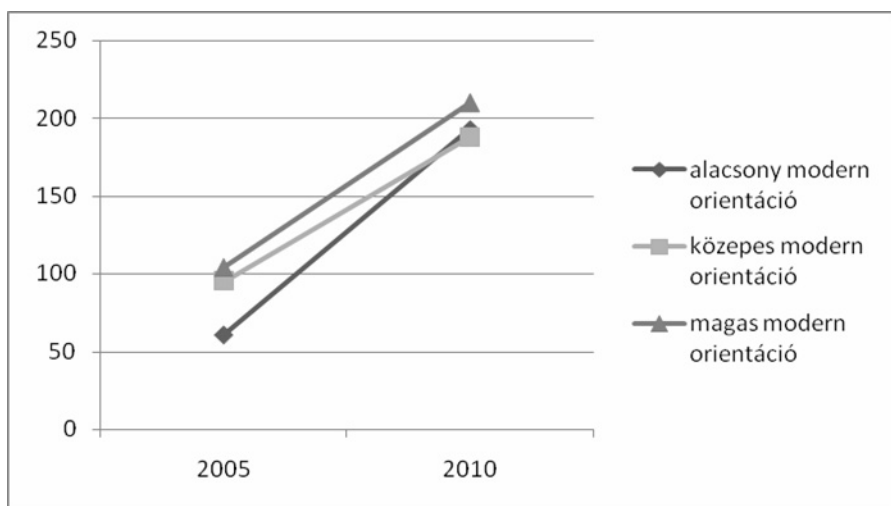
32. táblázat A vizsgált tevékenységek ráfordításai a hagyományos szabadidő-orientáció alapján (percekben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Campus-lét kutatás 2010, $N=2384$)

	Televíziózás hétköznapi	Televíziózás hétvégén	Zenehallgatás hétköznapi	Zenehallgatás hétvégén	Internetezés hétköznapi	Internetezés hétvégén
Alacsony hagyományos orientáció	94	203	139	166	209	260
Közepes ha- gyományos orientáció	77	176	129	157	186	249
Magas ha- gyományos orientáció	69	157	154	199	192	244
Sig.	0,000	0,000	0,006	0,000	0,018	0,293

A modern szabadidő indexét (hasonlóan a hagyományos orientációhoz) bizonyos intézmények látogatásának gyakoriságából (multiplex mozi, sportrendezvény, könnyűzenei koncert), valamint tevékenységek végzéséből kumuláltuk (internetezés, sportolás, televíziózás, DVD-, videofilmek megtekintése), s alakítottunk ki alacsony, közepes, illetve magas orientációval jellemezhető almintákat. Előzetesen úgy véltük, hogy a tevékenységek végzésének gyakorisága együtt jár a televíziózás, valamint az internet használatának mind a hét közbeni, mind pedig a hétvégi ráfordításaival. Előfeltevésünk a televíziózás és a zenehallgatás esetében igaznak bizonyult, hiszen a modern orientáció mértéke lineáris és pozitív kapcsolatban állt a televíziózással, míg az internethasználatot nem, vagy nem ebben az irányban befolyásolta. A hétvégén történő internethasználat átlagai ugyanakkor nem voltak szignifikánsak, míg a hétköznapi esetében egy nem lineáris irányú kapcsolat volt megfigyelhető. Az eredményekből azt a lényeges következtetést vonhatjuk le, hogy a legfrissebb adatbázisunkban eltűnni látszik az internetezés és a modern szabadidő-orientáció mértéke közötti együttmozgás, hiszen az alacsony modern orientáció esetében fokozottabban emelkedő ráfordításokat találtunk (15. ábra). Úgy

tűnik, az internet-használat általánossá válása elmozdította a tevékenységet a modern szabadidő-orientáció halmazából – Hunyadi (2005) már említett vizsgálatában ugyanis az internetezés egyértelműen a sportolás és a moziba járáshoz közel elhelyezkedő tevékenységként volt definiálható. A percekben megragadható ráfordításokat a Függelék 42. táblázata tartalmazza.

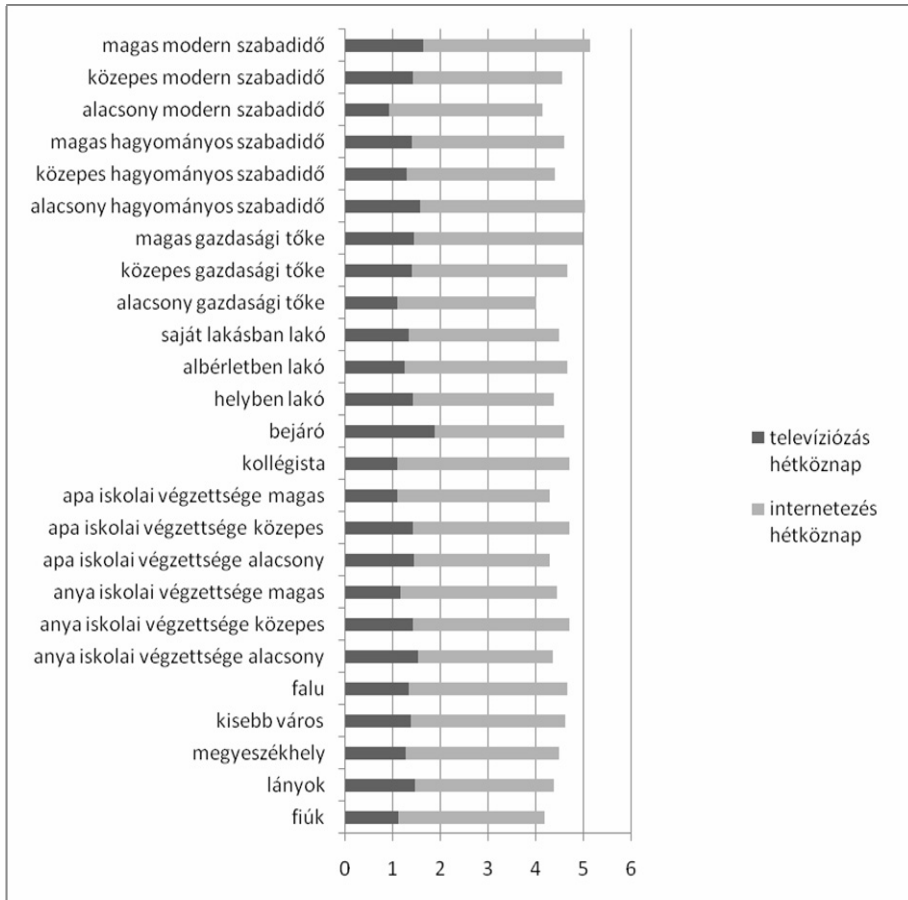
15. ábra A monitor előtt töltött időtartamok a modern szabadidős csoportok alapján percekben megadva (Regionális Egyetem Kutatás 2005, Campus-lét kutatás 2010, N= 562 és 2384)

A Campus-lét kutatás alapján a „screen time” összesített ráfordításait a televíziózás, illetve az internetezés időtartamaiból képeztük. A kapott adatokat a 16. ábra ismerteti. Az ábráról leolvasható, hogy az így képzett ráfordítás a legmagasabb értékét a magas modern orientációval bíró csoportban kapja (napi 308 perc), míg a legalacsonyabb érték alacsony gazdasági tőkével bíró hallgatók esetében megfigyelhető (itt egy perc híján éri el a négy órás ráfordítást). Kiemelendő, hogy a lányok a televíziózás magasabb ráfordításai miatt megelőzik a fiúkat a „screen time” mértékében, valamint megfigyelhető az összevont időtartam fordított arányossága a településtípus nagyságával. A szülők középfokú iskolai végzettsége szintén magasabb ráfordításokat generál – a két szélső pólus inkább arányaiban tér el egymástól (az alacsony végzettségűek gyermekei a televíziózásra, a diplomások gyermekei az internethasználatra szánnak nagyobb időkereteket). A lakóhelytípusok közül a kollégium, illetve az albérlet tűnik a leginkább képernyő-orientátnak,

míg a helyben lakók életében ezen tevékenységek kevésbé dominánsan jelennek meg. Az ábra ismételten rámutat arra, hogy a „screen-time” tevékenységek elmozdulni látszanak a modern beágyazottság szférájából, hiszen a magas hagyományos szabadidővel bíró csoport átlagos ráfordításai nem képviselnék kiugróan alacsony értékeket. Megfigyelhető tehát a televíziózás és az internetezés egyfajta szétválása a hallgatói szabadidő-struktúrában: az alacsony modern szabadidő almintájában például az internetezés kiugróan nagy hányadát adja a „screen time”-nak, míg a televíziózás ráfordítása az egyórás időtartamot sem éri el.

16. ábra A „screen time” összesített ráfordításai a hétköznapokon alminták szerint (órákban megadva, Campus-lét kutatás 2010)

7.4.2. Kísérlet az időfelhasználás longitudinális megközelítésére

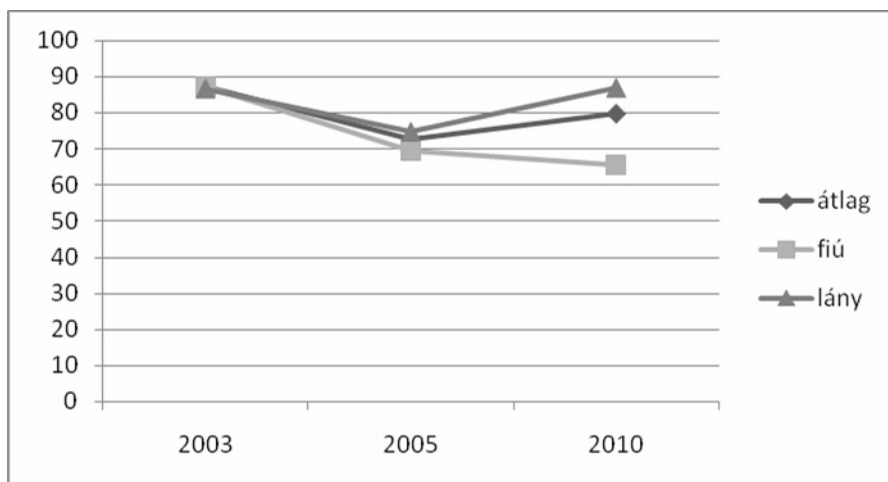
Elemzésünk utolsó lépéseként arra vállalkoztunk, hogy a rendelkezésünkre álló három adatbázis segítségével longitudinális tendenciákat próbáljunk megragadni az egyes ráfordítások esetében. Az összehasonlítás során kapott adatokat ugyanakkor kellő óvatossággal kell kezelnünk, hiszen sem a mintavétel módja, sem pedig a lekérdezés pontos technikája nem egyezett meg a vizsgálatok során. A Regionális Egyetem Kutatások adataiból, hogy a 2010-es kutatással összevethetők legyenek, kiemeltük a Debreceni Egyetem jelenlegi szerkezetéhez nem kapcsolódó almintákat, így a 2003-as adatbázis elemszáma 1055, míg a 2005-ös kutatásé 565 főre módosult. Három olyan tevékenységet tudtunk megvizsgálni, amelyre mindhárom kutatásban irányultak kérdések: a televíziózás és az internethasználat esetében a hét közbeni időtartamokat tudtuk felmérni, míg az olvasás kapcsán a tevékenységeket végzők gyakoriságával operáltunk⁹¹. A „screen time” kapcsán a nem változóját vontuk még be elemzésünkbe, hiszen ez a kategória mindhárom adatbázisban adott volt, s a kiugró értékek elemzésénél is láttuk, hogy a nemi hovatartozás jelentősen alakítja az ide kapcsolódó ráfordításokat. Az olvasás esetében választásunk szintén a nemre esett. Előfeltevésünk szerint ezzel a technikával ki tudjuk mutatni azt a szabadidő-orientációk közötti eltolódást, amely a jelenlegi hallgatói életmódot a modern elemek irányába mozdítja el.

A felnőttek időmérleg-vizsgálatának adatai alapján kijelenthetjük, hogy az utóbbi évek már nem hozták magukkal a televíziózásra fordított órák és percek masszív növekedését – az időtartamok huzamosabb ideje magas szinten stagnálnak. A három adatbázis adatait összevetve láthatjuk (17. ábra), hogy a televíziózás mértéke a hallgatói populációban sem emelkedik. A 2005-ös adatfelvétel eredményei némi csökkenést mutatnak, a Campus-lét kutatás során azonban a tévénezés napi átlaga megközelíti a 80 percet. Ez az érték mindenképpen elmarad a felnőtt társadalom ráfordításaitól. Az újabb növekedés oka a nemi bontás megtekintése után válik világossá – a fiúk és a lányok televíziózásra fordított időkeretei ugyanis az elmúlt években eltérő módon alakultak. Az olló szárai a 2005-ös évben már kinyílni látszottak, 2010-ben pedig bő 25 perces differenciát tapasztaltunk a két

⁹¹ A 2003-as kutatásban az időmérleg a megkérdezettek előző munkanapjára vonatkozott, a 2005-ös adatbázisban egy átlagos hétköznapi napra, míg a Campus-lét kutatás során arra irányult a kérdés, hogy napi rendszerességgel olvas-e a megkérdezett. Tudjuk, hogy az így lefedett tartalmak nem feleltethetők meg egymásnak, ugyanakkor úgy véljük, hogy fontos tendenciákra mutathatnak rá.

alminta között. A növekedés a lányok ráfordításainak az emelkedésével magyarázható, miközben a kisebb létszámú fiú alminta időtartamai a három adatsor esetében folyamatosan csökkenő értékeket mutattak.

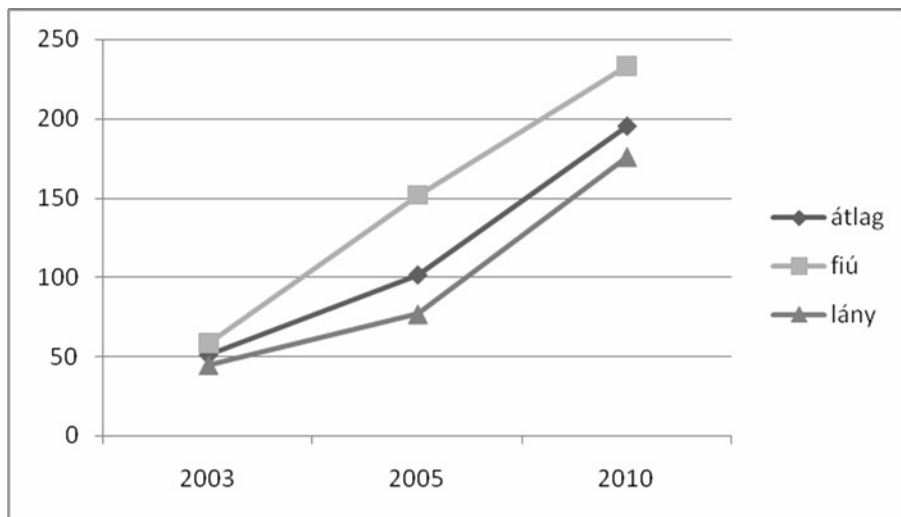
17. ábra A televíziózás ráfordításainak longitudinális megközelítése nemi bontásban (percekben megadva, Regionális Egyetem Kutatás 2003, Regionális Egyetem Kutatás 2005, Campus-lét kutatás 2010, N=1055, 562 és 2384)

A számítógép- és internethasználat összesített értékei kapcsán már láttuk, hogy az pár év alatt egy viszonylag perifériális tevékenységből a hallgatói életmód egyik legnagyobb tömbjévé vált. Ez az ifjúsági, valamint a hallgatói lét egyik lényeges sajátosságának is tekinthető, hiszen a KSH 2009/2010-es vizsgálata a magyar felnőttek esetében napi 12 perces időtartamot mutatott ki. A tevékenység ráfordításai kapcsán ugyanakkor újra hangsúlyozni kell annak összetett funkcióit, amelyek teret adnak az akadémiai jellegű, valamint a hagyományos kultúra felé orientált tevékenységeknek is (bár ezek a fókuszcsoporthoz interjúk fényében kevésbé tűnnek dominánsnak), s ki kell emelni annak szimultán jellegét. A 2010-es adatbázisban a becsült ráfordítás átlaga meghaladja a három órát (195 perc), ami azt jelenti számunkra, hogy a hallgatói életmód egyik legnagyobb szeletként identifikálhatjuk az internethasználatot (18. ábra). A nemek közötti bontás a ráfordítások vizsgálatát ebben az esetben is új elemekkel gazdagítja: 2003-ban a két alminta értékei relatíve közel helyezkedtek el egymáshoz, majd a monitor előtt töltött időtartamok megnövekedésével a fiúk előnye láthatóan megugrott. A 2005 és a 2010 közötti időszakban magasabb ütemben nőttek a lányok rá-

fordításai, a két nem közötti differenciák azonban még így is számottevőnek mutatkoznak (57 perc).

18. ábra A számítógép- és az internethasználat becsült ráfordításai naponta (perceken megadva, Regionális Egyetem Kutatás 2003, Regionális Egyetem Kutatás 2005, Campus-lét kutatás 2010, N=1055, 562 és 2384)

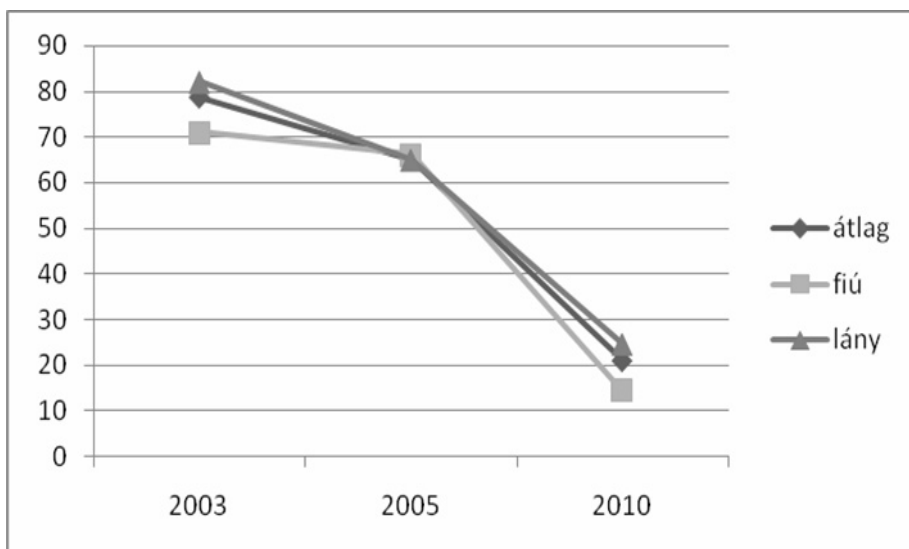

A modern szabadidő bővülése, amely kimutatható a három adatbázisból, a fiúk esetében egyértelműen a számítógép-használattal magyarázható, míg a lányok mind a két ráfordítás kapcsán plusz időkereteket mondhatnak a magukénak. 2003 és 2010 között a média-fogyasztás területén a két nem eltérő jellegű változásokat produkált.

Azt mondtuk, hogy a modern szabadidő jegyeinek fokozottabb megjelenése nem csupán a hagyományos orientáció kárára valósítható meg. Ennek ellenére úgy véljük, hogy ez az eltolódás a diákok életmódjában és művelődési szokásaiban is megragadható. A magyar társadalomban a könyvet rendszeresen olvasók aránya az utóbbi évtizedekben csökkenő tendenciát mutatott vagy stagnált, s jelenleg a naponta olvasók aránya is igen alacsony értékeket mutat – Antalóczy és szerzőtársai 2010-es munkájukban a napi rendszerességgel olvasók arányát felnőtt mintában 11,9%-ra becsülték (Antalóczy, Füstös és Hankiss 2010). A klasszikus egyetemista-főiskolás életmódnak az olvasás alapvető eleme kellene, hogy legyen, még akkor is, ha az nem kizárólag az irodalmi jellegű fogyasztáshoz kapcsolható. A kapott eredmények azonban mást sugallnak. A 16. ábra a Regionális Egyetem

Kutatások „B” táblájának adatait tartalmazza, valamint a Campus-lét kutatás során azoknak a diákoknak a százalékos arányait, akiknek a mindennapjaiban megjelenik a könyvalapú olvasás. A naponta olvasók aránya (19. ábra) a megvizsgált periódusban töredékére csökkent (72,6 és 21,1%), amely még akkor is figyelemre méltó, hogyha tisztában vagyunk elemzésünk módszertani korlátaival, s feltételezzük, hogy a tevékenység egy hányadát a diákok a monitorok előtt végzik. Itt hangsúlyozzuk újra, hogy a fókuszcsoportos interjúk eredményeképpen az internet használatának elenyésző hányada volt a hagyományos művelődésnek megfeleltethető. Németh szintén a Partium területén lefolytatott, pedagógusjelölteket érintő kutatásában, amelynek a mintában határon túli magyar hallgatók is szerepeltek, 28,9%-os napi gyakoriságról számol be az olvasás kapcsán (Németh N. 2012). Ugyanakkor nem feledkezhetünk el arról a tényről, hogy a határon belüli hallgatóságnak – mint a korábbi adatbázisok elemzése során már láttuk – az olvasási hajlandósága alacsonyabbnak mutatkozik. A csökkenő tendencia mind a két nem esetében ugyanúgy megfigyelhető.

19. ábra A naponta olvasó hallgatók arányának változása (százalékban megadva, Regionális Egyetem Kutatás 2003, Regionális Egyetem Kutatás 2005, Campus-lét kutatás 2010, N=1055, 562 és 2384)

A 2010-es Campus-lét kutatás adatbázisának segítségével kísérletet tettünk bizonyos tevékenységek longitudinális elemzésére. A kapott adatok alapján kijelenthető, hogy a hallgatói életmódban a „screen time” ráfordításai igen komoly mértékben növekedtek meg, s ennek fő bázisát az internethasználat képezte. Fontos kiemelni, hogy a korábbi adatokhoz képest a bővülő internethasználat elmozdította a tevékenység szociodemográfiai beágyazottságát és pozícióját a hallgatói életmód rendszerében. Ha mindezt a nemzetközi hallgatói időmérleg-vizsgálatok adataihoz viszonyítjuk, akkor egy, a nemzetközi trendekhez illeszkedő átstrukturálódást ismerhetünk fel. Sajnos a tanulással és a napi munkavégzéssel kapcsolatos időráfordításokról a Debreceni Egyetem kapcsán nem rendelkezünk friss adatokkal – ugyanakkor tudjuk, hogy az előbb említett folyamatoknak részét képezi az akadémiai idő csökkenése, valamint a kereső tevékenységek bővülése is. Hogy ez az általunk vizsgált régióban és intézményekben is így van-e, arra reményeink szerint az elkövetkező évek kutatásai fognak választ adni.

8. Összegzés

Könyvünk záró fejezetét talán azzal a gondolattal érdemes kezdenünk, hogy reményeink szerint több új elemmel sikerült kiegészítenünk a hazai, idővel foglalkozó szociológiai, valamint más tudományterületekhez kapcsolódó kutatásokat. Az első fejezetek fontos célja az volt, hogy annak az átkötésekben megfogható hiátusnak hozza közelebb a megoldását, amely az idő szociológiájának elméleti és empirikus részei között figyelhető meg. A hazai kutatások esetében alig találunk arra példát, hogy az időfelhasználás vizsgálata előtt az elméleti alapozásra is kísérletet tegyenek⁹². A tágabb társadalomtörténeti, mentalitástörténelmi összefüggések nélkül azonban igen nehéz az olyan problémák megértése, mint például a falusi lakosok időbeliségének átalakulása a huszadik század második felében – ráadásul ezek lenyomata még napjaink hallgatói életmódjában is megfogható. De megemlíthetjük az ifjúság helyzetének az utóbbi évtizedben történt nagymértékű, az idővel kapcsolatos területeken tapasztalható változásait, amelyek nehezen közelíthetők meg például a posztmodern időbeliség ismerete nélkül. Az elméleti jellegű írások esetében viszont sok esetben az empiria hiányzik: a két terület talán éppen amiatt, hogy az idő kutatása nem a legkiforrottabb ága a szociológiának, még nem illeszkedik tökéletesen egymáshoz.

Az első fejezetek másik kiemelésre érdemes törekvése az volt, hogy az időszociológia interdiszciplináris jellegét hangsúlyozza, ugyanis az idő fogalma, de még a társadalmi idő kategóriája sem szorítható be mindössze egyetlen tudományterület határai közé. Az elméleti részek tehát jelentős mértékben kapcsolódnak az antropológiához, a településföldrajzhoz, a közgazdaságtudományhoz, sőt egyes esetekben még a biológiai kutatásokhoz kötődő eredményekhez is. Az idő ugyanis olyan univerzális és relatíve megfoghatatlan fogalomnak tekinthető, amely igényli ezeknek a különböző megközelítési módoknak a meglétét, valamint bizonyos szinten ezek szintetizálását is, még ha a különböző paradigmák egymástól néha gyökeresen eltérő alapokon is állnak.

A hallgatók időfelhasználása és időbelisége éppen azért mutat egyedi, a társadalom minden más csoportjától eltérő vonásokat, mert a végzett tevékenységeik rendszere és hangsúlyai nagyrészt a felsőoktatási intézmények sajátos intézményi adottságaiból eredeztethetők. Ez azonban minden egyes egyetemi-főiskolai kar esetében egyéni jellegzetességeket mutat – ahogyan

⁹² Léteznek azonban kivételek a magyar nyelven megjelent munkák között is – ilyen például Meleg (2006) iskolai időszerkezeteket vizsgáló írása.

azt az empirikus kutatás hangsúlyozza is –, és nagymértékben eltér a középiskolák világától.

Az elméleti keretekkel kapcsolatban szintén kiemelésre érdemes az ifjúságszociológiához kötődő fejezet. Az adatsorok ugyanis az itt felvázolt tágabb összefüggések nélkül a „levegőben lógnának”; és itt gondolhatunk akár az iskolai ifjúsági korszak kialakulásának, akár pedig az életpályák differenciálódásának a tényére. Ezek az elméletek magyar nyelven is hozzáférhetők, összekapcsolásuk az időfelhasználással és az időbeliséggel azonban talán mégsem kellően hangsúlyozott. A szervezeti idő fogalma szorosan kapcsolódik az idő szocializációjához, hiszen a gyermekek és a fiatalok a nevelési intézmények keretei között ismerkednek meg az idegen idővel, amely később felnőtt éveik nagy részét is dominálni fogja. A szervezeti keretek milyensége rányomja a bélyegét az organizációk tagságának időkezelésére és az autonómiák mértékére.

Az időmérleg-vizsgálatok történetének, módszertanának és eredményeinek áttekintése esetében arra törekedtünk, hogy a magyar nyelven is bőségesen rendelkezésünkre álló ismerethalmazt újszerű adatokkal, metódusokkal és magyar nyelven nem olvasható információkkal, kutatási eredményekkel egészítsük ki. Különösen igaz ez a kijelentés a hallgatói időfelhasználás területére, amely szinte kizárólag a nemzetközi szakirodalom alapján ismerhető meg. A fejezet fontosságát az is aláhúzza, hogy az itt leírtakhoz viszonyítva rajzolódnak ki előttünk elemzésünk módszertani korlátai éppen úgy, mint a kutatásnak azon jellegzetessége, hogy más vizsgálatokban fel nem használt szempontokat emel be az időfelhasználás elemzésébe. Az első fejezetek összességükben tehát a hazai időmérleg-vizsgálatok gyakorlatához képest másfajta alapokat nyújtanak, ami a hasonló kutatásokhoz általánosságban kapcsolt elméleti részekhez képest inkább tekinthető időszociológiai szempontú megközelítési módnak.

Az empirikus vizsgálat legfontosabb célja az volt, hogy egyrészt nagyvonalakban feltárja a hallgatói időfelhasználás sajátosságait, másrészt pedig azoknak a változóknak a körét, amelyek alapvetően befolyásolják az egyes időráfordításokat. Az elemzés során talán nem is a tevékenységek órákban-percekben való meghatározása hozott lényeges eredményeket, hanem bizonyos, a független változók által okozott hatások, ezek irányai, valamint az egyes tevékenységek egymást valószínűsítő és kioltó hatása, és végül annak a képnek az egésze, amely a hallgatói életmódról a statisztikai elemzések lezárásával kirajzolódott előttünk. Fontos azt is megjegyezni, hogy az elemzési szempontok egy része az időmérleg-vizsgálatok szemszögéből nézve

mindenképpen újszerűnek tekinthető (például az egyetemi-főiskolai karok változója vagy a tartózkodási hely), és mivel a vizsgált populációt a felsőoktatásban résztvevő nappali tagozatos hallgatók képezték, ezek kihagyása jelentős hiányosságokat eredményezett volna.

A kapott időráfordítások az egyes változókkal rendkívül szoros kapcsolatot mutattak. Ez mondható el például a nemek, a karok vagy a hagyományos szabadidő-orientációs index alapján képzett három csoportról. Más esetekben azonban szinte alig találunk szignifikáns összefüggéseket: ilyen például a 2005-ös adatbázis során a szülők iskolai végzettsége, a településtípus, de az átlagostól kevesebb kapcsolatot produkált a modern szabadidő mutatója is.

A táblázatokból leolvasható kapcsolatok alkalmanként a KSH vizsgálataihoz hasonló, egyáltalán nem meglepő eredményeket mutattak fel. Ide sorolhatók például a fiúk és a lányok között meghúzódó különbségek egyes elemei a házimunka vagy a vásárlás esetében. Nem tekinthető meglepőnek az sem, hogy a számítógéppel kapcsolatos tevékenységek mind a három táblán a fiúk előnyét rajzolták ki. Az egyetemi-főiskolai karok változója esetében nem rendelkezünk olyan összehasonlításra alkalmas adatokkal, amelyek arra vonatkoznának, hogy az egyes hallgatói csoportok milyen, az időráfordítás területén megfogható sajátosságokkal bírnak. Kiemelésre érdemes tény, hogy ez a változó a legtöbb tevékenység időtartamával szoros kapcsolatban áll, és erős összefüggéseket mutat az elemzés független változóival is (gazdasági tőkével való ellátottság, szülők iskolai végzettsége, szabadidős típusok). A kapott adatok plasztikusan rajzolják ki az egyes karoknak az életmód területén tapasztalható jellegzetességeit, amelyek több esetben igen komoly differenciákat mutatnak mind az órákban és percekben mérhető adatok, mind pedig a tevékenységeket végzők arányai területén.

A településtípus, a tartózkodási hely, valamint a szülők iskolai végzettsége az időráfordítások elenyésző részét befolyásolták. A kirajzolódó összefüggések azonban csak ritkán tekinthetők meglepőnek. Azt is meg kell jegyezni, hogy a településtípus a magyar társadalom időmérleg-vizsgálata során sokkal komolyabb eltéréseket generál, hiszen a KSH a fővárosban, megyeszékhelyeken, kisebb városokban, illetve a falvakban élők életmódja között jelentős differenciákat mutat ki. A változónak a hallgatói mintán belüli hatása azonban alig pár tevékenységgel függ össze, leginkább az órai részvétel, valamint a kereső munka esetében találjuk ennek nyomát. A tartózkodási hely típusa a legszorosabb összefüggést a pihenéssel mutatja; ebben az esetben a bejárók azok, akik magasabb összesített, illetve az arányokban is jelentkező értékekkel bírnak. A szülők iskolai végzettségének

vizsgálatakor szintén nem sok esetben találunk szignifikáns kapcsolatokat. A gazdasági tőke hatása már jelentékenyebbnek mutatkozott: például a 2005-ös adatbázisban csökkentette az olvasásra fordított összesített, és a tanulásra, valamint az olvasásra fordított tényleges időtartamokat, ugyanakkor növelte a számítógép-használat arányait.

A szabadidő-orientációs típusok is jelentősen befolyásolták a diákok életmódjának az időtartamokkal jellemezhető részét. A modern kategória csökkentette a háztartási munka, és növelte a számítógéppel kapcsolatos tevékenységek hangsúlyát (bár ez utóbbiak közül a tényleges időráfordítások esetében csupán az internethasználat mutatott szignifikáns összefüggést), a hagyományos orientációs értékek pedig a tanulással kapcsolatos tevékenységek, az olvasás, valamint a házimunka időráfordításait emelték meg, míg a társas élet és a televíziózás esetében ellentétes irányú kapcsolat mutatkozott. A két kategória magas értékei tehát a háztartási munkák területét ellentétesen befolyásolták.

Igyekeztünk megvizsgálni az akadémiai idő hallgatói eredményességre gyakorolt hatását is – az ezen a területen lefolytatott nemzetközi kutatások adatai nem egyértelműek. Szoros együtt járást a tanulással kapcsolatos ráfordítások, valamint a diákok tudományos mutatói között azonban nem sikerült találunk.

A korreláció-elemzés során a modellből kiemeltük a korábban felhasznált független változók hatásait, és az így kapott eredményekből az egyes tevékenységek időtartamainak együtt járását, valamint ezen kapcsolatok irányát olvastuk le. Az együttthatók szoros összefüggéseket mutattak ki az otthonra és háztartásra fókuszáló tevékenységek esetében (háztartási munka, hobbi, vásárlás), valamint a tevékenységek ezen csoportja negatív irányú szignifikáns kapcsolat fűzte az órai részvételhez, valamint a tanuláshoz. A klaszteranalízis segítségével képzett csoportok sajátosságait áttekintve kijelenthetjük, hogy a felsőoktatás az időfelhasználás számos mintázatának teret biztosít, s a hallgatók döntési jogköre – amely elmozdíthatja őket akár a tanulás-orientált életforma, akár a passzív vagy a változatos szabadidő-felhasználás irányába – jelentősnek bizonyul. Fontos kiemelni, hogy kimutathatók voltak olyan hallgatói csoportok, amelyeknek életmódjában olyan, a felsőoktatáshoz szorosan kötődő elemek sem voltak dominánsak, mint az órai jelenlét vagy az olvasás. Hangsúlyoznunk kell, hogy a hallgatói időráfordítások független változói sajátos módon, a társadalom egészétől eltérő rendszerben érvényesülnek, valamint jelentősen alakítják azokat más, az országos vizsgálatokban nem felhasználható kategóriák is. Ilyen volt az egyetemek, főiskolák szervezeti kereteinek változója.

Elemzésünkbe a kulturális tőke faktorait magyarázott változóként vontuk be, s a diákok tevékenységeinek ráfordításaival több esetben is szignifikáns kapcsolatot találtunk. Hangsúlyoznunk kell, hogy a diákok kulturális tőkéje szorosabban illeszkedett az időfelhasználáshoz, mint a szülőké.

Bár lehetőségeink egy longitudinális elemzésre korlátozottak voltak, a három adatbázis összehasonlításának segítségével igyekeztünk olyan trendeket megrajzolni, amelyek a hallgatói életmód átalakulását az utóbbi években jellemezték. Lényeges folyamat a „screen time” kibővülése, amelynek egyes elemei jelentős eltéréseket mutattak (televíziózás, internethasználat), valamint kiemelendő az, hogy a magyarázó változók segítségével kialakított alminták esetében eltérő mértékben történt meg az átalakulás.

Mindezek ellenére a kutatás több esetben is komoly hiányosságokat mutat fel. Az adatok alaposabb felbontása például értelemszerűen sokkal mélyebb összefüggéseket rajzolt volna ki – ettől azonban bizonyos esetekben az alacsony elemszámok miatt el kellett tekintenünk, másrészt pedig a három adatbázis összevethetőségének hiányosságai szűkre szabták elemzési lehetőségeinket. Az időmérleg-vizsgálatok megfelelő módszertani apparátusával nem rendelkezve a kapott adatok más kutatásokkal való összevetésével is óvatosan kellett bánnunk.

Mindezek ellenére úgy véljük, hogy a kutatás során feltérképezhetőkké váltak a hallgatói csoportoknak az időfelhasználás területén megragadható különbségei, valamint az ezeket a legnagyobb mértékben befolyásoló tényezők rendszere. A hallgatói populáció ugyanis – éppen úgy, ahogyan ez az ifjúság kapcsán is elhangzott – nem írható le egységes jegyekkel, hiszen életmódját, és ez által az időfelhasználását is számtalan tényező alakítja.

Tudnunk kell azt is, hogy az időszociológiai felmérések módszertani apparátusának és kutatási területének csupán egy részét képezik az időmérleg-vizsgálatok – még ha a magyar nyelven hozzáférhető szociológiai szakirodalom áttekintése után talán ez a kép rajzolódik is ki előttünk. Az időmérleg-technikák eszközével megragadható adatok azonban „csupán” számok, s önmagukban nem tudják visszaadni azt a jelenséghalmazt, amelyet a campuson zajló mindennapok jelentenek. A diákok életvilágainak, életritmusának feltérképezésére egyáltalán nem, vagy csak igen korlátozott mértékben alkalmasak, miközben az időhöz való viszony sajátosságai, a percek-órák mélyén megbújó magyarázatok ezekben a dimenziókban is meghúzódnak, vagy sokszor inkább innen eredeztethetők. Ezért tartjuk különösen fontosnak azt a tényt, hogy a kvantitatív adatokat kiegészíthettük egy kvalitatív elemzéssel is, amely reményeink szerint plasztikusabban ábrázolja a diákok életmódját, és talán annak mélyebb megértését is lehetővé teszi. Az

interjúk szövegeiből egy önálló döntési lehetőséggel teli, posztmodern jegyeket felvonultató életritmus képe bontakozik ki a szemünk előtt, amely a nyitott intézmények minden időre vonatkoztatható sajátosságát magán viseli. Mert soha nem szabad szem elől tévesztenünk azt a tényt, hogy bármelyik társadalmi csoport időhöz való viszonyáról alkotott képünk csak úgy válhat teljessé, hogyha annak mind a számokkal leírható, mind pedig a kvalitatív módszerekkel megközelíthető oldalára kellő figyelmet fordítunk. Mindezt szabatosabban Ende a mára már klasszikussá vált filozofikus meseregényében ekképp fogalmazta meg: *„Mert ahogyan van szemetek, hogy a fényt meglássátok, van fületek, hogy a hangot meghalljátok, úgy van szívetek, hogy az időt megérezzétek. S minden idő, amit nem a szívünkkel érzünk meg, elveszett idő, akár a szívárvány színei a vaknak, a madár éneke a süketnek”* (Ende 1986: 152).

9. Függelék

1. ábra A Campus-lét kutatás szabadidőre irányuló fókuszcsoportos interjúinak kérdés-blokkjai

Fő vezérfonalak:

- a hallgatók szabadidős szokásainak kvalitatív feltérképezése (viszonyok, értékelés, megélés)
- Szervezetszociológiai megközelítés: A szabadidő a szervezeti lét függvénye-e? Ha igen, akkor mennyire? Egybeesnek-e a szabadidős szokások és a campusok határai? Hogyan függ össze a két struktúra?
- Létezik-e önálló hallgatói szabadidő-struktúra? Ha igen, hogyan, milyen csatornák mentén formálódik ki?
- a modern szabadidő túlsúlya, ennek megélése
- a „bulik” jelenségek.

Interjúvázlat:

1. A szabadidő-struktúra feltérképezése

(Fő tevékenységi körök jellemzői, hétköznapi-hétvége, vizsgaidőszak-szorgalmi időszak dichotómiája. A leterheltség foka, ennek megélése, rálátás más társadalmi csoportokra. A hallgatói életmód pozitívumai és negatívumai. Szakok-karok-szabadidős sztereotípiák. A szabadidős struktúrát alakító tényezők – nem, munkavégzés, kolégium, évfolyamok-szakok, közösségi pozíció (összefüggés a szociometriával – a szabadidős minták terjedése a csoporton belül).

2. A hallgatói szabadidő szocializációja

(Középiskola jellemzése a szabadidő szempontjából. Az egyetemre kerülés megélése az életmód szempontjából. Belerázódás, a közös szokások kialakulása. A szabadidő campusokon túli szegmense – milyen programok és miért kerülnek ezen a körön kívül? A közös

programok kialakulásának gyökerei. Tervek a normál munkaidőbe és szabadidőbe való visszakerülésről.)

3. A modern szabadidő

(Hány órát tesz ki naponta a számítógép- és az internet használata? Mikor, milyen tevékenységeket végeznek ennek segítségével? Mekkora hányada ez a szabadidőnek? Közösségi oldalak, blogok, fórumok – viszony a webkettes világhoz. Eltérések fiúk és lányok között. A modern szabadidő-struktúra kiformalódása az egyéni életutakban. Disszonáns vagy harmonikus viszony.)

4. „Bulik”

(Definíciós kísérletek: hol, mikor, milyen gyakran, milyen forgatókönyvvel? Szórakozóhelyek kiválasztása. A devianciák megjelenése. Mitől függ ennek gyakorisága? A zene szerepe a bulikban. Mennyire egyetemi kapcsolatháló mentén szerveződnek a bulik? Bulik az egyetemen kívül. Általános vélemény a bulizási szokásokról.)

2. ábra Az időfelhasználásra vonatkozó kérdésblokk a 2005-ös kérdőívben

<i>Tevékenység</i>	<i>Ráfordított idő (percben)</i>		<i>Társas</i>	<i>Egyedül végzett</i>
<i>Alvás</i>				
<i>Étkezés</i>				
<i>Testi higiénia</i>				
<i>Passzív pihenés</i>				
<i>Órán való részvétel</i>				
<i>Tanulás az órákra</i>				
<i>Önképző tanulás (például nyelvtanulás)</i>				
<i>Keresőtevékenység</i>				
<i>Háztartási munka</i>				
<i>Közlekedés</i>				
<i>Vásárlás</i>				
<i>Olvasás</i>				
<i>Tévézés, videózás</i>				
<i>Zenehallgatás</i>				
<i>Számítógép-használat (internet nélkül)</i>				
<i>Internethasználat</i>				
<i>Társas élet</i>				
<i>Hobbi</i>				
<i>Egyéb</i>				

A kérdés pontos szövege: Hogyan telt az előző hétköznapiod? Töltsd ki az alábbi táblázatot! Amennyiben valamelyik tevékenységet nem végzed, kérjük, húzd ki! Az egyes tevékenységeknél jelöld be, hogy inkább társaságban vagy inkább egyedül végzed!

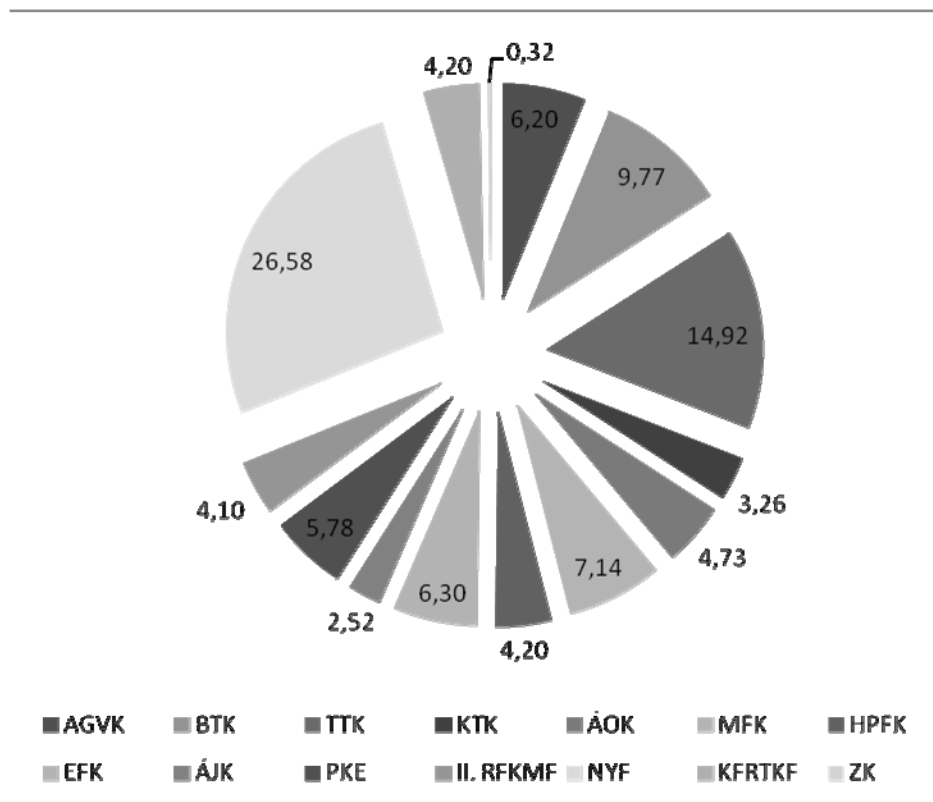
1.táblázat *Tevékenységek átlagos napi időráfordítása karonként és intézményenként, „A” tábla (percen megadva, kbi négyzet-próba, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2003, N=1587)*

	Alvás	Tömegközl.	Olvásás	Tanulás	Sport	Vásár.	Rádió	Tévé	Int.	Zene-hallg.	Szórak.	Munka	Házim.
AGVK	447	69	43	162	44	40	36	77	33	79	124	35	59
BTK	464	55	91	166	45	37	59	81	36	106	144	36	73
TTK	484	47	62	131	68	48	96	102	49	145	128	54	63
KTK	379	50	49	113	38	38	87	78	21	86	97	35	64
ÁOK	364	33	32	174	29	20	42	38	37	54	52	25	31
MFK	481	77	50	138	70	34	70	92	61	151	182	34	55
HPFK	450	76	69	157	30	51	81	102	44	88	141	34	92
EFK	469	59	45	145	26	31	60	97	28	83	95	26	76
ÁJK	488	62	86	173	60	61	57	91	59	143	165	30	83
PKE	436	50	71	178	33	30	55	73	62	114	112	52	72
IL.RFKMF	466	58	78	177	39	27	59	108	17	77	110	37	113
NYF	418	61	64	159	41	55	75	96	54	118	126	52	72
KFR TKF	464	68	60	133	36	44	74	85	26	98	115	59	71
Átlag	452	60	66	156	45	40	65	87	43	109	129	41	72
Sig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,058	0,000	0,000	0,000	0,000	0,521	0,000

2.táblázat A gazdasági tőke indexének hatása a hallgatók időfelhasználására, „A” tábla (percen megadva, kbi négyzet-próba, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2003, N=1587)

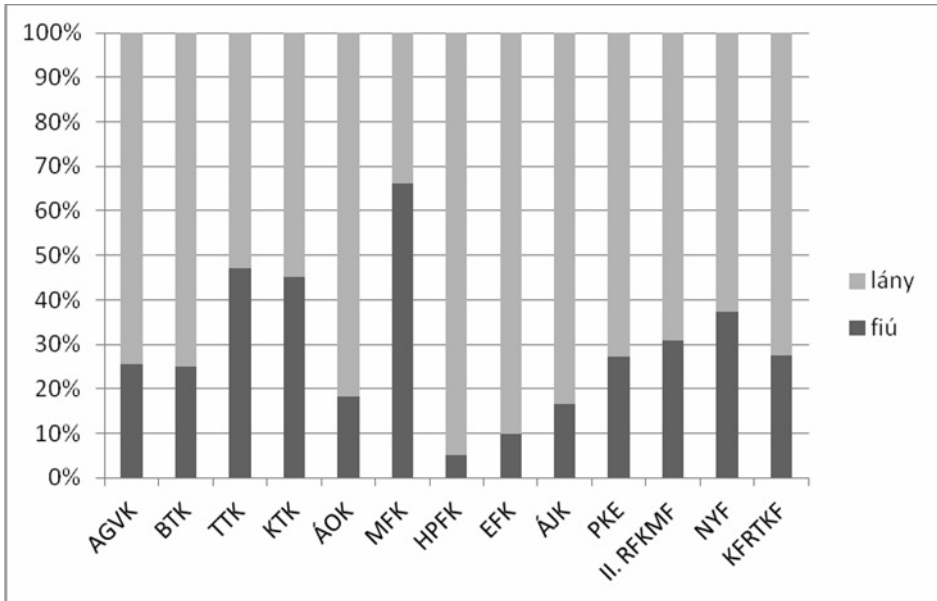
	<i>Alacsony</i>	<i>Közepes</i>	<i>Magas</i>	<i>Átlag</i>	<i>Sig</i>
<i>Alvás</i>	470	448	448	454	0,054
<i>Tömegközl.</i>	57	58	56	57	0,791
<i>Vásárlás</i>	40	40	34	38	0,155
<i>Olvásás</i>	63	57	72	63	0,003
<i>Tanulás</i>	148	155	174	159	0,010
<i>Tévé</i>	85	85	84	85	0,944
<i>Rádió</i>	54	63	58	59	0,410
<i>Internet</i>	47	44	37	43	0,144
<i>Sport</i>	54	49	33	46	0,000
<i>Zenehallg.</i>	101	106	82	97	0,010
<i>Szórak.</i>	137	116	105	118	0,001
<i>Munka</i>	41	37	44	41	0,693
<i>Házim.</i>	62	68	80	70	0,003

3. ábra A minta karok és intézmények szerinti megoszlása (százalékban megadva, N=952, Regionális Egyetem Kutatás 2005)

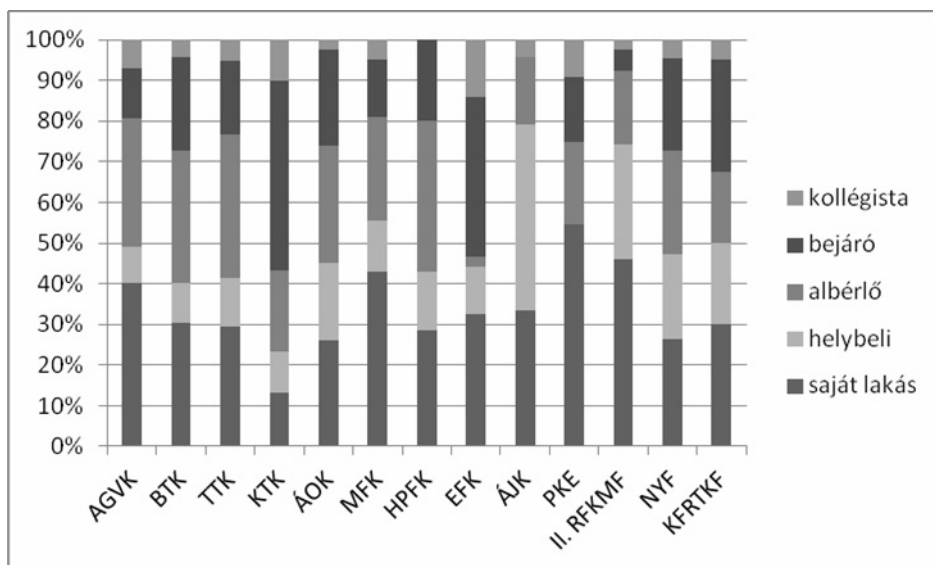

A „ZK” a Debreceni Egyetem Zeneművészeti Karát jelöli.

4. ábra A nemek arányai az egyes egyetemi-főiskolai karokon és intézményekben, százalékleben megadva (khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,000, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

5. ábra Az egyetemi-főiskolai karok és intézmények, valamint a tartózkodási hely közötti összefüggés (százalékban megadva, khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,000, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

3.táblázat A nemek és a gazdasági tőke indexének kapcsolata (várható és tényleges cellagyakoriságok, khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,000, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

		Gazdasági tőke indexe			
		Alacsony	Közepes	Magas	Összes
Fiúk	tényleges	57	74	120	251
	várható	68	85	98	251
Lányok	tényleges	155	190	185	530
	várható	144	179	207	530
Összes	tényleges	212	264	305	781
	várható	212	264	305	781

4. táblázat Az édesapa iskolai végzettsége és a gazdasági tőke indexének kapcsolata (tényleges és várható gyakoriságok, *khí-négyzet-próba*, $p < 0,05$, sig.: 0,000. Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

		Gazdasági tőke indexe			
Apa iskolai végzettsége		<i>Alacsony</i>	<i>Közepes</i>	<i>Magas</i>	<i>Összes</i>
<i>Alacsony</i>	tényleges	146	174	161	481
	várható	126	164	191	481
<i>Közepes</i>	tényleges	14	31	26	71
	várható	19	24	28	71
<i>Magas</i>	tényleges	41	57	119	217
	várható	57	74	86	217
<i>Összes</i>	tényleges	201	262	306	769
	várható	201	262	306	769

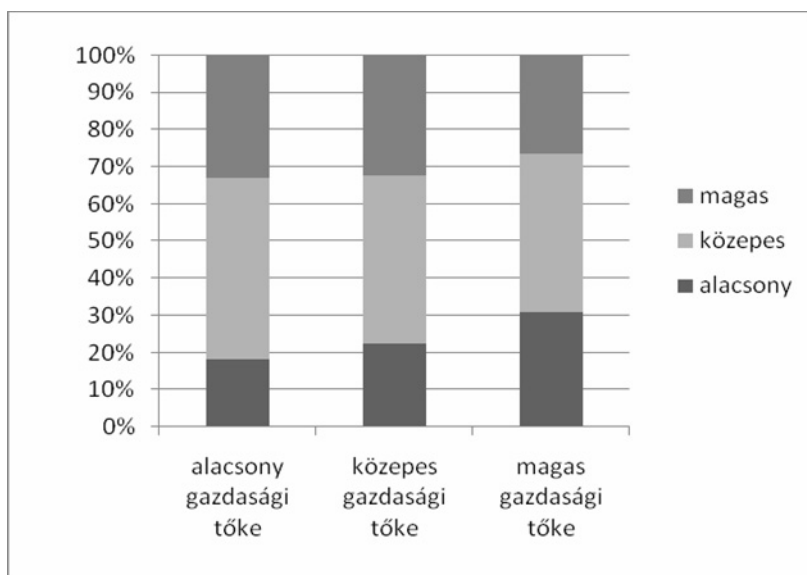
5. táblázat Az édesanya iskolai végzettsége és a gazdasági tőke indexének kapcsolata (tényleges és várható gyakoriságok, *khí-négyzet-próba*, $p < 0,05$, sig.: 0,000, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

		Gazdasági tőke indexe			
Anya iskolai végzettsége		<i>Alacsony</i>	<i>Közepes</i>	<i>Magas</i>	<i>Összes</i>
<i>Alacsony</i>	tényleges	125	114	95	334
	várható	90	113	131	334
<i>Közepes</i>	tényleges	29	74	78	181
	várható	49	61	71	181
<i>Magas</i>	tényleges	57	76	132	265
	várható	72	90	104	265
<i>Összes</i>	tényleges	211	264	305	780
	várható	211	264	305	780

6. táblázat Édesanya iskolai végzettsége és a hagyományos szabadidő-orientáció kapcsolata – tényleges és várható cellagyakoriságok (khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,027, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

		Hagyományos szabadidő-orientáció indexe			
Anyai iskolai végzettsége		Alacsony	Közepes	Magas	Összes
Nyolc általános vagy kevesebb	tényleges	8	17	19	44
	várható	11	20	13	44
Szakmunkásképző, szakiskola	tényleges	30	67	46	143
	várható	35	65	43	143
Szaközépiskola, technikum	tényleges	65	92	62	219
	várható	53	99	67	219
Gimnáziumi érettségi	tényleges	51	98	58	207
	várható	50	94	63	207
Főiskola	tényleges	52	104	51	207
	várható	50	94	63	207
Egyetem	tényleges	16	37	42	95
	várható	23	43	29	95
Összes	tényleges	222	415	278	915
	várható	222	415	278	915

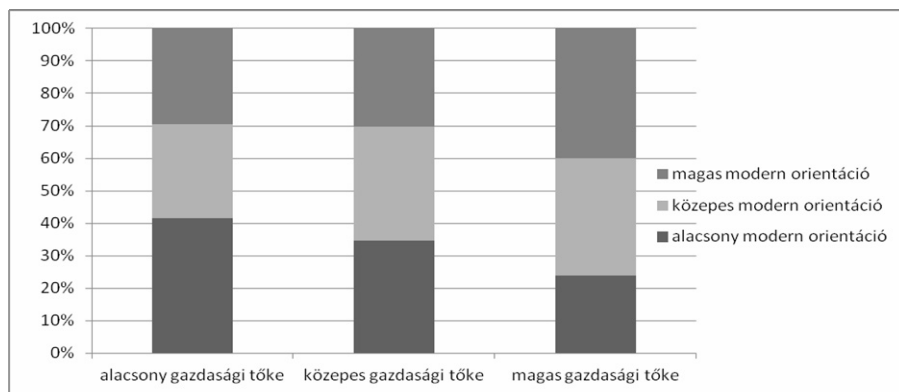
6. ábra A hagyományos szabadidő-orientáció és a gazdasági tőke kapcsolata százalékban megadva (khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,016, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

7. táblázat A modern szabadidő-orientáció nemek szerinti megoszlásban (tényleges és várható gyakoriságok, khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,000, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

		Modern szabadidő-orientáció indexe			
		Alacsony	Közepes	Magas	Összes
Fiúk	tényleges	48	100	166	314
	várható	94	111	108	314
Lányok	tényleges	236	235	159	630
	várható	190	224	217	630
Összes	tényleges	284	335	325	944
	várható	284	335	325	944

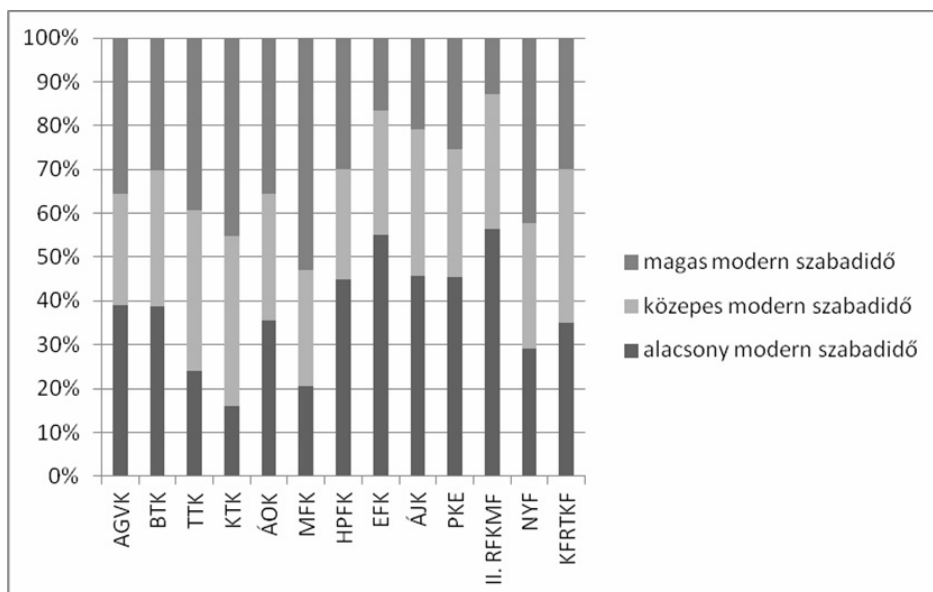
7. ábra A modern szabadidő-orientáció indexe a gazdasági tőke függvényében százalékban megadva, *khí négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,000, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952*)

8. táblázat A modern szabadidő-orientáció indexe az édesanya iskolai végzettségének függvényében (tényleges és várható cellagyakoriságok, *khí négyzet próba, $p < 0,05$, sig.: 0,006, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952*)

		Modern szabadidő-orientáció indexe			
Anyai iskolai végzettsége		Alacsony	Közepes	Magas	Összes
Nyolc általános vagy kevesebb	tényleges	19	15	10	44
	várható	14	14	16	44
Szakmunkásképző, szakiskola	tényleges	49	49	45	143
	várható	47	45	51	143
Szakközépiskola, technikum	tényleges	89	70	60	219
	várható	72	68	79	219
Gimnáziumi érettségi	tényleges	62	58	87	207
	várható	68	64	74	207
Főiskola	tényleges	61	60	86	207
	várható	68	64	74	207
Egyetem	tényleges	21	33	41	95
	várható	31	30	34	95
Összes	tényleges	301	285	329	915
	várható	301	285	329	915

8. ábra A modern szabadidő-orientáció indexének karonkénti és intézmények szerinti megoszlása százalékában megadva (khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,000, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

9. táblázat A kétfajta szabadidő-orientáció együtt járása (tényleges és várható cellagyakorítások, khi négyzet-próba, $p < 0,05$, sig.: 0,010, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

		Modern szabadidő-orientáció indexe			
Hagyományos szabadidő-orientáció indexe		<i>Alacsony</i>	<i>Közepes</i>	<i>Magas</i>	<i>Összes</i>
<i>Alacsony</i>	tényleges	104	75	62	241
	várható	73	85	83	241
<i>Közepes</i>	tényleges	114	159	153	426
	várható	129	150	147	426
<i>Magas</i>	tényleges	70	102	113	285
	várható	86	101	98	285
<i>Összes</i>	tényleges	288	336	328	952
	várható	288	336	328	952

10. táblázat Hallgatók becsült időráfordításai, „C” tábla (percekben megadva, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Átlag
<i>Pihenés</i>	89
<i>Órán való részvétel</i>	255
<i>Tanulás</i>	170
<i>Önképzés</i>	80
<i>Munka</i>	175
<i>Háztartás</i>	56
<i>Közlekedés</i>	89
<i>Vásárlás</i>	42
<i>Olvasás</i>	76
<i>Tévé</i>	100
<i>Zenehallgatás</i>	108
<i>Számítógép-használat</i>	88
<i>Internet</i>	73
<i>Társas élet</i>	155
<i>Hobbi</i>	91

11. táblázat A tevékenységet végzők aránya nemek szerint, „B” tábla (százalékban megadva, ANOVA teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	<i>Fiúk</i>	<i>Lányok</i>	<i>Sig.</i>
<i>Higiénia</i>	100	100	0,467
<i>Pihenés</i>	81	79	0,343
<i>Óra</i>	77	81	0,078
<i>Tanulás</i>	71	80	0,004
<i>Önképzés</i>	37	46	0,024
<i>Munka</i>	26	20	0,054
<i>Háztartás</i>	65	82	0,000
<i>Közlekedés</i>	91	93	0,230
<i>Vásárlás</i>	62	74	0,001
<i>Olvasás</i>	66	65	0,431
<i>Tévé</i>	75	78	0,236
<i>Zene</i>	75	77	0,309
<i>Számítógép-használat</i>	77	54	0,000
<i>Internet</i>	76	67	0,009
<i>Társas élet</i>	64	60	0,127
<i>Hobbi</i>	50	35	0,000

12. táblázat *Tevékenységek átlagos napi időráfordítása karonként és intézményenként, „A” tábla (percekben megadva, ANOVA teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)*

	Alvás	Higiénia	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Házimunka	Közlekedés
AGVK	425	53	61	261	93	23	20	44	65
BTK	435	51	66	203	148	64	56	50	89
TTK	415	43	76	170	118	34	58	38	129
KTK	425	42	64	165	74	50	36	18	67
ÁOK	379	48	74	91	339	22	63	39	80
MFK	418	42	64	177	134	16	67	25	84
HPFK	398	58	60	290	59	25	10	52	77
EFK	434	51	69	192	137	32	28	43	69
ÁJK	434	49	60	192	100	33	17	24	78
PKE	419	45	63	281	115	58	127	63	59
II. RFKMF	384	45	43	132	197	25	2	64	46
NYF	424	54	83	208	116	34	22	45	75
KFR TKF	411	43	72	248	143	27	48	44	88
Átlag	419	49	71	202	131	34	39	43	83
Sig.	0,393	0,017	0,463	0,000	0,000	0,003	0,001	0,004	0,000

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
AGVK	53	32	90	59	59	42	105	25
BTK	30	84	66	87	60	55	101	45
TTK	33	43	66	102	87	69	134	58
KTK	8	12	62	49	38	61	63	18
ÁOK	23	67	49	64	59	44	58	26
MFK	21	15	94	101	38	71	86	25
HPFK	51	56	117	98	25	54	80	34
EFK	23	43	72	56	27	19	48	28
ÁJK	18	48	34	90	22	33	54	6
PKE	37	65	89	105	78	52	116	50
II. RFKMF	18	137	47	36	35	13	29	42
NYF	33	40	91	90	55	54	109	43
KFR TKF	21	47	65	41	60	37	88	26
Átlag	31	49	77	82	54	50	95	37
Sig.	0,000	0,000	0,000	0,054	0,000	0,002	0,000	0,025

13. táblázat Tevékenységeket végzők aránya karonként és intézményenként, „B” tábla (százalékban megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Házimunka	Közlekedés
AGVK	65	87	67	21	16	66	88
BTK	81	82	87	62	35	90	98
TTK	83	77	74	49	32	76	94
KTK	81	90	62	50	11	66	97
AOK	83	42	77	42	22	77	78
MFK	62	74	66	17	22	53	92
HPFK	81	95	70	40	9	91	91
EFK	82	66	64	36	9	80	95
AJK	65	86	59	48	14	59	100
PKE	97	100	80	81	73	95	98
II. RFKMF	73	38	73	20	8	63	77
NYF	84	84	88	46	20	81	92
KFRTKF	73	96	87	35	30	71	100
Átlag	80	80	77	43	22	77	93
Sig.	0,937	0,002	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
AGVK	73	48	80	67	65	65	73	27
BTK	75	86	74	85	66	78	70	50
TTK	75	71	67	83	74	77	78	54
KTK	43	23	69	79	67	86	46	25
AOK	58	50	73	61	53	67	48	32
MFK	60	42	76	57	48	53	45	29
HPFK	91	80	90	81	48	64	56	32
EFK	71	58	76	59	43	47	38	27
AJK	55	45	55	59	41	73	50	18
PKE	90	92	84	89	77	76	72	55
II. RFKMF	61	80	60	72	41	19	35	41
NYF	72	66	87	84	68	78	67	49
KFRTKF	58	73	71	63	68	70	44	30
Átlag	71	65	77	76	62	69	61	40
Sig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

14. táblázat *Tevékenységek átlagos napi időráfordítása karonként és intézményenként, „C” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)*

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Házimunka	Közlekedés
AGVK	93	299	138	111	121	67	74
BTK	82	248	170	102	161	58	91
TTK	92	221	158	68	179	49	137
KTK	79	183	120	101	323	27	69
ÁOK	89	214	439	54	290	50	102
MFK	104	238	202	93	297	46	91
HPFK	74	306	84	62	110	58	85
EFK	83	290	214	87	314	54	72
ÁJK	92	224	169	69	123	40	78
PKE	65	281	143	71	175	66	61
II. RFKMF	58	348	271	124	25	101	59
NYF	99	247	131	74	114	55	82
KFR TKF	98	258	165	76	159	63	88
Átlag	89	254	170	80	174	56	89
Sig.	0,454	0,000	0,000	0,000	0,178	0,087	0,021

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenhallgatás	Számítógép- használat	Internet	Társas élet	Hobby
AGVK	73	67	113	89	91	65	143	92
BTK	40	98	89	103	91	71	145	90
TTK	44	61	99	123	118	90	171	108
KTK	19	53	90	63	57	71	137	70
ÁOK	39	134	67	105	112	65	120	82
MFK	36	36	124	179	80	134	191	88
HPFK	56	70	129	120	52	85	144	108
EFK	32	75	95	95	62	39	129	105
ÁJK	34	105	62	152	53	45	108	31
PKE	42	71	106	118	101	68	161	90
II. RFKMF	30	171	78	50	87	69	83	103
NYF	46	61	105	107	82	69	164	87
KFR TKF	36	65	91	66	89	53	201	86
Átlag	44	76	101	108	88	72	155	92
Sig.	0,000	0,000	0,000	0,019	0,136	0,068	0,242	0,890

15. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai településtípusonként, „A” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	Alvás	Higiénia	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
Megyeszékhely	412	48	72	180	130	34	58	39	81
Kisebb város	429	49	71	219	125	36	23	42	80
Falu, tanya	414	51	68	212	139	33	27	48	85
Átlag	419	49	71	203	131	34	37	42	82
Sig.	0,164	0,515	0,902	0,008	0,649	0,913	0,001	0,135	0,826

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
Megyeszékhely	28	43	80	82	48	59	101	35
Kisebb város	33	55	79	73	62	43	102	41
Falu, tanya	33	51	71	93	53	49	76	32
Átlag	31	49	77	81	54	50	95	36
Sig.	0,201	0,259	0,425	0,219	0,155	0,051	0,048	0,402

16. táblázat A tevékenységeket végzők aránya településtípusonként, „B” tábla (százalékban megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
Megyeszékhely	77	77	74	42	25	75	93
Kisebb város	82	82	78	42	19	77	93
Falu, tanya	80	80	79	46	21	81	92
Átlag	79	79	77	43	22	77	93
Sig.	0,287	0,263	0,547	0,663	0,293	0,284	0,944

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép- használat	Internet	Társas élet	Hobbi
<i>Megyeszékhely</i>	62	64	76	76	61	73	63	40
<i>Kisebb város</i>	73	67	81	73	63	68	65	42
<i>Falu, tanya</i>	76	64	73	81	61	67	54	37
<i>Átlag</i>	71	65	77	76	62	69	61	40
<i>Sig.</i>	0,026	0,715	0,160	0,125	0,831	0,209	0,062	0,713

17. táblázat *Tevékenységek becsült időráfordításai településtípusonként, „C” tábla*
(percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
<i>Megyeszékhely</i>	93	234	173	82	231	52	87
<i>Kisebb város</i>	87	266	161	85	123	55	87
<i>Falu, tanya</i>	85	264	176	73	125	60	92
<i>Átlag</i>	89	254	169	80	170	55	88
<i>Sig.</i>	0,572	0,023	0,587	0,437	0,002	0,359	0,768

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép- használat	Internet	Társas élet	Hobbi
<i>Megyeszékhely</i>	42	68	105	108	78	81	161	88
<i>Kisebb város</i>	46	82	98	100	98	64	156	99
<i>Falu, tanya</i>	43	79	98	115	87	73	141	86
<i>Átlag</i>	44	76	101	107	88	73	155	91
<i>Sig.</i>	0,719	0,336	0,583	0,577	0,158	0,148	0,377	0,520

18. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai a tartózkodási hely típusai szerint, „A” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Álvas	Higiénia	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
<i>Kollégista</i>	413	47	61	221	144	39	22	42	89
<i>Bejáró</i>	411	52	91	201	147	26	41	44	82
<i>Helybeli</i>	420	50	78	192	113	35	44	47	83
<i>Albérló</i>	427	48	68	200	126	33	45	37	73
<i>Saját lakás</i>	450	51	67	207	127	46	71	56	83
<i>Átlag</i>	419	49	72	205	131	35	38	43	83
<i>Sig.</i>	0,280	0,556	0,022	0,486	0,213	0,308	0,103	0,268	0,561

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobby
<i>Kollégista</i>	32	54	73	85	59	47	95	42
<i>Bejáró</i>	30	54	72	73	74	58	86	38
<i>Helybeli</i>	33	44	80	90	51	52	104	34
<i>Albérló</i>	27	42	79	68	47	47	95	33
<i>Saját lakás</i>	43	62	82	95	41	59	113	44
<i>Átlag</i>	31	49	76	81	56	51	95	38
<i>Sig.</i>	0,285	0,370	0,833	0,447	0,098	0,728	0,758	0,728

19. táblázat A tevékenységeket végzők aránya a tartózkodási hely típusai szerint, „B” tábla (százalékban megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
Kollégista	73	81	80	41	17	72	90
Bejáró	87	76	73	39	22	74	92
Helybeli	84	80	76	48	26	84	95
Albérelő	77	82	81	44	23	77	94
Saját lakás	87	86	78	44	23	81	95
Átlag	80	81	78	43	22	77	93
Sig.	0,006	0,812	0,469	0,702	0,415	0,070	0,274

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
Kollégista	69	67	71	75	69	71	63	40
Bejáró	65	54	74	78	66	71	55	40
Helybeli	77	70	84	79	60	72	67	45
Albérelő	70	67	77	76	59	73	58	40
Saját lakás	77	61	80	76	56	61	68	37
Átlag	71	65	77	77	63	71	62	41
Sig.	0,170	0,064	0,039	0,904	0,187	0,757	0,221	0,879

20. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai a tartózkodási hely típusai szerint, „C” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
<i>Kollégista</i>	84	271	180	95	58	98	47
<i>Bejáró</i>	105	259	204	66	60	89	47
<i>Helybeli</i>	92	241	149	73	56	88	43
<i>Albérló</i>	88	245	155	74	48	78	38
<i>Saját lakás</i>	77	242	164	105	69	87	56
<i>Átlag</i>	90	254	170	81	56	89	44
<i>Sig.</i>	0,264	0,257	0,069	0,047	0,174	0,375	0,297

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
<i>Kollégista</i>	81	81	103	113	85	67	150	104
<i>Bejáró</i>	101	101	97	95	113	82	158	99
<i>Helybeli</i>	63	63	95	113	85	72	155	76
<i>Albérló</i>	62	62	102	90	79	65	163	84
<i>Saját lakás</i>	102	102	102	125	73	97	167	120
<i>Átlag</i>	76	76	100	106	88	72	156	92
<i>Sig.</i>	0,281	0,014	0,860	0,403	0,138	0,340	0,935	0,128

21. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai az édesapa iskolai végzettsége szerint, „A” tábla (percen megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	Alvás	Higiénia	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
Nyolc általános vagy kevesebb	440	49	71	241	87	36	64	50	74
Szakk munkásképző, szakiskola	422	51	66	228	137	37	41	47	91
Szakközépiskola, technikum	413	49	67	199	125	32	35	43	76
Gimnázium	411	48	75	206	152	44	49	45	87
Főiskola	419	50	80	192	110	23	30	39	78
Egyetem	428	46	76	170	141	36	40	33	82
Átlag	419	49	71	203	130	34	39	42	82
Sig.	0,716	0,663	0,786	0,671	0,039	0,316	0,329	0,831	0,328

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
Nyolc általános vagy kevesebb	31	31	56	140	82	26	53	12
Szakk munkásképző, szakiskola	33	45	78	94	59	56	99	42
Szakközépiskola, technikum	31	56	76	77	50	41	96	38
Gimnázium	27	39	80	59	49	56	91	42
Főiskola	31	40	77	79	55	59	94	32
Egyetem	32	60	80	80	56	57	91	30
Átlag	31	49	77	82	55	51	94	37
Sig.	0,494	0,948	0,157	0,867	0,093	0,114	0,764	0,428

22. táblázat A tevékenységeket végzők aránya az édesapa iskolai végzettsége szerint, „B” tábla (százalékban megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
Nyolc általános vagy kevesebb	79	87	77	53	32	96	92
Szaktanásképző, szakiskola	77	85	81	43	20	79	94
Szakközépiskola, technikum	78	78	74	42	21	76	91
Gimnázium	85	74	83	55	31	75	94
Főiskola	82	82	73	35	23	75	91
Egyetem	82	73	77	39	22	73	95
Átlag	80	80	77	42	22	77	93
Sig.	0,635	0,077	0,444	0,215	0,597	0,243	0,708

	Vásárlás	Olvadás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
Nyolc általános vagy kevesebb	74	54	71	76	71	60	60	31
Szaktanásképző, szakiskola	74	60	78	78	69	70	70	45
Szakközépiskola, technikum	68	69	77	76	56	68	68	40
Gimnázium	67	65	77	80	61	63	63	40
Főiskola	68	60	80	70	56	70	70	37
Egyetem	73	70	73	79	67	80	80	38
Átlag	71	65	77	76	62	70	70	40
Sig.	0,721	0,231	0,881	0,632	0,058	0,170	0,136	0,794

23. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai az édesapa iskolai végzettsége szerint, „C” tábla (percen megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
Nyolc általános vagy kevesebb	90	277	113	68	203	52	80
Szaktanulmányozó, szakiskola	86	267	170	87	199	59	97
Szakközépiskola, technikum	86	255	169	75	167	56	83
Gimnázium	88	278	183	80	160	60	92
Főiskola	98	232	149	66	135	53	86
Egyetem	93	233	183	93	187	45	86
Átlag	89	255	169	80	173	55	88
Sig.	0,898	0,168	0,495	0,513	0,870	0,511	0,639

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
Nyolc általános vagy kevesebb	42	56	79	184	115	43	149	38
Szaktanulmányozó, szakiskola	44	74	100	120	85	81	162	94
Szakközépiskola, technikum	45	81	99	102	90	61	148	95
Gimnázium	40	60	103	74	80	89	177	104
Főiskola	46	66	97	112	99	85	158	89
Egyetem	44	85	109	101	83	71	148	80
Átlag	44	76	100	108	89	73	155	92
Sig.	0,982	0,515	0,719	0,044	0,767	0,093	0,783	0,508

24. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai az édesanya iskolai végzettsége szerint, „A” tábla (percen megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Alvás	Higiénia	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
Nyolc általános vagy kevesebb	424	50	59	233	97	40	111	37	101
Szaktanácsképző, szakiskola	428	52	65	229	138	34	41	43	95
Szakközépiskola, technikum	413	47	63	203	140	29	32	52	81
Gimnázium	408	50	81	201	133	34	35	39	70
Főiskola	423	48	72	184	113	37	27	39	86
Egyetem	424	50	73	199	144	33	52	36	72
Átlag	418	49	71	203	130	34	39	42	82
Sig.	0,630	0,741	0,341	0,199	0,390	0,866	0,008	0,088	0,078

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
Nyolc általános vagy kevesebb	29	52	68	129	43	46	101	36
Szaktanácsképző, szakiskola	34	42	78	94	67	57	91	35
Szakközépiskola, technikum	30	54	71	86	47	52	101	45
Gimnázium	27	44	81	61	56	41	84	37
Főiskola	33	47	80	86	50	53	105	33
Egyetem	32	65	82	75	60	56	75	29
Átlag	31	49	78	82	54	51	94	37
Sig.	0,655	0,371	0,780	0,034	0,378	0,547	0,396	0,607

25. táblázat A tevékenységeket végzők arányai az édesanya iskolai végzettsége szerint, „B” tábla (százalékban megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
Nyolc általános vagy kevesebb	76	84	71	45	23	76	93
Szaktanácsképző, szakiskola	86	88	85	46	24	81	94
Szakközépiskola, technikum	78	80	76	39	24	80	91
Gimnázium	79	79	79	43	23	74	91
Főiskola	77	79	76	44	18	78	94
Egyetem	80	70	71	39	25	73	93
Átlag	79	80	77	43	22	77	92
Sig.	0,465	0,057	0,204	0,873	0,858	0,645	0,696

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
Nyolc általános vagy kevesebb	76	57	71	76	60	67	53	35
Szaktanácsképző, szakiskola	76	62	77	82	67	76	59	41
Szakközépiskola, technikum	71	67	75	78	57	66	62	43
Gimnázium	63	68	83	73	62	64	58	41
Főiskola	71	60	73	77	59	72	65	38
Egyetem	72	71	80	72	68	76	61	33
Átlag	70	65	77	76	62	70	61	40
Sig.	0,253	0,410	0,318	0,518	0,460	0,199	0,741	0,791

26. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai az édesanya iskolai végzettsége szerint, „C” tábla (percen megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
Nyolc általános vagy kevesebb	77	277	138	89	475	39	109
Szaktanásképző, szakiskola	75	260	162	74	170	39	100
Szakközépiskola, technikum	81	253	185	75	135	52	90
Gimnázium	102	255	168	78	155	39	77
Főiskola	94	233	149	85	145	38	91
Egyetem	91	285	204	83	209	37	77
Átlag	89	254	169	79	172	42	89
Sig.	0,110	0201	0,204	0,916	0,000	0,121	0,114

	Vásárlás	Olvadás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
Nyolc általános vagy kevesebb	39	92	96	170	72	70	119	102
Szaktanásképző, szakiskola	45	67	101	115	99	75	85	84
Szakközépiskola, technikum	42	80	95	110	81	79	110	103
Gimnázium	43	64	98	83	90	64	78	90
Főiskola	47	78	109	112	84	74	95	87
Egyetem	44	91	102	104	88	73	88	87
Átlag	44	76	101	108	87	73	94	92
Sig.	0,908	0,377	0,718	0,048	0,781	0,838	0,331	0,799

27. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai és a gazdasági tőke indexének kapcsolata, „A” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Alvás	Higiénia	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
<i>Alacsony</i>	409	47	65	217	150	39	33	46	81
<i>Közepes</i>	414	51	75	200	127	32	42	44	83
<i>Magas</i>	433	49	75	196	119	33	34	38	81
<i>Átlag</i>	409	49	73	203	130	34	37	42	82
<i>Sig.</i>	0,051	0,497	0,383	0,375	0,120	0,515	0,703	0,272	0,940

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
<i>Alacsony</i>	29	60	68	99	55	46	100	36
<i>Közepes</i>	29	41	80	82	53	58	93	35
<i>Magas</i>	32	41	83	69	54	48	91	36
<i>Átlag</i>	30	46	78	81	54	51	94	35
<i>Sig.</i>	0,650	0,009	0,143	0,054	0,961	0,249	0,777	0,964

28. táblázat A tevékenységeket végzők arányai és a gazdasági tőke indexének kapcsolata, „B” tábla (százalékban megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
<i>Alacsony</i>	74	82	76	43	22	80	91
<i>Közepes</i>	79	76	75	39	19	76	91
<i>Magas</i>	83	81	80	45	25	76	95
<i>Átlag</i>	79	79	77	42	22	77	92
<i>Sig.</i>	0,086	0,197	0,395	0,498	0,322	0,573	0,163

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép- használat	Internet	Társas élet	Hobbi
<i>Alacsony</i>	70	69	69	73	56	68	61	36
<i>Közepes</i>	67	60	78	75	55	65	54	38
<i>Magas</i>	73	65	82	79	69	74	63	42
<i>Átlag</i>	70	64	77	76	61	69	59	39
<i>Sig.</i>	0,316	0,187	0,006	0,383	0,007	0,102	0,183	0,562

29. táblázat *A tevékenységek becsült időráfordításai és a gazdasági tőke indexének kapcsolata, „C” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)*

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
<i>Alacsony</i>	88	263	197	91	151	57	89
<i>Közepes</i>	96	264	169	81	222	59	91
<i>Magas</i>	91	242	149	75	137	50	85
<i>Átlag</i>	92	255	168	81	167	55	88
<i>Sig.</i>	0,711	0,201	0,024	0,314	0,076	0,287	0,716

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép- használat	Internet	Társas élet	Hobbi
<i>Alacsony</i>	42	88	99	134	98	68	164	100
<i>Közepes</i>	43	69	102	109	95	88	171	91
<i>Magas</i>	44	63	101	87	79	64	146	85
<i>Átlag</i>	43	72	101	106	89	73	158	91
<i>Sig.</i>	0,923	0,027	0,937	0,008	0,205	0,025	0,171	0,512

30. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai és a modern szabadidő indexének kapcsolata, „A” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Alvás	Higiénia	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
Alacsony	412	50	62	216	140	35	35	57	83
Közepes	423	47	74	194	133	32	36	36	85
Magas	420	50	75	202	122	36	45	37	80
Átlag	419	49	71	203	131	34	39	43	83
Sig.	0,550	0,393	0,136	0,293	0,402	0,715	0,591	0,000	0,752

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
Alacsony	32	49	76	66	35	26	76	36
Közepes	28	48	75	91	53	42	103	31
Magas	33	52	81	85	71	78	101	43
Átlag	31	49	77	82	54	50	95	37
Sig.	0,345	0,864	0,618	0,075	0,000	0,000	0,036	0,140

31. táblázat A tevékenységeket végzők arányai és a modern szabadidő indexének kapcsolata, „B” tábla (százalékban megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
Alacsony	75	80	82	40	20	83	91
Közepes	79	78	77	42	22	76	94
Magas	83	81	74	46	25	73	92
Átlag	79	80	77	43	22	77	93
Sig.	0,098	0,535	0,073	0,431	0,485	0,025	0,532

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép- használat	Internet	Társas élet	Hobbi
<i>Alacsony</i>	72	63	75	70	49	52	54	34
<i>Közepes</i>	73	66	77	78	61	73	63	39
<i>Magas</i>	67	66	78	79	73	80	64	46
<i>Átlag</i>	71	65	77	76	62	69	61	40
<i>Sig.</i>	0,333	0,835	0,675	0,054	0,000	0,000	0,075	0,062

32. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai és a modern szabadidő indexének kapcsolata, „C” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
<i>Alacsony</i>	82	268	174	88	178	69	91
<i>Közepes</i>	93	249	170	76	162	48	91
<i>Magas</i>	90	248	165	78	184	51	86
<i>Átlag</i>	89	255	170	80	175	56	89
<i>Sig.</i>	0,382	0,250	0,864	0,454	0,816	0,000	0,776

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép- használat	Internet	Társas élet	Hobbi
<i>Alacsony</i>	45	77	101	94	72	50	140	103
<i>Közepes</i>	39	74	97	116	87	58	162	79
<i>Magas</i>	49	79	103	108	97	97	157	94
<i>Átlag</i>	44	76	100	108	88	73	155	91
<i>Sig.</i>	0,072	0,863	0,709	0,291	0,092	0,000	0,297	0,123

33. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai és a hagyományos szabadidő indexének kapcsolata, „A” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	Alvás	Higiénia	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
<i>Alacsony</i>	423	46	68	187	109	29	35	45	82
<i>Közepes</i>	426	49	72	197	131	32	46	40	83
<i>Magas</i>	405	51	71	226	150	41	31	46	83
<i>Átlag</i>	419	49	71	203	131	34	39	43	83
<i>Sig.</i>	0,075	0,185	0,817	0,027	0,029	0,086	0,342	0,369	0,984

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép-használat	Internet	Társas élet	Hobbi
<i>Alacsony</i>	31	25	85	82	55	52	114	38
<i>Közepes</i>	30	48	82	83	50	48	89	33
<i>Magas</i>	33	71	64	81	60	52	87	42
<i>Átlag</i>	31	49	77	82	54	50	95	37
<i>Sig.</i>	0,695	0,000	0,006	0,981	0,389	0,805	0,042	0,317

34. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai és a hagyományos szabadidő indexének kapcsolata, „B” tábla (százalékban megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
<i>Alacsony</i>	73	76	71	31	22	73	90
<i>Közepes</i>	81	80	78	40	20	75	93
<i>Magas</i>	83	84	82	57	26	84	93
<i>Átlag</i>	79	80	77	43	22	77	93
<i>Sig.</i>	0,022	0,119	0,017	0,000	0,335	0,008	0,381

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép- használat	Internet	Társas élet	Hobbi
<i>Alacsony</i>	66	42	78	73	64	66	61	37
<i>Közepes</i>	70	66	79	74	57	67	58	36
<i>Magas</i>	75	81	73	82	67	75	66	50
<i>Átlag</i>	71	65	77	76	62	69	61	40
<i>Sig.</i>	0,178	0,000	0,255	0,076	0,075	0,116	0,208	0,005

35. táblázat A tevékenységek becsült időráfordításai és a hagyományos szabadidő indexének kapcsolata, „C” tábla (percben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, N=952)

	Pihenés	Óra	Tanulás	Önképzés	Munka	Háztartás	Közlekedés
<i>Alacsony</i>	93	248	154	94	164	62	91
<i>Közepes</i>	90	248	169	81	227	54	88
<i>Magas</i>	85	270	182	72	120	54	90
<i>Átlag</i>	89	255	170	80	175	56	89
<i>Sig.</i>	0,632	0,157	0,303	0,133	0,010	0,372	0,959

	Vásárlás	Olvasás	Televízió	Zenehallgatás	Számítógép- használat	Internet	Társas élet	Hobbi
<i>Alacsony</i>	47	61	108	112	86	78	187	103
<i>Közepes</i>	42	72	104	111	87	72	153	92
<i>Magas</i>	44	87	87	99	90	69	132	83
<i>Átlag</i>	44	76	100	108	88	73	155	91
<i>Sig.</i>	0,593	0,064	0,020	0,575	0,909	0,647	0,001	0,269

36. táblázat Az egyes tevékenységek korrelációs együtthatói I. ($p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	pihenés	óra	tanulás	önképzés	munka	háztartás
pihenés	1,0000	-,3349	-,1971	-,2143	,1403	,2883
	(0)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= .	P= ,263	P= ,519	P= ,482	P= ,648	P= ,339

óra	-,3349	1,0000	,6105	,0619	-,3143	-,7626
	(11)	(0)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,263	P= .	P= ,027	P= ,841	P= ,296	P= ,002

tanulás	-,1971	,6105	1,0000	,1668	-,1388	-,5416
	(11)	(11)	(0)	(11)	(11)	(11)
	P= ,519	P= ,027	P= .	P= ,586	P= ,651	P= ,056

önképzés	-,2143	,0619	,1668	1,0000	-,1206	,3328
	(11)	(11)	(11)	(0)	(11)	(11)
	P= ,482	P= ,841	P= ,586	P= .	P= ,695	P= ,267

munka	,1403	-,3143	-,1388	-,1206	1,0000	,2296
	(11)	(11)	(11)	(11)	(0)	(11)
	P= ,648	P= ,296	P= ,651	P= ,695	P= .	P= ,451

háztartás	,2883	-,7626	-,5416	,3328	,2296	1,0000
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(0)
	P= ,339	P= ,002	P= ,056	P= ,267	P= ,451	P= .

közlekedés	,0184	,3769	,2095	-,0084	-,1950	,0762
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,952	P= ,204	P= ,492	P= ,978	P= ,523	P= ,805

vásárlás	,3096	-,6319	-,3261	-,0247	,2011	,6805
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,303	P= ,021	P= ,277	P= ,936	P= ,510	P= ,010

olvasás	-,2386	-,4419	,0971	,0012	,2183	,1933
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,433	P= ,131	P= ,752	P= ,997	P= ,474	P= ,527

televízió	-,0081	-,2025	-,0076	-,4423	,3699	,1261
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,979	P= ,507	P= ,980	P= ,130	P= ,213	P= ,682

zene	,0316	-,1482	-,0428	-,3427	,5076	-,0811
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,918	P= ,629	P= ,890	P= ,252	P= ,077	P= ,792

számítógép használat	-,4822	,1457	,3864	,4778	,3122	,1457
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,095	P= ,635	P= ,192	P= ,099	P= ,299	P= ,635

internet	-,2855	-,0476	,2176	,2249	,4279	,1449
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,344	P= ,877	P= ,475	P= ,460	P= ,145	P= ,637

társas élet	-,1280	,0193	-,5540	,0579	-,0727	,0181
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,677	P= ,950	P= ,049	P= ,851	P= ,813	P= ,953

hobbi	-,0605	-,2506	-,2260	,2319	,1211	,5909
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,844	P= ,409	P= ,458	P= ,446	P= ,694	P= ,033

37. táblázat Az egyes tevékenységek korrelációs együtthatói II. ($p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	közlekedés	vásárlás	olvasás	televízió	zene	számítógép
pihenés	,0184	,3096	-,2386	-,0081	,0316	-,4822
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,952	P= ,303	P= ,433	P= ,979	P= ,918	P= ,095

óra	,3769	-,6319	-,4419	-,2025	-,1482	,1457
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,204	P= ,021	P= ,131	P= ,507	P= ,629	P= ,635

tanulás	,2095	-,3261	,0971	-,0076	-,0428	,3864
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,492	P= ,277	P= ,752	P= ,980	P= ,890	P= ,192

önképzés	-,0084	-,0247	,0012	-,4423	-,3427	,4778
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,978	P= ,936	P= ,997	P= ,130	P= ,252	P= ,099

munka	-,1950	,2011	,2183	,3699	,5076	,3122
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,523	P= ,510	P= ,474	P= ,213	P= ,077	P= ,299

háztartás	,0762	,6805	,1933	,1261	-,0811	,1457
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,805	P= ,010	P= ,527	P= ,682	P= ,792	P= ,635

közlekedés	1,0000	,0352	-,1429	,3744	-,0119	,3636
	(0)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= .	P= ,909	P= ,642	P= ,208	P= ,969	P= ,222

vásárlás	,0352	1,0000	,5068	,1116	,2481	-,1177
	(11)	(0)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,909	P= .	P= ,077	P= ,717	P= ,414	P= ,702

olvasás	-,1429	,5068	1,0000	,2869	,5907	,2010
	(11)	(11)	(0)	(11)	(11)	(11)
	P= ,642	P= ,077	P= .	P= ,342	P= ,034	P= ,510

televízió	,3744	,1116	,2869	1,0000	,3076	,4099
	(11)	(11)	(11)	(0)	(11)	(11)
	P= ,208	P= ,717	P= ,342	P= .	P= ,307	P= ,164

zene	-,0119	,2481	,5907	,3076	1,0000	-,0297
	(11)	(11)	(11)	(11)	(0)	(11)
	P= ,969	P= ,414	P= ,034	P= ,307	P= .	P= ,923

számítógép- használat	,3636	-,1177	,2010	,4099	-,0297	1,0000
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(0)
	P= ,222	P= ,702	P= ,510	P= ,164	P= ,923	P= .

internet	-,1118	,4313	,3204	-,0751	,0155	,4157
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,716	P= ,141	P= ,286	P= ,807	P= ,960	P= ,158

társas élet	-,2351	-,2564	-,3018	-,3271	,1620	-,3467
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,439	P= ,398	P= ,316	P= ,275	P= ,597	P= ,246

hobbi	,4760	,1434	-,0939	,2164	-,3568	,4703
	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)	(11)
	P= ,100	P= ,640	P= ,760	P= ,478	P= ,231	P= ,105

38. táblázat Az egyes tevékenységek korrelációs együtthatói III. ($p < 0,05$, Regionális Egyetem Kutatás 2005, $N=952$)

	internet	társas élet	hobbi
pihenés	-,2855	-,1280	-,0605
	(11)	(11)	(11)
	P= ,344	P= ,677	P= ,844

óra	-,0476	,0193	-,2506
	(11)	(11)	(11)
	P= ,877	P= ,950	P= ,409

tanulás	,2176	-,5540	-,2260
	(11)	(11)	(11)
	P= ,475	P= ,049	P= ,458

önképzés	,2249	,0579	,2319
	(11)	(11)	(11)
	P= ,460	P= ,851	P= ,446

munka	,4279	-,0727	,1211
	(11)	(11)	(11)
	P= ,145	P= ,813	P= ,694

háztartás	,1449	,0181	,5909
	(11)	(11)	(11)
	P= ,637	P= ,953	P= ,033

közlekedés	-,1118	-,2351	,4760
	(11)	(11)	(11)
	P= ,716	P= ,439	P= ,100

vásárlás	,4313	-,2564	,1434
	(11)	(11)	(11)
	P= ,141	P= ,398	P= ,640

olvasás	,3204	-,3018	-,0939
	(11)	(11)	(11)
	P= ,286	P= ,316	P= ,760

televízió	-,0751	-,3271	,2164
	(11)	(11)	(11)
	P= ,807	P= ,275	P= ,478

zene	,0155	,1620	-,3568
	(11)	(11)	(11)
	P= ,960	P= ,597	P= ,231

számítógép- használat	,4157	-,3467	,4703
	(11)	(11)	(11)
	P= ,158	P= ,246	P= ,105

internet	1,0000	-,4564	,1989
	(0)	(11)	(11)
	P= .	P= ,117	P= ,515

társas élet	-,4564	1,0000	-,2204
	(11)	(0)	(11)
	P= ,117	P= .	P= ,469

hobbi	,1989	-,2204	1,0000
	(11)	(11)	(0)
	P= ,515	P= ,469	P= .

39. táblázat A tartózkodási hely hatása a hallgatói időfelhasználás elemeire (percekben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Campus-lét kutatás 2010, $N=2384$)

	Televíziózás hétköznapi	Televíziózás hétvégén	Zenehallgatás hétköznapi	Zenehallgatás hétvégén	Internetezés hétköznapi	Internetezés hétköznapi
Kollegiumban lakik	65	172	142	178	217	246
Bejáró	112	208	130	170	163	260
Helybeli	85	162	142	184	177	262
Albérletben lakik	75	181,2	128	135	204	224
Saját lakásban lakik	80	152,4	146	167	189	250
Sig.	0,000	0,000	0,460	0,282	0,000	0,433

40. táblázat Az apa iskolai végzettségének hatása a hallgatói időfelhasználás elemeire (percekben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Campus-lét kutatás 2010, $N=2384$)

	Televíziózás hétköznapi	Televíziózás hétvégén	Zenehallgatás hétköznapi	Zenehallgatás hétvégén	Internetezés hétköznapi	Internetezés hétköznapi
Alacsony iskolai végzettség	86	225	130	150	196	253
Közepes iskolai végzettség	85	184	145	182	193	242
Magas iskolai végzettség	65	154	127	148	195	250
Sig.	0,000	0,000	0,038	0,002	0,748	0,298

41. táblázat Az anya iskolai végzettségének hatása a hallgatói időfelhasználás elemeire (percekben megadva, ANOVA-teszt, $p < 0,05$, Campus-lét kutatás 2010, $N=2384$)

	Televíziózás hétköznapi	Televíziózás hétvégén	Zenehallgatás hétköznapi	Zenehallgatás hétvégén	Internetezés hétköznapi	Internetezés hétköznapi
Alacsony iskolai végzettség	91	202	141	169	169	252
Közepes iskolai végzettség	85	186	144	183	197	254

<i>Magas iskolai végzettség</i>	70	162	132	154	196	250
<i>Sig.</i>	0,001	0,000	0,248	0,007	0,169	0,657

42. táblázat *A modern szabadidő elemeinek ráfordításai a hagyományos szabadidő-orientáció alapján (percekben megadva, ANOVA, $p < 0,05$, Campus-lét Kutatás 2010, N=2384)*

	Televíziózás hétköznap	Televíziózás hétvégén	Zenehallgatás hétköznap	Zenehallgatás hétvégén	Internetezés hétköznap	Internetezés hétköznap
<i>Alacsony modern orientáció</i>	55	145	140	160	193	248
<i>Közepes modern orientáció</i>	85	185	134	175	188	247
<i>Magas modern orientáció</i>	96	205	152	180	210	260
<i>Sig.</i>	0,000	0,000	0,075	0,198	0,022	0,461

10. Felhasznált irodalom

- A 15–74 éves népesség napi időfelhasználása, 2010. A 2009/2010. évi időmérleg-vizsgálat összefoglaló adatai (2011), *Statistikai Tükör*, 5. évf. 87. sz. 1–4. p.
- Az 1999/2000. évi életmód és időmérleg felvétel módszertani dokumentációja I. (2001) szerk.: Falussy B., Budapest, KSH.
- Ackerman, S. D. – Gross, L. B. (2003): Is time pressure all bad? Measuring the relationship between free time availability and student performance and perceptions, *Marketing Educational Review*, vol. 13. no. 2. 21–32. p.
- Antalóczy T. – Füstös L. – Hankiss E. (2010): Magyarország kulturális térképe. In: Antalóczy T. – Füstös L. – Hankiss E. (szerk.): *Mire jó a kultúra? Jelentés a magyar kultúra állapotáról*. Budapest, Magna Produkció. 14–53. p.
- Ariés, P. (1987): *Gyermek, család, halál*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Babcock, Ph. S. – Marks, M. (2011): The Falling Time Cost of College: Evidence from half a Century of Time Use Data, *The Review of Economics and Statistics*, vol. 93. no. 2. 468–478. p.
- Barna G. (2002): Idő és emlékezet. In: Árvai J. – Gyarmati J. (szerk.): *Közelítések az időhöz*. Budapest, Tabula Könyvek – Néprajzi Múzeum, 152–171. p.
- Beauvoir, S. (1961): *Egy jóházból való úrilány emlékei*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom, avagy út egy másik modernitásba*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Beck, U. (2013): A munka jövője és scenáriói. In: Darvai T. (szerk.): *Felsőoktatás és munkapiac. Az eszményektől a kompetenciák felé*. Szeged, SETUP – Belvedere Meridionale, 11–44. p.
- Bereczkei T. (2009): *Az erény természete. Önzetlenség, együttműködés, nagylelkűség*. Budapest, Typotext Kiadó.
- Berger, P. L. – Luckmann, T. (1967): *The Social Construction of Reality: a Treatise in the Sociology of Knowledge*. Penguin Press, Harmondsworth.

- Bergmann, W. (1990): Az idő a szociológiában In: Gellériné L. M. (szerk.): *Időben élni – történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 117–174. p.
- Bergson, H. (1990): *Idő és szabadság*. Szeged, Universum Könyvkiadó.
- Betts, J. (2002): A modern időmérés fejlődése. Az ingától az atomokig. In: Lippincott, K. (szerk.): *Az idő története*. Budapest, Perfekt Gazdasági Tanácsadó- Oktató- és Részvénytársaság, 134–168. p.
- Bidlo, D. O. (2001): *Rastlose Zeiten. Zur Beschleunigung des sozial vermittelten Zeitbewusstseins*. Essen, Universität Essen.
- Bloch, M. (2000): Múlt és jelen a mában. In: Fejős Z. (szerk.): *Idő és antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 113–138. p.
- Block, A. R. (1989): Experiencing and Remembering Time: Affordances, Context and Cognition. In: Levin, I. – Zakay, D. (eds.): *Time and Human Cognition. A Life-Span Perspective*. Amsterdam – New York – Oxford – Tokyo, North Holland, 333–363. p.
- Bluedorn, A. C. – Standifer, R. L. (2006): Time and Temporal Imagination. *Academy of Management Learning & Education*, vol. 5. no. 2. 196–206. p.
- Bocsi V. (2005a): Hallgatók idő-felhasználási mintázatai, *Educatio*, 14. évf. 2. sz. 429–433. p.
- Bocsi V. (2005b): A hallgatók időfelhasználása. In: Pusztai G. (szerk.): *Régió és oktatás. Európai dimenziók*. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen, 162–172. p.
- Bocsi V. (2006): Hallgatók életmódjának vizsgálata az idő-felhasználás tükrében. In: Pusztai G. (szerk.): *Régió és oktatás*. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 261–270. p.
- Bocsi V. (2009): Klasszikus és/vagy modern? Hallgatók szabadidő-orientációinak vizsgálata. In: Bajusz B. – Bicsák Á. ZS. – Fekete I. D. – Jancsák Cs. – Tornyai Zs. Zs. (szerk.): *Professori salutem. Tanulmányok a 70 éves Kozma Tamás tiszteletére*. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 5–22. p.
- Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, Gondolat Kiadó.

- Bourdieu, P. (1990): Gazdasági gyakorlat és idő – Az algériai parasztok időkezelési attitűdjei. In: Gellériné L. M. (szerk.): *Időben élni – történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 48–59. p.
- Brade, S. (2001): *Amíg világ a világ. Idő és felelősség – a hosszú most órája*. Budapest, Vince Kiadó.
- Brake, M. (1980): *The Sociology of Youth Culture and Youth Subculture*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Burke, P. (1991): *A népi kultúra a kora újkori Európában*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Carrière, J.-C. – Delumeau, J. – Eco, U., – Gould, St. J. (1999): *Beszélgetés az idők végezetéről*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Cemaloglu, N. – Filiz, S. (2010): The Relation between Time Management Skills and Academic Achievement of Potential Teachers, *Educational Research Quarterly*, vol. 33. no. 4. 3–23. p.
- Chrisholm, L. (1993): Élesebb lencse vagy új kamera? Ifjúságkutatás, ifjúság és társadalmi változás Nagy-Britanniában. A kutatás jelenlegi állása és a megalapozott feltételezések a gyermekkorról és az ifjúságról. In: Gábor K. (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged, Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága, 49–70. p.
- Clark, G. (1994): *Space, Time and Man. A Prehistorian's View*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Craig, L. (2005): *Submission to the Commonwealth Parliamentary Inquiry into Balancing Work and Family*.
www.wopared.aph.gov.au/house/committee/fhs/workandfamily/subs/sub050.pdf; 2005.03.18.10.h.
- Dennis, R. (1999): A városok társadalomföldrajza (1730-1914). In: Tímár L. (szerk.): *A brit gazdaság és társadalom a XVIII-XIX. században*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 151–168. p.
- Depp, C. A. – Schkade, D. A. – Thompson, W. K. – Jeste, D. V. (2010): Age, Affective Experience and Television Use, *American Journal Preventive Medicine*, vol. 39. no. 2. 173–178. p.
- Durkheim, É. (2003): *A vallási élet elemi formái*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

- Dusa Á. (2012): Külföldi hallgatók a Debreceni Egyetemen. In: Dusa Á. R. – Kovács K. – Márkus Zs. – Nyüsti Sz. – Sőrés A.: (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok I.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 57–90. p.
- Eberling, M. – Henckel, D. (2002): *Alles zu jeder Zeit? Die Städte auf dem Weg in die kontinuierliche Aktivität.* Berlin, Deutsches Institut für Urbanistik.
- Eco, U. (2002): Az idők. In: Lippincott, K. (szerk.): *Az idő története.* Budapest, Perfect Gazdasági Tanácsadó- Oktató- és Kiadó Rt., 10–16. p.
- Eliade, M. (1987): *A szent és a profán.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Eliade, M. (1993): *Az örök visszatérés mítosza.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Elias, N. (1987): *A civilizáció folyamata.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Elias, N. (1990): Az időről. In: Gellériné L. M. (szerk.): *Időben élni – történeti-szociológiai tanulmányok.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 15–47. p.
- Elias, N. (2005): *Az udvari társadalom.* Budapest, Napvilág Kiadó.
- Ende, M. (1986): *Momo.* Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Engler Á. – Tózsér Z. – Szilágyi Gy. (2012): A felsőoktatás tömegesedése, különös tekintettel a nem nappali tagozatos hallgatókra a Bihar-Bihar tanulórégióban, 1990-2010., *Hungarian Educational Research Journal*, vol. 2. no. 1. <http://herj.hu/2012/03/engler-agnes-%E2%80%93tozser-zoltan-%E2%80%93szilagyi-gyorgyi-a-felsooktatás-tomegesedése-különös-tekintettel-a-nem-nappali-tagozatos-hallgatókra-a-bihar-bihar-tanuloregióban-1990-2010/>; 2012.09.05.9.h.
- Eriksen, Th. H. (2009): *A pillanat zsarnoksága. Gyors és lassú idő az információs társadalomban.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Evans-Pritchard, E. E. (2000): Nyer idő. In: Fejős Z. (szerk.): *Idő és antropológia.* Budapest, Osiris Kiadó, 69–84. p.
- Falusy B. (1993): Társadalmi idő – szabadidő. In: Harcsa I. (szerk.): *Társadalmi idő – szabadidő.* Budapest, Magyar Szabadidő Társaság, 5–9. p.
- Faust, V. (2005): *Zeitalter der Manie.* http://www.psychosoziale-gesundheit.net/psychohygiene/pdf/faust3_zeitalter.pdf; 2005.03.03.15.h.

- Fejős Z. (2000): Az idő – képzetek, rítusok, tárgyak. In: Fejős Z. (szerk.): *A megfoghatatlan idő*. Budapest, Tabula Könyvek, 7–24. p.
- Fél E. – Hofer T. (1997): *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Feldman, L. P. – Hornik, J. (1981): The Use of Time: An Integrated Conceptual Model, *Journal of Consumer Research*, vol. 7. no. 4. 407–419. p.
- Fényes H. – Kiss G. (2011): Az önkéntesség szociológiája, *Kultúra és Közösség* 4. évf. 1. sz. 35–48.
- Fényes H. – Pusztai G. (2006): Férfiak hátránya egy regionális minta tükrében, *Educatio*, 14. évf. 1. sz. 40–59. p.
- Fónai M. (1995): Értelmiség és szabadidő. In: Harcsa I. (szerk.): *Társadalmi idő – szabadidő*. Budapest, Magyar Szabadidő Társaság, 88–98. p.
- Fónai M. (2009): A Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjába került hallgatók rekrutációja és a szakok értékelése. In: Karlovitz J. T. (szerk.): *Speciális kérdések és nézőpontok a felsőoktatásban*. Budapest, Neveléstudományi Egyesület, 49–66. p.
- Forrai I. (2000): Az idő és az írott emlékezet egy XIX. századi faluközösségben. In: Fejős Z. (szerk.): *A megfoghatatlan idő*. Budapest, 2000, Tabula Könyvek, Néprajzi Múzeum, 84–102. p.
- Friedman, G. (1971): A szabadidő és a munka kielégületlensége. In: Ferge Zs. (szerk.): *A francia szociológia*. Budapest, KJK, 179–222. p.
- Füstös L. – Tibori T. (1995): *A szabadidő szerkezetváltozásának longitudinális vizsgálata*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete.
- Gábor K. (1992): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság* Budapest, Oktatókutató Intézet.
- Gábor K. (1993): Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái. In: Gábor K. (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged, Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága, 173–198. p.
- Gábor K. (2002): A magyar fiatalok és az iskolai ifjúsági korszak. Túl rendben és osztályon? In: Szabó A. – Bauer B. – Laki L. (szerk.): *Ifjúság 2000*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 23–40. p.

- Gadamer, H-G. (1994): *A szép aktualitása*. Budapest, T-Twins Kiadó.
- Garhammer, M. (2002): Pace of Life and Enjoyment of Life, *Journal of Happiness Studies*, vol. 3. no. 3. 217–256. p.
- Gáspár, T. (2005): Idő – tér – korszakváltás. In: Hideg É. (szerk.): *Társadalmi tér, idő, téridő a jövő kutatásban*. Budapest, BCE, 82–107. p.
- Geertz, C. (2000): Osztályozó naptárak és a pontos idő. In: Fejős Z. (szerk.): *Idő és antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 103–112. p.
- Geertz, C. (1994): Sűrű leírás. „A bennszülöttek szemszögéből”: Az antropológiai megértés természetéről. In: Niedermüller P. (szerk.): *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég Kiadó, 170–216. p.
- Geissler, K. A. (1999): *Vom Tempo der Welt. Am Ende der Uhrzeit*. Freiburg, Herder Verlag.
- Gell, A. (2000): Idő és szociálintropológia. In: Fejős Z. (szerk.): *Idő és antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 13–34. p.
- George, D. – Dixon, S. – Stansal, E. – Gelb, S. L. – Pheri, T. (2008): Time Diary and Questionnaire Assessment of Factors Associated with Academic and Personal Success Among University Undergraduates, *Journal of American College Health*, vol. 56. no. 6. 706–715. p.
- Gershuny, J. (2002): Social Leisure and Home IT: a Panel Time-Diary Approach, *IT & Society*, vol. 1. no. 1. 54–72. p.
- Giudice, G. F. (2010): *A Zeptospace Odyssey: A Journey into the Physics of the LHC*. Oxford, Oxford University Press.
- Goudsblom, J. (2005): *Időrezsimek*. Budapest, Typotex Kiadó.
- Granasztói P. (2000): Munka, szabadidő és szórakozás. Társadalmi idők átalakulása a 19. században és a 20. század első felében. In: Fejős Z. (szerk.): *A megfoghatatlan idő*. Budapest, Tabula Könyvek – Néprajzi Múzeum, 103–117. p.
- Gurevics, A. J. (1974): *A középkori ember világképe*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Gyáni G. (1999): *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870-1940*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.

- Häder, M. (1996): Linear, Zyklisch oder Okkasional? Ein Indikator zur Ermittlung der Individuell präferierten Form des Zeitbewusstseins, *ZUMA-Nachrichten*, jg. 20. no. 39. 17–44. p.
- Häfner, A. – Stock, A. (2010): Time Management Training and Perceived Control of Time at Work, *The Journal of Psychology*, vol. 144. no. 5. 429–447.
- Hall, E. T. (1987): *Rejtett dimenziók*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Harcza I. (szerk.) (2000): *Időfelhasználás 1986 és 1999 őszén*. Budapest, KSH.
- Harcza I. (2002): *A népesség időfelhasználása 1986/87-ben és 1999/2000-ben*. Budapest, KSH.
- Hartley, J. – Nicholls, L. (2008): Time of Day, Exam Performance and New Technology, *British Journal of Educational Technology*, vol. 39. no. 3. 555–558. p.
- Hawking, S. W. (1998): *Az idő rövid története*. Budapest, Maecenas Kiadó.
- Henckel, D. (2002): Arbeitszeitflexibilisierung und ihre Auswirkungen auf die Entwicklung im öffentlichen Raum. In: Immer flexibler – immer mehr! Auf dem Weg zur Zeitsouveränität? Dokumentation. Arbeitszeittagung. Fulda, Vereinte Dienstleistungsgewerkschaft.
- Herrmann, A. (2005): Temporale Aspekte gesellschaftlicher Hegemonieansprüche: Zeitkonzepte zwischen Herrschaft und Emanzipationsbestrebungen.
www.transformaonline.de/deutsch/transforma2004/papers/herrmann.htm; 2005.03.11.15.h.
- Hofstede, G. – Hofstede, G. J. (2008): *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere*. McGraw-Hill – VHE Kft, Pécs.
- Hogan, H. W. (1979): Psychological Time and Sociology: A Research Agenda, *Social Behaviour and Personality: An International Journal*, vol. 7. no. 2, 217–222. p.
- Honneth, A. – Lindner, R. – Rainer, P. – Clarke, J. (1979): *Jugendkultur als Widerstand. Milieus, Ritualen, Provokationen*. Frankfurt am Main, Syndikat Verlag.
- Horstmanshof, L. – Zimitat, C. (2007): Future Time Orientation Predicts Academic Engagement among First-year University Students, *British Journal of Educational Psychology*, vol. 77. no. 3. 703–718. p.

- Hubert, H. – Mauss, M. (2000): Rövid tanulmány az idő képzetéről a valóságban és a mágiában. In: Fejős Z. (szerk.): *Idő és antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 35–68. p.
- Hunyadi Zs. (2005): A kulturális fogyasztás és a szabadidő eltöltésének néhány jellemzője, In: Enyedi Gy. – Keresztély K. (szerk.): *A magyar városok kulturális gazdasága*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 91–109. p.
- Husserl, E. (2002): *Előadások az időről*. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Imhof, A. E. (1992): *Elvesztett világok*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ingold, T. (2000): Munka, idő és ipar. In: Fejős Z. (szerk.): *Idő és antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 191–200. p.
- Ireland, Th. R. (2011): Uses of the American Time Use Survey to Measure Household. Services: What Works and Does Not Work, *Journal of Legal Economics*, vol. 18. no. 1. 61–77. p.
- Jacobsen, W. C. – Forste, R. (2011): The wired generation: academic and social outcomes of electronic media use among university students, *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, vol. 14. no. 5. 275–280. p.
- Jahoda, M. – Lazarsfeld, P. H. – Zeisel, H. (1999): *Marienthal. Szociográfiai kísérlet a tartós munkanélküliség hatásairól*. Budapest, Új Mandátum.
- Jurczyk, K. – Voss, G. G. (2005): *Entgrenzte Arbeitszeit – Reflexiv Alltagszeit. Die Zeiten des Arbeitskraftunternehmers*.
<http://www.arbeitenundleben.de/downloads/kjgv-Zeit.pdf>;
2005.03.15.16.h.
- Kahneman, D. – Krueger, A. B. – Schkade, D. A. – Schwarz, N. – Stone, A. A. (2004): A Survey Method for Characterizing Daily Life Experience: The Day Reconstruction Method, *Science*, vol. 306, no. 5702. 1776–1780. p.
- Kalenkoski, CH. M. – Pabilonia, S. W. (2012): *Time to Work or Time to Play: The Effect of Student Employment on Homework, Housework, Sleep and Screen Time*. U.S. Bureau of Labour Statistic, Working Paper 450. 2011. October. www.bls.gov/ore/pdf/ec090010.pdf;
2012.09.05.10.h.

- Kalla G. (2002): Időszámítás és történeti emlékezet Mezopotámiában In: Árva J. – Gyarmati J. (szerk.): *Közelítések az időhöz*. Budapest, Tabula Könyvek, Néprajzi Múzeum, 26–33. p.
- Kan, M. Y. – Pudney, S. (2007): *Measurement Error in Stylised and Diary Data on Time Use*. Colchester, Institute of Social and Economical Research.
- Kapitány Á. – Kapitány G. (1996): *Kultúrák találkozása – kultúraváltás*. Savaria University Press, Szombathely.
- Kiss E. (2005): A történelmi-társadalmi tér és idő a jövőkutatás perspektívájából. In: Hideg É. (szerk.): *Társadalmi tér, idő, téridő a jövőkutatásban*. Budapest, BCE, 7–27. p.
- Kiss G. (1997): Munka és szabadidő. In: Kiss G.: *Korunk alapszavai*. Debrecen, Nullpont Kulturális Egyesület, 9–37. p.
- Klevmerken, N. A. – Stafford, F. P. (1999): Time Diary Measures of Investment in Young Children. In: Smith, J. P. – Willis, R. J. (eds.): *Wealth, Work and Health. Innovations in Measurement in Social Sciences*, Michigan, University of Michigan Press. 34–63. p.
- Kohli, M. (1990): Társadalmi idő és egyéni idő. In: Gellériné L. M. (szerk.): *Időben élni – történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 175–212. p.
- Kosseleck, R. (2003): *Elmúlt jövő. A történeti idők szemiotikája*. Budapest, 2003. Atlantisz Kiadó.
- Kovács K. (2012): Sport és szabadidő a debreceni egyetemisták életében. In: Dusa Á. R. – Kovács K. – Márkus Zs. – Nyüsti Sz. – Sörös A. (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok II*. Debrecen, 2012, Debreceni Egyetemi Kiadó, 209–232. p.
- Kozma T. (2004): *A felsőoktatás szociológiája*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Kozma T. (2005): Felsőfokú képzés és regionális rendszerváltozás. In: Pusztai G. (szerk.): *Régió és oktatás*. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, 23–30. p.
- Kucsan, J. – Mitchell, T. J. (2003): Recreation Activity Space: University Students in Northeast Pennsylvania, *Middle States Geographer*, vol. 36. 48–55. p.

- http://www.msaag.org/wp-content/uploads/2013/05/6_Kucsan_Mitchell.pdf; 2012.09.05.11.h.
- Láng P. (1986): Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai, *Történelmi Szemle*, 29. évf. 1. sz. 80–94. p.
- LeShan, L., L. (1952): Time orientation and social class, *Journal of Abnormal and Social Psychology* vol. 47. no. 3. 589–592. p.
- Lewis, O. (1968): *Sanchez gyermekei*. Budapest, Európa Kiadó.
- Losonczi Á. (1977): *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Losonczi Á. (2009): *Az ember ideje. Esszék az időről*. Budapest, Holnap Kiadó.
- Luft, U. (2002): Az idő Egyiptomban. In: Árva J. – Gyarmati J. (szerk.): *Közelítések az időhöz*. Budapest, Tabula Könyvek, Néprajzi Múzeum, 7–15. p.
- Lüdtke, H. (2005): *Die „Zeit“ der Soziologie, in ihr und um sie herum*. Abschiedsvorlesung. Marburg. 2005. Februar 9. Universität Marburg.
- Macan, Th. H. – Shahani, C. – Dipboye, R. L. – Phillips, A. P.: (1990): College Students' Time Management: Correlations with Academic Performance and Stress, *Journal of Educational Psychology*, vol 82. no. 4. 760–768. p.
- Málovics É. (2006): *Szervezeti viselkedés II*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Mannheim, K. (1969): A nemzedéki probléma. In: Huszár T. (szerk.): *Ifjúságsszociológia*. Budapest, KJK, 36–67. p.
- Marx, K. (1974): *A tőke – a politikai gazdaságtan bírálata*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Matuschek, I. (2005): *Zeit und Devianz*. <http://edoc.hu-berlin.de/dissertationen/matuschek-ingo-1999-07-19/PDF/Matuschek.pdf>; 2005.03.17.h.
- Mead, M. (1974): *Der Konflikt der Generationen. Jugend ohne Vorbild*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Meleg Cs. (2006): *Az iskola időarcai*. Budapest, Dialóg-Campus Kiadó.

- Mészáros A. (1999): *Idő által homályosan. Filozófia és irodalom*. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Milic, C. (1991): *The New Aspects of Time: Its Continuity and Novelities*. New York, Springer Verlag.
- Mills, M. (2004): Demand for Flexibility or Generation of Insecurity? The Individualization of Risk, Irregular Work Shifts and Canadian Youth, *Journal of Youth Studies*, vol 7. no. 2. 115–139. p.
- Mokhtari, K. – Reichard, A. C. – Gardner, A. (2009): The Impact of Internet and Television Use on the Reading Habits and Practices of College Students. *Journal of Adolescence & Adult Literacy*, vol. 52. no. 7. 609–619. p.
- Nagy R. (2006): *Digitális egyenlőtlenségek: Mítosz vagy valóság? Információs technológiák használatának aspektusai az ifjúság körében*. PhD-értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola.
- Németh, A. (2010): *Emberi idővilágok. Pedagógiai megközelítések*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Németh N. (2012): *Pedagógusjelöltek olvasáskultúrája*. Elővitára benyújtott PhD-értekezés. Debreceni Egyetem, Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program.
- Niemi, I. (1993): Systematic Error in Behavioural Measurement: Comparing Results from Interview and Time Budget Studies, *Social Indicators Research* 30, 229–244. p.
- Nyüsti Sz. – Ceglédi T. (2010): A három versengő dimenzió – Kísérlet hallgatói típusok kialakítására a tanulás, a szabadidő és a munka dimenziója mentén. In: Kozma T. – Ceglédi T. (szerk): *Régió és oktatás – A Partium esete*. Debrecen, Center for Higher Educational Research and Development, 93–101. p.
- Pataki F. (1982): *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Piaget, J. (1975): *Das Erwachen der Intelligenz beim Kinde*. Stuttgart, Ernst Klatt Verlag.
- Prinz, A. – Bünger, B. (2012): Balancing „Full Life”: an Economic Approach to the Route to Happiness, *Journal of Economic Psychology*, vol. 33. no. 1 58–70. p.

- Pusztai G. (2011): *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Rácz J. (1995): Ifjúsági marginalizáció, ifjúsági szubkultúrák. In: Gazsó F. – Stumpf I. (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány, 11–16. p.
- Rácz J. (1998): *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalkori devianciák*. Budapest, Scientia Humana.
- Remm, T. (2010): Time in Spatial Metalanguage: The Ambiguous Position of Time in Concepts Sociocultural, Social and Cultural Space, *Trames*, vol. 14. no. 4. 394–410. p.
- Rezsőházy R. (1978): Társadalmi időszemlélet és gazdasági fejlettség. In: Szalai S. (szerk.): *Idő a mérlegen*. Budapest, Gondolat Kiadó, 364–376. p.
- Riesman, D. (1983): *A magányos tömeg*. Budapest, KJK.
- Rinderspacher, J. (1985): *Gesellschaft ohne Zeit. Individuelle Zeitverwendung und soziale Organisation der Arbeit*. Frankfurt am Main – New York, Campus Verlag.
- Robinson, J. P. – Bostrom, A. (1994): The Overestimated Workweek? What Time Diary Measure Suggest, *Monthly Labour Review*, vol. 117. no. 8. 11–23. p.
- Roth, J. – Brooks-Gunn, J. A – Linver, M. R. – Hofferth, S. L. (2003): What Happens during the School Day?: Time Diaries from a National Sample of Elementary School Teachers, *Teachers College Record*, vol. 105. no. 3. 317–343. p.
- Schilling, E. (2005): *Die Zukunft der Zeit: Vergleich von Zeitvorstellungen in Russland und Deutschland im Zeichen der Globalisierung*. Düsseldorf, Heinrich Heine Universität.
- Schwartz, H. Sh. (2003): Univerzálák az értékek tartalmában és struktúrájában. Elméleti előrelépések és empirikus próbák husz országban. In: Váriné Sz. I. (szerk.): *Értékek az életben és a retorikában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 105–154. p.
- Seligman, M. (2002): *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment*. New York, Free Press.
- Sennet, R. (2000): *Der flexible Mensch. Die Kultur der neuen Kapitalismus*. Berlin, Siedler Verlag.

- Shahar, S. (2000): *A gyermek a középkorban*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Sherman, E. (1990): Aging, Life Cycles and Sociology of Time, *Advances in Consumer Research*, vol. 17. 902-904. p. <http://www.acrwebsite.org/search/view-conference-proceedings.aspx?Id=7096>; 2012.09.05.11.h.
- Sigalova, E. (2005): *Entwicklung der postmodernen Zeitvorstellungen*. <http://www.gradnet.de/papers/pomo2.archives/pomo02.papers/postmodernezeit.htm>; 2005.03.13.18.h.
- Silver, C. – Crompton, S. (2002): No Time to Relax? How Full-Time Workers Spend the Weekend, *Canadian Social Trends*, vol. 65. Summer. 20–25. p.
- Simmel, G. (2004): *A pénzfilozófiája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Smith, D. M. (2011): Time Use and Well-Being, and Large Survey Studies, *Forum for Health Economics & Policy*, vol. 14. no. 3. 1–16. p.
- Sonnenberg, B. – Riediger, M. – Wrzus, C. – Wagner, G. G. (2012): Measuring Time Use in Surveys – Concordance of Survey and Experience Sampling Methods, *Social Science Research*, vol. 41. no. 5, 1037–1052. p.
- Sorokin, P. A. – Berger, C. Q. (1939): *Time budget of human behaviour*. Cambridge – Massachusetts, Harvard University Press.
- Sorokin, P. A. – Merton, R. K. (1937): Social Time: A methodological and functional analysis. *American Journal of Sociology*, vol. 42. no. 5. 615–629. p.
- Southerton, D. – Tomlinson, M. (2005): 'Pressed for 'Time' – The Differential Impacts of a „Time Squeeze”, *The Sociological Review*, vol. 53. no. 2. 215–39. p.
- Swart, A. J. – Lombard, K. – Jager, de H. (2010): Exploring the Relationship between Time Management Skills and the Academic Achievement of African Engineering Students – A Case Study, *European Journal of Engineering Education*, vol. 35. no. 1. 79–89. p.
- Szabó I. (2012): Az egyetem mint szocializációs színtér. In: Dusa Á. R. – Kovács K. – Márkus Zs. – Nyüsti Sz. – Sőrés A. (szerk): *Egyetemi élet-helyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok I.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 13–36. p.

- Szalai S. (1978a): Bevezetés. Az időmérleg-kutatás elmélete és gyakorlata. In: Szalai S. (szerk.): *Idő a mérlegen*, Budapest, Gondolat Kiadó, 17–29. p.
- Szalai S. (1978b): A felmérések megtervezése. In: Szalai S. (szerk.): *Idő a mérlegen*. Budapest, Gondolat Kiadó, 47–58. p.
- Szalai S. (szerk.) (1978c): *Idő a mérlegen*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Szilvási L. (2005): *Szervezetpszichológia*. Eger, EKTF.
- Szapu M. (2000): *A zűrkorszak gyermekei. Mai ifjúsági csoportkultúrák*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Sz. Jónás I. (2010): *Sokszínűű középkor. Természet – társadalom – kultúra a középkori Európában*. Szerk.: Nagy B. – Novák V. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Thompson, E. P. (1990): Az idő a munkafegyelem és az ipari kapitalizmus. In: Gellériné L. M. (szerk.): *Időben élni – történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 60–116. p.
- Turner, V. (2002): *A rituális folyamat*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Váriné Sz. I. (1987): *Az ember, a világ, és az értékek világa*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Veblen, T. (1975): *A dologtalan osztály elmélete*. Budapest, KJK.
- Veroszta Zs. (2010): *Felsőoktatási értékek – hallgatói szemmel. A felsőoktatás küldetésére vonatkozó hallgatói értékestruktúrák feltárása*. PhD értekezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológiai Doktori Iskola.
- Vitányi I. (1995): Szabadidő és társadalmi átalakulás. In: Falussy B. (szerk.): *Társadalmi idő – szabadidő*. Budapest, Magyar Szabadidő Társaság, 382–386. p.
- Wajcman, J. (2008): Life in the Fast Lane? Towards a Sociology of Technology and Time, *The British Journal of Sociology*, vol. 59. no. 1. 59–77. p.
- Weber, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Weber, M. (1987): Rendek és osztályok. In: Weber, M.: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. I.* Budapest, KJK, 303–308. p.

- Wilhelm G. (2002): Ázsiai időképek – birodalmak peremén. In.: Árva J. – Gyarmati J. (szerk.): *Közelítések az időhöz*. Budapest, Tabula Könyvek, Néprajzi Múzeum, 95–118. p.
- Williams, C. (2002): Time or Money? How High and Low Income Canadians Spend Their Time. *Canadian Social Trends*, vol. 65. Summer, 7–11. p.
- Willis, P. (2000): A skacok. Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra. Budapest, Új Mandátum Kiadó – Max Weber Alapítvány.
- Zakay, D. (1989): Subjective time and attentional resource allocation: an integrated model of time estimation. In: Levin, I. – Zakay, D. (eds.): *Time and Human Cognition. A Life-Span Perspective*. Amsterdam – New York – Oxford – Tokyo, North Holland, 365–397. p.
- Zimbardo, Ph. – Boyd, J. (2012): *Időparadoxon*. Budapest, HVG Kiadó.
- Zinnecker, J. (1993a): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. In: Gábor K. (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága, 5–29. p.
- Zinnecker, J. (1993b): Gyermekkor, ifjúság és szocio-kulturális változások az Német Szövetségi Köztársaságban. In: Gábor K. (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged, Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkársága, 29–48. p.
- Zulauf, C. R. – Gortner, A. K. (1999): *Use of Time and Academic Performance of College Students: Does Studying Matter?* Lecture. Ohio, 1999. August 8-11. American Agricultural Economics Association, Annual Meeting, Ohio State University.